

Rasma Grīse

XVII GADSIMTA
GRAMATIKAS
KĀ
LATVIEŠU
VALODAS
VĒSTURES
AVOTS

D i s e r t ā c i j a
filoloģijas zinātņu kandidāta grada iegūšanai.

Zinātniskais vadītājs prof. Dr. J. E n d z e l ī n s.

Elektroniskais izdevums tapis
ar
Amerikas Latviešu Apvienības Kultūras Fonda
un
RLB Latviešu valodas attīstības kopas
atbalstu.

RASMA GRĪSLE

XVII GADSIMTA
GRAMATIKAS
KĀ
LATVIEŠU VALODAS
VĒSTURES
AVOTS

© Rasma Grīse 1958
Eraksti 2011
ISBN 978-9984-860-47-3
420 lp. / ~ 109, 67 MB

*Autogrāfs
1958*

R. G r i s l e.

X V I I G A D S I M T A G R A M A T I K A S

K Ā L A T V I E Š U V A L O D A S V Ē S T U R E S A V O T S .

D i s e r t ā c i j a

filoloģijas zinātnu kandidāta grada iegūšanai.

Zinātniskais vadītājs prof. Dr. J. E n d z e l i n s .

RIĒ 1958.

XVII GADSIMTA GRAMATIKAS

KĀ LATVIEŠU VALODAS VĒSTURES AVOTS.

I E V A D S.

Lai izpētītu latviešu valodas vēsturi visos aspektos, ir jāizmanto visi latviešu rakstu avoti, to starpā arī senās gramatikas. Bez valodas vēstures izpratnes nav pareizi un pamatīgi izprotamas mūsdienu valodas parādības; tā - nav izprotams, kāpēc, piem., mūsdienu latviešu valodas vārdos tēvs un klēts saknes patskani neizrunā vienādi, kāpēc ir atšķirīgs saknes beigu konsonantisms pagātnē, piem., verbiem sākt un nākt (sāku, nācu), kāda locījuma forma ir aiz prepozīcijas savienojumā pa kreisi, kāpēc dēbitīva objekts tiek lietots nominatīvā, un daudz kas cits, ko 17. gadsimta latviešu valodas gramatiskie darbi vēl skaidri parāda.

Latviešu valodas vecākie gramatiskie darbi ir arī izlokšņu vēstures avots, jo tajos ir gan pirmie tiešie norādījumi par latviešu izloksnēm, gan arī spontāni ieviesušās izlokšņu īpatnības. Turklāt bez valodas vēstures materiāla tur gadās

arī citas vēsturiskas ziņas, kas svarīgas latviešu filoloģijai; piemēram, Adolfa gramatikā ir vēstis, kas ļauj spriest par kuršu apdzīvoto teritoriju, par dažiem latviešu paradumiem, par tā laika valodnieciskajiem uzskatiem un vāciešu aizspriedumiem pret latviešu valodu.

Seno gramatiku pētīšana vispār ir svarīga gan valodas, gan valodniecības vēsturei. Tāpēc, piemēram, Lietuvas PSR Zinātņu akadēmija nesen ir izdevusi pirmo leišu valodas gramatiku - Tilzites mācītāja D.Kleina 1653. gadā latīniski un 1654. gadā vāciski (citādā apstrādājumā) publicēto gramatiku jaunizdevumu līdz ar pētījumiem par tām.¹⁾ Un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts ir publicējis pārskatu par latviešu valodas 17. gadsimta gramatikām.²⁾

Pirmās zināmās latviešu valodas gramatikas ir uzglabājušās no 17. gadsimta. Tās ir skaitā piecas:

- 1) Rēnehūzena gramatika (sarakstīta ap 1630. gadu, publicēta 1644. gadā, otrreiz izdota 1901. gadā Mag. XX, 2),
- 2) kāda nezināma autora gramatika (sarakstīta varbūt starp 1644. un 1669. gadu, publicēta 1925. gadā FBR 5. sējuma).

1) Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. Vilnius - 1957.

2) R.Grabis, Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Raksti, V, 205 - 261. Rīgā 1955.

- 3) Dreseļa gramatika (publicēta 1685. gadā),
- 4) Adolfi gramatika (publicēta 1685. gadā),
- 5) Langija gramatika (sarakstīta 1685. gadā, publicēta 1936. gadā atsevišķā izdevumā kopā ar Langija vārdnīcu).

Bez tam ir uzglabājies vēl latviešu nōminālās deklinācijas apraksts; tas konspektēts no P. Einhorna kritikas, kas uzrakstīta pret Rēnehūzena gramatiku un publicēta starp 1644. un 1646. gadu, bet vēlāk zudusi. Šis konspekts ir publicēts kopā ar Rēnehūzena gramatiku 1901. gadā un otrreiz (pārlabots) 1936. gadā FBR XVI.

No minētajiem gramatiskajiem darbiem, kas iztirzāti šai disertācijā, plašākā un pilnīgākā ir Adolfi gramatika. Pēc tās gadus piecdesmit neviena jauna latviešu valodas gramatika, cik zināms, nav parādījusies.

Tātad leišu un latviešu valodas pirmās gramatikas parādās apmēram vienā laikā - ap 17. gadsimta vidu un tiek publicētas savstarpēji līdzīgos vēsturiekos apstākļos un līdzīgam nolūkam: uzkundzējušos vāciešu, it īpaši vācu garīdznieku praktiskām vajadzībām. Jo garīdzniekiem luterāņu draudzēs kulta ceremonijās nācās runāt ne vairs latīņu - kā vienmaz pa daļai katoļu baznīcā, bet draudzes locekļu ^{dzimtajā} valodā viscaur, lai ar dzimtās valodas palīdzību sekmīgāk izplatītu baznīcas mācības, kam arī bija jākalpo feodāļu varas stiprināšanai, jo "kristianisma ... ideoloģija ... pilnīgi bija pielāgota feo-

daļu šķiras interešu aizstāvēšanai." ¹⁾ (Mācītāju darbību feo-
dālo kungu interesēs spilgti rāda G. Merķelis.) ²⁾ Katoļi, īpa-
ši jezuiti, latviešu valodai pievērsušies lielāko tiesu tikai
sacensībā ar luterānismu; līdz tam "baznīckungi mācīja savus
draudzes locekļus - vietējos iedzīvotājus pa lielākam daļai
viņiem nesaprotamā valodā." ¹⁾ Luterānisms, kā zināms, vispār
"izcēla saprotamu tautas valodu, sākdams to lietot senās latī-
ņu valodas vietā ticības un dievkalpojumu vajadzībām." ³⁾

Luterāņu mācītāji tāpat bija spiesti intensīvāk mācīties
savu draudzes locekļu valodu. Viņu vidū uzņēmīgākie un apgūs-
tamajā valodā sekmīgākie tad arī sastādīja gan latviešu, gan
leišu valodas pirmās gramatikas, lai it īpaši saviem amata
biedriem palīdzētu iemācīties draudzes locekļu valodu, kuras
neprašana baznīcas autoritātei un mērķiem bija ļoti kaitīga.
Par to, ka vācu mācītāji latviešu valodu visai vāji pratuši
un savās runās bijuši klausītājiem nesaprotami vai pat kō-
miski pārprotami, raksta paši mācītāji savu grāmatu priekš-
vārdos ne vien 17. gadsimtā (Mancelis savā "Vademecum", Rēhe-
hūzens - zviedru ķēniņam iesniegtā lūgumā, par ko RKr XX 107,
Adolfi - savā gramatikā), bet arī vēl 18. gadsimta II pusē
Stenders savas gramatikas priekšvārdos min jaunus anekdotiskus
kļūdīšanās piemērus.

1) Latvijas PSR vēsture, I 177. Rīgā 1953.

2) G. Merķelis, Latvieši, 146 - 161. Rīgā 1953.

3) J. Billūnas, Apie listuvišķos literatūros prađžig.

Raštai, I 299. Vilnius - 1954.

Minētie vēsturiskie apstākļi, kādos radušās pirmās gramatikas, nosaka šo gramatiku raksturu. Tās ir šaurām sveštautiešu aprindām domātas ^{rakstura,} praktiskās grāmatas, kur nav gandrīz nekādas gramatiskas teorijas. Uz latviešu valodas pirmajām gramatikām arī ir attiecināmi vārdi, kas teikti par leišu pirmo gramatiku: "Savu gramatiku Kleins veltī personām, kam pabeigta izglītība un kas ir iepazinušās ar gramatikas teoriju. Tādēļ viņš savā grāmatā nedod definīcijas un neizlaižas teorētiskos skaidrojumos. Viņš tiecas uz praktisku mērķi - pamācīt ... teologiem ... valodu." ¹⁾ Un tāpēc latviešu, kā arī leišu valodas 17. gadsimta gramatikas ir sarakstītas latīniski vai vāciski, nevis tās tautas valodā, kāda šais gramatikās aplūkota.

Šo gramatiku izpratnes labad prātā būtu paturams vēl tas fakts (kas atgādināts minēto leišu valodas gramatiku jaunizdevuma ievada nodaļās), ka latīņu valodas mācīšanās tolaik bija izglītības sistēmas pamats; latīņu valodu mācīja jau skolas pirmajās klasēs, sākumā pēc toreiz ļoti populārās Donāta gramatikas, un to turpināja arī universitātē, kur seno valodu studijas bija obligātas, īpaši teoloģijas fakultātes studentiem. No tam viegli saprotama latīņu gramatikas lielā ietekme uz pirmajiem jauno valodu (arī vācu, krievu) gramatiku autoriem.

Latviešu valodas 17.gs. gramatikās šī ietekme vairākkārt izpausās netīkamā spilgtumā, jo vietumis ir vērojama it kā akla pielāgošanās latīņu valodas schēmai; piemēram, par vari tiek meklētas

1) T. Buchienė, Dėl D. Kleino gramatikos santykio su kai kuriomis XVI - XVII amžių kitų kalbų gramatikomis, 143. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai. Serija A, 1. Vilnius 1955.

latviešu valodā un pat patvarīgi konstruētas latīņu valodai atbilstošas formas, kādu latviešu valodā īstenībā nemaz nav, piem., Adolfi gramatikā ablatīva (no tā vīra 29), nākotnes infinitīva (sargāt gribišu jeb gribošu 64), bet latviešu valodas īpatnības netiek saskatītas, piem., Rēnehūzena gramatikā lokatīva (kaut gan viņa gramatikas tekstos šis locījums ir sastopams). Kļūdas ir radušās arī vācu valodas ietekmē, piem., norādāmais vietniekvārds tas, tā visās šais gramatikās (izņemot Langija) ir uzliukots par artikulu un lietots kā vācu der, die, das, lietota vāciska vārdu kārtā teikumā.

Iemesis šādām kļūdām pa daļai tas, ka neviens no minēto gramatiku autoriem, vāciešiem, nav latviešu valodu pratis pilnīgi. Bet otrs, varbūt ne mazāk svarīgs iemesis (tāpēc ka tas spējis diezgan līdzīgi maldināt arī vācu un krievu pirmo gramatiku autorus, kas apcerējuši savu dzimto valodu) ¹⁾meklējams toreizējā valodniecības attīstības stadijā. Toreiz, 17. gadsimtā, kad vēl nebija noībinājusies zinātniska valodu pētīšana ar vēsturiski salīdzināmo metodi (kas radās tikai 19. gadsimtā), pastāvēja aplams uzskats, ka gramatiskās kategorijas arvien atbilst loģiskajām un ka gramatika tāpēc visām valodām kopīga - tāpat kā loģika visu valodu runātājiem. - Tā domājuši t.s. racionālās jeb filozofiskās, jeb

1) T. Buchiens l.c. 142. piezīmē, ka Klajs piedēvējis vācu nōmēnien neesošus locījumus - ablatīvu un vokātīvu, bet Lomonosovs piedēvējis krievu verbiem sarežģītu temporālo sistēmu - ar desmit laikiem (latīņu un grieķu valodas ietekmē).

kopīgās gramatikas atzinēji¹⁾. Minētā uzskata variants tieši izteikts ir Adolfi gramatikā, bet šādu domu ietekmē šķiet rīkojušies ar latviešu valodu arī pārējo gramatiku autori. Taču, kā atzīts arī padomju valodniecībā, loģikas likumi ir visai cilvēcei kopīgi likumi, jo visi cilvēki domā vienādi, bet izteiktas šās domas tiek dažādās valodās dažādi.²⁾

Tieši kādas latīņu vai citu valodu gramatikas ir ietekmējušas latviešu valodas 17. gadsimta gramatiku autorus, laikiem nekad nebūs droši nosakāms. Noteikt droši ietekmes nav izdevies arī leišu valodniekiem, speciāli šai virzienā pētījot leišu pirmās gramatikas, kur šādai pētīšanai pieturas punktu daudz vairāk, piem., dažādu citu gramatiku pieminējumi ar tieši nosauktiem autoriem; jo, kā aizrāda šā jautājuma pētītāja T. Buchlens (l.c. 137), toreizējās gramatikas pamatlīnijās saskam. Par ietekmi ir iespējams spriest vieglāk un drošāk pēc gramatisku teoriju izklāstījuma, kā arī pēc zināma vielas iedalījuma. Šādu pieturas punktu vairākums ir mūsu apjomos plašākajās gramatikās - Adolfi un Langija. Spriežot pēc T. Buchlens vispārīgajiem norādījumiem par tā laika gramatikām (l.c. 136), Adolfi ir izraudzījies toreiz jaunāku valodas mācības iedalījumu divās daļās: etimoloģijā un sintaksē - tāpat kā no 17. gadsimta gramatikām Finka un Helviga latīņu, Velera, kā arī Gvaltperija grieķu, Ritera vācu un Kleina leišu valodas gramatikā. Langijs turpretī ir palicis pie vecākā valodas mācības

1) А.С. Ивочкин, "Наука о языке и лингвистика", М., Москва - 1957.

2) А.А. Гейденко, "Методы и лингвистика", М., Москва - 1955.

iedalījuma četrās daļās: ortografijā, prozōdijā, etimoloģijā un sintaksē - kā, piem., Melanchtona un arī Renija latīņu un Kļaja vācu valodas gramatikā. Liskas, ka šā Renija darbos būtu jāsek-
 2. 1.
 lē ietekmei avots uz Langiju, jo Langijs savā gramatikā (Lang 430) šādu autoru piemin vārdā un tāpat kā Renijs atdala jau skaitlie-
 gus no lietvārdiem un adjektīviem. Šis ietekmes jautājums gan paliks šai disertācijā sīkāk neiztirzāts, jo tās nolūks nav pētīt citu valodu gramatikas grāmatu ietekmi pirmajās latviešu va-
 lodas gramatikās, bet gan - pētīt latviešu valodu tajās.

4) Valodas pareizuma un autora patstāvības ziņā leišu valodas pirmās gramatikas ir pārākas par mūsējām, jo to autors Kleins pratis leišu valodu tik labi, ka to varot domāt bijušu viņa dzim-
 to valodu.¹⁾ Tā kā viņš vispār bijis ļoti erudīts, mācējis daudz valodu un dziļi pazinis valodniecisko literatūru, tad viņš spē-
 jis radoši izmantot sava laika zinātnes sasniegumus un klasis-
 ko valodu gramatikas principus pārstrādājis, piemērojot tos lei-
 šu valodai.³⁾ Tāpēc leišu valodas pirmās gramatikas ir vērtīgāks
 mantojums valodniecības un arī valodas vēsturei nekā mūsējās
 (latviešu). Taču arī mūsu gramatikas ir pētīšanas vērtas, jo ta-
 nīs tāpat ir atrodamī daudzi vēsturiski nozīmīgi valodas fakti
 un, kā aizrāda R. Grabis, "tanīs ir sakopoti valodas materi-
 ali, kas kaut daļēji ļauj ieskatīties tā laika latviešu valodā un
 dod pierādījumus kā par valodas struktūras stabilitāti, tā arī
 par tās maiņas un attīstības tendencēm."⁴⁾

1) T. Buchiens, l.c. 134.

2) Turpat, 133.

3) Turpat, 139.

4) R. Grabis, l.c. 261.

Izraudzīties par disceptācijas galveno mērķi latviešu valodas izpētīšanu 17. gadsimta gramatikās liek gan aplūkojamo gramatiku raksturs, gan līdzšinējie pētījumi par tām. - Tā kā šās latviešu valodas gramatikas ir sastādītas, kā jau teikts, praktiskā mācīšanas nolūkā un ir domātas tādām personām, kam nepieciešamā gramatiskā teorija ir jau zināma no citu valodu studijām, tanīs nav vai ir ļoti maz teorētisku spriedumu par valodu, gramatisku kategoriju definējumu u. tml. Bez tam - gramatiskās vielas iedalījums, tāpat retie vispārīgi teorētiskie izteikumi nav nekas patstāvīgs, bet ir pārņemti no citu valodu gramatikām (kas secināms arī pēc minētā T. Buchienes pētījuma). Tāpēc v i s p ā r ī g a i gramatikas vēsturei tas nav vērtīgs materiāls, un tā sāka iztirzāšana un novērtēšana, sastatot ar tagadējām atziņām, šķiet, nebūtu zinātniski vērtīgs darbs. Bet tas, kas par šām gramatikām būtu sakāms l a t v i e š u gramatisko pētījumu vēsturē, lielāko tiesu ir jau pateikts - īpaši R. Grabja nesen publicētajā pārskatā par 17. gadsimta gramatikām. Tanī, salīdzinot ar iepriekšējiem pētījumiem, jauns ir īpaši tas, ka pastiprinātā kārtā un no markelstiska viedokļa "latviešu valodas gramatiskās uzbūves pētījumi, to rašanās un nolūki mēģināti skatīt saistījumā ar sava laika vēsturisko apstākļu attīstību." ¹⁾ Bez tam, izmantojot arī iepriekšējos pētījumus, minētā pārskata autors dod sīku informāciju līdz ar pārspriedumiem par katras gramatikas saturu un iekārtu, salīdzina tās savā starpā, kā arī ar citiem tā laika latviešu valodas rakstiem, piemēram, ortografijas ziņā. Apcerējuma beigās autors atzīst, ka ²⁾

1) R. Grabis, l.c. 206.

2) Turpat, 261.

"gramatikās ietvertā valodas materialā ir arī vērtīgi fakti, kuri ir noderīgi latviešu valodas vēstures pētīšanai un kuru mums trūktu, ja nebūtu šo gramatiku." Izplatītākos no šādiem faktiem autors arī min savā apcerējumā, taču sīkākiem valodnieciskiem iztirzājumiem nenododas, jo tas nav viņa raksta nolūks. Visumā vēl mazāk valodas faktu lingvistiska iztirzājuma ir atrodams senākajos plašākiem laikposmiem veltītos pārskatos par latviešu gramatikām (Bīlensteina^{*)}, Lautenbacha, Ramāna un Zēvera¹⁾, kā arī 17. gs. gramatisko darbu jaunizdevēju apcerējumos un piezīmēs (Bīlensteina, Arbuzova, Augstkalna un Bleses). Atsevišķas valodas īpatnības, kas atrodamas 17. gs. gramatikās, dažkārt ir gan sīkāk aplūkotas dažādā sakarā valodnieku K.Mūlenbacha^{*)}, J.Endzelīna u.c. darbos.

Mans galvenais nolūks šai disertācijā ir: sistematiski un sīki uzrādīt un iztirzāt valodas faktus, ko 17.gs. gramatikas glabā latviešu valodas vēsturei (t.i., latviešu valodas skatījumam no attīstības un veidošanās viedokļa).Tāpēc esmu lūkojusi

1) a) A.Bīlenstein, Die lettische Sprache, I 20 ssk. Berlin 1863.

b) Latviešu gramatikas vēsture no lektora J.Lautenbacha. Pagalms, 1881. gada 11. - 15. nr.

c) V.Ramāns, Latviešu valodas mācības grāmatu (gramatiku) metodika. Rīgā 1927.

d) J.Zēvers, Latviešu valodas mācības grāmatu (gramatiku) pārskats. IMM, 1927. gada 11. nr.

*) Uzvārdi Bīlensteins un Mūlenbachs šeit rakstīti tāpat kā J.Endzelīna darbos. Bīlensteins - ar Bīlensteinu ģimenes dzimtajā apvidū⁹⁸ paglabto st, kas tagadējā vācu literārajā valodā ir izrunā pārverties par št (sal. uzvārdu Stenders, ko arī runā ar st, kā arī latviskas cilmes uzvārdu Lācgalvis, kur paglabts sākotnējais c tagadējā č vietā). Mūlenbachs rakstīts atbilstoši šā vārda pamata esošā sugasvārda izrunai, kā arī atbilstoši šā uzvārda īpašnieka pašā rakstījumam.

Die lettische Sprache, I 20 ssk. Berlin 1863.

Latviešu gramatikas vēsture no lektora J.Lautenbacha. Pagalms, 1881. gada 11. - 15. nr.

apspriest visas valodas savādības, kādas atšķirā no tagadējās literārās valodas ir sastopamas 17. gadsimta gramatikās fikse-tajā latviešu valodā, raugot noteikt, vai tām ir bijis kāds pamats toreizējā latviešu runā. Atsijājot daudzās kļūdas, kas šādu vai tādu iemeslu dēļ ir radušās šais gramatikās, ir ie-gūstams ne mazums zinātniski nozīmīgu faktu latviešu valodniecībai (starp kurām kādi varētu izrādīties svarīgi, d a ž ā - d o s aspektos interesējoties par latviešu valodas vēsturi). Daudzi no šiem faktiem ir gan jau valodniekiem pazīstami vis-maz no citiem avotiem, piem., pagātnes ē-celmi, taču arī šādu valodas parādību konstatējums un novērojums 17. gs. gramatikās nav nenozīmīgs, jo pēc tā var spriest par šo parādību vecumu, izplatību un attīstības pakāpi zināmā periodā; piem., Adolfi gramatikā labi ir vērojama pagātnes ē-celma zuduma pakāpenība, kā arī iemesls šim zudumam.

Faktu pētīšanu kā obligātu priekšnoteikumu zinātnē spilgti ir izcēlis ievērojamais krievu zinātnieks akadēmiķis Pavlovs pazīstamajā saiļdzinājumā, - ka fakti zinātniekam darbā ir tik-pat nepieciešami kā putnam gaiss lidojot. Valodnieks A.Čikoba-va rakstā par padomju valodniecības galvenajiem uzdevumiem sa-ka: " Zinātne ... nav domājama bez precīzi konstatētiem fak-tiem. Vairums speciālistu parasti ir aizņemti ar faktiskā ma-teriāla iegūvi. Aprobežoties ar to - nepavisam nav ideāls zi-nātniskā darbā, bet tas ir tomēr labāk nekā nepamamatoti teo-rētizēt - bez droša faktu materiāla: bez akribijas¹⁾ vēsturiski konkrēta materiāla iegūšanā nekādi zinātniski vispārinājumi nebūtu iespējami."²⁾

1) akribija (гр. ἀκριβεία) - stingra, rūpīga un smalka pētīšana.

2) Вопросы теории и истории языка..., 24. Москва - 1952 .

Bez latviešu valodas faktu iztirzājuma disertācijā ir izteikti arī citi atzinumi, sniedzot ziņas par gramatiku saturu, apjomu, autoriem, sarakstīšanas apstākļiem un savstarpējiem sakariem, kā arī par ortogrāfiju, tādā mērā, cik šādas ziņas ir likušās zinātniski svarīgas vai nepieciešamas, lai par katru no šām gramatikām rastos pietiekams priekšstats kopumā.

Fonētikas, morfoloģijas, sintakses, leksikas un frazeoloģijas zīmīgie fakti ir iztirzāti pa nūpat nosauktajām valodas mācības nozarēm, nevis arvien pēc tādas kārtas, kā tie sastopami apceramo gramatiku nodaļās, jo šā ir legūstams skaidrāks pārskats par pētījamo materiālu. Piemēram, dažā gramatikā nekas nav teikts par latviešu valodas fonētiku un sintaksi; taču, izkaisīta pa citām valodas mācības nodaļām, ir atrodams apspriežams materiāls arī par šiem jautājumiem, un tas šai darbā ir savākts vienkop, arvien, protams, uzrādot lappusi, kur minētais piemērs atrodams, kā arī informējot vispirms par to, kādus jautājumus pats gramatikas autors ir aplūkojis katrā valodas mācības nodaļā. Dažkārt bagātākās ziņas par dažādām valodas īpatnībām, piem., par fonētiskajām un it īpaši par leksiku un frazeoloģiju ir dabūjamas netieši: nevis pēc autoru aizrādījumiem, bet pēc viscaur gramatiku tekstā vērojamā vārdu rakstījuma un lietojuma. Par frazeoloģiju materiāls ir nedaudz, dažā gramatikā nemaz nav. Disertācijā, frazeoloģiju aplūkojot, ir arī minēti leksiski parastu un arī parastā vai vismaz pazīstamā tiešā nozīmē lietotu vārdu īpatnēji savienojumi - izteicieni, kas liekas latviski, bet kur tagad neparasta šķiet vārdu izvēle, piem., ēkas d a r ī t R 37 (nevis celt, taisīt vai būvēt, kā teiktu, piem., Kauguros, kur tomēr saka gan vezumu darīt, alu darīt; sal. lei. alu daryti ME s.v. darīt).

Iztirzājot dažādās valodas savādības (t.i., to, kas atšķiras no tagadējās latviešu literārās valodas), ir izlietota vēsturiski salīdzināmā metode un ar to veikti citu pētījumi, īpaši latviešu valodniecības kapitālsarbi - J. Endzelīna Latviešu valodas gramatika, K. Mūlenbacha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārduīca, kā arī daudzi citi dažādu autoru pētījumi. Ar šo metodi ir lūkots noteikt (kur iespējams un vajadzīgs, piem., kur kāds fakts nav pārāk izolēts un kur nepietiek ar tā konstatējumu vien), vai aplūkojamās valodas īpatnības ir archaismi, dialektismi, aizguvumi, jeb vai tās ir autoru pašu kļūdas un kā tās varētu būt cēlušās. Nedrošām valodas parādībām esmu lūkojusi uzrādīt visus iespējamus attaisnojumus, jo nodēvēt tās par kļūdām ir gan viegli un ērti, bet ne tik ražīgi kā izvirzīt problēmu. Problēmatisku valodas savādību nav mazums 17. gadsimta gramatikās, kur nepilnīgās un nekonsekventās rakstības dēļ daudz kas nav arī droši izlasāms, bet pētītājam "vecajos rakstos jābūt ļoti kritiskam, lai ne-noticētu kļūdai un lai neledomātos kļūdu, kur tās nav." ¹⁾

Uz man zināmiem citu autoru pētījumiem vai arī atsevišķām viņu atziņām, kam sakars ar maniem izteikumiem disertācijā, arvien norādu, taču vairoties no garākiem citātiem un atstāstījumiem, ja pēc tiem nav īstas vajadzības, piem., kad uz tiem tieši nebalstos, pret tiem nelzsakos vai arī - kad tie pieder pie tās teorijas, kam jāietilpst latviešu valodas vēsturiskās gramatikas pamatzināšanās (šās nozares nespeciālists var iepazīties ar šo teoriju pēc norādītās literatūras). Jo šādiem atreferējumiem, kas būtu gan vieta

1) A. Augstkalns, Veclatviešu rakstu apskats. RKR XX 136.

mācīšanas nolūkiem saistītās lekcijās un referātos, ir maz vērtības disertācijā un nekādas - zinātnē; bez tam tie aizņem daudz vietas un velti tērē lasītāja enerģiju. Piemēram, minot kādā gramatikā sastopamus pagātnes ē-celmus gaidāmu ā-celmu vietā, necenšos īpaši paskaidrot ne šo terminu nozīmi, nedz iztirzāt, kāpēc ir gaidāmi šo ē-celmu vietā ā-celmi, jo lietpratējam jau to skaidri rāda blakus pagātnes formai dotais tagadnes celms, bet tas, kam ar to nepietiek, var izlasīt par pagātnes ā- un ē-celmu sadalījumu vai nu norādītajā J. Endzeļina Latviešu valodas gramatikas paragrafā, vai kurā katrā baltu valodu vēsturiskās gramatikas grāmatā. Citējot vai atstāstot kādas domas latviskā tulkojumā, iekavās oriģinālā dažkārt došu tos vārdus vai teikuma fragmentus, ko būtu iespējams pārtulkot arī kādā citā variantā, kas atšķirtos ar nozīmes niānsi.

Argumenti, kas ir minēti iztirzājot kādu valodas parādību vienu no aplūkotojām gramatikām, nav vairs atkārtoti, norādot uz līdzīgu parādību citā gramatikā.

Piemēri retākām valodas parādībām mēdz būt uzrādīti visi, cik atrasti. Numurs aiz piemēra apzīmē lappusi; ja vairāki piemēri meklējami vienā lappusē, tad tās numurs parasti dots tikai aiz pēdējā piemēra. Lai atvieglinātu piemēru rakstīšanu un lasīšanu, tie transliterēti tagadējā ortogrāfijā. Manis transliterētie vārdi ir pasvītroti ar vienu taisnu svītru; nepasvītroti ir atstāti tie burti, kas kādā ziņā nav droši izlasāmi, piem., tādi patskaņi, kuru kvantitāte nav droši nosakāma pēc rakstījuma. Ar vienu viļņotu līniju pasvītrots tas valodas materiāls, ko esmu pārņēmis no kāda pētījamā avota ortogrāfijā nepārveidotu. Pārējais

valodas materiāls ir pasvītrots ar divām svītrām. Oriģināla rakstījums biežāk ir atetāts pašu pirmo gramatiku valodas piemēros, jo tur neprasmīgas un nenoteiktas rakstības dēļ dotās formas vairākkārt nav droši transliterējamas, tāpēc ka ir izlasāmas tikai aptuveni. Atveidojot šo rakstību, latviešu valodas vārdos balsīgā sveļpeņa apzīmējums te aizstāts ar zīmi š un nebalsīgā sveļpeņa ("garā s") apzīmējums - ar š, bet aizstāts ar z (kas apzīmē afrikātu cs). Iekavās ir rakstīti apzīmējumi tādām skaņām, kas kādā vārdā ir vērojamas tikai paralēlformās vai arī ir zudušas pavisam. Vācu vārdi tulkojumos doti avotā sastopamajā formā, bet ar tagadējā vācu rakstībā parastajiem burtiem (latīņu alfabētā).

Saskaņā ar Latvijas PSR Ministru padomes ⁵⁰⁶ 106. lēmumu (1947. gada 19. jūnijā) atļaut zinātniskos valodniecības darbos "ievērot tos latviešu pareizrakstības noteikumus, kādus darba autori uzskata par pareiziem" šās disertācijas tekstā - atšķirā no pašreizējās praktiskās rakstības - ir apzīmēti garumi arī svešvārdos un r mīkstinājums latviešu valodas vārdos, kā arī (turpinot senu derīgu tradīciju) intonācija adverbjiem tā, kā. Šāda rakstība, kāda lietota arī akadēmiķa J. Endzelīna tagad publicētajos darbos, ir valodnieciskiem rakstiem vairāk piemērota, jo tā, būdama precīzāka, novērš homografiju un atvieglina domas uztveršanu; piem., bez minētajiem rakstības precizējumiem tādi vārdi kā liga, gari, šķiras, kā un ļoti daudzi citi (veselām grupām gramatisku formu) ir divējādi saprotami - bieži vien pat kontekstā.

Gramatisko terminoloģiju disertācijā esmu lietojis visumā tādu, kāda lietota J. Endzelīna darbos (īpaši viņa Latviešu valodas gramatikā), kur tā ir lietpratīgi izraudzīta. Jo uz

šiem latviešu valodas vēsturiskajā gramatikā autoritātīvākajiem darbiem man šai disertācijā nākas visbiežāk atsaukties un norādīt. Tāpēc citādu terminu lietošana šās disertācijas tekstā būtu metodiski nevēlama.

Sākumā minētos 17. gadsimta gramatiskos darbus esmu aplūkojusi pēc chronoloģiskas kārtas, kādā tie publicēti vai uzrakstīti - ja darbs palicis manuskriptā. Varbūtējs izņēmums ir Dreseļa gramatika, kas publicēta gan vienā gadā ar Adolfi gramatiku, taču, varbūt, dažus mēnešus pēc tās. - Tā vedina domāt Adolfi žēlošanās par Fūrekeram noblēdītiem gramatikas materiāliem 1685. gada septembrī izdotās Adolfi daļesmu grāmatas priekšvārdos.¹⁾ Varētu būt, ka Adolfi šo apsūdzību vērsē pret Dreseļi, jo savas gramatikas priekšvārdos Dreseļis solās izdot citu, pilnīgāku darbu par latviešu valodu, kur būšot ietverts arī viss Fūrekera mantojums (alle des sehl. Hr. Fūreckers Sachen). Tā kā Adolfi par Fūrekera materiālu zudumu nesūdzas savas gramatikas priekšvārdos, kur šai sūdzībai liktos ietā vieta, vedas domāt, ka viņš, tos rakstot - 1685. gada aprīlī, vēl nebūs par zaudējumu zinājis. Tad nu, domājot, ka Adolfi par Fūrekera gramatikas materiāla zudumu būtu uzzinājis, iepazīdamies ar Dreseļa gramatiku, un ka šī iepazīšanās notikusi ļoti drīz pēc Dreseļa gramatikas iznākšanas (kad Adolfi gramatikas priekšvārdi bijuši jau nodrukāti), - būtu jāsecina, ka Dreseļa gramatika publicēta vēlāk: pēc Adolfi gramatikas. Šāds secinājums liekas diezgan ticams, tomēr tas nav neapstrīdams, jo neizriet no pilnīgi drošām premisām. Piemēram, varētu iedomāties, ka Adolfi, savas gramatikas priekšvārdus rakstīdams, nav

1) Uz to norādījis L. Bērziņš FBR VIII 171.

tikai vēl bijis iepazīties ar Rīgā iznākušo Dreseļa gramatiku, ko tās autors sakās uzrakstījis jau senāk, bet publicēšana esot aizkavējusies. Bez tam - nav tieši teikts, ka Adolfi sūdzas par Dreseļi, jo "Fūrekera mantām bij daudz draugu", kā saka L. Bērziņš l.c. Minēto secinājumu varbūt gan balsta Dreseļa gramatikas priekšvārdos (ne visai skaidri) teiktais: "... weil mir nicht unwissend ist, dass viel volikommenere Sachen von dieser Sprache am Tage liegen"; taču varbūt viņš ar to nav domājis Adolfi gramatiku, bet tikai Fūrekera sastrādātos materiālus, kas kļuvuši zināmi.

It īpaši gan metodisku apsvērumu dēļ esmu aplūkojusi Dreseļa gramatiku pirms Adolfi gramatikas, jo likās lietderīgi Dreseļa gramatiku iztirzāt tūlīt pēc anonīmās gramatikas, ar ko tai liela līdzība un vistumis pat burtiska saskapa, kas atklājas salīdzinājumā. Tāpēc starp abām gramatikām nebūtu ērti iespraust Adolfi gramatikas apcerējumu. Arī pēc attīstības pakāpes latviešu valodas pētīšanā Adolfi gramatikai pieder tālāka resp. augstāka vieta.

RĒHEHŪZENA GRAMATIKA un tai veltītaisEINHORNA PRETRAKSTS.

IĒVADS.

Pirmā¹⁾ latviešu valodas gramatika - "Manuductio ad linguam Lettonicam ..." ²⁾ ir publicēta Rīgā 1644. gadā. To sarakstījis jau ap 1630. gadu (kā secināms no gramatikas priekšvārdiem) J.C. Rēhehūzens, Kopenhāgē (kopš 1636.g.), bet vēlāk Aizkraukles (kopš 1644.g.) latviešu draudzes mācītājs. Šo gramatiku viņš ir sarakstījis latīņu valodā savu tautiešu un amata biedru - vācu mācītāju vajadzībām.

Priekšvārdos autors pazemīgi sākās šo nepilnīgo grāmatu sastādījis, daudzu dievbijīgu cilvēku lūgts, un publicējis to, nevis sev godu un slavu meklēdams, bet lai pakalpotu baznīcai, veicinot kristīgās mācības izplatīšanu starp latviešiem, un lai palīdzinātu kādu citu, kas latviešu valodu prastu labāk, dot pilnīgāku mācību tās apgušanai.

1) J. Zēvers (IMV 1927.g. 11. nr. 339.sk.) atstāta ziņa, it kā jau 17. gs. sākumā bijusi kāda latviešu valodas gramatika - Donāta latīņu 4. gs. gramatikas tulkojums. Bet A. Augstkalns (RKR XX 136) to noraida kā brīnumainu teikumu. Noraidījumam pamatoti pievienojas R. Grabis (l.c. 217).

2) Manuductio Ad Linguam Lettonicam facile & certa, monstrata à Joanne Georgeo Rehehusen ...

Bet kad par šādu labākprātēju atsucas Einborns, publicēdams rakstu pret Rēnehūzena gramatiku, Rēnehūzenr bijis ļoti sašutis un sūdzējies ¹⁾ Vidzemes ģenerālgubernātoram par Rīgas rāti, kas aizliegusi nodrukāt atbildi uz Einborna "zaimīgo pretraktu".

Izvikums (synopsis) no šā pretrakta - apcerējums par latviešu valodas deklināciju ²⁾, kā arī pati Rēnehūzena gramatika, ir atrasti vienā eksemplārā Upsalae universitātes bibliotēkā; tos no jauna izdevis A. Bīlensteins 1901.g. Mag. XX - 1132 ar apcerējumu par tiem. Šā izvikuma tekstu, izlabojot noraksta kļūdas, par jaunu publicējis A. Augstkalns 1947.g. PBR XVI 130 - 134.

Minētā pretrakta autors tieš domāts Kurzemes superintendents ³⁾ Pauls Einborns, kas ļoti pratis krieviskās valodas un kas uzrakstījis vairākus apcerējumus par latvisāiem. Paglābtajā deklināciju apcerējumā autors ir apzīmēts ar "D. Einhornij", bet šis D., kā aizrādījis A. Bīlensteins Mag. XX - 1132, 3. būtu jāsaprot kā Dominus "kungs" saīsinājums.

1) P. Bērents, IMM 1930.g. 2.nr. 135. lpp.

2) Declinationum Letticarum ex D. Einhornij contra Renehu/Tum tractatu Synopsis brevis. - PBR XVI 130.

3) Par P. Einhornu skat. Kallmeyer - Otto, Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands, 331. Rīgā 1910.

Garajā virsrakstā Rēnehūzens savu latviešu valodas mācību sauc par vieglo un drošu vadoni (manu ductio ... facilis et certa); taču trūcīgā saturā un daudzo kļūdu dēļ šie apzīmējumi, īpaši pēdējais, tagad liekas gluži nepiemēroti, pat ironiski. (Vinnona pretrakte liecina, ka arī laikabiedri nav bijuši mierā ar šo Rēnehūzēna darbu, kas "Mancelim paliek lielu gabalu pakal" ¹⁾). Viegla šī gramatika būtu tai ziņā, ka maz tanī ko mācīties - tā rāda gandrīz tikai deklināciju (lietvārdu) un konjugāciju, turkiņt pavisam nepilnīgā veidā. Bet labu metodisku iekārtojumu, kurā dēļ kādu mācības grāmatu varētu dēvēt par vieglo, tanī nerēdz. Par "drošu vadoni" saukt šo gramatiku liedz ļoti daudzās kļūdas ²⁾.

Taču, vērtējot šo Rēnehūzēna darbu, nav jāaizmirst, ka tas bija pirmā latviešu gramatikas vēsturē, kad nebija vēl nekādu latviešu gramatikas paraugu, un ka autors jutās spiests rakstīt gramatiku tādai valodai, ko pats vāji prata.

Rēnehūzēna gramatikas apjoms Bīlensteina izdevumā, neieskaitot izdevēja un autoru priekšvārdus, ir 29 lappuses (apdrukātās lappuses lielums ir apmēram 10 x 16 cm²). No tās 1 lappuse ir paskaifrojumu par izrunu - kā dažī burti izlasāmi, 16 lpp. par nōmenu un verbu locīšanu; šām 17 lappusēm gramatikas seko prakses daļa - 12 lpp. teksta.

1) A. Augstkaīns, RKr XX 106.

2) Pēc A. Augstkaīna aizrādījuma (l.c. 106) iespējams domāt, ka kļūdu skaitu var būt pavairojis arī izdevējs (Bīlensteīns), kas nēssot īsti izprātis Rēnehūzēna rakstības pagēnienus. - Tas liekas jo ticams, tāpēc ka, Rēnehūzēna tekstus interpretēdams, Bīlensteīns ir arī ne mazums kļūšījis.

RĒHENŪZENA GRAMATIKAS NODAĻAS UN TO SATURS.

Nodaļu gramatikai ir trīs. Pirmajā nodaļā (De lectione) Rēhenūzens paskaidro, kā izrunājami daži skaņu apzīmējumi, kas atšķirīgi no Manceļa rakstības un ko Rēhenūzens sakās paturējis negrozītus tādēļ, lai nemulsinātu tos, kas viņa gramatiku lietojuši jau senāk (t.i., pirms publicēšanas). Par pārējo rakstībā lasītāje uzziņāšot no Manceļa.

Otra nodaļa (De nomine) veltīta nōmeniem, vispirms aizrādot, ka ir gan substantīvi, gan adjektīvi, ka izšķir vīriešu un sieviešu dzimti, vienskaitli un daudzskaitli, kuriem katram seši locījumi (nominātīvs, ģenitīvs, datīvs, akuzātīvs, vokātīvs, ablatīvs). Pēc tam ir dota locījumu galotņu tabula ar piezīmi, ka latviešu valodā vienus beigu patskaņus absorbējot, tāpēc tikko varot saprast, vai ģenitīvā vai citā kādā locījumā esot (beigās) a, e vai o. Atšķirības labad autors tomēr esot gribējis uzrādīt noteiktu patskāni, lai iesācējam būtu kaut kāds pieturas punkts (certitudo), vārdus lokot. Lietvārdiem esot arī savi prepozitīvi artikuli - tass, ta. Tad seko vienskaitlī un daudzskaitlī izlocīti tass Wihrs un ta Szenwa.

Bez šiem (o- un ā-) ceļiem citu ceļu deklinācija nav uzrādīta, kaut gan arī citu ceļu lietvārdi ir sastopami gramatikai pievienotajā prakses daļā.

No locījumu paradigmas trūkst instrumentāļa un lokatīva (šie locījumi ir prakses nodaļas teikumos); toties ir uzpiests latviešu valodai pēc latīņu gramatikas parauga ablatīvs¹⁾, kas

1) Ablatīvs ir arī Manceļim ("Lettus" priekšvārdos), Einhornam un visiem 17. gadsimta latviešu valodas gramatiku autoriem.

vienskaitlī ir prepozīcijas no savienojums vīriešu dzimtē ar akuzatīvu, sieviešu dzimtē ar akuzatīvu vai ģenitīvu (no to wīro, no to Szenwo jeb no tanss Szenwās), bet daudzskaitlī no savienojums ar datīva formām (abās dzimtēs). Tāpat locījumu ziņā Rēnehūzens ir akil pieslāgojies latīņu valodai, bet artikulā piefēvējis latviešu valodai pēc vācu valodas parauga, ticēdams sava laika uzskatam par gramatisko kategoriju līdzīgu visās valodās. Morēdāmais vietniekvārds tas, tā ir uzrādīts kā artikulis visās 17. gs. latviešu valodas gramatikās (izņemot Langija): taču tautas valodā tas arī bēlaik nevar būt bijis izplatīts, jo nebojātā, vācu valodas neietekētā latviešu valodā šāds artikulis nav sastopams, kā ir rādījis jau K.Vīlenbachs apcerējumā "Par artikulu".¹⁾

Savas gramatikas II nodaļā Rēnehūzens ļoti īsi (1½ lpp.) māca arī, kā darināt adjektīvu salīdzināmās pakāpes, dēminūtīvus, vietu iedzīvotāju nosaukumus un verbālnōmenus; pēdējiem viņš pievienojis arī dažus divdabjus.

Gramatikas III nodaļā (De verbo) ir aplūkotas verba laiku formas. Sākumā runāts par verba formu sastāvu, uzrādot divas kārtas - aktīvu un pasīvu, divusodus - infīnītīvu (i) un indīkātīvu. Rēnehūzens ēģiro infīnītīvus, kur -t priekšā ir patskanis, un tādus, kur -t priekšā ir līdzskanis, un iedala pēc tā verbus divās grupās: verbum purum, verbum impurum. Rēnehūzens apgalvo aplam,²⁾ ka no infīnītīva esot atvasināts indīkātīvs, min

1) BJ III 29 - 40.

2) Infīnītīvs ide. valodās radies vēlāk no dažās valodās (ķeltu) nav nemaz attīstījies. - J.Enzelīne, Lēkcijas, 276. Rīgā 1927.

piecus laikus, kas atbilst tagad parastajiem (trūkst tikai sa-
liktās nākotnes), divus skaitļus; trīs personas; ir pareizi no-
vērots un aizrādīts, ka 3. personas forma vienskaitlī un daudz-
skaitlī neatšķiras. Mācot veidot gramatiskos laikus, Rēhenūzene
vispirms iepazīstina ar "prepozitīvām un apozitīvām" formām:
ar personu vietniekvārdiem un saliktajos laikos lietojamām pa-
līgverba būt formām, ar personu galotnēm un divdabju izskaidrām.
Pēc tam dotas verbu runāt un lūgt parašaugas darāmajā kārtā,
bet turēt - ciešamajā kārtā; turēt locīta arī reflektīvformās.

Gramatikas beigās ir dotas "dažas r u n ā š a n a s f o r -
m u l a s" (formulae quaedam loquendi), kas ietverot gandrīz
visu sintakses būtību (totam vim syntaxeos); tās ievērojis, ie-
sācēja spēšot savas domas izteikt. Te īpatnējā uztverē un iz-
teikmē ir runāts par dēbitīvu, par dēbitīvam nozīmē līdzīgām
konstrukcijām ar "bija + pagātnes aktīvais divdabis + būt", par
kondicionāli, iliātīvu un lokātīvu.

Gramatikai pievienotajā p r a k s e s d a ļ ā ir atroda-
mi latviska teksta paraugi 34 teikumos, kas sakārtoti pa 8 te-
matiem (par dažādiem saimniecības darbiem). Vair katra latviskā
teikuma uzrakstīts burtisks tuikojums vācu valodā. Ar tekstā
sastopamajiem lietvārdiem ir lūkota uzrādīt to viensk. nominātī-
va galotne, kā arī ir dotas pēc katra teikuma tanī sastopamo
verbu pamatformas: infinitīva, tagadnes un pagātnes 3. personas
forma, pagātnes aktīvā divdabja vīriešu dzimtes viensk. nominā-
tīva un nākotnes viensk. 1. personas forma.

Visu šo Rēhenūzene aizkustināto valodas jautājumu aplūkojums
ir ļoti nepilnīgs un ļoti kļūdaina. Tik pat kļūdaini ir arī gra-
matikai pievienotie teksti. Taču latviešu valodas vēsturei šai
Rēhenūzenei darbā ir atrodams arī kas derīgs.

RAKSTĪDA.

Rēnehūzena rakstības pamatā ir vācu ortogrāfija, ko viņš pats ir mēģinājis šā tā pielāgot īpatnēji latvisko skaņu apzīmēšanai. Kā aizrāda A. Augstkalns, "Rēnehūzens ir izdomājis kaut kādus īpatnējus rakstības pagēmienu, kas tipografisku grūtību dēļ iespējot ir tā sajukuši, ka par dažām lietām nevaram tikt gudri."¹⁾

Rēnehūzena gramatikas izdevumā (Mag. XX - 2, 45) Bīlensteins pamatoti atzīst, ka Mancelim rakstībā ir vairāk konsekvences nekā Rēnehūzenam, un sniedz skaņu apzīmējumu tabulu, kas rāda, ka vienu skaņu Rēnehūzens bieži apzīmē ar dažādiem burtiem un vienu burtu dažkārt lieto dažādu skaņu apzīmēšanai. Šai tabulā gan Rēnehūzena nekonsekvence skaņu apzīmēšanā parādās drusku pārpilētā veidā, tāpēc ka tur Rēnehūzena rakstījumam kā atbilstošas Bīlensteins rāda tādas skaņas, kādas kādā formā pazīstamas viņam pašam, neievērodams, ka Rēnehūzens katrsreiz nemaz nav gribējis šā s skaņas apzīmēt (citādu, tautas valodā dirdētu vai arī paša aplam ledomātu formu ietekmē). Piemēram, Bīlensteins rāda, ka š apzīmēts ar s: Zūlis 29 "ceļš" (bet Rēnehūzenam š forma būš bijusi pazīstama ar vēl paglābtu -s); ka ž apzīmēts ar s: ansos 39 "āžus". - Bet tad jau Bīlensteins vajadzēja teikt, ka ž tiek apzīmēts arī ar d, jo 26. teikumā ir daudzsk. akuzatīvs brehdoss 38 "brīžus". Te Rēnehūzens ir aplam darinājis formas - vienskaitļa ietekmē un līdzskani ž, diemžēl, nemaz nav gribējis rakstīt.

1) A. Augstkalns, Pirmie latvisāņu teksti un grāmatas. Latvisāņu literatūras vēsture (L. Bērzlpa virsredakcijā), II 37. Rīgā 1935.

Rēnehūzēna lietotā rakstība liecina, ka viņam it kā ir bijušas pazīstamas latviešu valodas fonētikas galvenās īpatnības. Bet skaņu apzīmēšanā viņš ļoti bieži ir kļūdījies, skaņas vai nu pareizi nesadzirdēdams, vai vienas saknes formās aplam vispārinādams.

Piemēram, liktos, ka Rēnehūzēns ir pazinis patskaņa e kvalitātes dažādumu. Par to liecinātu šās skaņas dažādie apzīmējumi (e, ö, ä), kā arī savādie aizrādījumi par tās izrunu: "e legatur molli ter, ö durius, ut graecum omicron: ä durissime ut graecum Eta" 11 (e lasāms mīksti, ö cietāk - kā grieķu omikrons, ä viscietāk - kā grieķu ēta). Bez tam Rēnehūzēns piemin Manceļa rakstību, kas taču stingri šķir plato un šauro e. Tomēr piemēri rāda, ka Rēnehūzēns nav spējis pareizi noteikt e kvalitāti konkrētos vārdos, jo katram no apzīmējumiem tagadējā izrunā var atbilst gan šaurs, gan plats e:

e - 1) e : semme 35, reddelima 30,

2) e : isswelck 34;

ö - 1) e : össi 31,

2) e : össmu 31;

ä - 1) e : Zalls 29 "ceļš", nāveis 37,

2) e : Ja-ssannēss 37 "jāsanes", lindhockoss 39 "līdekas" resp. "lījakas".

Rēnehūzēns ir zinājis, ka latviešu valodā patskaņi ir gan īsi, gan gari, un garumu ir apzīmējis ar h, taču ne konsekventi, piemēram: parhont 39 - parhonta 37 (1. zilbē), wihres 29 - kissos 39, gaudzsk. akuz. "kļūšue". Patskaņa i garums dažkārt apzīmēts nevis ar h, bet ar ie : liedz 30.

Laikam šā garus patskaņus Rēnehūzens ir uztvēris arī divskaņus ie, uo, uz ko it kā norāda rakstījums ar h (eh, oh)¹⁾ un "miesas" vārds kā piemērs paskaidrojuma, ka h aiz patskaņa apzīmē garumu: mehas "der Leib"¹⁾. Kaut gan -- vidus leļvācu valodā tā apzīmēti mūsējiem gluži līdzīgi divskaņi (par ko sīkāk sakarā ar Langija lietoto raketību). Ar eh ir apzīmēts arī ē : kiēto "kiēti" 37.

Tāpat Rēnehūzens ir pamanījis latviešu valodā atšķirību starp mīkstinašiem un nemīkstinašiem līdzskaņiem, balsīgiem un nebalsīgiem sveļpeņiem un afrikāšām, taču nav tos raketībā atšķīris konsekventi, piem.: infinīšivs kiunt, nākotne kiuhsch 32, inf. noþjautt, tag. noplauw 32; fuschus 39 "zušus" - esscht 36 "sēt" (bet: wassaro 39 "vasaru", kassa 11, 39 "kaza"); luhdss 30 "lūdz", - brautz 30 "brauc" (bet arī: juhtziss 30 "jūdzis").

Līdzskaņis g mēdz būt apzīmēts ar burtu savienojumu gk (gkan- nicht 30), retumis ar gh (ghallam 30); tādējādi būš aizradīts uz šā līdzskaņa eksplozīvo raketuru, jo ar g gadās apzīmēts līdzskaņis j : viensk. žen. Rig's 32 "rijas". Ar ng apzīmēts n : ssuttingos 39 "zutigus".

Vārdu beigās mēdz būt rakstītas fonētiski, piem., luhckt 20, juhckt 29 "jūkt" u.c. primāru verbu infinīšivos, bet vienskaltja nomināšivā essneþks 35 (citu šāšu piemēru nav) redzams Rēnehūzenam parastais g apzīmējums: gk, tātad te raketījums būtu etimoloģisks.

Lietvārdi atšķīrā no citām 17. gs. gramatikām Rēnehūzenam ir raketīti lielāko tiesu ar mazo sākuma burtu (arī vācu valodā). Interpunkcijas zīmes tekstos nav lietotas, izņemot punktu teikumu beigās.

1) Retumis n trūkst: te 32 "tie", projam 30 "projām".

E i n h o r n a deklināciju aprakstā arī lietoti vācu burti un vācu rakstības papēmiņi. Einhorna rakstība, cik vērojams pēc ierobežotā materiāla (FBR XVI 130 - 134), ir apmēram tāda līmeņa kā Adolfa gramatikā un ir daudz skaidrāka nekā Rēhenūzenam.

Konsekvences skaņu apzīmējumos nav gan arī Einhornam, piem., patskaņu garums ir apzīmēts 1) ar n (tāms Seewahn 132), 2) ar ˆ (viensk. ģen. tās 133), 3) ar sekojošā līdzekapa burta vienreizēju rakstījumu (Zalis 131 "cālis"), turpretī līdzekapa divkāršojums norāda uz iepriekšējā patskaņa īsumu (Wawerre 132 "vāvere"); 4) garais ī ir apzīmēts ar ie (Wiers 131 "vīrs").

Divskanis ie ir apzīmēts ar ee (Breedis 131), uo - ar oh vai o (toms, Mirrons, no, to 131).

No mīkstinātajiem līdzekapiem sastopamajos vārdos gadās g un k; pēdējais ir apzīmēts ar ky (Sagkis 131) vai ghk (Pughke 132), bet n mīkstinājums ir parādīts ar burta pārvītrojumu (daudzsk. ģenit. Sūnu 131). Ar burta pārvītrojumu arī g ir šķirts no z (Zunnis 131 "suņi" - Semne 133 "zeme"). Ar gh vai gg apzīmēts g.

Listvārdi latviešu valodā ~~ar~~ konsekventi rakstīti ar lielo sākuma burtu.

Salīdzinot latviešu valodu, kas fiksēta Rēhenūzenā un Einhorna darbā, ar mūsdienu literāro valodu, ir vērojamas dažādas atšķirības, kas tiks aplūkotas šo darbu apkārt turpmākajā daļā.

1) Vienīgais piemēri: Ghailis 131, Raggus 132; varbūt pēdējā no tiem ar gg ir apzīmēts g, kas šai vārdā lasāms anonimajā 17. gs. gramatikā: raġus (= Raggus "ein Holtzschlitten") FBR V 114, kur ar burta evītrojumu tiek apzīmēts līdzekapa mīkstinājums (sal. Jögis 131 "ein Richter").

VALODAS ĪPATNĪBAS.

Par latviešu valodas īpatnībām Rēnehūzena gramatikā daudz-
kārt ir grūti spriest, tāpēc ka vārdi ļoti bieži ir izlasāmi
tikai aptuveni - nepilnīgās un nekoncekventās rakstības dēļ,
kas, kā jau minēts, pārrakstot un pārdrukājot sajaukta vēl vai-
rāk. Neskaidrību vēl pavairo Rēnehūzena ļoti biežā kļūdīšanās
latviešu valodā, ko viņš vāji pratis. (Sal., piemēram, me/che
29 "meža", meche 34 "miežu(s)", pāldrissis 14 "einer der da-
ist schwimmend worden".)

Sinhorna darbs, būdams gan rakstībā, gan valodas pareizumā
daudz pārāks, ir arī daudz vieglāk pētījams.

F o n ē t i k a.

Tiešā veidā Rēnehūzena gramatika par latviešu valodas fonēti-
ku tikpat kā nekā nepasaka. Sakarā ar locījumu galotnēm gan ir
izteikta raksturīga piezīme par beigu patskapu absorbēšanu lat-
viešu valodā.

Par dažām fonētiskām īpatnībām ir iespējams spriest pēc vār-
du rakstījuma.

V o k ā l i s m s.

Kvalitāte.

Ar i sākš verbu pirkt arī tagadnē: pirck 39; šādu tagadni
ME min arī no Vidzemes un Kurzemes (Dundagas) izloksnēm. Ar v
priekšā paglābtu u (kā kureiskajās izloksnēs) sastopams daudz k.
akus. esunwānos 19 "sivēnus", pie kam h norāda uz tagad šeit
nepareastu garu ū (kā vārdā cūka < sūka - skat. ME); šis ū laikam

gan radies pagarinājuma rezultātā: uy > ūy (skat. tālāk par kvantitāti).

Dažos aizguvumos vērojams oriģinālvalodai tuvāks vokāliisms: alchosa 38 "zaķus", kas no baltkrievu zauka (tagadējais zakis saknes vokāliemā laikam pieskaņots latviskajam kakis - kā aizrāda ME s.v. zakis). Tāpat kā dažās izloksnēs (Dunikā - ME) ar u ir "istabas" vārds: viensk. akuz. 13/tubo 37, kas no senkrievu уемѣѡа, kur 2. zilbē ѡ, kam aizguvumos latviešu valodā var atbilst u - kā rāda La gr 32.4. (Literārās valodas istaba ar a 2. zilbē atbilst pēc ME viedrīzāk kr. dēminūtīvam уемѡѡка, jo latvieši aizstāj o ar a vecākajos aizguvumos.) Vārds Schaly/tibba 11 (= Ēlestība?) "Ēlestība" ar savu a saknē gaidāma h un h vietā (sal. rakstījumu pagātnēi zāhless 30, akuz. ſahlo 39 "zāhli") izskatās līdzīgs it kā kr. oriģinālam ъca/16. (Sal. ME Ēel ... Aus der Vorstufe von r. ъca/16.) Bet varbūt burta h vienkārši trūkst (aiz Īsa patskaņa mēdz būt rakstīti divi h: akuz. zāhlo "ceļu", pīhli "pīli", adv. atkhali 33) un pārskatoties punkti varētu būt uzrakstīti nevietā virs 2. zilbes a, kaut gan - tie tur varētu būt arī pareizi: apzīmējot e piedēkļi -est- (parastā -ast- vietā, sal. Ēlestība² ME); Šā e dēļ nav iespējams domāt, ka saknes patskaņš varētu būt cēlies no plata e kā varbūt pāris citos vārdos (skat. tālāk). Šā vārda beigās -h (-e) varētu būt pareizs (sal. atbilstošo leišu valodas izskaņu -ybe), kaut gan Rēnehūzens teorētiski neuzrāda nominatīvus ar -h; bez tam viņa uzrādītajiem Īsajiem gala patskaņiem gan var vismazāk uzticēties (viņa paša minētās absorbcijas dēļ).

Mainīta saknes patskaņa kvalitāte: ā > ē blakus r laikam vērojama tag. 3.p. formā -sskārda 38 "skārda" (skat. leksikas apskatā).

Ir vairāki piemēri, kam ir no literārās valodas atšķirīgs vokāliens piedēklī - vai nu citādas alternācijas pakāpes dēļ, vai arī kādas skapu pārvērtības vai paglābuma dēļ. - Piedēklī -ar- tagadējās lit. valodas -ar- vietā rāda daudzak. akuz. asarros 39 "asarus", kam atbilst latviešu izlokšņu aseris un leišu ašerys (skat. ME s.v. asaris). Blakus parastajai formai ezers 11 (rakstīts: Ässers¹⁾ "eine See") tekstos sastopama forma ar a piedēkļa zilbē (sal. izlokšņu ezars La gr 35. §), un šis a ir it kā asimilējies sev arī saknes patskani: assarro 38 "ezeru", ja vien a- nav uzrakstīts ä- vietā vai arī - ja abi a nav augšzemniecisks platā e refleks. Piedēklī a vietā laikiem vecāku e rāda akuz. lindšokoss 39 "līdakas" (sal. la. līdeka, lei. lydekā La gr 35. §). Daudzak. akuz. rubbingos 38 "rubepus" norāda uz izskapu -inis, kas arī izlokšņēs sastopama -enis vietā (skat. rubin [17] u.c. La gr 145. §). Rēhenūzena minētā darbības nosaukumu izskapa schän 14 laikum jālasa kā -šen(a); šāda izskapa parastās -šana vietā sastopama Kurzemes tāmnieku un arī citās izlokšņēs, kā rāda La gr 143. §. Izskapai schän blakus dotajā piemērā Szergkaschän 14 "sargāšana" it kā būtu atstata regresīva patskapu asimilācija starp trešo un pirmo zilbi; jo turpat ir blakus inf. Szergkant, kas traucē skaidrot e kā radušos no a blakus r (sal. sgrkans "sarkans" La gr 22. §). Bet varbūt e ir kļūda.

Pārrakstot laikum sabojāti ir ģenitīvi etzahsches 35 "eggen" un ackmeeno 40 "steinerne". Jo tāds piedēkļa vokāliens neliekas ticams šais vārdos un to rakstījums (-es, -ee-) nesaskan ar Rēhenūzenam parasto rakstības veidu.

1) Ar Ä ir aizstāts A, jo arī ä vietā gadās ä: Szillās 30 "siles".

Dažos vārdos vērojama pārskapa: pūlnu 34 "pūlnu", līdzīgi ir pārskapots i aiz lūpeņiem veiduru patskapa priekšā arī 16.gs. tekstos un augšzemnieku izloksnēs, kā rāda La gr 52. § a, b.

Veca Īsuma pagarinājums un pārskapa: ei > ei > ai vērojama formā aijams 29 "ejamu" (sal. ei > gi, ai augšzemnieku izloksnēs - La gr 44. § b; piem., āi "eita, ejiet" FBR XV 50).

Citādu reduplikāciju nekā literārajā formā rāda daudzsk. akuz. wanbarrose 38 "vāveres", kam atbilstu izlokšņu vāvaris (ME s.v. vāvere I); p šai vārdā varētu būt radies ar disimilāciju (skat. tālāk par konsonantismu).

Ka īsie gala patskapi arī 17. gadsimtā daļā latviešu izlokšņu runāti pārīsi, liecina Rēnehūzena izteikums par šo patskapa absorbciju, kuras dēļ nevarot lāgā saprast, kāds patskanis tiekot runāts vārda beigās. Apzīmēti šie gala patskapi tad nu arī lielāko tiesu ir nepareizi, visbiežāk ar e, piem.: daseherel 34 "dažureizi", meŋche 29 "meža", aijams 29 "ejamu", apslap-penabtu 34 "apslapināta", Mahta 14 "māte", abreklo 36 "arklu", pirto 36 "pirti". Dažkārt īso gala patskapa pavisam trūkst, piem.: stohping(u), esehn(u), tales(a) 30, Szack(a)s 31, wing(i) 36 u.c.

Ģeopo gala patskapa kvalitāte ir uztverta un apzīmēta pareizāk, piem.: Janaxa 34 "jānaksā", wehnah wehtah, sewsch 35 "vienā vistā, zemē".

Kvantitāte.

Vai garī patskaņi kur saīsināti, par to grūti spriest, jo ga-
rums nav apzīmēts konsekvēti, piem.: luhkt 20, bet pehlukt 15;
pieđēkļos gaŗuma apzīmējuma trūkst biežāk, piem.: runnat 17, bet
turrāht 24, tāpat nekonsekvēti rakstīta -īb- piedēklī dažādos
vārdos: Schalāstibbā 11, barrinbo 29, gkañibās 39. Tāpēc nav no-
sakāms, piem., vai adverbā projam 30 a ir bijis saīsināts (kā
daudzās izlokšanās - ME); jeb vai a gaŗums nav tikai apzīmēts.

Ir vērojami vecu izsūmu pagarinājumi, kādus apstiprina arī ci-
ti rakstu avoti un izloknes. Tādi pagarinājumi sastopami y, ī
un tautosillabiska r priekšā. (Sal. La gr 63., 64., 65.)

av > auv : ssauwo 29, 31 "savu", phllauwims 33, raggkauwu 37
(bet pawassarah 36). Līdzīgi arī Einhornam: Auws 133 "aita".

av > au(v)¹⁾ : alautzos 39 "ālavas", akuz.

ev > euv : ssēuwwiss (ar ē tiek apzīmēts e) 31, Tēuw 26, bet
ssēuwissku 33 (sal. Lng. saviski 256) "ateevišķi".

uv > ūv laikam vārdā ssubwāhnos 39 "sivēnus".

ej > eij > aij : divd. aijame 29 "ejamu".

Patskaņa pagarinājums tautosillabiska r priekšā (kā kursiska-
jās izlokšanās) vērojams šādos piemēros:

ař, eř > ār, ēr : ahreklo "arklu", vsahrt "uzart", vhesahrsch
36 "uzaršu", issdāhrt 30 "izdert", bāhn/ls 35 "berzis", iss-
wāhrt 40 "izverd" (bet starpahn 38 "starpā").

ir > īr : akuz. ihrboss 38 "irbes".

Ar gaŗu ū sastopams piedēklis un prepozīcija uz (skat. tā-
lāk par prepozīcijām).

1) Arī tagad sarunu valodā dzird izrunu lau(v)a, taū(v)a u.tml.

Dažkārt ir apzīmēti garumi, kas apšaubāmi. - Varbūt vēl ne-saīsināts ā tautosillabiska ī priekšā ir bijis saknē aizguvumam mahtit 30 "mahtiti" (no vidus lejevacu māhtit - ME), bet varbūt h te ir blakus rakstītā tulkojuma "Mahlzeit" ietekmē, jo garumus latviešu valodā šādā pozīcijā saīgina, it īpaši kur tos neglābj sistēmas spāids (skat. La gr 60. §). Tāpēc arī daudzsk. datīvā jums 27 h būs rakstīts nepareizi, varbūt nominatīva juns ietekmē; bez tam - iepriekšējā lappusē šis datīvs trīskaris ir rakstīts bez h : jums(s) 26. Tāpat lieks h redzams verba art pagātnē ahre 36; ja saknes patekanis pagātnē būtu tiešām bijis pagarināts (līdzīgi kā, piem., verbam dzert), tad pagarinājums būtu sastopams arī pagātnes aktīvajā divdabī, bet tas turpat ir rakstīts ar nepārprotami īsu a : arriss 36.

Patekaņu zudums un paglābums, lieki patekapi.

Piedēkļu patekaņu zudums bieži ir it kā vērojams pagātnes aktīvajos divdabjos aiz ī, kas pati arī var būt zudusi, piem.: ir gkañhson 39 "ir ganī(ju)š(ī)", dihrāiss 39 "dīrāj(ī)s" u.tml. Tie atgādina izlokšņu formas (sal. ganīš, gāiš La gr 734. §d), bet tie pa daļai būs gan arī nepareizi konstruējumi. Dažkārt ir paglābts tagad zudis piedēkļa patekanis, piem., izskaņas -nieks priekšā (skat. tālāk par piedēkļiem).

Par kādu tagad zudušu beigu patekani (laikam -u - La gr 487. §) liecina beigās rakstītais -e adverbijem kadde 35, tadde 40 (sal. lei. kadā, tađā). Citur rakstīts arī kad, tađ 40. Rakstījums Szaussis (vāciski tulkojot ar "dürre") // varētu rādīt g-celma adjektīva viensk. nominatīvu ar kvalitatīvi pārveidota celma

patskapa paglābumu (sal. Rucavas viensk. nomēnātīvu isas² un 16. gs. tekstu druošis u.c. La gr 36. § d).

Aplam konstruētajās konjugācijas formās bieži vērojami belgās lieki patskapi vai arī beigu patskapa trūkums, piem.: tagadnes 3. pers. warrā jeb warra 31 "var", taise 30 "taisa".

Anaptiksi (kā zemgaliskajās izlokenēs) rāda ſirringa 33 "zirgu" (ſirringa ... saħbloka "erbsen ... Saat").

K o n s o n a n t i s m s.

Vienīgi ar j- sastopams viscaur tekstos verbs jāmt 30, kam tagad sākumā ieviesies n-, kontāminējot jemt un nemt - ME.Šis n vēl pagājušā gadsimta beigās izjūsts kā "nepareizi ieviesies"¹⁾.

Vārda beigās j zudusi aiz lūpeņa (stum 33, tag. 3.p.) un aiz gara patskapa un divskapa (tag. saħ 36, krau 37, kau 39), kur j vietā aiz divskapa au dažkārt rakstīts y (kauw 39, noplauw 32). Līdzīgā pozīcijā j zūd arī izlokenēs (La gr 84. §b, 82. §b).

Vārda vidū j paglābusies aiz lūpeņa adjektīvā salapje 32, salapje 36 "slapji", bet zudusi laikam aiz gara patskapa: jahiss 31 "jājis"; arī izlokenēs j starp patskapiem var zust, kā rāda La gr 100. §c. Dažkārt gan liekas, ka h nav vis lietots kā garumzīme, bet j vai y apzīmēšanai (bīham 16 "bijām", kļutam 22 "kļuvām"). Tas varētu norādīt, ka šis līdzskapi tikuši izrunāti ar vāju berzes troksni. Tāda izruna ir vērojama arī tagad latviešu valodā; uz to aizrāda arī A.Vecozola, salīdzinādama angļu un latviešu valodas līdzskapus²⁾. Varbūt par bilabiālu y izrunu liecina tā rakstījums ar u: alautzos 39, ja ne av > au(v).

1) J.Sanders, Ateklats uz Latuviskas literaturas 300 gadiem. RĶr IV 64. Jelgavā 1888.

2) A.Vecozola, Latviešu un angļu literarās valodas līdzskapu fonemu sistēmas sastatījums. Rīgas Pedagoģiskā institūta Raksti, II 197.

Blakus mīkstinātam līdzskaņa dažos vārdos ir paglābta svei-¹⁾penis nepārvērsta par špāceni, kas sastopams tagadējā valodā, piem.: wings (ng = Ņ) 16, 18, 29 u.c. "viņš". Tas pats laikan vērojams dažos citos vārdos, kaut ar tur līdzskapa mīkstinājums nav apzīmēts (ko Rēnehūzens dara samērā reti), piem.: Zils 29 "ceļš", sai. lei. kalnas. Laikam arī daudzsk. akuz. kāpasloos 32 jālasa kāpslus - ar l priekšā paglābtu g, bet Backschoss 38 "pakšus" un quackschke 38 "kvekšči" rāda līdzīgā pozīcijā jau špāceni š. Tātad Rēnehūzena gramatikā, spriežot pēc ierobežotā materiāla, g rādās paglābies savienojumos: -ls (līdzīgi vēl tagad vairākās izloksnēs - La gr 93.1c), -ps, -sl, bet sk > šk (varbūt > šk).

Tagadnes 3.p. formā ssaun 38 "šauj" (ar no-ceļmu) varbūt lasāms vārda sākumā g, jo tas šim vārdam ir sastopams arī izloksnēs, kā rāda ME saut, kam atbilst lei. šūti ar nemīkstinātu špāceni. Taču sveipepi un špācepi, kā arī citi līdzskapi, Rēnehūzenam bieži ir sajaukti, aplas ūniformējot (šo līdzskapu ziņā) vārdu personu un pagātnes aktīvā divdabja formas, īpaši tagadnes 1o-ceļiem, kā arī nōmenu locījumu formas, piem.: daudzsk. akuz. wahressos 39 "vēršus", brehdoss 38 "brīžus". Daudzsk. nominatīvā lickschis 30 (= likšis) g vietā š varētu būt lieviests 1-ceļma formā no tās pašas saknes un nozīmes 11o-ceļma daudzsk. nominatīva ar kontāmināciju: likšis + likšī; abus šos ceļmus un vēl citādas formas rāda ME. Vārdā laschšhnos 39 "la-

1) Sai. La gr 92., 93.1.

sēnus", daudzsk. akuzatīvs, būs rakstīts sch blakus minētā pamatvārda laschos ietekmē.

Asimilācija: setesen 38 = cecen < secen; līdzīgi arī citos rakstu avotos - ME.

Disimilācijas dēļ laikam radies v vietā b "vāveres" vārdā: daudzsk. akuz. wahbarross 38 (sal. virbs < virve La gr 108. § a 4.). Disimilācijas dēļ varētu būt zudis n aiz t vārdā Putteneks 38 = putnieks < putnenieks "putnu ķērājs" (sal. driģenes < driģenes La gr 108. § b); vēl citādi varētu domāt, ka putnieks radies ar haploloģiju no puten(en)ieks, kur būtu paglābts piedēkļa patskanis aiz t (sal. ME putins, puteniņš, senslavu putenecę).

Metateze: "stirnas" vārds daudzsk. akuzatīvā rakstīts ssirnos 38, kas no "(t)si²rnas" (sal. sensl. srana), kā rāda Laf 107. §. Līdzekapu pārstatījums (varbūt tikai rakstot) redzams arī "sēklas" vārdā: ssāhnicka 33 "Saat" (bet sal. Szāhnicko 36 -viensk. akuzatīvs, kam blakus uzrādīta viensk. nominatīva galotne -s un kas vāciski tuikots ar "Samen"). Ar metatezi laikam dzenauska (ko min ME) > Sengkauss 31 "dzegaukste" (ng = n). Šā vārda sākumā varbūt lasāms z < dz (sal. ME zeguze, ziedzeris).

Vārdu beigās dažkārt ir nebalsīgs līdzekanis balsīga vietā: tagadne deck 36 "deg", ehjuhtz 30 "iejūdz", pahrdoht 39 "pārdod". Otrādi vārda sākumā: Backschkoss 38 "pakškus". Līdzīga balsīgu un nebalsīgu troksneņu maiņa, kas diez vai ir saistāma ar (iespejamām) svārstībām latviešu izrunā, ir vērojama arī Langija gramatikā (skat. tālāk Langija gramatikas apskatā par fonētiku).

Ar b parastā v vietā rakstīte "alvas" vārds: albo 40.

E i n n o r n a darbā atrodami nefaudzie vārdi arī rāda dažas fonētiskas īpatnības. - Piedēkļa vokālisms zudumpakāpē (līdzīgi kā izloksnēs - La gr 160. §) ir vārdā Ackmins 131, kam blakus parastais Ackmens ar e-pakāpi. Saknē pagarinājumu av > auv rāda Auvs 133 lat. "ovis", kam blakus citādā rakstījumā Au/s "auris". Tāpat laikiem arī izrunā šie nominatīvi avs un auss ir atšķirušies, kas saskanētu ar Adolfi gramatikas aizrādījumiem, bet ne ar to, kas par šo vārdu izrunu secināms pēc Langija vienādā rakstījuma abiem šiem vārdiem (sīkāk skat. tālāk Adolfi gramatikas fonētikas apskatā).

Einnorna rakstījums Atz 133 "oculus", kā arī tiešs aizrādījums: "in 3 desinens", liecina, ka vārda beigās pēc afrikātas c nav runāts -g - līdzīgi kā tagad vidus izloksnēs.

M o r f o l o ģ i j a.

N ō m i n ā l i e p i e d ē k ģ i.

Rēnehūzena gramatika vienā nepilnā lappusē (14) runā par dēminūtīvu, vietu iedzīvotāju, darītāju un darbības nosaukumu izskajām.

Dēminūtīvus Rēnehūzens māca atvasināmus ar izskajām -ihts, -ihta vai -ings (-ins), -inga. Teorētiski apzinādāmie lietvārdiem katrai dzimtei tikai vienu ceļu, viņš aplam domā, ka šās izskajas pievienojamas pamatvārdam pēc patikas - viena vai otra: Wihrings vai Wibrints, Mahtinga vai Mahtihita 14. Tekstos sastopamajiem dēminūtīviem izskajas nav šādi sajauktas: viensk. akuz. stohping 30 = stuocin(u), kumohssingo 40 = kumuosingu.

Tāpat Rēnehūzens maldās, apriezdams, ka, Latvijas vietu iedzīvotāju nosaukumus atvasinot, izvēli starp izskajām -nieks vai -iet(i)s nosakot labskaja (nevis - kā Istenībā - apvidus tradīcija). Piemērus viņš min izskaju ziņā pareizus (Autzenekhs, Aisskrauckiehts, daudzsk. Aisskrauckiesche 14) un tālāk arī saka, bet nevieta, ka izskaja -nieks darītājevārdiem Livonijā resp. Vidzemē un Latgalē esot retāka. Vismaz tagad liekas, ka tas sakāms tikai par iedzīvotāju nosaukumiem, kam minētajos apvidos nemēdz būt izskaja -nieks, kas parasta Kursā un Zemgales rietumu daļā (kā aizrādīts La gr 189. § 364. lpp.). Taču arī Adolfi un Langijs min dažus tagad neparastus darītājevārdus ar šādu izskaju (krātnieks A 105 "krājējs", eidenieks L 363 "ein Passgänger"), un

Rēnehūzena sargātņieks 14 "ein Hüter" (ko ME no citiem avotiem nemin) varētu būt pareizs, tautas valodā dzirdēts vārds, jo tas ir tāds pat darinājums kā, piem., zinātņieks (kas ar nosīmi "zinātājs" ir sastopams jau Rēnehūzena laikabiedra Langija 1685. gada latviski-vāciskajā vārdnīcā: Sinnatneeka Jahrbu "dessen Werck, der weñi darumb weiss" Lng 295).

Darītājevārdu (nomina agentis) atvasināšana Rēnehūzenas nav bijusi skaidra. Neizšķirdams izskapas -ājs un -tājs un neapzinājamies izskapu -ājs (kas tekstos ir: no plabwājsmas 32) un pareizi nenoteikdams atvasinājuma pamatu, pār ko arvien tiek uzliūkots infinitīvs, Rēnehūzens dod šādus atvasinājumu paraugus: Szargkahtais "ein Hüter", Szargkahtais "eine Hüterin", kā arī jau minēto Szargkahtnehs "ein Hüter", Kallais "ein Schmied" 14. Pēdējais liekas nepareizs konstruējums, kaut gan tam līdzīgs ir arājs, jo pēc Rēnehūzena pamācības ar -ais darināmi darītājevārdi no jebkura primāra verba infinitīva (!), atmetot -t.

Darbības nosaukumus (nomina actionis) Rēnehūzens pareizi māca atvasināmus no infinitīva ar izskapu -schkn, kas, kā jau sacīts, jālasa laikam -šen(g) un atbilst izlokšņu formām.

Textos izskapas -nieks priekšā arvien ir patstāvis (izņemot vārdu iesainieks 34 "Waltzer"), un šis patstāvis, kas tagad parasti ir zudis, ir e (izp. medinieks 36), piem.: zemenieks 35, miesenieks 39, riļenieks 32, putenieks 38 "Vogelsteller" (par ko jau iepriekš). Swāionehoke 38 "zvejnieks" liekas autora paša darinājums no infinitīva - puslīdz saskayā ar viņa pamācību gramatikas II nodaļā (14), ja vien tas nav nepareizi pārrakstīts ar o gaidāma e (vai ū - e) vietā.

Paglābts piedēkļa patskanis redzams "medņa" vārdā; daudzsk. akuzatīvs meddenoss 38 (sal. ME medenis).

Piedēkļa zipā neparastāki ir vēl daži vārdi, kā *tenen(e) "tejiens" (no thenens 33). Šādi adverbīāli substantīvi ar -ene ir arī pārējās 17. gadsimta latviešu valodas gramatikās, un tādi ir arī izlokenēs, kā rāda La gr 144. § d. Piedēklī -ie- (varbūt > ie) redzams daudzsk. akuzatīvā alautzos 39 "giestekube"; sal. ālavica ME s.v. ālava, kā arī sivēnīce, kumelīce, lei. karvyka La gr 188. § 3. Ar -uoj- parastāka -āj- vietā laikam ir viensk. akuzatīvs saudojo 36 "mistland", kas varētu būt substantīvēts adjektīvs (adjektīvus ar -uoja, piem., smiltuojs u.c. rāda La gr 136. §).

Par vārdiem ar -er- (assērros 39), -est-, -ibe (Schalgtibb 11), -inie (rubbingos 38) jau iepriekš (nodalā par vokālismu).

Adverba taisni vietā ir neparasti lietots konkrētā nozīmē, runājot par ceļu, atvasinājums taissnigke 29 "gerade zu". Iedomājams šāds lietojums būtu, jo -īg- dažkārt izsaka nozīmes pavājinājumu adjektīviem; sal. vecīgs, apaļīgs, biezīgs u.c. La gr 193. § 371. lpp. Est varbūt Rēhenūzens ir nepareizi lietojis šo taissnīgi (kas tagad pazīstams laikam tikai abstraktā nozīmē) gaidāmā taisni vietā, jo viņam, latviešu valodu īsti neprotot, šis baznīcas valodā bieži lietojama taissnīgi varēja būt iespiedies ciešāk atmiņā.

Nomināliā un pronomināliā

deklinācija.

Savādības Rēnehūzena uzrādītajā deklinācijā, salīdzinot ar Einhorna un mūsdienu literārās valodas formām.

Lietvārds.

Latviešu deklinācijas paraugam Rēnehūzens dod tikai o-celma un ā-celma parādēģmas (12 sk.), kur, kā jau teikts, trūkst lokātīva un instrumentāļa, bet ir ablātīvs.

o - e e i m u parādēģmā neatšķiras no tagadējās literārās valodas formām viensk. nominātīvs Wihres, datīvs Wihram 12 un vokātīvs Wihres 13. Abu skaitļu pārējie locījumi atšķiras.

Vienskaitlis.

Ģen. Wihru 12; -u vārda beigās varbūt saklausīts pārisā -a vietā¹⁾. Einhorna pretraktā uzrādīta pareizā forma Wiera 13²⁾.

1) A. Augstkalns (Pirmie latviešu teksti un grāmatas, l.c. 38), aizrādīdams uz Rēnehūzena kļūdu biežumu Iso gala patskaņu apzīmēšanā un pamatodamies uz viņa izteikumiem sakarā ar gala patskaņu grūti sadzirdamo izrunu latviešu valodā, domā, ka Rēnehūzena o-celma parādēģmā -u viensk. ģenitīvam izraudzīts -a vietā patvaļīgi - lai tikāi būtu atšķirība no siev. dzimtes viensk. nominātīva, kas arī beidzas ar -a.

Bet tad būtu gaidāms, ka Rēnehūzens, izmantojot visus patskaņu burtus, locījumu galotņu sakritumu būtu novērsis arī pārējos gadījumos, taču tā nav; piem., ar -e parādēģmās beidzas gan vīr. dzimtes daudzsk. nominātīvs, gan siev. dzimtes daudzsk. ģenitīvs, ar -o beidzas abu dzimšu viensk. akuzātīvs un vīr. dzimtes daudzsk. ģenitīvs, un -i kā galotne nemaz nav izmantota. Tāpēc šķiet, ka Rēnehūzena rakstītais gala patskanis kādam locījumam ir vai nu tas, kādu viņš spējis saklausīt, vai tas, ko viņš konstatējis latviešu valodas pirmajos garīgajos rakstos.

2) Einhorns citēts pēc A. Augstkalna publicējuma FBR XVI 130 - 134.

Akuz. Wihro 13; beigū -o te gan nevarētu būt vecais nesaisinātais garums (-uo), kā domā A. Billensteins Mag. XX - 2,49, jo Rēnehūzens laikabiedrs Einhornas, Rēnehūzenu koriģēdams, uzrāda tagadējo formu ar -u (Wieru 131), tāpat arī Mancelis sava Lettus (1638.g.) priekšvārdos dotajā paraugā (to Kunghu). J. Endzelīns pierāda (La gr 37. § k), ka gala zilbju pirmatnējie garumi ir saīsināti jau priekš 16. gadsimta un ka 16. un 17. gs. tekstos sastopamās formas, kur šie garumi šķiet it kā vēl paglabāti, ir vācu autoru (kas latviešu valodu neprata pilnīgi) nepareizi darinātas vai nepareizi rakstītas.

Daudzskaitlis.

Nominatīvam un vokatīvam uzrādīts Wihro 13, kur -e nepareizi aizstāj -i, ko dod Einhorns (Wieri 131).

Ģen. Wihro 13. (Galotņu tabulā gan o-celmu, gan ā-celmu daudzsk. ģenitīvam ir nepareizs -e.) Par -o šai locījumā, kā arī daudzsk. akuzatīvā Wihross 13, sakāms tas pats, kas iepriekš par -o viensk. akuzatīvā. Arī Mancelim (uz ko Rēnehūzens atsaucas savas gramatikas I nodaļā) daudzsk. ģenitīvs Lettus priekšvārdos ir ar -o : to Kungho, un arī Einhornas šai locījumā pareizais -u esot labots par -o ; tas laikam tāpēc, lai grafiski šķirtu šo locījumu no viensk. akuzatīva.

Akuz. Wihross 13 (skat. iepriekšējā rindkopā).

datīvam dotas vairākas paralēlas formas ar veco galotni -ms:

- 1) Wihrams 13, kam atbilst leišu vyram(u)s; taču J. Endzelīns rāda, ka tā laikam ir kļūda, jo īsti latviskās izloksenēs šāda forma nav droši sastopama un arī Rēnehūzens pats to citur nelieto.
- 2) Wihrimss 13. Izskapa -ims ir vīriešu dzimtes i-celmu senā daudzsk. datīva izskapa, kas izplatījies arī citos vīriešu dzimtes celmos. Gramatikas prakses nodaļas tekstos šādas formas ar -ims lietotas gandrīz kā vienīgās. Tādas sastopamas arī citos rakstu avotos un arī izloksenēs, kā rāda La gr 231.ļ.
- 3) Wihrehms 13, kas atbilst Kursas izlokšņu formām ar -iems (La gr 231.ļ 403. lpp.). Tekstos Rēnehūzens šo izskapu lieto tikai vienu reizi: plahwñhjemms 32.
- 4) Wihrehm 13 (šī forma gan ir minēta ablatīvā aiz prepozīcijas no). Izskapa -ehm ir mūsdienu latviešu literārās valodas tagadējā daudzskaitļa (senā divskaitļa) izskapa -iem. Ārpus parašiem Rēnehūzens nelieto daudzsk. datīvus ar -m, bet Einhornis vienīgi šādas formas uzrāda (Wiersem 131).

Sieviešu dzimtes ā - c e l m u parašiem (13) neatšķiras no tagadējām formām Rēnehūzena viensk. nominatīvs Szehwa, kas lietots arī vokātīvā (Einhornam ā- un ē-celmu viensk. vokātīvs atšķiras no nominatīva ar beigu patskaņa trūkumu: Seew, ¹³² Semm 133), un datīvs Szehwai. Abu skaitļu pārējie locījumi atšķiras.

1) La gr 231.ļ, 405. lpp. (kur "Mag. XV" vietā jālasa "Mag. XX"!).

Vienskaitlis.

Ģenit. (un daudzsk. nomin.) Szehwäss 13; -äss ir kļūda, kur ä (= e) varbūt ir iejaukts no ē-ceļiem. Ar -äss(s) šī forma beidzas arī tekstos (29, 30, 32, 39). Einhorns viensk. ģenitīvam dod gaidāmo formu Seewas 132.

Akuz. Szehwo 13. Šī forma (blakus ģenitīvam) sastopama arī aiz prepozīcijas no - ablatīvā. Beigu -o vērtējams tāpat kā vīriešu dzimtes viensk. akuzatīvā. Einhornam tā vietā ir parastais -u: Seewu 132.

Daudzskaitlis.

Ģenit. Szehwe 13, kur -e nepareizi -u vietā, ko dod Einhorns: Seewu 132.

Datīvi Szehwims un Szehwem 13 ir laikam nepareizi darināti pēc vīriešu dzimtes parauga. Tekstos ir pareizā daudzsk. instrumentāla forma kanjams 29 ar veco datīva resp. instrumentāla galotni -ms. Einhornam ir tagadējais daudzsk. datīvs Seewahn 132.

Akuz. Szehwos 13 arī darināts pēc vīriešu dzimtes parauga. Einhornam ir forma ar fonētiski nenozīmīgu h: Seewahs 132.

Vokatīva trūkst daudzskaitlī.

Tātad no Rēnehūzena uzrādītajām lietvārdu locījumu formām pareizo ir mazāk nekā puse: no 23 formām, neieskaitot ablatīvu, pareizas ir tikai 10. Tas vedina domāt, ka varbūt tiešām latviešu valodas gramatiku Rēnehūzens ir lūkojis izlobīt no pirmajiem garīgajiem rakstiem - kā izsakās A. Augstkalns minētajā apcerējumā ¹⁾ Pirmie latviešu teksti un grāmatas, i.e. 35 sk.

1) Evaģēliju rakstību Rēnehūzens tieši piemin: "... in Evangeliiis ... scribitur." 11.

Franciņš nododas tekstos ir sastopamas deklinācijas formās tās pašas klūdas, kas apibrotajās paraugos. Turklāt pēc klūdaiņār i-celšu paraugos vienmēr ir locīti arī sieviešu dzimtes i- un ē-celmi, bet pēc o-celšu paraugos - vīriešu dzimtes u-celmi, līzēkapeemi un (i)io-celmi, piem.: viensk. ģen. rakstis 26 "nakte", akuz. ¹⁾veņo 36 "zeņi", pirto 37 "pirti", vndeņo 38 "briņeni", breņdoss 38 "briņus" u.tml.

Kādā dēbitīva konstrukcijā "runāšanas" formulās" gadās pareiza (i)io-celšu viensk. datīva forma ar -an : Branņan 36 (nevis ar -in, kas tagad dominē literārajā valodā).

Tekstos gadās no paraugos atšķirīgas locījumu formas, pierēras ģenitīvi ar -u : ka ņ e p u (v) šēņleka (šic) 33, i i n d u ņ u (s) laika 36, r o g g k a u w u (s) zēļo 37. Tie šylet gaidāmie daudzskaitļa ģenitīvi (paraugā gan šis locījums vīr. dzimtē ir -o, siev. dzimtē -e). Taču Rēnehūzena uzterē tie laikam ir v l e n s k a i t ļ a ģenitīvi, jo viņš ir iedomājies -u (skat. paraugus) kā vīr. dzimtes viensk. ģenitīva galotni, un pēc tās, liekas, ir piedēvējie tekstā "kapju" un "ragavu" vārdam v ī r l e š u dzimtes viensk. nominatīva galotni -g (ko viņš rakstījis aiz locījuma iekavās); uz to viņu zemapziņā vēl varēja pamudināt atbilstošie vācu vārdi, kas ir vīriešu dzimtes: der Hanf, der Schlitten. Šāda ietekme

1) Šis piemērs (un tāda veida citi) ar savu d (pareizā ž vietā) liek ticēt, ka "lāča" vārda daudzsk. akuzatīvā lantzoe 38 tē rādītu paglābtu veco c tagadējā č vietā : tē (~ c, šal. pēhtz 34 "pēc") minētajā akuzatīvā būs rakstīta nepareizi pēc viensk. nominatīva.

dzimtes ziņā šķiet vērojama arī citur, piem.: wassaro (g) 39, esionto (s) 33 u.c., sal. der Soamer, der Besen.

Tekstos ir sastopami lokatīvi un illātīvi, ko Rēhenūzens par locījumiem gan neuzskata un parādēģmārs nemin. Ar šiem locījumiem viņš iepazīstina "runāšanas formulās", nosaukdams to izskanes par partikulām, kas atbilstot vācu prepozīcijām in, an, piem.: Wissenssa māllahsa "an alien enden", Schin dehnan "in diesem Tage" 27. Arī tekstos ir sastopami illātīvi ar -n : konpan 33, wirrasun 36, enkschan 40, starpahn 58; pēdējā forma laikam ir illātīva un lokatīva kontāminējums. Šiem illātīviem tagadējā valodā atbilst lokatīvi.

Tekstos ir sastopami ano mūsdienu literārās valodas atšķirīgi lokatīvi: Kischteh 33 "kiētī", Pawassarah 37, ruddennan 39, meschen 38 "mežā", Ņehnan 38 "ziemā". Šādi viensk. lokatīvi ar -ē ir sastopami izlokšnēs, īpaši Kurzemē, kur i-celmu vietā ir ē-celmi un kur viensk. lokatīvi beidzas ar divskani, kas daļā izlokšņu ir pārvērties par -ē (skat. Laf 4., 193., 16., 207.).

Tekstos ir lietvārdu locījumu formas, kas norāda uz citādu (varbūt tautas valodā dzirdētu) celmu: viensk. nomin. nagkiess 31 (1132₁ MS.) "nagla", tappis 31 "tapa", pawassarah 35 (vienskaitļa lok. pawassarah 36 "vor-jaur", Pawassarah 37 "Vorjaurszeit"), Szalta 31 (tāpat MS), ssaima 40 (sal. lei. Ņeima), Kalpona 40; daudzsk. nominatīvs teh gkañes 39 "tie gani" (tis sieviešu dzimtes nozīmē? - La gr 365.). Donu, ka pēdējā piemērā aiz tis seko pareize v i r i e š u dzimtes ē-celms (kā bañde, Ņrste La gr 259.), traucē tas, ka gane vīriešu dzimtes

1) Varbūt teh gkañes ir nodrukāts teh gkañe /s/ vietā, jo arī tulkojums "die hüter" norāda uz vīriešu dzimti.

nozīmē laikam nav zināms ne no kādiem citiem avotiem, kā arī tas, ka starp retajiem vīr. dzimtes ē-ceļiem vecu latviskas cilmes vārdu tikpat kā nav; bende (lei. bendē) arī tāda nelielas tautosillabiskā n dēļ. Ir gan dzirdēts kā lamovārds u t e bāds! (Kauguros), bet tas šķiet sāks^l lietot arī vīr. dzimtei pēc leksiski līdzīgajiem kopdzimtes lamovārdiem utka, utubunga.

Savienojumā par ... rattmas (s) zāilo (tulkojums: auff ... wagen weg) 29 "pa ratu (t.i., braucamu) ceļu" savāds ceļma un skaitļa ziņā šķiet rattmas - ar Rēnehūzena ā-ceļma parādēģmas viensk. ģenitīva izekapu -ses, kam blakus uzrādīts -a viensk. nominatīvam. Tagad šis vārds latviešu un leišu valodā pazīstams laikam tikai kā o-ceļms (skat. ME s.v. raiz): atbilstošais latīņu rota gan ir ā-ceļms. Taču Rēnehūzena uzrādītais -a viensk. nominatīvam nav laikam pareizs. Šo -a viņš varētu būt pats radījis blakus ģenitīvam rattmas, ko viņš būs uzlūkojis par v i e n s k a i t ģ a ģenitīvu. Bet rattmas īstenībā laikam gan ir īpatnējs d a u d z e k a i t ģ a ģenitīvs ar -s, kādus min La gr 316. l 456.lpp., piem.: jauns rat's fīssel (no Kaudavas) u.c., kas nozīmes ziņā varētu būt arī viensk. ģenitīvi, piem., laukas fāfbs. Arī Langija vārdnīcā gadās līdzīga forma savienojumā mežas-cūka Lng 359. Un tamlīdzīgā ģenitīvā varbūt tad ir "ceļš" Rēnehūzena savienojumā Zāils (s) wīhrse 29 "Weg man", kur varētu būt izlaists gala zilbes īsais patskanis starp ģ un g (sal. Szacka 31 "sakas" - Kummetholtz).

Laikam o-ceļmu formas rāda daudzsk. akuzatīvs meddenoss (s) 38 "medys" (sal. rakstījuma ziņā blakus esošo rubbingos, kur 06 - ņ) un daudzsk. lokatīvs skabbanon (sal. ME gabans, lei. gabanas).

negaidītā formā sastopami "salai": saaiņa izskatīti 3. -
 laikam partitīvajā ģenitīvā. Līstas, ka te ir drukas kļūda - ar
 -a daudzsk. Ģenitīvā Rēbenhūzenam parastā -o vietā un ka šis
 vārds nebūs lietots kā vienskaitlinieks (kā kr. сочема, la.
siene), jo vīr. dzimtes viensk. Ģenitīvam parastīgā ir uzrādī-
 ta galotne -u un šis vārds citā taikumā ir lietots nepārprota-
 mi daudzskaitlī: ar saaimis 33. Tas pats būtu sakāms arī par
 labību nosaukumiem savienojumā mēnscha aussa quēnscha gkricka
pirringa ... esknicka 33 "miežu, auzu, kviežu, griņu, zirņu ...
 sēklas".

Lietvārdu (abu dzimšu) daudzsk. latīvi resp. instrumentāji
 Rēbenhūzenam teiktos arvien beidzas ar -ing, piem.: Lattweh-
schime 34, reddellime 30, ar esunnimas 38, ar aucklimas espos-
tims waigams 38; ir tikai divi izņēmumi: kanjams 39, adverbā
 nozīmē, pļahnsjehmas 32.

Kā jau iepriekš pa daļai minēts, Rēbenhūzena gramatikā samē-
 rā daudziem vārdiem ir uzrādīta neparasta viensk. nominātīva
 galotne, kas lielāko tiesu skaidrojama gan kā šāda vai tāda ie-
 mesla dēļ radusies kļūda (Rēbenhūzens vispār izšķir tikai divas
 galotnes: vīr. izlotei -s, siev. dzimtei -a). Piem., -g ir pie-
 dēvēte 1) parastiem ā-celšiem: akus. Szūhckio (s) 16, instr. ar
dackschime (s) 17, akus. Szuhno (s) 30, lapsas (s) 38, asirnos
(s) "stirnas" 38, instr. ar aucklimas (s) 38, akus. lindŕckoes
(s) 39, enckechos (s) 39, währstawo (s) 36 (pēdējam piemēram iz-
 skaidro -tavs varētu būt parāiza - sai. škilstavs, kāstavs la gr
 204. f b); "blodas" vārdus uzrādītas it kā divas galotnes - pa-
 rastais -a un -g: enckech ... blondo /a/s 40; 2) ā-celšiem:

viensk. akuz. juhzenes (s) 29 "jūdzi" (forma rakstot sabojāta),
 ehksch reddellins (s) 30, akuz. wāhdzāillos (s) 39, ehksch ...
 /ahlo (s) 39.

-a piedēvēts 1) tagad parastiem ē-ceļiem ¹⁾ : Mahta (arī Mah-
tinga, Mahtihta), vietvārdi Autza, Aisskraula (1 priekšā iz-
 laistā k netrūkst blakus minētajā iedzīvotāju nosaukumā Aiss-
kraucklesche) 14, ģen. Szillās (a) 30, ehksch kaudso (a) 32,
 akuz. ihrboss (a) 38, nomin. Kalpona 40 (citādas nozīmes vārdus
 ar izskatu -uona rāda arī La gr 159. §); 2) o-ceļiem: ģen.
rattāss (a) 29 (par ko jau iepriekš), pie ratto (a) 30, vhss...
ahrdims (a) 32, 3) (1)io-ceļiem: ar leūšschins (a) 36,
 4) 1-ceļiem: ģen. Nacktāss (a) 30, par nackto (a) 31.

1) Tikai izņēmuma kārtā Rēhenūzenam gadās viensk. nominatīvi
 ar -e : Schāls/tibbs 11, attessahne 31.

Papildu piezīmes par Einhorna uzrādītajām
lietvārdu deklinācijas formām.

Locījumi Einhornam tie paši, kas Rēnehūzenam: nominatīvs, ģenitīvs, datīvs, akuzatīvs, vokatīvs un ablātīvs.

Daudzskaitļa datīvā ne lietvārdiem, ne vietniekvārdiem nav senās galotnes -me, bet vienīgi tagadējā -m: teem Wisreem, tahn Seewahm u. tml. FBR XVI 131 skk.

Lietvārdu deklinācija Einhornam pilnīgāka un daudz pareizāka nekā Rēnehūzenam. Viņš māca, ka latviešu valodā ir piecas "deklinācijas" - divas vīriešu un trīs sieviešu dzimtei.

Vīriešu dzimtei bez o-celmu paradigmas, kur locījumu formās savādību nav, ir līdzskaņcelmu paradigma, kur izlocīts suns 131, kas tagadējā valodā gandrīz pārgājis (1)10-celmes (sal. La gr 295.4). Bet Einhorns vēl uzrāda seno līdzskaņcelma viensk. ģenitīvu suns (kas tagad dzirdams vēl dažos saliktepos, piem., sunnagla "kāda kaite" un atbilst leišu ģen. formai šunes); taču ablātīvā resp. aiz prepozīcijas no Einhorns min tagad parasto formu suna. Viensk. datīvā rādīta galotne -am blakus formai ar -im: Sunpim, kur n mīkstinājums nevietā - tāpat kā viensk. akuzatīvā Sunpi un daudzsk. vokatīvā Sunpis, bet mīkstinājuma trūkst daudzsk. ablātīvā; no teem Sunneem. Tā, droši vien, ir konspektētāja pārrakstīšanās kļūda.

Dauzsk. nominatīvs un akuzatīvs: sunis; šās ir par tagadējām vecākas, pēc 1-celmu parauga darinātas formas, kādas sastopamas 1615.g. evaņģelijā (Bvt 73) un kādas lietojis arī Mancelis (skat. ME suns); tām atbilst leišu formas - daudzsk. nominatīvs šunys, akuzatīvs šunis.

Daudzsk. datīvā un ablātīvā dota forma supim, kam blakus tiakus uzrādīta arī tagad parastā galotne -iem. Forma ar i-celmu galotni -im ir arī vēl tagad izloksnēs sastopama, piem., Kauguros.

Einhorns min arī "mironi" (Mirrons 131) kā līdzīgi lokāmu (kā suns), par ko nešaubīties aicina A. Augstkalns FBR XVI 134, un arī savādu formu Māns 131 "mēnesis", kam atbilstu grieķu *μην*. Bet varbūt Māns ir kļūda, jo citos rakstos Einhorns rakstījis Mānes, kā rāda A. Augstkalns l.c.

Vīriešu dzimtei Einhorns uzrāda tikai divas deklinācijas resp. divu celmu parafrāzes: I (o-celmu) un II (līdzsaka-celmu). Piezīmē pēc o-celmu parafrāzes ir norādīts, ka vārdiem, kas viensk. nominātīvā beidzoties ar -is, viensk. akuzātīvā esot -i. Kā piemēri minēti Wār^{is}, Breedis, Sagkis, Rubbeni^s, Ghailis, Zalis 131. Tātad (i)io-celmus Einhorns neuzskata par īpašu "deklināciju". Šiem celmiem raksturīgā līdzsaka maiņa (i ietekmē) viensk. ģenitīvā un visos daudzskaitļa locījumos nav pieminēta. Vai gan Einhornam tā nebūtu bijusi labi pazīstama tāpat kā Rēnehūzenam, kas aplam raksta, piem., brehdoss "briežus", ahsoss "āžus"? (Šo līdzsaka maiņu no 17. gs. gramatikas autoriem piemin Dreselis, un Adolfi aplūko jau diezgan sīki.)

Sieviešu dzimtes lietvārdu locīšanu Einhorns aplūko pilnīgāk, uzrādīdams trīs deklinācijas resp. triju celmu parafrāzes: I (ā-celmu), ^{II}(ē-celmu), III (i-celmu).

Visiem šiem celmiem viensk. datīvā Einhornš uzrāda vecākās formas ar -i: sievi¹⁾ 132, zemi, nakti 133, bet daudzsk. datīvā vienīgi (sākotnējās divskaitļa) formas ar -m: sievām 132, zemem, naktim 133.

ā-celmu deklinācijā (132) savāds šķiet daudzsk. nominatīvs, akuzatīvs un vokatīvs ar -ahs: Seewahs; locījumu galotņu sarakstā pirms paradiģmas gan te dots -as (bet arī -am datīvā!). Taču burts h ir laikam vispārināts pēc daudzsk. datīva (paradiģmā Seewahm) un raketīts bez fonētiskas nozīmes, cenšoties grafiski atšķirt iepriekš minētos locījumus no līdzīgi skanošā viensk. ģenitīva (sal. La gr 37. § k). Šāda cenšanās vērojama arī artikula nozīmē lietotā norādāmā vietniekvārda rakstījumā blakus ē- un i-celma lietvārdiem: vienskaitlī tās - ar vīrs a burts (ģen., abl.), daudzskaitlī tahs - ar h (nomin., akuz.).

ē-celmu deklinācijā (133) īpatnējas ir viensk. akuzatīva formas, kas beidzas bez patskapa, piem., Semm "zemi"; tādas sastopamas arī citās gramatikās un latviešu izloksnēs²⁾. Daudzsk. datīvs beidzas ar -ām: Semmām, kur ā, verbūt, apzīmē garu ē -

1) Līdzīgu formu gadījumā dzirdēt vēl tagad Kanguros savienojumā līdz Rīgi.

2) La gr 264. §; tur "Rēhehūzenam" vietā, šķiet, jālasa "Einhornam", jo Rēhehūzena gramatikā ē-celmu paradiģmas nemaz nav, un prakses nodaļas teikumos atrodami drošu ē-celmu viensk. akuzatīvi tieši ar patskani: aste 31, ēmo 36 "zemi". Izpēmumi gan varētu būt Manitit 30 (ē-celms?) un ssill 30 (savienojumā leķē sill), bet tas ir uzrādīts kā ā-celms: pie Szillas (a) 30.

tāpat kā laikam vārdos Wāp^{is}, Wēns 131. Neparasts ē-celms viensk. nominatīvā ir Sag^{ke} - zake "Lepus foemina" 132; bet varbūt tas rakstītāja radīts blakus formai Kag^{ke} - kake, jo svārstišanās starp z- un g- (viensk. akuzatīvs Sag^hk ar svīrotu burtu sākumā) it kā rāda, ka viņam šis vārds nav droši zināms.

i-celmu deklinācijā (133) daudzsk. datīvs beidzas ar -im (Nacktim), kur patskanis laikam nepagarināts, kādu to rāda arī citas tā laika gramatikas un izloksnes vēl tagad (skat. La gr 283. §).

Pēc ā-celmu paradigmas Einhorns piemin daudzskaitlīniskus Dⁱrnus, Raggus 132, kam datīvā un ablatīvā esot -um, akuzatīvā un vokatīvā -us. Tuvāki ā-celmiem (nevis ē- vai i-celmiem) šie u-celmi varēja viņam likties ar ģenitīvu - bez i reep. mīkstinājuma celma beigās, un tiem blakus varbūt bija dzirdēti ā-celmi dzirn(av)as un ragavas.

Vietniekvārdi.

Ne Rēnehūzens, ne Einhorns vietniekvārdus īpaši neaplūko. Bet norādāmos vietniekvārdus tag, tā viņi artikula nozīmē ir locījuši kopā ar lietvārdiem.

Te Rēnehūzenam ir vairāk pareizu formu nekā lietvārdu locījumos. Neparēiza forma ir vīr. dzimtes viensk. ģenitīvā :

to 12, kam blakus dota gaidāmā forma ta ar neapzīmētu patskaņa garumu. Varbūt ģenitīvā to Wihru 12 ir redzams īstais vienskaitļa akuzatīvs: tā kā Rēnehūzens viensk. akuzatīvu bieži lieto aiz ģenitīva prepozīcijām blakus ģenitīvam, tad šie locekļi viņam varēja sajukt. (Mancelim ablātīvs l.c. ir no to Kunghu.)

Daudzsk. datīvā abu dzimšu nozīmē lietotas formas tehms(s), tehm 13; šis tiem(s) arī sieviešu dzimtei (Einhornam tām 132 sk.) varētu būt pareizi lietots, jo atbilstošās formas radu valodās - leišu izlokšnēs, prūšu, senslavu un gotu valodā arī ir abām dzimtēm kopīgas, kā rāda J. Endzelīns La gr 367.ļ. Varbūt vietniekvārda formas vienādums abām dzimtēm pavadināja Rēnehūzenu nobeigt arī siev. dzimtes lietvārdu daudzsk. datīvus tāpat kā vīr. dzimtē ar -ims, -iems (skat. iepriekš) un lietot arī daudzsk. akuzatīvā vietniekvārda vīr. dzimtes formu siev. dzimtes nozīmē un vīr. dzimtes izskatu lietvārdam: tohss Szehwos 13 (Līdzīgi Dresselja gramatikā šuos ir uzrādīts arī sieviešu dzimtei.) Totiesu Rēnehūzens ir radījis atšķirību starp abām dzimtēm, kur tās tiešām nav - daudzsk. ģenitīvā: to Wihro - toh Szehwe 13. Tekstos ir daudzsk. nominatīvu savienojums teh gkañes 39 "die hūter" (par ko jau iepriekš); ja nu tiešām ganes ir siev. dzimtes forma, tad tie būtu lietots atkal arī siev. dzimtes nozīmē. Arī Popes izlokšnē nominatīvi tiē, šie un akuzatīvi tuōs, šuos lietojami abu dzimšu nozīmē (kā rāda FBR XVI 124). Šī gan ir viena no tāmnieku izlokšnēm, kur sieviešu dzimtes zudums ir bieža parādība, taču vienskaitlī minētajiem vietniekvārdiem ir katrai

dzimtei savas formas, piem., viensk. nominatīvā: tas, šis - ta, ši, bet daudzskaitlī kopīgas - līdzīgi kā krievu valodā, kur, piem., mu ir visu dzimšu kopīgā daudzsk. nominatīva forma. Rēhenūzenam tāpat arī verbu parašēgmās 3. personas vietniekvārdam (wings, winga) daudzskaitlī trūkst siev. dzimtes formas, abu dzimšu nozīmē lietots wing(e) 16; bet tas varbūt ir vācu valodas ietekmē, kur tā abām dzimtēm daudzskaitlī lietojams sis, jo arī divdabjiem salikto laiku parašēgmās daudzskaitlī nav uzrādītas katrai dzimtei savas formas. Tāpēc jāšaubās, vai arī iepriekš minētais tie varētu būt lietots pareizi, ja tam minētajā savienojumā ten gkaņes 39 būtu sieviešu dzimtes nozīme (sal. La gr 365. §).

Tātad norādāmo vietniekvārdu sieviešu dzimtei lietotās formas, kādas tagad pazīstamas literārajā valodā tikai vīriešu dzimtes nozīmē, var būt pa daļai gan vecs mantojums (daudzsk. datīvā), bet tās var būt arī analogisks jauninājums vai vācu autoru kļūdīšanās savas dzimtās valodas ietekmē.

Neparastas norādāmā vietniekvārda formas atrodamas "runāšanas formulās" savienojumos chih Semneh (viensk. lokatīvs) un Schin dennen 27 (viensk. illātīvs). Šās formas varētu būt pareizas, jo tāds pat viensk. lokatīvs ir sastopams, piem., Raķu tautasdziesmā - šī zemē RKr XVI 143, kā arī citos avotos, ko rāda La gr 364. §, un illātīvam schin (illātīva pamatā ir akuzatīvs - La gr 317. §) atbilst prūšu valodā siev. dzimtes viensk. akuzatīvs schin.

1) J. Endzelīns, Senprūšu valoda, 172. §. Rīgā 1943.

Vietniekvārds viņš Rēhenūzēna gramatikas tekstos ir attiecināts arī uz nedzīvām lietām - līdzīgi kā bieži vien arī tagad, īpaši sarunu valodā. Piem.: ... kad wing (= koki) ir ssausse tad labbe saviļi kad slapje tad nū deck ... 36 "... kad viņi ir sausi, tad labi svei, kad slapji, tad nedeg..."

Einhornam artikula nozīmē lietotā norādāmā vietniekvārda tas, tā formas ir gandrīz gluži tādas pat kā tagadējā literārajā valodā. Vīriešu dzimtes viensk. nominatīva paraideigmā trūkst: ģenitīvā rakstīta ta 131 - neapzīmējot patskapa garumu (tāpat arī sieviešu dzimtes viensk. nominatīvā). Un tāda pat forma FBR XVI 131 sastopama arī viensk. akuzatīvā: ta Wieru - bez citkārt vērojamās piezīmes, ka Magazīnā (kur XX - 2, 41 sastopams gaidāmais to) Eilensteinam būtu kļūda; tad nu laikam šis ta ir FBR drukas kļūda.

A d j e k t ī v i un t o g r a d ā c i j a.

Par adjektīviem Rēnehūzens runā tikai sakarā ar gradāciju. Ir aizrādīts viņa gramatikā, ka komparatīvs darināms vai nu ar izskaņu -ackes, -acka, vai arī ar jo un pozitīva savienojumu. Tuļkojums katrreiz savs: lehlackes "grösser". jo lehiss "noch grösser" 13. Izskanā -ackes piedēkļa patskaņa garums nav apzīmēts, liekas pat, ka tas rakstīts īs, taču ck citur ir sastopams arī aiz gara patskaņa, piem.: trunckst 31. Varbūt Rēnehūzens nav sadzirdējis patskaņa garumu šai izskanā (kam leišu valodā atbilst -ōkas - La gr 188. §), jo ir bieži vērojams, ka nelatvieši neuztver laužti intonētu patskaņu garumu (lehlackes ležzemnieku izrunā būtu liēlāks).

Ar superlatīva nozīmi dotas noteiktās komparatīva formas: vīr. dzimtei lehlakais "am allergrössesten oder der grössester", siev. dzimtei lehlakaia 14, kur redzams vēl archaisks -aj- (La gr 322. §).

Tekstos adjektīvu gadās maz. Starpība starp noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm nav konstatējama. Pāra vietās gan trūkst gala patskaņa adjektīvam, kas būtu ar nenoteikto galotni un kur īsais beļģu patskaņš varētu palikt nesadzirdēts, piem.: währstawo turri g k a t t a w (u) 36.

verbu finītās un infinītās formas.

Indikātīvs.

Personu galotnes un formas.

Vienīgi verba būt tagadnes parašiem ir dotas pareizas, katrai personai pienācīgas formas. Pa daļai tas sakāms arī par visu verbu nākotnes parašiem, kā arī par verba iet tagadni, kas pieminēta prakses nodaļā. Citādi gan tagadnē, gan pagātnē tiek uzspiesta viena forma visām vienskaitļa personām, piem.: ēs tohp, tu tohp, wings tohp - tagadnē un tāpat tappe lietots pagātnē (visās šāis un arī daudzsk. 3. personā) 22. Gan tagadnes, gan pagātnes daudzsk. 1. un 2. personas formas Rēnehūzens māca veidot ar -am, -at(t).

Rupjas kļūdas personu formās ir vērojamas sevišķi tagadnē, un to cēlonis tas, ka Rēnehūzens, grupējams verbus tikai pēc infinītīva, saliek kopā dažādu tagadnes celmu verbus - ja tik tiem infinītīvs ir ar -āt, -ēt vai -īt (runāt, redzēt, darīt) un cenšas tos tagadnē uniformēt, piem., pēc redz, redzam parauga viņš iedomājas iespējamu arī run, runam 18. Verbus ar -uot infinītīvā Rēnehūzens nepiemin, kaut gan tekstos gadās swāicht 38 "zvejot". Pagātnē tik rupju kļūdu nav, jo tā visiem sekundāriem vārdiem tiešām ir darināma līdzīgi.

Tekstos pēc satura gadās gandrīz tikai 3. personas formas (izņemot 15. teikumu 34. lpp., kur ir tagadnes daudzskaitļa

1. personas formas), un tās parasti ir tagadnē. Pēc katra teikuma uzrādītās kļūdainās tagadnes formas arī vistuvākas 3. personas formām, bet Rēnehūzens, kā rāda jau iepriekš minētās paradigmas, iedomājas, ka parasti verbiem (izņemot būt, atiet - 31, 36) tagadnē, kā arī pagātnē, ir viena kopīga forma vienskaitļa 1., 2. un abu skaitļu 3. personai.

Ka tā ir tikai gramatikas autora kļūda un ka te nav jāmeklē kādas lībiskas izloknes ietekme, liecina tādu (pēc vīpa domām paralēli lietojamu) formu uzrādījums kā - nahek jeb (1) nahts 36, nolaide jeb (1) nolaische 37 (pirmās formas tagadnē, otras pagātnē) u.c. tml. (piem., 36, 37, 39), kas Istenībā taču ir dažādu personu formas.

Verbu siet un vest tagadnei Rēnehūzens uzrāda arī formas ssehn 30, weddi 35, kas varētu būt viensk. 2. personas formas ar paglābtu -i, kādas sastopamas arī dažās Zemgales u.c. izloknes (La gr 596.!) un kādas rāda arī Adolfi gramatika. Bet šo verbu citur uzrādītās formas bez -i (Szassehn 31, weddi 32) varētu būt 3. personas formas, kādas lietojamas tagad.

Tātad Rēnehūzēna uzrādītās verbu personu formas ir ļoti kļūdainas - gan tāpēc, ka viņš tās nav pareizi sadzirdējis, nedz pareizi traktējis, gan arī tāpēc, ka viņš pats tās aplam konstruējis.

Tagadne.

Tagadnes ceļi.

A t e m a t i s k u tagadnes formu pēdas redzamas verbiem būt, iet, duot. Tekstos pēc 6. teikuma būt, pēc 21. teikuma iet ir izlocīti visās personās, kas Isteni neatšķiras no tagad pazīstamām formām: būht - ūss ūssmu, tu ūssi, wings ir, mūhes ūssam, juhsa ūssat, wing ir 31. Bet gramatikas teorētiskās daļas parādēgnās šim verbam daudzsk. 1. un 2. personā ir tagadnes 1-ceļu izskaņas: ūssim, ūssit 16, kas vērojams arī izloksnēs (La gr 601.§) un citās 17. gs. gramatikās. Tagadējā nav vietā tekstos lietots neir: nō ir skaldiss 40 "nav skaldījis". Vai tā ir kļūda, par to liek šaubīties neparstā, it kā latviešu valodai pieskaņotā vārdu kārtā vāciskajā tulkojumā: nicht hat gespaltet. Par iedomājamo ne-j-ir runā La gr 601.§, skaidrojot augšzēmiņu jir(a), un to dod Langijs, kā arī Adolfs: nejir Lng 209, neir A 259.

Verbam iet atematiska ir viensk. 1. personas forma, kam blakus dota pēc 3. personas jaunināta forma, kādas dotas arī daudzsk. 1. un 2. personā: inf. atteht - tag. 1. attehm jeb atteht, 2. attey, 3. attent, daudzsk. 1. attehtam, 2. attentat 36 (sal. La gr 601.§ b).

Blakus atematiskai formal dohm ir parastā doht 40, kurās nav sadzirdēts beigu patskanis tāpat kā iepriekš minētajam verbam.

Blakus infinitīvam Szwilt un pagātnēi sswille 36 tagadnē ir dota, jādomā, o - c e l m a forma sswäll 36, ko Bilensteins bez vajadzības labo par swel (/weļ) Mag. XX - 2, 57.

jo šādām tagadnes 10-celmam blakus nebūtu gaidāma pagātne un infinitīvs ar zudumpakāpi resp. ar 1 saknē; turpretī tagadnes 0-celmiem gan ir alternācija parasta (sai. velku, vilku, vilkēt).

Blakus infinitīvam svilt RE uzrāda vairākus tagadnes celmus: svilstu, svilju un arī Rēnehūzena minētajai ^{formai} (atbilstošo tagadnes 3. pers. svel, tagadnes aktīvo divdabi sveluots, sveluošs).

Blakus infinitīvam lihst 36. "līst (līdumu)" Rēnehūzens min tagadni lih (pag. linde jeb lihsche), taču tā varētu nebūt tagadnes 0-celma, bet parastā 10-celma viensk. 2. personas forma, jo Rēnehūzens, kā jau iepriekš rādīts, nereti ir jaucis it kā personu un celmu formas. Pārpratums laikam ir arī šā verba šķietamā sto-celma forma forma lihst "er rühdet", kas sastopama tekstā 21. teikumā: ... atiet līdumu laiks tur vins līst uotrā pavasarā tuos nuolīstuos kuokus svilina ... 36 (interpunkcijas zīmes nav lietotas); jo tagadnes sto-celmi nemēda būt transitīvi (La gr 613.4). Šis līst šķiet nevietā lietots infinitīvs, kas Rēnehūzenam, nelatvietim, viegli varēja iejukt tagdnē verba līt dēļ, kam ir šāda tagadne līst, kas biežāk gādās dzirdama.

Tagadnes d o - c e l m a forma vērojama rakstījumā isswährt (3. persona, er > är, -d vietā -t): ... ka ta (= gaļa) isswährt 40. Pēc šā teikuma uzrādītajās verbu pamatformās gan sastopama tagadne isswähro, kur -o būs nodrukāts -d vietā, bet ja ne, tad te ir atkal kāds sajaukums ar citu verbu - ar sinonīmo vārit (ies); par primāru verbu liecina pagātne isswirre, nākotne isswirsch un inf. isswährt, kur iejaukts tagadnes saknes

vokālisms. (Sal. ME - I virt, tag. verdu, pag. vīru).

Tagadnes n o - c e l m s: 3. pers. ssaun 38 "šauj" (Puttencke ssaun ... meddenoss rubbingos ...), kur laikam jālasa vārda sākumā g-, kas būtu pareizs, jo ME rāda no dažādām izloksenēm saūt (tag. saūnu, pag. sāvu) un arī pilnīgi atbilstošo lei. šauti, kam, kā rāda Db. žod. 800 arī no-celma tagadnē: šāuna (pag. šōvé).

Dažādu tagadnes celmu sekundāriem vārdiem, kam infinitīvā vienāda izskapa, arī tagadne, kā jau minēts, aplam ir konstruēta vienādi, piem., vārdiem kaitēt un gulēt: tag. kaitē 35, gullēt 32, vārdiem medīt un taisīt: tag. meddi 38, taisei 36.

Vārdam vētīt teikumā liktos vērojama tagadnes īo-celma 3. pers. forma: īvāhti 33, bet pēc tam sekojošajos gramatiskajos komentāros ir dota tagadne, o-celma forma, kas (Rēnehūzena gramatikai nepareizi) beidzas ar -u: wāhtu 33. Blakus minētajā pagātnes formā wāhtin beigū -n būs gan nodrukāts -u vai h vietā. (Sal. tag. medil, pag. medilh 38.)

Teikumos tagadnes 3. pers. nozīmē sastopama forma dabui 38 sk. "dabū", kur -ui laikam no -ūj ar pagiābtu j, kas līdzīgi pagiābusies izloksenēs arī ājo-, ōjo-, ējo- un ījo-celmiem, kā rāda La gr 678.ļ. Sal. šai ziņā arī izlokšņu tag. 3.p. dabaj "dabū" La gr 678.ļ.

Starpība starp tagadnes o-celmiem un tagadnes, kā arī pagātnes, ā-celmiem daudzskaitļa 1. un 2. personās izskapās nav vērojama - līdzīgi kā citās 17. gs. gramatikās. Bet no tam nav jāsecina, ka šādas starpības nav bijis arī latviešu izrunā.

izskapas -an, -at vācu autori būs uzskatījuši par samainīgām personu galotnēm līdzīgi kā vācu -en, -(e)t (sal., piem., tagadni wir geben, ihr gebt un pagātnei wir gaben, ihr gabt).

Pagātne.

Arī pagātnē, kā jau teikts, visām vienskaitļa personām ir viena kopīga forma. Verbam būt tā ir bi 16. Šis verbs gan tiešām var tikt tā lietots pagātnē arī vidus dialekta izloksnēs, kur citiem vārdiem lieto katrai personai savu formu. Piem., Kanguros ir dzirdams bi ne vien 3., bet arī viensk. 1. un 2. personai: es bi tīrumā, tu bi gān hizmidzis. Rēnehūzena formā bi burts n varētu apzīmēt i garumu (sal. La gr 663. § 2), uz ko norādītu vienreizējais bie 27 (sal. rakstījumu lieldz 30 "līdz"). Taču līdz ar Bilensteina (Mag. XX - 2, 51) neliekas neiespējams, ka n apzīmē dvesmas skapu, ko Rēnehūzens varētu būt saklausījis vāji izrunāta līdzskapa i vietā, īpaši daudzsk. 1. un 2. personā patekapa a priekšā: biham, bihat 16 sk. Arī pagātnes akt. divdabls rakstīts bihis 25 (vienreiz gadās bie 31, kur i varbūt nodrukāts ii vietā). Arī tagadējā y vietā rakstīts šāds n verba klūt pagātnē, piem., daudzsk. 1. un 2. pers. kluham, kluhat, divd. kluhiss 22 (par ko jau iepriekš).

Verbam kaut pagātnē laikam lasāms saknē iss a, jo aiz tā rakstīts divkāršs y: kawwe, divd. kawwiss 39. iss a te arī Kurzemes un Zemgales izloksnēs, kā rāda MK.

(Par rakstot sabojāto pag. wāhtin 33 skat. lepr. lappusē.)

Pagātnes ē-celmi ir nomanāmvēl dzīvi, kaut gan sastopamās formas ir ļoti kļūdainas, sevišķi beigu vokālismā un konsonantismā, jo sajauktas ir dažādu personu formas, piemēram: saamēte jeb (1) saammātsche 37 (saamete būtu 3. personas, bet saamēšu viensk. 1. personas forma). Nevietā -e parasti rakstīts arī primāru verbu pagātnes ā-celmiem, piem.: licke 33, degke 36, kur k un g skaidri norāda uz ā-celmu (jo -ē- priekšā tie būtu pārvērtušies par c resp. dz). Daudzskaitļa 1. un 2. personā nav paglābusies ē-celmu izskapa (bet materiāla novērošanai te ir maz): paradelīgā blakus ē-celma formai luhd/e 3. personā ir daudzsk. 1. un 2. personas formas ar ā-celma izskapu: luhd/am, luhd/at 20.

Nākotne.

Nākotnes izskaņas atšķiras no tagadējām tikai ar īsā beigu patkapa trūkumu viensk. 1. un 2. personā. Daudzsk. 1. un 2. persona arvien beidzas ar vecākajām i-celma izskapām -sim, -sit, piem.: luhkesim, luhkesit 21.

Primāriem vārdiem aiz saknes beigu s, g, t, d parasti ir iesprausts i. Vecākā forma bez šā iesprauduma gadās vārdam vest: wösch (blakus vispirms ir dots weddihsch) 34.

Saliktie laiki.

Perfekts un plūskvamperfekts resp. saliktā tagadne un saliktā pagātne (saliktās nākotnes trūkst) ir darīti tāpat kā tasad perifrastiski, piem.: māhs Sesim luhkwesch 21, māhs biham

lungkusch 21. Ciešamajā kārtā tie veidoti ar tapt vai klūt¹⁾ salikto laiku formām, piem., perfekts tu šasi tappis v. kluhis turrūhts 22 - pēc vācu valodas parauga (du bist gehalten worden) tagadējā latviskākā un īsākā tu esi turēts vietā (sal. La gr 774. §).

Refleksīvformas.

Grūti un neskaidri Rēnehūzenam šķiet refleksīvie verbi, ko viņš pieņem verbu apskata beigās. Tie apzīmējot darbību, kas paliekot pie paša darītāja līdzīgi kā "Hithphael apud Ebraeos" 24. Rēnehūzens māca tos darināt ar aktīvajām formām pievienojamu zilbi -ies (ehss), minēdams arī tādas formas kā nākotnes viensk. 1. pers. šss turrūh/chehes 25, pagātnes akt. divd. turrūhi/ehss 24. Pirmā gan nejauši saskan ar dažuviet sastopamām lībiskā dialekta formām kā celšies formas celšuos vietā (La gr 600. §), un otra atgādina minētā divdabja siev. dzimtes viensk. nominatīva formu tursisies < turēj(u)sies, kādas sastopamas īpaši Kurzemes izloksnēs (sal. Skrundas pagātnes akt. divdabja siev. dzimtes viensk. nominatīvu nuoteceise FBR XIII 101). Taču neliekas vis šās formas tautas valodā noklausītas, bet gan Rēnehūzena pašā aplam konstruētas saskaņā ar viņa izvirzīto rēgulu - pievienot -ies pie aktīvajām formām (kas nākotnes viensk. 1. personā viņam beidzas ar -š, bet pagātnes akt. divdabja vienskaitļa formā ar -is). Vietumis

1) v. = latīņu vel "jeb".

ir uzrakstītas pilnīgi kroplas formas, piem.: tag. 1/3meehss, pag. 1/3meiehs, pagātnes akt. divdabī 1/3mehisschss (blakus pareizam infinitīvam 1/3mestehss) 35. Refleksīvās galotnes dažkārt trūkst, piem.: maldih̄t 29 "maldīties".

Rēnebūzens sakās gan zinām, ka citi refleksīvās formas citādi veidojot, un laikam apzinās, ka viņa paša sniegtās formas nevar būt īsti pareizas. Taču viņš ieteic savu atvasināšanas pagēmienu tā viegluma dēļ un attaisnojas ar apziņu, ka runā visi šās formas tomēr viegli sapratlīšot (*sermo tuus erit omnibus intellectu facilis*). - Šeit arī parādās viņa tieksme valodas formas teorētiski konstruēt, necenšoties ieklausīties tautas valodā.

Dēbitīvs.

Dēbitīvs ir aplūkots "runāšanas formulās" 25 sk. Kā piemērs minēts jaħde, kam dažādos laikos minēti dažādi darbības subjekti datīvā: man, teuv, viņam, mums, jums, viņims, tāvam, cilvēkims, brāļim, kelpims ir (biñ, ir biñiss, buñte biñiss, buhss) jaħde 26. (Īsākā uzrakstījumā.)

Dēbitīva ja- (formā jaħde un arī citās, tekstos sastopamajās) ir rakstīts bez patskaņa garuma apzīmējuma; tāpat tas rakstīts arī Mancelim (Bvt 78) un visās pārējās 17. gs. gramatikās. Laikam šis ja- atšķirā no tagadējās literārās izrunas lasāms šeit ar īsu patskaņi g, kāde tas ir daudzās izlokšanās, sevišķi Kurzemē (La gr 690.4).

Formas jaħde beigu burtā -e Bīlensteins gan velti meklē (l.c. 53) veco celma patskani, jo prakses nodaļā šis verbs ir rakstīts tagadnē bez patskapa beigās: paħd 30, un nav nekāda patskapa beigās arī līdzīgu citu verbu dēbitīves: ja-ssannēs, ja-ssamet, ja-wedd 37. Turklāt La gr 36.4 e rāda, ka senie Isumi ir laikam zuduši jau priekš 16. gadsimta.

Vai arī šais Rēnehūzena konstrukcijās, kā norāda La gr 760.4, ja- vėl nozīmē, ka "pie rokas ir tas, ar ko var izdarīt verba izteikto darbību" - tomēr jāšaubās. Minēto nozīmi liekas apstiprinām sevišķi šis Rēnehūzena piemērs - pēc satura un tā tulkojums: Zilwāckims biħ jaħde "die Menschen hatten zu essen" 26. Bet Rēnehūzens būs gribējis tikai burtiskāk¹⁾ pārtulkot, lietodams haben, kas tomēr var arī izteikt vajadzību (kā angļu valodā atbilstošais have, piem.: I have to go). Ka Rēnehūzenam ir bijusi vismaz jau pazīstama vajadzības nozīme dēbitīva formām, to liecina tas, ka tām kā pēc nozīmes atbilstošs ir minēts latīņu valodā ģerundīvs (tas nosaukts ir par ģerundiļu: gerundium 25): mihi est scribendum un vācu valodā bez haben ir minēts arī müssen un sollen. Un vēl skaidrāk to rāda tekstu 14. (un arī 22.) teikums: ... pāhtz no mēuro (s) truhokst ... tad wingims ir jamaxa "hernach am maas mangelt ... alßenn jhnen list zu bezahlen" 34; ... ir ja-plaw "muß meien" 37.

Dēbitīva objekts ir nominatīvā tāpat kā tagad literārajā valodā, piem.: ... sehns ... ir ja-plaw 37.

2) Par tulkojumu burtiskumu žēlojas A.Bīlensteins Mag. XX-2, 54.

Dēbitīva formu vajadzības nozīmei tuvas ir "runāšanas formulu" 4. § minētās konstrukcijas ar bija + pagātnes aktīvais divdablis + būt, piem.: to bin juhms darri/chims bunt 27 "das soltet jhr gethan haben". Liskas, ka Bīlensteinam nav bijis pamata kategoriski noraidīt šo konstrukciju kā sajauktu un latviski neiespējamu (Mag. XX - 2, 53), jo bija savienojumā ar infinitīvu izsaka vajadzību, kā tagad māca un rāda ar piemēriem La gr 789. §c . Mūsdienu latviešu valodā ar šo nozīmi parasta būtu izteikums: tuojums jau vajadzēja būt padarījušies. (Rēnehūzena gramatikā nav sastopams no lībiešu valodas aizgūtais vajas(a), nedz citas no tā atvasinātas formas.) Bet lībiekā vajadzēja + būt vietā varēja tikt lietota senā latviskā konstrukcija bija būt, kam nozīme ir līdzīga, piem., tautasdziesmā: tai bij arī mātēi būt, kas luoluoja karavīru BW 32182, tāpat tam bij arī puisim būt! 5524,5 (šis piemērs pēc La gr 789. §c); līdzīga izteikums arī populārajā romancē "35-ju lielu rožu lauku": bij man ... tādu tālu celu jāt. Predikatīvā datīvā (kā mātēi, puisim iepriekšējos piemēros) viegli iedomājams arī pagātnes divdablis - kā minētajā Rēnehūzena piemērā. Tātad pati šī konstrukcija, ko devis Rēnehūzens, būtu latviešu valodā gluži iespējama. (Neparasta tajā var likties vārdu kārtā un divdabja imperfektīvais aspekts, par ko gan verbūt vainojams Rēnehūzens.)

Rēnehūzena gramatikas tekstos vajadzības nozīmē ir arī konstrukcija ar būs + infinitīvs, un tā, šķiet, izsaka par tagadējo dēbitīvu v ā j ā k u vajadzību - pretēji La gr 759. § minētajai šādu konstrukciju nozīmei (2. personā).

Piemēram: ... buh ... zirwiss pie rohck bunt 31 (runa ir par situāciju, kad aizjūgs ceļā sabojātos), ... buhss ... Khde-
nant Sirgkos 29.

Imperatīvs.

Īpašas imperatīva formas Rēnehūzens nav pazinis, jo viņš saka (20), ka imperatīva latviešu valodā trūkstot un ka to aizstājot ar indikātīvu. Tagad izloksņu vairumā īpašu verba formu imperatīvam tiešām nav, un imperatīva nozīmē lieto indikātīvu arī - atšķirā no literārās valodas - daudzsk. 2. personā (La gr 692.§); tā varētu būt bijis arī Rēnehūzenam pazīstamajā izloksnē.

Kondicionālis.

"Runāšanas formulu" 2. un 3. paragrafā (26 sk.) Rēnehūzens māca darināt (no pilna infinītīva ar tam pievienojamām "partikulām" 20 e, an jeb un, att) kondicionāli, ko viņš gan nosauc par konjunktīvu, - jo konjunktīvs ir sastopams blakus liekamajās latīņu un vācu konstrukcijās. Viņa dotās kondicionāļa formas bēdzas viensk. 1., 2. un abu skaitļu 3. personā ar -te, kur e šķiet aplam rakstīts precīzi nesaklausīta -u vietā, daudzsk. 1. personā ar -tam vai -tum, 2. pers. ar -tat. (Līdzīgas daudzskaitļa formas arī no citiem rakstiem un izloksnēm rāda La gr 698.§)

Rēnehūzens min imperfekta un plūskvamperfekta konjunktīvu resp. vienkāršas un perifrastiskas kondicionāļa formas, piem.:
redhēte ūss to "si hoc viderem, wenn ich das sehen würde",
dirhētam mēss to "audiremus nos hoc, hörten wir das",
dirhētat juhs to "hörtet jhr das"²⁶, buhtum mēsse to
dirhēth 27 u.c. tml.

Divdabji.

Par divdabjiem Rēnehūzens runā sakarā ar vārdu atvasināšanu (14 sk.) un pievieno tos verbālnoņiem. Darāmās kārtas tagadnes un pagātnes lokāmos divdabjus viņš, šķiet, ir pārpratis un sajaucis gan nozīmes, gan formas ziņā. Jo viņš konstruē, ņemdams par pamatu pagātņi (praeteritum), formu pāldhissis "einer der da ist schwimmend worden" 14 un šādu formu (kas par divdabjiem nav nosauktas) lietošanu teikumā rāda ar piemēru, kur gaidāmas būtu tagadnes divdabja ar -uošs formas: Christus ir tohs Kurloss dirhēthos vnde tohs mēhmoss runnāthos darries "Christus hat die Tauben hörend vnd die Sprachlosen redend gemacht" 15.

Divdabi ar -dams Rēnehūzens atvasina pareizi, bet piešķir tam divdabja ar -uošs nozīmi, ko rāda gan tulkojums "(Szhhdams "lat. sedens, v. ein sitzender")", gan šā divdabja lietojums par teikuma priekšmetu (tekstu 23. teikumā, 37 ; skat. tālāk piezīmes par sintaksi).

Ciešamās kārtas tagadnes lokāmā divdabja vajadzības nozīme ir pareizi uztverta, un rādītais atvasināšanas papēmiens ir praktiski ērts, kaut zinātniski nepamatojams: indikātīva tagadnes daudzskaitļa 1. pers. + s - pielūdzam + s. Dehwa ir pehlund/ama 15. (Istenība, kā zināms, šis divdabis darināms no tagadnes celma ar piedēkli mo - La gr 716. §) Šī forma vāciski tulkota ar "einer der da sol oder muss angebetet werden".

Pagātnes darāmās un ciešamās kārtas divdabji ir redzami verbu saliktajos laikos, un to formas ir diezgan līdzīgas pareizajām (cik kuroreiz iespējams spriest pēc neveiktā rakstījuma); sieviešu dzimtes formas tiem gadās uzrādītas tikai vienskaitlī. Piem.: viensk. runnais, daudzsk. runnal/ch 19, viensk. - vīr. dzimte luhd^ois, siev. dzimte luhguss 21, daudzsk. luhgusch 21; viensk. turrāhts, daudzsk. turrāhte 22.

Tekstos ir -a ne vien ciešamās kārtas siev. dzimtes viensk. nominatīvā (ehnīsta, bārta 33), bet -a gadās arī darāmās kārtā: Šnankussa 32 (apzīmētājs vārdam labība), kas atgādina izlokšņu formas ar -uša, refl. -(u)sās (La gr 734. § c), bet varbūt -a ir nepareizs tāpat kā -e viensk. akuzatīvā pahrplihssusse 31, jo tieši gala patskaņu kvalitāte šai gramatikā bieži uzrādīta nepareizi (skat. iepriekš par vokālismu, par gala un piedēkļu patskaņu zudumu). Savienojumā ienākusa labība divdabis varētu būt pareizi lietots bez refleksīvās galotnes ar nozīmi "ienākusies, gatava" (skat. WE ienākt; baudīt ienākušus auglus).

Infinitīvs.

Bez parastās izskapas -ināt (33, 36) gadās tekstos dažī verbi ar -enāt: hndenant 29, apāhndenant 34, apeslappenant 34 (šiem vārdiem -en- ir arī citas formās). Izlokšņu un atbilstošas leišu formas ar šādu -en- rāda La gr 662. §.

Parasto aizkurt, aizkurināt vietā ir aisekurrāht (tagadne kurā) 32. Arī ME rāda kurēt "heizen" no dažādiem avotiem.

Verbs palikt "bleiben" infinitīvā un nākotnē rakstīts it kā ar garu ī resp. ar ie : palliekt 36, pallieksch 37 (tagadne pallehck, pagātne palliecke) 36; bet e te būs nodrukāts e vietā (sal. Liekt 33 - ar ek).

Tagadnes vokālisms iejaukts infinitīvā isswūhrt 40 "izvirt" (par ko jau iepriekš). Šāda parādība ir arī citās 17. gadsimta gramatikās.

A d v e r b i.

Adverbi, kam pamatā adjektīvi un kas tagad beidzas ar -ī, parasti rakstīti ar -e beigās (tāpat Dreselim, Langijam¹⁾), piem.: labbe 36, parrei/e, behsse 35 "blezi" tekstu 17. teikumā, kur ir arī adv. plahnno 35, kam beigās varbūt jālasa -u.

1) Langijs un vairāki citi 17. gs autori ar šādu -e grafiski atšķir adverbus no attiecīgo adjektīvu vīr. dzimtes daudzsk. nominatīva, kas tiek rakstīts ar -ī, bet Rēnehūzena rakstījumā tādas atšķirības nav, piem.: kad wing (= koki) ir seausse (adj.) tad labbe (adv.) sswāll kad eslapje tad nū deek ... 36.

(sal. tālu), kaut gan u-celma adjektīvs tagad no šās saknes nav zināms.

Ar tagad zudušu patskani beigās dažkārt sastopami kadde 35, tadde 40 (par ko jau iepriekš); bez parastā patskapa beigās ir aizguvums dickt 38 "cieši" no vidus lejsvācu dicht(e) - ME.

Ar pilnu locījuma galotni: daschekehrta 39, daschere^{1/2}e 34.

Adverbs "vienota" rakstīts wisse nohtui 35, kur -i laikam -i vietā (sal. vis nuotai ME s.v. vis nuotai), jo i ar i resp. ar i var sajukt, sal., piem., ME ceikaūls "ceļkauls".

Kā adverbs vēl lietots arī pāhtz 34 "hernach" (... pāhtz no māhro truhckst ...).

Adverbā tā nav apzīmēts patskapa garums : ta 38 (tāpat rakstīts arī stiepti intonētais siev. dzimtes norādāmais vietniekvārds: ta 13). Rēnehūzens gan raksta h kā garumzīmi vārda absolūtās beigās (sal. viensk. lokatīvu semeh 35, kas bez h neatšķirtos no nominatīva), bet šiem īsajiem vārdiņiem minētā rakstība toreiz laikam tāda ir bijusi tradicionāla, un tā tos raksta arī pārējo gramatiku autori, izņemot pa daļai Adolfi.

Adverbu nozīmē, kā jau minēts, ir sastopami illātīvi :

kuopan 33, virsun 36, iekšan 40, starpān 38.

Prepozīcijas un priedēkļi.

Prepozīcijas gramatikā nav īpaši aplūkotas, tās ir vērojamas tikai tekstos.

Rekcija. - Vienskaitlī ar prepozīcijām parasti, taču ne konsekventi, ir vērojams akuzatīvs (kā tagad lībiskajās izlokenēs - La gr 3. § j), kas beidzas ar -o vai arī bez kāda patekapa, piem.: pie pānto 35, pie rohck 31, ehcksch seill 30, no mähro 34, pāntz pūlno mähnāss 37, truhckst ... pa puss pūtro 34, vh/ pillo 33 "uz pili", vhns zāillo pardonta 33, bet: pie Rigās 32 "pie riņas", no gkañibāss 39, pie Szallās (a) 30, pie sešuwies 31, lieda gnallam 30.

Daudzskaitlī arī ar ģenitīva prepozīcijām lietota tāpat kā tagad datīva resp. instrumentāļa forma, piem.: no tehms Latt-^bschims 34, ehcksch maissins 35. Daudzskaitļa ģenitīvs ir vēl vērojams aiz priskē savienojumā prehcksch durwe 32 "für thür" (sal. daudzskaitļa ģen. Szenwe 13), kur A. Bilensteins nepareizi saskata viensk. ģenitīvu, interpretējot rakstīdams preck'eh durw(ig) Mag. XX - 2, 56. Jo "durvju" vārds jau vienskaitlī netiek gandrīz nemaz lietots. Jāšaubās arī par to, vai daudzskaitļa ģenitīvs ir savienojumā ehcksch kaudso (a) esañā 32, kā domā A. Bilensteins l.c.: drīzāk liekas, ka kaudso ir Rēhenūzenam parastais viensk. akuzatīvs ar -o.

Dažas īpatnības ir vērojamas sakarā ar atsevišķām prepozīcijām un priedēkļiem. - Blakus prepozīcijai pie, kas taču laikam jālasa kā pī (sal. rakstījumu lieds 30 "līdz"), ir prie-

E. Latv. vārdn. I 167

pie = pī // v. die

dēklis pe, piem.: pie Rīgās ... pēvāsta 32, pēsehn 30. Sai.
 kursenieku pi duru pieskrējam Kif 12. Arī Kurzemes tāmnieku
 izloksnēs ir sastopams pi un ps-, kā rāda La gr 559. §. Tātad
 Bīlensteins nepareizi transliterē Rēnehūzena pi un ^{pe} abus ar
pie resp. ar pēe Mag. XX - 2, 56 (pēe rijas ... pēewe^ota).

Prepozīcija par sastopama vietas un laika nozīmē, kur ta-
 gad literārī lietotu pa : ... ehss par lehlo ... zāillo tais-
nigke nō pa lihekum 29, par nackto skullā 31 "pa nakti guļ".

Priedēklis iz- Rēnehūzenam laikam bijis pazīstams ar ne-
 balsīgu sveipeni (kā Kursas un Zemgales izloksnēs - La gr
 532. §), uz ko norāda rakstījums iss-, 1¹/₂- (nevis 1¹/₂) arī
 balsīgu līdzskapu un patskapu priekšā, piem.: issdohdam 34,
isswelck 34, 1¹/₂laide 33, ja-issahrdi 37. Kā prepozīcija iz
 nav sastopams, bet nav gan īsti arī tādu teikumu, kur tas bū-
 tu gaidāms (vismaz vidzemnieku runā - Lef 382. §), vienīgi
 varbūt ... pirek no gkañibhss 39.

Līdzīgi ar -ss ir rakstīta gan arī prepozīcija, kā arī
 priedēklis, vhs "uz", kur nebalsīgs sveipenis nebūtu gaidāms;
 bet patskapa garums, uz ko norāda h, gan ir šai vārdā pazī-
 stams, sevišķi Kursas izloksnēs - La gr 573. §. Piemēri: vhs
ahrdims 35, vhs assarro 38 "uz ezeru", vhsahrech 36 "uzaršu".

Lokātiņa vietā biežāk ir lietota prepozīcija iekš (ehcksch
 33, arī ehcksch (divas reizes) 33, kur -k laikam nepareizi -h
 vietā) savienojumā ar locījumu, piem.: ehcksch wāhjo 33,
ehcksch labbo Ahlo 39 "labā zālē", ehcksch maissims 35. Rek-

oijas ziņā savāds ir savienojums, kur aiz iekš redzams it kā
 daudzsk. akuzatīvs: ... bährta ... ehkeck ssauwo arrondo/s
 33 "geschüttet ... in sein Kasten", kas varbūt vācu reklāmas
 ietekmē; ssauwo tad būtu it kā nelokāma piederības vietniek-
 vārda forma, kāda šais tekstos citur nav sastopama (sal.
ssauwos Sirgkos 30); tāpēc ✓s "aroda" vārdā laikam ir uzrak-
 stīts lieki. Bet varbūt ✓ ir nodrukāts daudzskaitļa lokatīva
 n vietā (sal. šim locījumam uzrādīto izskatu ohse 27) vai arī
arrondo/s ir rakstīts kā daudzsk. lokatīvs (sal. Gkröhckoss
ehkrist 27) - tādā gadījumā minētajā teikumā būtu sajauktas
 divas konstrukcijas: 1) ar prepozīciju iekš + locījums un 2)
 konstrukcija ar lokatīvu. (Sal. Adelfi pie laikā 225 "bey
 zeit".)

S a i k ļ i.

Ir lietoti vācu valodas saikļi vnde 30, vnd 34, vn 30 "un",
adder 29, add 31, adder 35 "vai".

Ar paglābtu -d sastopama partikula resp. saiklis lais 38.

Ar nozīmi "gan - gan" vai arī "vai nu - vai" ir je - je :
 ... labbihba ... pie Rīgās je slapja je ssausa pewšta 32
 " ... Korn ... bey die Rige so wol nass als dröge beyge-
 föhret". Ja te darīšana ar latviešu valodas vārdu, tad te
 laikam ir tas pats je, kas tagad mēdz būt sastopams tikai sa-
 vienojumos ar partikulām -i(e), -b(a) un ko Mülenbachs uzlūko

par sākotnēju lokātīvu ¹⁾. Nozīmē tam tuvs būtu ieb "kaut ar, kaut vai" teikumā ar tautieti līdzī ietu, ieb tas gāja Vāc-
zeme ²⁾. (Piezīme. - Aknīstē sastopams je tagadnes 3. personas "ir" nozīmē, un tas pēc La gr 601. § 719 ir laikam aizguvums no slavu valodām. ME dod : "je, für je!, doch: ta kuš je! so schweig doch! Brig.")

Ar nozīmi "kamēr" sastopams tickās ³⁾ 35, kas jālasa tikams, jo ar svītru vīre patekapa dažkārt ir apzīmēts aiz tā sekojošais lūpu nāsenis (sal. raketlījumu wingā 31 "vipam"). Tas sastopams teikumā ... gkullā ehcksch maissims (e) tickās iss-
zmeenas ... 35 (pēdējais vārds sakropļots) "... liegt in
gücken biss ausspritzet... Sal. tikam citi zirgus sēja, es
par sētu sētsvidū BW 16237, ko min ME s.v. tikam. Formas ziņā Rēnehūzēna tikams varētu būt daudzsak. datīvs vai instru-
mentālis - līdzīgi kā tickams, par ko skat. La gr 206. piezī-
mi parindē 609.1pp.

1) K. Mēlenbachs, Teikums, 92. Rīgā 1898.

2) Turpat.

3) Dots parindē, tekstā ir tickās - izdevēja labojums. A. Augst-
kalna pārmetumus par to skat. RKR XX 106.

Piezīmes par s i n t a k s i.

Sintaksei Rēnehūzens veltī "runāšanas formulas", kas vairāk gan attiecas uz morfoloģiju, jo tur īsti ir runāts par dēbitīva, kondicionāļa un lokatīva formu darināšanu, maz parādot to nozīmi un lietošanu teikumā.

Prakses nodaļas teikumos ir daudz vācu valodas ietekmē radušos kļūdu. - Ir vāciska vārdu kārtā teikumā, piemēram, overba formu bležais nostatījums pašas teikuma vai frazes beigās ir sajūtams kā kas svešāds: Kur wings par nackto gkullā tur wings ssucka pakaissi kabpsloss dischene nobähres ka te sapohdre tohp 31 sk.; kadde ssnehgke eht adder kuhst semneh tad semēnehcke atzabsches gkaldos ehksch me/cho zährt vnd pie /bähto wedde 35.

Vietniekvārds tas ir lietots artikula nozīmē, piemēram: kad teh gkañes tohs lohpos zaur wassaro ehksch labbo /ählo ir gkañhsch ... 39 "wenn die hütter das viehe durch Sommer in gutem Grass gehütet nabē ..."

Pasīvs ir lietots neparasti (... behns ... ja-plaus ...ka teh lohpe tohp vnssturrähte 37) vai arī pilnīgi nelatviski (... labbihba no pļabwājenms ... kļuhst noplauta 32).

Atdarīnot vācu konstrukcijas ar prepozīciju in + locījums, lietots latviskā lokatīva vietā iekš + locījums, piemēram: ehksch kaudso ssamā/t 32 "kaudzē samest", ehksch raggkauwu zällo wedde ehksch ssähto 37 u.tml.

Nelatviski ir lietota prepozīcija no konstrukcijās ar pasīvu (32, 34) un pie resp. pī (pie wahrlichn 40 "zum kochen").

Vērojamas kļūdas locījumu lietošanā un formu saskaņojumā, piem.: ehcksck ssawo arrohdoy's 33 (par ko jau iepriekš), wehno juhzehes brautzis ... 29 "ein spann gefahren..."

Divdabji ir lietoti nepareizās konstrukcijās, piem.: wehno juhzehes brautzis buhs nojuhckht ähdensaht Sirgkos ... 29. Šeit trūkst loģiskā subjekta, kas būtu datīvā un nesaskanētu ar nominatīvu braucis.

Divdabis ar -dams šķiet lietots par subjektu teikumā "Ahck-loss darrihdams ... nolaid balckos vnnđ ... wedde ehcksch ssähto" 37, jo tulkojums ir: "Gebäude machender ... fñhlet balcken vnnđ ... fñhret in gehöfft". Bet varbūt tikai tulkojums ir nepareizs, jo šai teikumā verba formas vieglāk var uzvert par 2. personas formām, un viss teikums tad būtu saprotams kā pamācība: "ēkas darīdams, pēc pilnu mēnesi nolaid baļkus un iekš ragavu ceļu ved(1) iekš sētu!" Bet tad atkal šis teikums neiekļaujas kontekstā. Lai būtu šā vai tā, šis teikums tomēr liecina par Rēnehūzena vājo latviešu valodas prasmi.

L e k s i k a u n f r a z e o l o ģ i j a.

Rēnehūzena gramatikas teksti ir leksikas ziņā bagāti, jo tie ir sastādīti tā, lai latviešu valodas apguvējs tur atrastu jo vairāk jaunu vārdu. Vairāki teikumi ir vārdiem pārblīvoti, un tas šķiet darīts vietumis varbūt pat ar zināmu humoru. (Humors pavīd arī tekstu pašā pēdējā teikumā.)

Šais tekstos gadās seni latviski vārdi, piem.: "aruods 33 "apcirknis", "zutins, ko tagad gandrīz nomācis aizgūtais "nēģis" 39 u.c. Ir arī seniski izteicieni, piem.: "gailuos celties 30, apsēju laiks 36 "Saatzeit", "uzcirst istabu 37, "ecēšu galdi 35 u.c.

Ir diezgan daudz tagad visumā svešu vārdu, piemēram, neparastu dzīvnieku nosaukumi, piem., zivis: daudzsk. akuz. kugkuros, šaimos 39, meža dzīvnieks - daudzsk. akuz. ssabāillos 38 (citus paskaidrojumus skat. vārdu alfabētiskajā sarakstā). Ir vārdi ar profesionālas leksikas raksturu, piem., pajūga piederumu nosaukumi: Silcke, Sengkauss, attessahne 31, eskrittuis 30 u.c., ar laukkopību saistīti vārdi: rehckumūss plēht, /ēmo vhsckahrtant, ar ... währstawo 36 u.c.

Ir vēl citi svešādi vārdi, no kuriem dažs varbūt pārrakstot ir sakropļots, piem.: daudzsk. akuzatīvi Anckloes 37 "Gebäude" un puhtos 37 "hüttichen" rāda varbūt sabojātu "ēkas" un "pajūntes" vārdu (jeb vai pēdējais būtu radies ar kontrakciju no pa(j)umtus ?).

Ir vārdi, kas neparasti formas vai nozīmes ziņā, piem.: no thenens 33 "no tejienes", 1/3/3 mestenes 35 "izdīgt".

Svešu un no dažādiem viedokļiem neparastāku
v ā r d u s a r a k s t s.

(Šeit uzrādāmie vārdi vismaz pa daļai ir citā
sakārā jau minēti, iztirzāti un skaidroti.)

- adder 35, Ädder 29, Ädd' 31 (no vācu valodas) "vai"
Ancklose (a) 37, daudzsk. akuz. "ēkns" - Gebäude
alauitzos (a) 39, daudzsk. akuz. "ālavas" - giestekube
albo 40 "alvas" - ziennin
arrohdoh/s 33, daudzsk. akuzatīvs vai lokatīvs (aiz prepozi-
 cijas ehcksack) - in Kasten
assÄrros (s) 39, viensk. akuz. "ezeru", Ässers 11 - eine See
atteht 36, 39, tagadnes 3. pers. "nāk" - kombt (PÄhtz apssän-
jo laicko (s) atteht lindumu (s) laicks 36)
attsähne 31 "saite pie līkas aizjūgā" - nebenstrick
Backschkoss (s) 38, daudzsk. akuz. "pakškus" - Norcken
daimos (s) 39, daudzsk. akuz. "daimen" (zivis)
dabbui 38, 39, tagadnes 3. pers. "dabū" - fängt, kriegt
Daschekahrtah 39 "dažkārt" - offermahls
dickt 38 "cieši kopā" - dicht
ehckschan 40 "iekšā"
ehmut, tag. mau, pag. mahwe 31 "uzlikt iemauktus" - auffzäumen
Ehsalncheks 34 - Miltzer
gkabbano/s 37, daudzsk. lok. - in häuffichen
gkaljos (s) 35, daudzsk. akuz. - bretter

1) Visi latviešu valodas vārdi te doti gramatikas tekstā sa-
stopamajā formā un rakstījumā. Aiz vārda iekavās ir rakstīts
burts, ar kādu pēc Rēnenūzēna norādījuma beigtos vienskaitļa
nominatīvs.

izsmestens 35 (tagadne u.c. forsas klūdaines) "izdīgt" (par
iesala miežiem runājot), tag. iss/zmesens - ausspritzet

1/3/tubo (a) 37, vānsk. akuz. "istabu" - stube

jāmt 30 - nehmen

je - je 32 "gan - gan" - so wol als

konpan 33 "kopā"

kugkurros (s) 39, daudzsk. akuz. "kugras, karūsas" - karaussen

laid 38 "lai" - lass

laschānos (s) 39, daudzsk. akuz. - forellen

lindākoss (s) 39, daudzsk. akuz. "līdakas" (sal. lei. lydekā)

meddenoss (s) 38, daudzsk. akuz. "medgus" - aurbūner

mehsenebcks 39 "miesnieks" - fleischer

nohtui, savienojumā wisse nohtui 35 "visnotaļ" - allzumahl

pāhtz 34, 38 "vēlāk" - hernach

pie (= pī) 32, 40 "pie" - bey, zu

pīlo (s) 33 "pilsētu" (viensk. akuz.); ME šādu nozīmi vārdam

pils uzrāda arī no Manceļa rakstiem.

pīrmet 38 "vispirms" - ertlich

platicke 35 - in die breite (Kauguros teiktu plāši). Šis ad-

verbs lietots savienojumā ar izbārt.

puthtos 37, daudzsk. akuz. "ēkas, pajumtus" - hüttlechen

puttenebcks 38 "putnu ķērājs, putnieks" - Vogelsteller

quēckechke (s) 38, daudzsk. nomin. (= kvekšķi) - haeshunde

rehkumōss 36, daudzsk. akuz. - tresch; Bīlensteina tulkojums:

Brachland 57. Sal. ME riekums II = plēsums, līdums, zum

erstenmal aufgepfügtes Land, Rodeland. Zu riekt.

- rubbingos 38, daudzsk. akuz. "rubegus" - birckhüner
- ssabälloss 38, daudzsk. akuz. "sabelus, Sibirijas caunas" -
zobeln
- sgaun 38, tagadnes 3. pers. (laikam ar s-, sai. ME saūt) -
scheust
- sgewisku 33, adv. "ataevišķi" - sonderlich (sai. gawi/ke Lng. 256)
- ssähleka 33 "sēkla" - Saat, bet: Szähcklo (s) 36,
viensk. akuz. - Samen
- Szargkahtnehcke 14 "sargātājs" - ein Hüter
- Szergkaschän 14 (laikam ar -žen) - die Huttwacht
- Sachala/tibba 11 (= žalastibe ?) "žēlastība" - Barmhertzigkeit
- Sengkauss 31 "dzenaukste" - strick im Kummet
- Silcks 31 - das Kummet (saku mīkstā daļa)
- ssirmos 38, daudzsk. akuz. (< (t)sir-) "stirnas" - rene
- sskährda 38, tag. 3. pers. "sadauza (ledu)" - eisset auff
(Minētā forma ir rakstīta ar attālinātu priedēkli:
vhes- sskährda, kam virsū tulkojums: hewet wūnen,
eisset auff.) Sai. ME skārdīt² I, lei. skardyti "zer-
stampfen". Rēhenūzena dotajā formā laikam ā > ē blakus r.
- sskrittuls 30 - radt (pajūga piederums)
- sspostims,³⁸ daudzsk. instr. "cilpām" - schleiffen
- ssuhdojo (s) 36, viensk. akuz. - mistland
- ssuhwāhnos (s) 39, daudzsk. akuz. "sivēnus" - ferckell
- ssuttingos (s) 39, daudzsk. akuz. "zutipus" - neunaugen
- starpahn 38, adv. "starpā" - darzwischen

- Alckoss (s) 38, daudzsk. akuz. "zaķus" - hasen
- Airinga 33, ģenit. "zirņu" - erbsen
- tickās 35 (= tikams) "līdz, kamēr" - biss
- thenens 33, savienojumā no thenens "no tejiens" - von dannen
- vnde 30, vund 37, vnd 34, vn 30, 34 "un" (no vācu valodas)
- waddo 38, savienojumā ar waddo "vads, zvejas rīks" - mit wade
- wahbarross (s) 38, daudzsk. akuz. "vāveres" - eichhörner
- währstawo (s) 36, viensk. instr. (aiz ar) "vērstava, arkļa
piederums" - pflugeisen
- währt 40 (tag. isswähro, pag. isswirre, nāk. isswirsch)
"virt, vārīties" - kochen
- wehrondzims (s) 32, daudzsk. instr. (aiz ar) "vienroce, iz-
kaps" - einhändige sense
- zetssen 38 (= cecen), adv. "secen, garām" - vorbei

V ā r d u s a v i e n o j u m i.

- Ahckloss darrindams 37 - Gebäude machender
- vhszährt 1/4 tubo 37 - auffhawet stube
- apszähjo laicks 36 - Saatzeit
- dischene nobähras 32 - hüpsch abreibet
- etzahsches (a) gkaldos (s) ... zährt 35 - eggen bretter...hawet
- Gkallones zählihs 30 - in der Hankrehe: stehet auff
- kur pändoss warr pasint 29 - da spur kan kennen

par lehlo rattēs (a) zēllo 29 - auff grossen wagen weg

(Sal. ragavu ceļš)

asnehgks eht adder kuhst semmeh 35 - Schnee gehet oder

schmelzet von der erden

jaunos rehckumōss (s) plēht ssuhdojo vū wetzō /ēmo vssahrt

apetzht vhsckahrtant vn to Szēhckio (s) wirssun ssēht

36

Ko ... ar ssaimo (a) vnd lohpins nō apēhdenam 34

No E i n h o r n a darba minami šādi

(latīniski tulkoti) v ā r d i:

Ackmine 131, blakus parastais Ackmens - Lapis

Auws 133 "aita" - ovis

D/irvus (daudzskaitlinieks) 132 "dzirnavas" - mola. vel

eine Handmühle

Māns 131 "mēnesis" - Mensis

Mirrons 131 (līdzskaitnieks) - mortuus

Raggus (daudzskaitlinieks) 132 "ragavas" - Traha /

ein Holtzschlitten

Sagņke 132 "zaķene" - Lepus foemina

S E C I N Ā J U M I.

Latviešu gramatikas vēsturē Rēnehūzena gramatika ir ievērojama ar to, ka tā ir pirmā. Pati par sevi tā nav vērtīgs darbs, jo materiāla tanī ir maz, bet kļūdu daudz. (Tās vērtību latviešu valodas vēsturei ceļ tai pievienotie teksti.) Rakstīta tā šķiet bez teorētiskas intereses par latviešu valodu, vienīgi praktiskā nolūkā, jo Rēnehūzene ar šo savu darbu nav tiecies latviešu valodu kopt, bet gan, kā pats saka, pakalpot baznīcai. Tāpēc viņa rūpes ir vienas: kā amata biedriem būtu vieglāk iemācīties latviešu valodu tā, ka tik āraudzēs locskļi varētu viņus saprast. (Par to tiešā veidā liecina gramatikas priekšvārdi, I nodaļa un III nodaļas beigu piezīme.) Taču trūkumu un kļūdu šai gramatikā ir pārāk daudz, lai autora mērķis liktos sasniegts.

Savā laikā Rēnehūzena gramatika tomēr ir bijusi nozīmīga arī kā citu ierosinātāja, kaut publicēšanas laikā (1644.g.) pati vairs nav turējusies toreizējo labāko sasniegumu līmenī. Par to liecina Manceļa pārākā rakstība un Einhorna "zaimīgais" pretraksts, kas rāda daudz pareizāk un pilnīgāk latviešu valodas deklināciju.

Latviešu valodas vēsturei Rēnehūzena gramatikā ir paglābtas vairākas seniskas valodas parādības, piemēram, svelpenis blakus mīkstinātam līdzskanī, patskanis (arvien) izekapas -nieka priekšā, daudzskaitļa datīvi ar -me, lietīvi ar -n, pagātnes ē-celmi, nākotnes formas bez I iesprauduma zināmiem

primāriem vārdiem, dēbitīva formām arī sākotnējā nozīme, seniski izteicieni, seni vārdi u.c.

Ir arī daudz atsevišķu valodas faktu, kas nozīmīgi latviešu valodas pētīšanā, piem., ir paglābts beigu patskanis ad-
verbiem kad, tač, j- verba jent sākumā, -d partikulas resp. saikļa lai beigās, dažos aizguvumos vērojams oriģinālvalodai tuvāks vokālisms saknē nekā tagad parastajās formās, piem., "zaķa" vārdā divskanis ai saknē, ir dažādi īpatnēji skaņu pārveidojumi, piem., metateze "stirnas" vārdā (t)sirn-, pie vietā pī un pe-, un ir vēl daudz citu dažādu valodas īpatnību.

Raugot izlokšņu ietekmi Rēnehūzena valodā, gadās daudz vairāk kursisko un zengailisko izlokšņu pazīmju (af, ef, ir > ār, ēr, īr, sūvēns, ziripi, is-, ūz- u.c.) nekā augšzemnieku (i > y : pyinu, ei > ai : aijamu, -g > -k : deķ), kurās it kā meklē A.Bīlensteins (Mag. XX - 2, 48). Nav arī izmanāma nekāda noteikta lībiešu valodas ietekme, ko sagaida P.Bērents (IMM 1930.g. 2. nr.), domādams par Aizkraukles lībiešiem. Minētie autori laikam ir turējuši prātā Rēnehūzena darba vietas - Koknesi un Aizkraukli, neņemdami vērā, ka Rēnehūzens savu gramatiku sarakstījis jau pirms nokļūšanas šīs augšzemnieku apvidos. (Kur viņš dzīvojis senāk, trūkst ziņu.)

Einhorna deklinācijas parādēgnās daudzsk. datīvi beidzas ar -m (nekur ar -ma), sieviešu dzimtes ā-, ē- un i-celmiem ir vecākie viensk. datīvi ar -i, i-celmu daudzsk. datīvs beidzas ar -im, kur i laikam vēl īss; suns vēl locīts kā līdzskapcelms un daļai arī pēc i-celmu parauga.

Ar pārējiem 17. gadsimta gramatiskajiem darbiem Rēnehūzena gramatikai un Einhorna deklināciju aprakstam nav ciešu sakaru. - Manceļa lietoto (pareizāko) latviešu valodu Rēnehūzens gan pazinis, bet nav to sev pārģēmis. Rēnehūzena gramatika nedaudz ietekmējusi varbūt Langija 1685. gada gramatiku, jo ir saskatāma līdzība dažos atzinumos un arī valodas īpatnībās. Abām gramatikām kopīgs, piem., ir aizrādījums, ka latviešu valodā gala patskaņi (domāti īsie) tiekot "absorbēti" (abās gramatikās lietots arī tieši šis vārds - R. 12, Lng. 362), un konjugācijā visām personām vienskaitlī parasti ir uzrādīta viena forma. (Tiek domāts, ka Langijs bijis Rēnehūzenam rāda un laikam pazinis viņa gramatiku. - Skat. Lng. 480 skk.)

No Einhorna darba ir kas atrodams anonimajā 17. gs. gramatikā: divas piezīmes (nota), kas šķiet tāda pat satura Einhorna piezīmju saīsinājums, kā arī tieši "Einhorna II deklinācijas" uzrādījums (skat. FBR V 144). Bet viss tas neiekļaujas anonimās gramatikas deklinācijas sistēmā (pirma piezīme ir tai pat pretrunīga, jo sajauc "I deklināciju" ar "III deklināciju"); tāpēc vairāk šķiet, ka viss tas ir gramatikas norakstītāja vēlāk piesprausts un ka gramatikas autoru resp. sastādītāju nav ietekmējis minētais Einhorna darbs. (Par to sīkāk skat. tālāk anonimās gramatikas apskatā.)

L. Arbužova publicētā

ANONIMĀ LATVIEŠU VALODAS
XVII GADSIMTA GRAMATIKA.

Ievads.

Vecāko latviešu valodas gramatiku pēc Rēnehūzena ir sarakstījis nezināms autors. Pēc pārrakstītāja vārda tā dažkārt tiek dēvēta par Mārtiņa Būchnera gramatiku (skat. FBR V 108).

Šās gramatikas sarakstīšanas laiks pēc A. Augstkalna spriedumiem (RKr XX 110) būtu starp 1644. un 1669. gadu¹⁾. Gramatika atrasta manuskriptā Pēterpils zinātņu akadēmijas bibliotēkā starp Kurzemes hercogu grāmatām - ierakstīta (1669. gadā - RKr XX 110) kādā albumā.

1) R. Grabis savā iepriekš minētajā pārskatā par latviešu valodas 17.gs. gramatikām 225.lpp. saka par šo gramatiku: "... līdz ar Augstkalnu jādoma, ka apskatāmā gramatika ir sarakstīta starp 1644. un 1646. gadu ..." - Taču te ir kāds pārpratums, jo Augstkalns R. Grabja minētajā RKr XX 110 šo laiku min nevis kā sarakstīšanas, bet kā "terminus post quem", tātad kā laiku, pēc kura sarakstīšana notikusi. - Istenībā varbūt gan tiešām gramatika ir sarakstīta agrāk, tāpēc ka piezīmes no Einhorna traktāta, pēc kurām minētais laiks noteikts, šķiet vēlāk piespraustas pārrakstot (par ko skat. disertācijā tālāk - nodaļā par šās gramatikas morfoloģiju).

Šo manuskriptu līdz ar tā aprakstu un minējumiem par autoru un sarakstīšanas laiku ir publicējis 1925. gadā L. Arbuzovs FBR V 106 - 125, parindēs gramatikas tekstu vispārīgi salīdzinādams ar citu 17. gadsimta autoru gramatiskajiem darbiem - Einhornā, Dreseļa un Adolfi.

Šī gramatika ir sacerēta latīņu un daļai arī vācu valodā. Tās apjoms pēc publicējuma FBR V ir 14 lappušu - apmēram 13x18 cm² lielumā un saturs šāds: burtu saraksts un izrunas paskaidrojumi 2 lappuses, deklinācija 4 lappuses, konjugācija 6 lappuses, prepozīcijas un priedēkļi 1½ lappuses. Gramatikas beigās atrodams sprediķa teksts - ½ lappuse (12 rindiņu), kas uzrakstīts, kā aizrādījis jau A. Augstkalns, "citādā ortografijā un nedrošākā valodā".⁽¹⁾

2-1/2 lpp. - 292

1) RKR XX 110.

O r t o g r a f i j a u n f o n ē t i k a.

Burtu sarakstā, kas doti alfabēta kārtā, ir izšķirti īsi un garī patskaņi; pēdējie manuskriptā esot apzīmēti, kā vēstī L. Arbužovs FBR V 110, ar pārsvītrotiem burtiem (tāpat kā mīkstinašie līdzskaņi), bet nodrukāti tie ir ar tagad parasto garunzīmi. Par patskaņa e divējādo kvalitāti nekas nav minēts, un, izņemot gramatikas pēdējās lappuses, platais un šaurais e ir apzīmēti vienādi, piem.: ēna 111, ledus 115, tizehtu 122, tizeht, egls 111, daudzsk. dat. matēm 115. (Lietvārdi vietumis ir rakstīti ar lielo sākuma burtu, kas te netiks paturēts.)

Divskaņu ie un uo (rakstīts: ee, oo) izrunā pareizāk nekā pirmais ir uztverts otrs komponents, kā rāda transkribējums: "quasi ees, quasi oaa" 111, ar ko minēto divskaņu izrunu tomēr nav izdevies attēlot pareizi.

Teorētiski ir izšķirti (bet praksē dažkārt sajaukti) nemīkstinaši un mīkstinaši (š, ķ, ļ, r, ņ) līdzskaņi, balsīgi un nebalsīgi svelpeņi un špāceņi: s, ʃ (= z, ž), ʃ, ʃ (= g, ģ). Blakus nebalsīgajām afrikātām z, ž (= c, č) burtu sarakstā nav minētas balsīgās (dz, dž), kuru trūkst vācu valodā. Praktiski dz apzīmēts ar ds: dsīws 111, dsīrnus 114; vārdi ar dž negadās.

Skaņu izruna, kur iespējams, paskaidrota salīdzinājumā ar vācu valodu, izmantojot arī vācu dialektus; citur izrunas paskaidrošanai ir aprakstīta pati skaņu artikulācija. Piemēram: "n. wie das T(eutsche)", ut nags, ein Nagel" 111, "g. wie im Niders(ächsischen) Poggen, Roggen, ut ilgi, lange; lūgt" 111 (šis aizrādījums par līdzskaņi g dots tāpēc, lai šejie-

nes vācieši, lasot pa sava paraduma, neizrunātu g aplam kā j, - no kā vēlāk brīdina arī Adolfi un Stenders.); "1. ... Die-see zu pronuncieren, muss man die Zunge forme an die Zähne setzen und dabey kurtz(?) an den Gaumen andrücken".

Tālākajā gramatikas tekstā tomēr nav arvien ievērota tāda rakstība, kāda sākumā tiek ierādīta; piem., patskaga garums biežāk apzīmēts ar h nekā ar burta pārvītrojumu: daudzsk. dat. tahm 116 (bet: tām 115). Patskaga garuma apzīmējums bieži vien ir dažāds vai arī tā pavisam trūkst, piem.: I : I's 111, pelygs (= žēlīgs) 112, wiers (nomin.), wira (žen.) 113; ū : buutu, būtam, butam (kondic.) 120; ē : tēls 112, infin. tizeht, tizeet, tizet 123; ā : ārā 111, gahjam, gajant 121.

Retāk garums ir apzīmēts nevieta, piem., 116.lpp. viensk. ģenit. mannis (blakus tewis, sewis), akuz. mannī, tewī (blakus sewi); juhms (blakus mums).

Pēdējās trijās lappusēs pēkšņi parādās īpašs apzīmējums: platajam e - tāpat kā Manceļa rakstos - h, piem.: slāpan 123, pa-Tēhws 124 un vairāk par 10 piemēru (d/irrdāhts u.c.) sprediķa fragmentā (par ko vēlāk).

Arī svelpeni un šņāceņi bieži rakstīti citādi nekā rādīts alfabētā. Nebalsīgais šņācenis parasti apzīmēts ar sch (nevis ar ʃz), piem.: buhschu 120, preeksch 123, pascha, schl, ʃchij's 116. Arī balsīgais šņācenis apzīmēts ar sch (nevis ar ʃz), piem.: attlaischu 123. Ar e vai ʃ gadās apzīmēts gan balsīgais (alfabētā rakstīts s), gan nebalsīgais (alfabētā ʃ) svelpenis:

sinnāt, suckant 117, sewis 116, ap^vinnatees, at^vatziet 124.

Ar nebalsīgu sveļpeni rakstīts "zaķa" vārds: ʒaķis 111 (tāpat kā Einhornam).

Vārdu beigās parasti rakstītas etimoloģiski, piem.: grūts, ʒirde 112, sirge 112, lūgt 111 (bet: 1/3beht 124 "entfliehen").

Īsie gala patskaņi lielāko tiesu apzīmēti pareizi; tradicionālais -e šķiet rakstīts -u vietā vārdā papreekche 124 "vornier".

Dažkārt rakstījums varbūt norāda uz fonētiskām īpatnībām toreizējā valodā, piem.: lafin. ne^vʒaht 117 "nēsāt", ko ar nepagarinātu saknes patskaņi rāda arī ME; rikets 112 "eine Ruhte", kas atgādina izlokšņu i < i̇ zināmos fonētiskos apstākļos (skat. La gr 18. §f; piem., mikets mīkets), taču intonācija šai vārdā ir zināma citāda - nevis lauzta, bet stiepta: rīkste; varbūt i te īss - ja rakstīts pareizi - tāpat kā etimoloģiski piederīgajā verbā rist (sal. ME).

ej > eij : eiju, eijam (bet: ejaht), eijot, eijams 121, tizeijam, titzeijaht, tizeija (bet: tizeju, tizeji) 122.

Vārdu rakstījumā, kā redzams, daudz nekonekvenču; tāpēc diez vai var domāt par gara patskaņa saīsinājumu verbu piedēkļos j un tautosillabiska m priekšā, kā būtu jāspriež pēc rakstījuma: runnaju, maitaju, ʒarrgajis 117, ʒarrgajuscees 119, tizeju, tizeji, tizeja 122, (^{pag.}ʒarg)ajam 118, gahjam 121, bijam 122, tizeijam 122. Blakus šām pagātnes daudzsk. 1. pers. formām daudzsk. 2. pers. beldzas ar -aht.

Ar sākotnējo j- tagad izplatītā g vieta vēl sastopams verbs -jent 124 tāpat kā Rēhenūzenam.

Sveipenis paglābies aiz mīkstināta līdzskapa vietniekvārdā winge 116 u.c., bet varbūt tas ir tikai tradicionāls šā vārda rakstījums, jo citur to g nav apzīmēts ar ng, un 121.lpp. ir zeilich, kas beidzas ar -ē, kura priekšā ī mīkstinājums, spriežot pēc rakstījuma, varbūt zudis līdzīgi kā tagad izloksnēs (Lagr 86.5b), bet ī mīkstinājums ir palicis neapzīmēts arī citur: no packain 123 (bet: packaj 124).

Neparasts aukslēja mīkstinājums redzams daudzskaitliniekā raģģus 114 "sein Holtzschlitten" un ir varbūt ienācis no leitiskajām "raģēm" (sal. ME, EH raģģs < lei. rāģē).

M o r f o l o ģ i j a.

Nōmināiā deklinācija.

Ir uzrādītas piecas nōmenu "deklinācijas". Izkārtojumā un numerācijā tās neatbilst Einhorna "deklinācijām", kas šās gramatikas autoram ¹⁾ esot gan bijušas pazīstamas, jo viņš (bet varbūt gramatikas norakstītājs ?) uzrāda Einhorna "2. deklināciju" (līdzskapcelnu) blakus savai "2. deklinācijai" (ā- un ē-celnu).

1) L.Arбузовs, sacīdams (l.c. 108 skk), ka "gramatika" atsaucas uz Einhornu, domā ar to tās sacerētāju; un A.Augstkalns, noteikdams šās gramatikas sacerēšanas laiku (RKR XX 110), pamatojas uz šo Arбузова aizrādījumu.

Uzrādītās paraδείgas aptver visu ceļu lietvārdus. Locījumi
 goti tie paši, kas iepriekš aplūkotoajos gramatiskajos darbos; ir
 ablatīvs resp. no savienojums ar viensk. ģenitīvu vai daudzsk.
 datīvu, bet trūkst instrumentāļa un lokatīva. Lietvārdi arī šai
 gramatikā ir locīti kopā ar artikula nozīmē lietotu norādāmo viet-
 niekvārdu tas, ta.

Par I deklināciju teikts, ka pie tās piederot substantīvi un
 adjektīvi ar -s, kura priekšā varot būt līdzekanis vai patskanis,
 un šie nōmeni esot vīriešu dzimtes. Pēc izlocītajiem wiers, wards
 un beigu piezīmē¹⁾ pieminētajiem vārdiem ar -is (līdz ar piemēru
 breedis 114) liktos, ka šai deklinācijā bez o-celmiem ir uzņemti
 arī (i)jo -celmi tāpat kā Einhornam. Taču (i)jo-celmiem tālāk ir
 dota pašiem sava III deklinācija, kur paraugam izlocīts Ņogis 115.
 Tas vedina domāt, ka šai gramatikā nōminālās deklinācijas apskatā
 ir mehaniski apvienoti nevienveidīgi paraugi.

1) Šī piezīme ir ļoti līdzīga tādai pat satura Einhorna piezīmei
 (FBR XVI 131), un to varētu būt pierakstījis gramatikas norakstī-
 tājs, neatrazdams piemēra autora norādītajiem vārdiem ar p a t -
 s k a n i beigu -s priekšā. Bet šis autors ar tiem varbūt ir
 domājis, kā liekas pēc iepazīšanās ar Adolfi gramatiku, tādus
 o-celms kā ass, mazs, kam izrunā un fonētiskā rakstījumā -s priek-
 šā tiešām ir patskanis.

I deklinācijā ietilpināto o - c e l m u locījumu formas pilnīgi saskan ar mūsdienu literārās valodas formām.

II deklinācijā ir aplūkoti ā-celmi un sieviešu dzimtes u-celma daudzskaitlīnieki (tāpat kā Einhornam) un arī ē-celmi.

ā - c e l m u un piezīmē pieminētajos u - c e l m u locījumos īpatnību nav, izņemot varbūtēju celma patskaņa saīsinājumu tautosillabiska -m priekšā daudzsk. datīvā, kas rakstīts: tan ņeevam (u-celmu izskapa -um), līdzīgi kā verbaloā-celmu daudzsk. 1. personā (skat. iepriekš). Turpretī ē - c e l m i e m te gars ir apzīmēts: tan mateem. Tāda pat starpība šais abu celmu izskapās vērojama arī galotņu tabulā: -am, -ehm 116. Atšķiras arī šo abu celmu vokātīva, kas ē-celmu paraδειgmā beidzas ar celma patskani tāpat kā nomin. (mate), bet ā-celmu paraδειgmā bez tā: ņeev.

Neparastas formas ir ē-celmu paraδειgmā: 1) viensk. akuzatīvs, kas beidzas ar -u : matu un atbilst izlokšņu formām (La gr 264.) un arī Langija gramatikā uzrādītajām; 2) daudzsk. ģen. mato, kur t nepareizi š vietā; -o (kas šai locījumā dots arī (i)lo- un i-celmiem) vērtējams tāpat kā iepriekš aplūkotajā Rēhenūzena gramatikā. Turpretī o-, ā- un līdzskapcelmiem daudzsk. ģenitīvā dots -u (tāpat kā Einhornam). - Te atkal liekas, ka autors izmantojis dažādus citu materiālus, nesaskatodams tos.

1) Piem., Einhornam daudzsk. ģenitīvi beidzas ar -u, bet Mancelim Letiū ar -o.

III deklinācijas resp. (1) i o - c e i m u paraugs ir joģis, kam viensk. datīvā uzrādīts -am, bet daudzsk. datīvā -im, kas atbilst izlokšņu formām un Rēnūzena senajiem daudzsk. datīviem ar -ims (skat. iepriekš). Pārējo locījumu formas saskan ar tagad literārajā valodā lietojamām.

Kā? IV deklinācijas paraugs ir izlocīts i - c e i m s aws. Par tagadējām seniskākas formas te ir 1) viensk. datīvā, kas tāpat kā Einhornam beidzas ar -i un 2) daudzsk. datīvā ar -im, kur i vēl nepagarināts. Daudzsk. ģenitīvā uzrādīts -jo (par -o šai locījumā skat. iepriekš).

Neparaste būtu arī viensk. vokātīvs, ja ar ievilktajām svīt-rām būtu gribēts (kā liekas) norādīt, kas tas līdzīgs iepriekšējiem locījumiem: akuzatīvam un datīvam ar -i. Šāds viensk. vokātīvs ar -i tad atbilstu La. gr 275.4 minētajam vok. asini.

V deklinācijas paraugs atrodams izlocīts u - c e i m s leddus, kur īpatnību nav. Vokātīvs līdzīgi kā i-celmiem šķiet rādīts līdzīgs akuzatīvam ar -u.

Līdzs k a p c e i m i ir atstāti ārpus deklināciju numerācijas. It kā šo un Einhorna numerāciju salīdzinot, tie minēti blakus ā-celmiem, ko autors ieskaita II deklinācijā. Blakus te pierakstīta E i n h o r n a II deklinācijas parauga ŷuns (līdzskanceima) paraugs, kur, salīdzinot ar A. Augstkalna uzrādīto (FER XVI 131) trūkst daudzsk. datīvā parallēlformas ar -im blakus vienīgajai formai ar -iem: ŷunneem 114 un mīkstinajumā zī-

Šai gramatikā uzrādītā nōmenu deklinācija visumā ir modernāka nekā Einhorna un Rēnehūzena gramatikā: nav vairs veco daudzskaitļa datīvu ar -as (kā Rēnehūzenam), nedz ā- un ē- celmu seno viensk. datīvu ar -i (kā Einhornam); ir dota arī (1) 10- celmu un vīr. dzimtes u- celmu parašeiģma. Locījumu formas šai gramatikā daudz pareizākas nekā Rēnehūzenam, bet Einhorna zināšanas par latviešu valodas deklinācija šķiet bijušas pamatīgākas un vairāk uz dzīvās tautas valodas pazišanu dibinātas - tā liek domāt saskaņa un vienveidība viņa deklinācijas sistēmā. Turpretī šās anonisās gramatikas latviešu valodas zināšanas šķiet savāktas no dažādiem rakstiem.

Īpatnības vietniekvārdu locīšanā.

Artikula nozīmē blakus lietvārdiem un arī atsevišķi ir sastopami izlocīti norādāmie vietniekvārdi tas, ta. Siev. dzimtes daudzsk. datīvam tām vienā vietā blakus ir minēta vecākā forma ar -ms: tams 113 (a garums šā vietniekvārda locījumos ir apzīmēts nekonsekventi). Vīr. dzimtes daudzsk. akuzatīvā blakus parastajam tos ir tus. Šāda forma ir sastopama divreiz - abās o-celmu paradelgmās lietvārdu priekšā : tos oder tus Wirus, tus Wardus 113. Šis tus laikam būs radies (vai arī sadzirdēts) proklizē (sal. du'ču < duoſ ģurp La gr 61.5). Šo norādāmo vietniekvārdu paradelgmās vokatīvam abos skaitļos divainā kārtā ir dotas personu vietniekvārdu nomin. formas: tu, juhs 116.

No norādāmajiem vietniekvārdiem izlocīti arī ŷchijs, echi un wings, winga. Pēdējie latīniski tulkoti ar norādāmajiem vietniekvārdiem ille, illa un ir lietoti arī kā personu vietniekvārdi verbu paradelgmās; bet ka to sākotnējā norādāmā nozīme bijusi dzīva autora apziņā, rāda jau minētais tulkojums latīniski un arī novietojums tabulā (116) - tie likti aiz vietniekvārdiem šis, šī, kas tos atdala no īstajiem personu vietniekvārdiem.

Neparastas formas ir siev. dzimtes datīvā - viensk. (sch)ei²⁾ (šāda forma arī Krustpils izloknes - La gr 362.5), daudzsk. (sch)em blakus parastajam (sch)ahm 116. (Par norādāmo vietniekvārdu vīr. dzimtes formām siev. dzimtes nozīmē skat. iepriekš sakarā ar Rēnehūzena gramatiku) Viensk. ablatīvā resp. ģenitīvā ir paralelas formas,

1) Šai gramatikā vecais daudzsk. datīvs ar -ms ir retums un ir sastopams vēl tikai vienā formā: (wing)ahms 116.

2) Vārda sākumā sch uzrakstīts vienīgi viensk. nominatīvā.

kādas parastas arī tagad: (ʃch)l, (ʃch)a, siev.dz. (sch)lms, (sch)ahms 116. Daudzsk. ablatīvā resp. datīvā (wing)ahms 116 redzama vecā galotne -ms, kas šai gramatikā gadās tikai divas reizes.

Personu vietniekvārdu formās neparasti ir 1) patskaņu garumi viensk. akuzatīvā mannī, tewī (bet: sewi), kas īsteni varētu būt lokatīvi; viensk. ģenit. mannīs (bet: tewis, sewis). Šis ģenitīvs mannīs laikam ir gribēts ar patskaņu garumzīmi atšķirt no "ablatīva" mannīs, jo blakus citādiem "ablatīviem" - tewim, sewim ģenitīvs ir ar gaidāmo Īsumu beigu zilbē: tewis, sewis 116. Neparasts garums ir arī 2. pers. vietniekvārda daudzsk. datīvā juhms, kas laikam nav vis vecais garums (sal. La gr 351.š), bet gan uzrakstītāja analogisks jauninājums pēc citiem locījumiem ar uh, jo blakus ir 1. personas forma ar Īsu u: mums. Taču arī ārpus vietniekvārda parašēģmas sastopama šī forma: juhms buhs tizeht 123, un arī Rēnehūzenam tāda nejausi gadās "runāšanas formulu" 4. paragrafā.

2) -o daudzsk. ģenitīvos muhso, juhso - tāpat kā lietvārdiem. ir pareizā -u vietā.

3) neparasti ir kā d a u d z s k. datīvi dotie sewis, -sem (bet viensk. datīvā dots sew); tie atbilst La gr 345.š beigās minētajām tautasdziesmu instrumentāla formām sewim, sewim. No "ablatīva", kas daudzskaitlī parasti saskan ar datīvu, anonimās gramatikas autors varēja tos ieviest vieglāk daudzskaitļa nekā vienskaitļa datīvā, uzlūkojot tos par daudzskaitļa formām lietvārdiem līdzīgo izskatu dēļ (sal. daudzsk. dat. ʃōgin, wireem).

Formas tu, juh uzrādītas ne vien nominatīvā, bet arī vokātīvā, turklāt ne vien personu, bet, kā jau teikts, arī norādāmā vietniekvārda tas parādēgnā.

Kā lokāmi pēc I un II deklinācijas ir uzrādīti starp piederības vietniekvārdiem arī muh, muh, juh (lokāmi ir tulkojumā minētie latīņu noster, nostra, vester). Līdzīgas lokāmas formas atrodamas arī citās 17. gs. gramatikās un tādas arī La gr 357. §e uzrāda no citiem avotiem un atbilstoši arī no radu valodām.

No pārējiem vietniekvārdiem (kas pieminēti: pats, patti, žen, pas/chahs - ar lieku n, ikweens, kas) īpatnēji ir k a t t e r s, siev.dz. katrax, un ikkatters, kas citos locījumos nav sastopami; līdzīgas radu valodu formas uzrāda La gr 379. §, piem., lei: kataras, skr. katarā-h u.c.

Pārējā gramatikas tekstā gadās parādēgnās neatrodami locījumi - illātīvi: starpan, appakschan, eekschan 123 un lokātīvi: ārā 111, schey Malley 123 "die/seits"; pēdējais atgādina Dienvidkursas izlokšņu viensk. lokātīvus, kas beidzas ar divskani - literārās valodas garā patskaņa vietā, pie kam -ai, -ei (šeit -ey). Sai. La gr 3. §e (12. lpp.) un 251. §.

Līdzskanceļa vietā neparasts ē-ceļns: ūdene 112 "aqua", kas liekas drukas kļūda vai pārpratums pēc dažās izlokenēs parasta viensk. lokātīva ar -ē - La gr 291. §.

Atšķirā no parādēgnas 2. pers. vietniekvārda viensk. datīva tew citur ir atrodams tēs, kas sastopams arī citos 16. un 17. gs. rakstos un kam varbūt atbilst izlokšņu tou < tav (La gr 345. §).

Verbu finītās un infinītās formas.

Konjugācija.

Konjugācijas nodaļa apskatāmāajā gramatikā šķiet pārrakstīta ar robežiem un nav īsti viengabalīga un vienveidīga. - Liekas, ka tai trūkst sākuma; tā bez virsraksta cieši piekļauta vietniekvārdu tabulām, un nepilnīgais pirmais teikums (oriģinālā ar to sākusies lappuse) sākas ar relatīvu vietniekvārdu Quae 117, kam vajadzētu būt attiecinātam uz kādu iepriekšēju lietvārdu, domājams - "verba". Runājot par laiku darināšanu 117, nekas nav teikts par īstenības izteiksmes vienkāršo un salikto pagātni. Verba ticēt parādīgai pa starpu rakstīta par dažu prepozīciju rekāciju 122. Ir divējādas būt parādīgas - konjugācijas nodaļas vidū (120) un beigās (122).

Konjugācijas sistēma ir aptverta nepilnīgāk kā Rēnehūzena gramatikā, kaut uzrādītās formas ir daudz pareizākas. - Nemaz nav pieminēti primārie verbi. Dažādās sekundāro verbu infinītīva izskapas gan ir nosauktas, bet izlocīti ir tikai sargāt, sargāties un ticēt, no nerēgulārajiem verbiem - būt un iet.

Nodaļas sākumā ir daži aizrādījumi par laiku (tagadnes, perfekta, ar ko domāts pagātnes aktīvais divdabis, nākotnes un "imperfekta konjunktīva", ar ko domāts kondicionālis) atvasināšanu, kam seko iepriekš minēto verbu parādīgas darāmāajā kārtā.

Par formu atvasināšanu gramatikas autors nedod zinātniski pamatotas rēgulas, bet cenšas ierādīt ērtus praktiskus pagēmienu. Šie aizrādījumi gan nav arvien izteikti pienācīgi skaidri, piem., pēc 117. lpp. teiktā iznāk, ka jebkuram verbam, kam -āt infinī-

tīvā, tagadnē ir divējādas paralēlas formas (tā laikiem pa daļai ir arī domāts, turot prāša verbu sargāt, kam tagadnes indikātīvā, kā arī imperatīvā, dotas blakus ā- un āio-celma formas); taču piemēri ir minēti pareizi: tag. zinu, sargu un runāju, maļaju. Vienādi darināma tagadne (pēc runāt un maļāt parauga) ir piedēvēta visiem verbiem ar -vāt, -vēt, -vīt, -vuot infinītvā (sic omnia in want, went, wint, wont). Šāds apgalvojums līdz ar šām pašām izskanām minēts arī Dreseļa gramatikā. Dīvains ir šām izskanām priekšā rakstlītais w, jo diezgan maz ir verbu, kas tiešām tā beigtos, sevišķi ar -vīt. Varbūt pēc dažiem arī baznīcas valodā izplatītiem verbiem, kā dāvāt, gavēt, dzīvot kāds ir izdarījis pārsteidzīgu vispārinājumu, neievērojams pat tik izplatītu verbu kā stāvēt, kam kā sākotnējam tagadnes i-celmam nav un nav domājams bijis āio-celma tagadne.

Pirms parādēīgām blakus infinītvīem, kam tagadnē atbilst āio-celms, kā staigāt, kapāt, sukāt u.c. tml., ir minēts arī raudāt kā tagadne līdzīgi lokāms, un varbūt tā nav kļūda, jo kas tamlīdzīgs ir sastopams arī citos valodas avotos, piem., uz šādu tagadni norāda Raņķu tautasdziesmā tag. divdabī raudājuot RKr XVI 164 parastā rauduot vietā. Šās gramatikas autors piemērus parasti min pareizus - varbūt tik tos, ko apzinās dzirdējis no latviešiem, nevis aplamus konstruējumus kā Rēhenhūzens. Šās gramatikas autors šķiet valodnieciski spējīgāks un labāk izglītots, par ko zināmā mērā liecina izrunas svārstību novērojums un to apzīmējums ar valodnieciskiem terminiem: autors saka (117),

ka divdabji, kā Ķārgajis visbiežāk tiek izrunāti "ar sinkopi" - Ķārgais (tā arī tagad izloksnēs - La gr 734. §d) un ka nākotnīgan veidojot, infinitīva -t apmainot ar -schu (Ķārgaschu), taču bieži to izrunājot "ar epentezi": Ķārgajischu. - Pēdējā formā gan laikam aplama; autors, gribēdams metodisku apvērsumu dēļ paturēt iepriekšējās atvasinājumos lietoto verbu, būs pats to darinājis, domājams varbūt par tādiem piemēriem kā lijis. - Izloksnēs, kā rāda La gr 675. § 855. lpp., tamlīdzīgas formas visparastākas ir 3. personā. Aplūkojamās anonīmās gramatikas tabulā 118. lpp. blakus verba sargāt nākotnes 3. pers. izskagai -ans dota izskaga -ija¹⁾ ar piezīmi: "verba in jet" (kur pēdējais vārds laikam ir burtu j nosaukums?).

Tabulās verbi sargāt, sargāties, būt, iet, ticēt ir locīti indikātīva vienkāršajā tagātnē, pagātnē un nākotnē, kā arī, izņemot ticēt, saliktajā tagātnē un pagātnē; ir dotas arī kondicionāļi, imperatīva, debitīva (1 forma) un dažu divdabju formas.

T a g a d n ē sargāt izlocīts kā ā-celma un blakus arī kā āio-celma verba, bet sargāties dots tikai kā ā-celms. Šā un citu verbu ā-celma parašē, arī pagātnē, daudzsk. 1. personā celma patskaņa garums šķiet saīsināts tautosillabiska -m priekšā, bet daudzsk. 2. personā -t priekšā paturēts (izloksnēs šāda starpība parasti neliīdzināta - La gr 661., 687. §); to it kā rāda šo izskagu rakstījums: -am, -ant. Šāds rakstījums plaši izplatīts arī citur - tagātnes āio-celmu un pat kondicionāļa parašē:

1) Pirmie divi burti rakstītājam laikam pārstatījušies; līdzīga kvūdīšanās gadās arī citur: ghajuechi (augstāk ghajuechi) 121.

(ʒarg)ajam, (ʒarg)ajaht, būtam, buhtaht 120. Verbu piedēķiā garie patskaņi rakstīti īsi arī j priekšā (par ko jau iepriekšē for-
nē tikas apskatā).

Verba būt tagadnes viensk. 1. un 2. pers. forma neatšķiras no tagadējās literārās valodas, bet ^{atšķiras} gan: 3. pers. irra 120 (blakus parastajam irr 122), daudzsk. 1. un 2. pers. ar -im, -it: ea/im 120, e/im 122, 2.p. e/it 122 - pēc tagadnes i-celmu parauga, bet a/est - pēc imperatīva, kāds arī šai gramatikā dots: esseet juhs 122.

Verbam iet 121 senāka atematiska forma ir viensk. 1. personā: eemu, tai blakus jaunāka: eiju. Literārajai valodai tuvākajām daudzsk. 1. un 2. pers. formām eijam, eijaht blakus ir darināju-
nī pēc 3. pers.: eetam, eetaht - līdzīgi kā izloknesēs (La gr 601. j b). Atematiska daudzsk. 1. p. forma dota imperatīvā: eima.

No ticēt tagadnē savāda ir 3. pers. forma: titza, kur -a nevie-
tā (sal. turēt tag. 3.p. formu: turr "er hāit 112); daudzsk. 2. personā redzama ar "?" apšaubīta ^{pārēiza} i-celma forma: titzit (?), kam blakus 1.p. forma ar -am. 122

P a g ā t n e s viensk. 2.pers. formā bij 120 gaidāmais -i aiz j nebūs saklausīts, jo i un j ekan līdzīgi. Pārējo personu formu rakstījums rāda, ka līdzskanis j nav bijis labi sadzirdams: 3.p. bia, viensk. 1.p. bliu, kas esot pārlabota no biju, citur bliu 118. Blakus daudzsk. 2.p. formai (ʒarg)ajaht refleksiīvā izskaya uzrādīta: -jatees, kur tāpat kā daudzsk. 1. personā a garums va-

rētu būt bijis vajāk sadzirdams palīgakcenta iespējamā trūkuma dēļ.

Morfoloģiskas īpatnības pagātnes formās nav vērojamas. Trūkst šai gramatikā tādu verbu pagātnē, kas varētu rādīt, vai pagātnes ē-celmi paglābti.

R ā k o t n ē no literārajām formām neatšķirīgas ir ticēt un būt formas (ar -sim, -sit daudzsk. 1., 2. personā). Citur daudzsk. 2.pers. darināta pēc imperatīva ar -siet(a), piem. * buh/yeet 120, (/yarg)as/yeeta 118 (imperatīvs beidzas ar -ajeeta). Šā verba refl. izskapas: -yamees, daudzsk.1.p., -yetees, 2.p. (Par 3.pers. izskapu -ijn/3 118 skat. iepriekš.) No minētajām neparastāka ir visnīgi daudzsk. 2.p. izskapa -sietā, kādu rāda La gr 599.š arī no citiem avotiem.

No s a l i k t a j i e m l a i k i e m dota saliktā tagadne un pagātnē ar nosaukumiem "perfectum" un "plusquamperfectum", kas dažkārt lietoti nevietā: 122.lpp. ar "perf." apzīmēta vienkāršās pagātnes paraδείgma (s/3 tizeju, ...), ar "plusquamperfectum" nesaliktās kondicionāļa formas (es tizehtu, ...), visbiežāk ar "plusquamperf." apzīmētas saliktās kondicionāļa formas (būtu gahjis), kas iejauktas indikatīva ailē (119, 120, 121). Pagātnes akt. divdabim (par ko vēlāk) saliktajos laikos uzrādītas tikai vīriešu dzimtes viensk. un daudzsk. formas.

K o n d i c i o n ā l ī , kas nosaukta par konjunktīvu, ir īpatnējas, katrai personai savas formas, kuru izskaņas līdžīgas indikātīva ā-celmu izskaņām (118, 120, 121, refl. 119).

viensk.

1. -tu, -t (1*)	-tos
2. -ti ¹⁾	-tees ⁴⁾
3. -ta	-tees

daudzsk.

1. -tam ²⁾ , -tubam ¹⁾	-tamees, -tubamees
2. -tant ²⁾ , -tubant ¹⁾ , -tabam ³⁾	-tatees, -tubatees
3. -ta	-tans

Citādas ir verbu apskata beigās locītā ticēt kondicionāļa formas - līdžīgākas tagadējām: ar -tu visās personās, izņemot daudzsk. 1. personu, kur izskaņa -tum 122. Saliktajās kondicionāļa formās gadās (citam verbam) izskaņa -tu arī daudzsk. 1. personas nozīmē: mans būtu *Yārrgajuschees* 119.

1) Sal. La gr 696.†.

2) Līdžīgi kā Rēhenūzenam. Sal. La gr 698.† 900.1pp.

3) Izskaņa -tabam (buntabam 118) šķiet iejaukta no daudzsk. 1. personas ailes un varētu būt radusies, kontāminējot -tam un -tubam.

4) -tees te laikam daudzsk. 3. personā lietotā -tans vietā.

I m p e r ā t ī v ā parasti uzrādītas 2. pers. izskaņas vai arī pilnas formas, kas vienskaitlī līdzīgas tagadnes indikātīvam, bet daudzskaitlī mēdz arī atšķirties; piem., verbam sargāt 118 2. pers. forma vienskaitlī dota ar -i tāpatkā tagadnes ā-celma paraideigmā, bet daudzskaitlī - kā āio-celma: -ajaht (= indik.) jeb -ajeeta; refleksiīvās formas abos skaitļos dotas abu minēto celmu, un tās ir tagadnes indikātīvam līdzīgas, izņemot daudzsk. 2. pers. žārgajetees 119, kur t priekšā liktos izlaista otre e, taču imperatīva daudzsk. 2. pers. ar -et gadās arī citur: tizet 123 un arī sprediķa fragmentā: laidet 124 un la gr 671. Šādu -et rāda arī no izloksnēm.

Daudzek. 2. pers. ejeteeta 120 ar beigū -a atšķiras no indikātīvā dotās formas.

Verba iet imperatīvā daudzsk. 2. pers. vietā atrodama atematiska daudzsk. 1. pers. forma eima 121 (blakus indik. eijam, eetam).

Beigās (122, 123) otrreiz izlocītā būt un tieēt imperatīvs atšķiras no indikātīva un ir veidots citādi - ar pievienotu pers. vietniekvārdu: tiz tu, tizet juhs, essi tu, esseet juhs (indik. tu titzi, juhs titzit ?, tu egi, juhs egit). Imperatīva formā tiz -i laikiem nav sadzirdēts uzsvērtā vietniekvārda tu priekšā (formā essi -i grūtāk atmetams, jo tā trūkums varētu radīt sajukumu ar vietniekvārdu es, bez tam - esi ir biežāk dzirdams nekā tici un tāpēc vieglāk legaumējams).

Par imperatīviem liekas uzlūkoti arī savienojumi būs + infinī- tīvs, piem.: tōw (wingam, wingeen, juhms) buhs tizeht 123.

Dažādās imperatīva formas - ar -āt, -iet, -ieta, -et gan nevarētu būt vienā izloksnē dzirdētas, bet tās rāda, ka šās gramatikas autors ir novērojis atšķirību starp indikatīvu un imperatīvu un ir centies (pretēji Rēshūzenam) abusodus šķirt pat ar vārdu kārtu - imperatīva pers. vietniekvārds nostatīts aiz verba.

Verbu tabulu pēdējā nodalījumā par "gerund(ium)" ir saukts 1) dē b i t ī v s : ja Ŷarga 118 "man muss es bewahren", kam, kā rāda tulkojums, ir bijusi tagadējā vajadzības nozīme; ja rakstījums atsevišķi varbūt norāda, ka uzsvērts ir bijusi vēl verba sakne un varbūt proklizē ja- < ja- (sal. La gr 690. § 886. lpp. pēd. rindk.);

2) nelokāmie tagadnes akt. d i v d a b j i Ŷargajot jeb Ŷarget "zu bewahren" 118, eiļot 121.

Vēl šai ailē atrodamai bez sevišķām īpatnībām divdabji ar -dane, -danees un tagadnes pas. divd. ar -me (Ŷargame 118), kas ir gan saukti par "perfect. part." - laikam vācu tulkojumā atbilstošā divdabja dēļ, piem.: tas zellisch irr eiļams "der Weg muss e g a n g e n seyn" 121. Ir minēts arī (izlokšņu formām līdzīgs - La gr 723. §) tagadnes akt. divdabis ar -uots: eŶohts 120. Neizprotama forma šai ailē ir buhtam 120 - vai nu būdam vietā (sal. epēdam La gr 720. § 928. lpp.), vai arī pagatnes pas. divdabja viensk. datīvs (sal. būts La gr 813. §).

Saliktajos laikos atrodamajam pagatnes akt. divdabim ir gan pilnas, gan sinkopētas formas, piem.: (Ŷarg)ajis // aiš, ajuscāi // aišchi 118, Ŷargajuschees 119, bijs, bijuschi 120.

Pārējā gramatikas tekstā no verbu formām neparastākas ir -
 apgārtenanht 124 ar -en- piedēklī tāpat kā dažiem vārdiem Rē-
 nenūzena gramatikā (bet: apstiprinant 124 ar parasto -in-);
 parastā naudēt vietā ir primāra verba infinitīvs gaut 111 "mau-
 sen". Formā 1/2amist 124 "verschmachten" redzams aiz piedēkļa
 iz- paglābts refleksivais elements aa vai za, tāpēc ka tas pār-
 protot uztverts kā piedēklis aa- (sal. La gr 711. § 914. lpp.).

Prepozīcijas un priedēkļi.

Par prepozīciju *rektionen* ir runāts divās vietās: prepozīciju saraksta sākumā vāciski, bet iepriekš atrodamas par to piezīmes latīniski, kas ierakstītas starp verba ticet parašiem. Abas vietas nav vienādas arī saturā: pirmajā teikts, ka prepozīcijas savienojamas ar akuzatīvu (*praepositiones regunt accusativum* 122), un tas laikam ir domāts par vienskaitli. Taču *eekshan*, no, us minētas kā savienojamas ar ablatīvu, ti., ar viensk. ģenitīvu; no - arī ar akuzatīvu un ar - ar akuzatīvu. Nav saprotams, kas te domāts ar piezīmi, ka laika un vietas nosaukums lietojams nominatīvā (*nomen temporis ponitur in nominativo*); neviena piemēra tam nav. Varbūt lokatīvi, kā vasarā, zemē ir uzverti par nominatīviem, jo nominatīvus vasarā, zemē vācieši pēc savas valodas parauga, droši vien, izrunāja ar pagarinātu gala patskani. Otrā vietā (123) teikts, ka prepozīcijas visas savienojamas ar viensk. akuzatīvu un daudzsk. datīvu; izņēmums esot *eekshan*, kas prasot aiz sevis II deklinācijas (vārdu), kas beidzoties ar -a, viensk. ģenitīvu un daudzsk. datīvu. - Dīvaini, kāpēc te minēta tikai "II deklinācija".

Rekcijas ilustrēšanai piemēri nav doti, taču daži ir atrodami vācu prepozīciju tulkojumos (kas vārdu šķiras ziņā neatbilst), un tie runā pretī iepriekšējai teorijai, nerādīdami vis viensk. akuzatīvu aiz visām prepozīcijām, bet arī ģenitīvu: *ausserh* "no arenes" 123, jenseits "ais : uppes" 123, bet "no packalu" (*hinden bey*) varbūt apzīmē adverbu nuopakaļu.

Piezīmējam par rakstiņu seko prepozīciju un pēc tam priedēkļu saraksts; ir sastopami gandrīz tikai verbu priedēkļi. Prepozīcijas un priedēkļi ir aplūkoti, izejot no vācu valodas: blakus vācu, retumis latīņu formās meklētas atbilstošās latviskās, kas dažkārt nav atrastas, piem., blakus vācu unter.

Nav stingri atšķirtas prepozīcijas no adverbjiem un saikļiem; starp vācu prepozīcijām ir iejaukti arī tādi vārdi kā: umher (apkārt), drunten (appakechan), vorüber (setzen), heimlich (slāp-pan), auch (irr), un bieži vien vācu prepozīcijas latviski ir pārtulkotas ar vārdiem, kas vismaz tagad nav lietojami kā prepozīcijas: wider, gegen - pretī, bey nahe - klāst, diesseits - schey Halley u.c. tml. Priedēkļu ailē ir arī packal un paprecksche - pretī vācu vārdiem hinden nach un vorher.

Sarakstā nav atrodamas visas latviešu valodas prepozīcijas, bet tikai šādas: ais, ar, beβ, ib, līdzs, no, pahr, peh, pehtz, precksch, uz, zaur. (Oriģinālā ne vācu, ne latviešu prepozīcijas nav grupētas pēc alfabēta vai cita kāda principa.) Bez tam šai sarakstā ir vēl šādi vārdi: appakechan, apkart¹⁾, irr, eekschan, klāst¹⁾, no arenes, no packalu, prettie¹⁾, setzen¹⁾, slāp-pan¹⁾, starpan¹⁾, schey Halley, winga pu/tes.

Formas ziņā īpatnēja ir prepozīcija peh (blakus priedēkliem pee: pee/see 123). La gr 559. § rāda, ka pie > pe proklizē, bet peh ir rakstīts it kā ar garu e (ja vien h ir ar fonētisku nozīmi; līdzīgā pozīcijā citur lieks h nav vērojams).

1) Ir ME rāda šo formu arī kā prepozīciju - no citiem avotiem.

Vārda slūppan -an varbūt rakstīts parastā -en vietā, pie-
skalojoties illātīviem ar -an (kā appakschan), bet varbūt
tas alternē ar -en (kā saldens : saldans - La gr 141. §), un
varbūt -an ir ar pārrakstīšanās klūdu -an vietā. Šis vārds
gramatikas ierobežotajā valodas materiālā ir pārāk izolēts,
lai varētu izšķirties, kura hipoteze drošākā.

Par kursisko viensk. lokatīvu schey Malley skat. iepriekš
(deklinācijas apskatā); sal. š a i m a l grāva La gr 568. §.

winga pušes atgādina viņapus, ko EH min no Pērkones. Kau-
guros esmu šai nozīmē dzirdējis viņapus, dotrāpus.

no arenes - šeit piedēklī parasta -ien- vietā ir -en-, kas
līdzīgos adverbialos savienojumos ir vērojams arī citās 17. gs.
latviešu valodas gramatikās.

Priedēkļu sarakstā nav neparastu formu. Ar mazāk parastu
nozīmi ir noest 123 "dahin weg gehen"; sal. austr. nūgoaja
"aizgāja" La gr 544. § b.

Dažāds beīgu sveļpepa rakstījums prepozīcijām resp. prie-
dēkļiem beš, 1š atšķirā no us, ais varbūt norāda, ka pirmās
izrunātas ar nebalsīgu sveļpeni. Šāda izruna tad atbilstu lei-
šu (1š) un latviešu kursisko un zemgalisko izlokšņu (bes, is-
- La gr 518., 532. §) izrunai.

Pārējā gramatikas tekstā atrodams vienu reizi seniskais
priedēklis āz- : ās 112, kas tagad parasts tikai kursis-
kajās izlokšnēs.

Piezīmes par leksiku.

Leksika šai gramatikā nav kypļa, un tieši leksiskajā ziņā īpatnēju vārdu ir pavisam maz. Gandrīz vienīgais būtu lullis 111 "ein Lümmel"; ME šādu vārdu min ar "lelles" un "kāda auga" nozīmi. Neparasta nozīme ir uzrādīta verbam nomanniet 124 "abnehmen", kādu rāda arī ME; "entnehmen" blakus parastajai nozīmei "bemerken". Ir daži vārdi, kam kāda īpatnība fonētiskajā vai morfoloģiskajā ziņā un kas ir šeit jau iztirzāti citā sakarā.

Šādā vai tādā ziņā neparastāki vārdi ir:

apghrutenant 124 "beschwehren"

*arene, no arenes 123 "ausserh"

āzīsts ~~123~~ zūgarzchiagen 112 "zugeschlagen"

ateet 123 "herbeykommen"

lullis 111 "ein Lümmel"

nomanniet 124 "abnehmen"

gaut 111 "mauwen"

rağğus 114 "ein Holtzschlitten"

rikste 112 "eine Rute"

sajemt 124 "auffnehmen"

ʒakķis 111 (ar s-) "ein Haase"

slāppan 123 "heimlich"

setzen 123 "vorüber"

ūdene 112 lat. "aqua". EH minēts ūdene kā zivju ķerams rīks.

Ir sastopams arī tēls 112 "ein Gestalt", kas tagad plaši lietojams un varētu likties pat kā kāds modernisms.

Piezīmes par gramatikai pievienoto sprediķa gabalu.

Sprediķa fragments, kas pievienots gramatikas beigās (124 sk.), atšķiras no tās gan rakstībā, gan valodas formās. - Te rakstībā ir šķirts Ņaurais un platais e (e : Ņ), piem.: mehs Ņ/ām, bete, thāwe, q'irdšhts. Platais e (= Ņ) gan dažkārt rakstīts arī nevieta - pamatvārda letskoē, piem.: ghrūzigoems, Ņchwāntības.

Bieži vien rakstīts lieks h aiz līdzskapiem: mieliegħi draughī, ghribbeja, leethama, dhweh/els u.c.

Sastopami nepareizi beigu patskaņi, piem.: -u vietā -e: to Ņchāllige paklau/Ņchanu Ņchlijs; -a vietā -u: ghribbedami Deewu Ņwātu ... wārdū māziet (autora apzīmā Deewu varbūt ir identisks ar vācu adjektīvu göttlich); -u vietā -a: pee/auckt to Thāwa wīszas ¹⁾ Ņchālastības.

Dažkārt trūkst beigu zilbes patskaņa: ar ab/kaidra/chan(u), par Ņlaw(u), ar man(1), dhweh/el(e)s, mahzij(1)s, Ņchlij(1)s.

Patskaņu garumi nav apzīmēti konsekventi un vienādi, piem., sal.: pallied/1, Ņwātu, dahrgu, wārdū. Tādu garuma apzīmējumu kā pēdējā vārdā un kāds ir sastopams vēl tikai blakus vārdā māziet varbūt uzrakstījis norakstītājs - gramatikas teksta rakstības ieteamēts. Īpaši piedēkļos garumi bieži ir palikuši neapzīmēti, piem.: zeenigha, Ņtahwet, bet: mieliegħi, domaht.

Mīkstināts līdzskanis gadās tikai vienā vietā, kur mīkstinājums apzīmēts nav: kly/t 125 "klūst". Balsīgie svēļpeņi un Ņņāceņi parasti nav šķirti no nebalsīgajiem: Ņinnam, Ņagga ju/chi (bet: Ņlaw), Ņchāla/tības, Ņchodes(n).

¹⁾Rakstīts reibas, ko izlabo par wīszas A. Augstkalns RKr XX 110.

Liela daļa valodas savādību ir radušās, sprediķa autoram vā-
 ji protot latviešu valodu. No tam ir cēlušās dažādas kļūdas, kā
 - kontekstā neiederīgu vārdu vai formu lietošana (še vietā šie,
 mīļi vietā mīlīgi, klausīties vietā klausīt u.c.), neiederīgu
 vai nepareizas formas locījumu lietošana (par ... dhweh/els muh-
 /chighas /chwāhtibas, ar to ... pallieg/a "palīgu"), neparasta
 vai nepareizs vārdu saskaņokums (mums nabbagheems ghrāzigssems
 zillwākeems, debbi/keems leethams).

Neparasta izteikeme ir radusies arī vācu valodas ietekmē: lo-
 kātīva vietā eeck/chan + akuzatīvs (eeck/chan ... Namu), negāci-
 ja nav lietota divkārši (mehs nehneeka ... warram), uzaicināju-
 ma piesauksim! vietā laidet mums pee/auckt, apzīmētājs (ģeni-
 tīvs) aiz apzīmējamā vārda: Thāwa wiszas /chālastibas, izteicējs
 palīgteikuma beigās: ..., ka mehs ... warram, kur starp subjektu
 un predikātu 15 citu vārdu; kondicionāļa vietā pagātnes indikā-
 tīvs: ... pee/auckt to ..., ka tas mums ghrībēja klath /tahwet
 (vācu konstrukcijā te būtu pagātnes konjunktīvs, kas verbam wol-
 len "gribēt" neatšķiras no pagātnes indikātīva); aptikula nozī-
 mē lietots tas : Deewam tam Kungham; lietoti vācu vārdi: nun,
 und.

Tekstā ir gan vērojamas arī dažas latviešu valodas īpatnības.
 Par īpatnībām patskaņu kvantitatē ir grūti spriest nepilnīgās
 ortografijas dēļ. Spriežot pēc rakstījuma, liekas, ka teksta au-
 toram bijusi pa daļai pazīstama izruna ar saīsinātiem piedēkļu
 garumiem un īsu patskaņu redukciju vai pat zudumu beigū zilbē, se-
 višķi aiz j; taču piemēri ir pretrunīgi (skat. iepriekš).

Daudzskaitļa datīvi šai sprediķa fragmentā viscaur beidzas
siniski ar -me (atšķirā no pašā gramatikā uzrādītajām formām
ar -m), piem.: pa/cheems, debbi/keems lesthams, nabbagheems
ghrūzigeems zillwākeems.

Ģenitīva nekh vietā ir nenieks: nehneska labbu...darriet
warram. Ar neh- varbūt gan ir attēlots nei- (sal.La gr 388.4).

Verbu tagadnes indikātīva 1. personā beidzas ar -am:
/innam, warram, h/ham (gramatikā ehim). Imperātīva 2. per-
sonas izskapa ir -et: laidet, lud/eh(t); pēdējā vārdā (t) lai-
kam ir izdevēja pielikts, bet n varbūt ir izlasīts gaidāmā t
vietā, kas varētu būt gadījies gramatikas norakstītājam.

ieb lietots šķiramā saikļa nozīmē: domant ieb darriet.

Viss sprediķa gabals vairāk nekā pati gramatika atgādina
Rēnehūzenu un pirmos latviešu valodas tekstus.

A. Augstkalns pēc sprediķa aplamā reizes 124, ko viņš, kā }
jau teikts izlabo par wiszas, spriež, ka rokraksts varētu būt
noraksts. Sprediķa gabaliņā ir atrodamas vēl citas kļūdas, kas
drīzāk, šķiet, varētu gadīties norakstītājam nekā autoram, piem.,
kāda vārda izlaidums aiz unā teikumā : ...eeck/chan /cho /wāthu
un Deewa NaMu /aggaju/chi, - ja vien Deewa nav uztverts kā adj.
göttlich (skat. iepriekš); daļa teikuma šķiet uzrakstījusies
divreiz: Bett ka mehs /innam, ka mehs nehneska labbu no mums pa-
/cheems, ka no mums pa/cheems eeck/chan debbi/keems lesthams
domant ieb darriet warram; p vietā (izlasīts) b, o vietā a vārdā
ab/kaidra/chan; /ch vārdā /chwētibas varbūt uzrakstījies /vie-
tā iepriekšējā vārda mu/chnighas istekmē, jo tai pat teikumā rak-
stīts /wāta, citur - /wāthu. Minēto /chwētibas A. Augstkalns uzrā-
da starp piemēriem, kam sch "latviešu sveļpeņa vietā"- FER X 102.

S e c i n ā j u m i.

Rakstības un valodas atšķirības gramatikā un tai pievienotajā sprediķa fragmentā liek domāt, ka autors tiem katram savs.

Gramatikas autors ir lietojis dažus īpatnējus rakstības paņēmienus, piem., burta pārsvītrojumu patskaņa garuma norādīšanai, jaunus šņāceņu apzīmējumus (ŕz , ŕz), kas gan nav izturēti viscaur. Šie rakstības paņēmieni saskan ar to ortografiju, ko domā Kr. Fūreķera izstrādātu ¹⁾.

Ievērojot nekonsekvenci skaņu apzīmējumos, nevienveidību fleksijas formās un dažu atkārtotošanos saturā, vedas domāt, ka gramatika ir uzrakstīta, saliekot kopā, bet nesaliedējot vismaz divējādus materiālus. (L. Arbuzovs, atreferējams Adolfi: "... mācītāju starpā cirkulēja dažādi sveši darbi norakstos" FBR V 108.) Par citu autoru rakstu izmantojumu šai gramatikā liecinātu arī "Einhorna II deklinācijas" uzrādīšana, kā arī abas piezīmes (Nota 114), kas šķiet šāda pat satura Einhorna piezīmju saīsinājumi (saī. ^{šās} Einhorna piezīmes FBR XVI 131, 132).

Bet šie piezīmējumi, neiekļaudamies kopīgajā deklinācijas sistēmā (1. piezīme ir tai pat pretrunīga), var pastiprināt domas, ka gramatikas manuskripts ir noraksts, kurai tie būtu piesprausti vēlāk ²⁾: gramatiku norakstot, jo šās gramatikas nōminālās deklinācijas apskats citādi ir no Einhorna darba neatkarīgs ³⁾,

1) L. Bērziņš, FBR VIII 165 - 167. A. Augstkalns, Fil. mat. 57.

2) Tādā gadījumā A. Augstkalna minētais laiks starp 1644. un 1646. gadu nebūtu vairs drošs "terminus post quem" - gramatika varētu būt sarakstīta arī agrāk.

3) Līdzīg jau L. Arbuzovs l.c. 110.

kaut gan Einhornam šai jautājumā šķiet bijušas pamatīgākas ziņāšanas. Arī daži robeži konjugācijas nodaļā būtu vieglāk saprotami kā izlaidumi norakstot. Gramatika un sprediķa fragments esot vienā rokrakstā; tad nu arī grūtāk ticēt, ka tāds, kas spējis būt par gramatikas autoru, pārrakstītu praktiskām vajadzībām sprediķi sev neparstā, neērtākā rakstībā un svešādā valodā. - Tātad viss manuskripts patīcamāk ir noraksts.

Senisku formu šai gramatikā ir mazāk nekā Rēbenūzena un Einhorna darbā. Ir manāms illātīvs, bet vecais daudzsk. datīvs ar -ms (kas lietots viscaur sprediķī) gramatikā gadās tikai jaunās paralēlformās vietniekvārdiem tā, viņa. Seniski ir 1-celmu datīvi (vienskaitlī ar -i, daudzskaitlī ar -im) un varbūt arī viensk. vokātīvs ar -i. Vietniekvārdu formās ir arī vēl citi archaismi un lpanības: viņa, katers un arī sieviešu dzimtes nozīmē datīvs šiem; ir minēti lokāmi daudzskaitļa 1. un 2. personas piederības vietniekvārdi: mūs, mūsa, jūs. Konjugācijā ir vēl vērojamas tagadnes 1-celmu formas. (Par pagātnes ē-celmu likteni nevar spriest valodas materiāla trūkuma dēļ.) Ir dotas dažādas un pa daļai seniskas kondicionāla formas. Imperatīvs ir lūkots šķirt no indikātīva. Sastopams tagadnes aktīvā divdabja vīr. dzimtes viensk. nominatīvs esuots.

Kā izlokšņu pēdas ir manāmas dažas kureiskas vai zengaliskas formas, piem.: viensk. lokātīvs šei malei, pag. akt. divdabja sargais, prepozīcijas resp. priedēkļi bes, is-, āz-.

Šai gramatikā, kas, kā saka A. Augstkalns (l.c. 110), "savam laikam nav bez vērtē un stāv Manceļa valodas līmenī", rakstība ir konsekventāka, labāk apdomāta un apzīmējamām skapām vairāk atbilstoša un valoda ir daudz pareizāka nekā Rēnehūzena gramatikā. Taču Rēnehūzena gramatikai, kas tā ir ļoti kļūdaina, piemīt savdabīga pats-tāvība, viengabalība un noformējums (publicēšanai). Bet šis anonimais darbs liekas privātai lietošanai rakstītas piezīmes par latviešu valodas gramatiku; tāpēc izteiksmē tai nav nogludināta un precīzēta, un daži autora teikumi paliek citiem pat īsti nesaprotami, piem., piezīme par nominatīvā lietojamiem laika un vietas nosaukumiem. Daudz pilnīgāk nekā Rēnehūzena gramatikā te ir aplūkota deklinācija, bet konjugācija ir aptverta tematiski nepilnīgāk. Salīdzinot ar Rēnehūzena gramatiku, šis darbs vismaz pareizumā ir krietns solis uz priekšu.

D R E S E Ļ A G R A M A T I K A .

I e v a d s .

Rīgas apkaimes Piņķu draudzes mācītāja ¹⁾ G.Dreseļa gramatika "Ganz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache" ir publicēta 1685. gadā Rīgā. Tā sarakstīta vāciski, bet gramatiskie termini un atsevišķas frazes ir latīņu valodā.

Gramatikai ir 68 maza formāta (apm. 11 × 7 cm²) lappuses (neieskaitot 3 lpp. priekšvārdu), no kurām lielum lielā daļa (15. - 66. lpp.) veltīta konjugācijai un primāro verbu sarakstam; pārējo aizņem nōmenu un pronōmenu deklinācija (2. - 15. lpp.), kā arī piezīmes par adverbjiem un prepozīcijām (66 - 68.lpp.).

No priekšvārdiem uzzināms, ka autors jau senāk savācis latviešu valodas apgūšanai dažādus materiālus un ka viņa nolūks ir pakalpot saviem vācu tautiešiem, kam ar latviešiem pastāvīgi darīšana, sniedzot Īsu mācību, kā viegli aptverama šī valoda un tās fleksija. Autors sola arī kādu pilnīgāku darbu par latviešu valodu (vollkommener Lettus), kur būšot ietverts netaiķa Fūrekera mantojums.

1) A.Bīlensteins, Die lettische Sprache, I 20. Berlin 1863.

O r t o g r a f i j a u n f o n ē t i k a.

Pasakīdrot laviešu valodas izrunu un rakstību gramatikas autore neuzskata par vajadzīgu, jo rakstība esot vācu, bet "svītrote" burtu izrunu (domāti mīkstinātie līdzskapi) lasītājs varot iemācīties pēc Manceļa norādījumiem.

Salīdzinot ar iepriekš aplūkotojām darbiem, šī gramatika rakstībā visvairāk atgādina sprediķa fragmentu, kas pievienots anonīmajai gramatikai.

Vienīgi adverbjiem beigās sastopams tradicionālais -e, citur beigu patskaņu kvalitāte apzīmēta lielāko tiesu pareizi. Piezīme par beigu patskaņu izrunu ē-celmu viensk. akuzatīvā (8) un apokopētu formu minējums - tohp 60 (visām tagadnes viensk. personām) un buht (kondicionālim) ar gala patskaņa trūkumu norāda, ka autoram ir bijusi pazīstama izruna ar pārīsiem beigu patskaņiem, kurus viņš laikiem nav sadzirdējis.

Platais e visbiežāk apzīmēts ar a, kam virsū rakstīts mazs burts e ¹⁾ (un kas šeit tiks aizstāts ar 8). Dažkārt šis platais e apzīmējums ir izrunai neatbilstoši parādēģmā vispārināts (es 8/10, tu 8/11 27; bet gadās platais e rakstīts arī tāpat kā šaurais e : Leddus 12, (blakus Mēddus, Kleppus). - Dresselis laikiem ir atēājis šos vārdus tā, kā viņš tos kur atradis uzrakstītus.

Divskanis ie ir apzīmēts ar ee, divskanis uo - ar oh vai o: tee, tohs, to 4.

Patskaņa garums parasti apzīmēts ar h (pah, pehtz 67, /pruhku 53); bet garš ī - arī ar ie: /liekt, /liink/ku 52. Vārda absolūtās beigās patskaņa garums nav apzīmēts ar h, bet kā citādi.

1) Arī vācu vārdos šāds e lietots pārskāņojuma (Umlaut) apzīmēšanai tagadējā rakstībā parasto divu punktu vietā.

piem., ar gravi (manā, tawā), ar īpašu burtu (siev. dzimtes viensk. nominatīvs schy 13, bet: schī 12 - atbilstošā vīr. dzimtes forma) vai arī patskaņa garums nekā nav apzīmēts (ta 4 - siev. dzimtes viensk. nominatīvs un vīr. dzimtes viensk. ģenitīvs). Patskaņu kvantitātes apzīmējums nereti ir aplams un nekonsekvents, piem.: viensk. ģenitīvs un daudzsk. nominatīvs ſeewahs 7, infinītīvs berrt 39, behrt 47, bert 53.

Līdzskaņi l ir apzīmēti 1) ar j (leju 37), 2) ar g (reju 37), ar y (runnayi 19).

Mīkstinajums ar burta svītrojumu ir apzīmēts līdzskaņiem l, r, n, bet ne līdzskaņiem k, g (tag. ſchkirru 50, infin. gehrbt 41).

Principā ir šķirti - kaut ar visai bieži ir sajaukti - balsīgie un nebalsīgie svelpeņi un špāceņi : ſ, ſʰ (= z, g), ſch, ſchʰ (= ž, g). Taču burts ſʰ ir pārsvītrots nekonsekventi un dažkārt arī nevietā, piem., verba lūzt formās: luhʰt, luhʰtu, luhʰu, luhʰlʰchu 46, ſuʰt "zust", ſundu, ſuddu 53. Vietumis svelpenis ir apzīmēts ar β : preezageestees 66, almirʰt 46.

Afrikātu apzīmējumi: z, dʰ, tʰch (= g, dʒ, č; negadās dž).

Retumis ir fonētiski rakstītas vārdu beigās (beikt 39 "endigen") un hipernormāliem etimoloģiskā rakstītjumā (ſprubgt 53, bet tag. ſprubku, wehrt 55 "spinnen").

Rakstījums, kas varētu norādīt uz īpatnībām izrunā. -

Tagadne pirku 47 - ar zudumpakāpi saknē g-pakāpes vietā; tāpat kā Rēnehūzenam.

Veca Isuma pagarinājums līdzīgi kā Rēnehūzena gramatikā ir dažkārt vērojams v (kas pats var būt zudis) un j priekšā, piem.: ¹⁾ Auws¹⁰ (Einhornam Auws), pag. puhu, ſchuhu 38, kļuhu 44 (ja vien h te neapzīmē kā dvesmas skaņu uzvertu bilabiālu v; tāpat šis vārds rakstīts Rēnehūzenam: kļuham), pagātne ²⁾ ſmeihu 37.

eŕ > ēr: tag. wehrdu (līdzīgi Rēnehūzenam šis vārds), bet: dſerrt 41.

ur > uor (kā kussiskajās izloksnēs - La gr. 65. §a): ſkohrbt, tag. ſkohrbtu, pag. ſkohrbu 52, bet: urbt 54.

Arī Dresseja gramatikā verbu piedēkļos nav apzīmēts garums j un tautosiliabiska m priekšā, piem.: pag. ſārrgajam, ſārrgajant 17.

o-celma viensk. nominatīvā galotnes -s priekšā gadās paturēts kvailātīvi pārveidots celma patkanis: nicknis 67, kattris 15.

Pēc infinitīviem ſent, deht, ſpeht 35 gramatikas autors piebilst, ka daži tanīs rakstot h; tāpat arī toreiz daži izlokšņu ir runāts plats e vienzilbes infinitīvos tāpat kā vēl tagad (sal. La gr 42. §b). Plats e rakstīts adverbā zēzen (blakus ſēzen) 67.

Tāpat kā tagadējā literārajā vārdā Dresseja gramatikā parasti ir paglābts līdzekanis j aiz lūpeņiem, kā arī r mīkstinājums, piem.: tag. glāhbju 42, burru 40, viensk. ģen. Dambja 9, Wahwe-
ra 10 (nomin. Wahweris), daudzsk. ģen. ſā (Ahwjo (blakus Ahwo) 11.

ar h

1) Tāpat uzrakstīts šis vārds no cita 17.gs. teksta redzams Fil.mat. 54.lpp. pēd. rindk.

2) Blakus dota t a g a d n e ſmeihu; tāpat te laikam tagadne ar pagātņi ir pārstatītas - tāpat kā, piem., 39.lpp. brāhzu (pag. - ar platu e), brehzu (tag. - ar šauru e).

Trūkst j aiz garā saknes patskapa tagadnē verban jāt: jahu, jahan u.tml. 33 (bet blakus dots parastās formas, piem., jahu).

Ar sākotnējo j- un lieku b rakstīta jembt 42, kam blakus kā labāks (t.i., autora dzimtajai valodai tuvāks) dots gembt "nehmen".

n vietā g : kgahbt 44, kpeebt (n?)⁴⁴.

dz vietā z : zelt 51, tag. zēlju, pag. zēhju "brennen (de urtica)".

Blakus mīkstinātam līdzskanim paglābtu sveipeni rāda wipps 18 (tā šis vārds rakstīts viscaur gramatikā) un laikam arī svešādais verbs ʒkestu 36 "fegen" (citur ek > ēk : ʒenkeit 50, ʒekilj 50).

Ar asimilāciju s- > c- vārdā zāzzen ; līdzīgi Rēhenūzenam. Blakus arī ʒezzen 67.

1) Līdzīgs iespaidums arī vācu vārdos: nemblich ..., kompt 17.

M o r f o l o ģ i j a.

Nōminālā un pronōminālā deklinācija.

Nodaļā par nōmeniem un to deklināciju (2 - 12) vispirms ir aizrādījumi par dzimti un galotnēm, kā arī par adjektīvu gradāciju: no siev. dzimtes pozitīva esot veidojams komparatīvs ar -ks, bet superlatīvs ar -kais, siev.dz. -kaila (labbakaila) tāpat rēshūzenam); piebilsts, ka adjektīvi visās gradācijas pakāpēs esot lokāmi tāpat kā substantīvi (tātad nav apzināta noteikto adjektīvu īpašā deklinācija).

Pēc atsevišķi izlocīta "artikula" tas, ta ir pateikts kas jauns: latviešiem esot it kā kāds ablatīvus localis, kas artikulam vienskaitlī skanot tanny 5, daudzskaitlī tannyma (ar m!). - Tātad te lokatīva forma pirmo reizi atzīta par īpašu locījumu. Lietvārdiem gan autors lokatīvu neuzrāda, bet min tikai tos pašus tradicionālos latīšu gramatikas locījumus:

Dotas piecas nōmenu "deklinācijas" (5. - 12.lpp.), kas izkārtojumā, numerācijā un arī raksturojumā pilnīgi atbilst iepriekš aplūkotajai anonimajai gramatikai, trūket tikai tur atrodamās Einhorna līdzskaņceļu parafrāzes. Locīti arī tie paši vārdi. Locījumu formas gan nav viscaur līdzīgas: līdzīgi īpatnējs ir ē-ceļu viensk. akuzatīvs ar -u un i-ceļu viensk. datīvs ar -i.

Parafrāzēs autors mēdz uzrādīt paralēles, citu lietotas formas, kas dažkārt ir gluži aplamas. Rupjākās kļūšas ir ā- un ē-ceļu parafrāzēs, piem., daudzsk. akuz. ar -us, ā-ceļu viensk. ģenitīva un daudzsk. nominatīva izskapa rakatīta (kā Einhornam) ar

lieku h : -ahs, kur Bilensteins (l.c. 20) aplam saskata senā garuma paglābumu (par ko jau iepriekš sakarā ar Rēhetūzenu).

Daudzsk. ģenitīvā visiem ceļiem dots -o (tāpat kā pa daļai iepriekš aplūkotajās gramatikās), un šā -o priekšā līdzskanis dažkārt šķiet rakstīts citu locījumu ietekmē nepareizi, piem.: Mahto 8 "māšu". Viensk. vokātīvs arvien līdzīgs nominātīvam, izņemot (1)1o-ceļmus.

Daudzsk. datīvā seniskais -ms redzams tikai o-ceļmu paralēlformās; taču pēc izlocītiem o-, (1)1o-, ā- un ē-ceļmu paraugiem ir teikts (11), ka šām četrām "deklīnācijām" varot, kam patīkot, daudzsk. datīvā un ablātīvā pielikt aiz -m vēl s.

Rēhetūzēna un anonimajā gramatikā nav sastopams i-ceļmu viensk. ģenitīvs ar -is, kādu dod Dresselis; Ahwis 11 (nomin. Ahws). Šis ģenitīvs ir pareiza archaiska forma, kādas gadās arī Langija gramatikā un kādas La gr 276. § rāda arī izlokenēs. (Arī Kauguros esmu dzirdējusi šādu ģenitīvu savienojumā neviēnas guovis, piem.: paskatūbs - nāu val(rs) ne'viēnas gūovis. Citādi te viensk. nominātīvs un ģenitīvs ir gūos.)

Pareiza un senieks varētu būt arī (1)1o-ceļmu viensk. akuzātīvs ar -u: Ņohgu 8 (blakus parastajam ar -i) "soģi" (sal. La gr 241. §).

Jauns Dressela gramatikā ir arī aizrādījums uz ceļma beigu līdzekapa likteni (1 ietekmē) viensk. ģenitīvā (1)1o-ceļmiem. Tas latviešu valodas apgūvējiem varēja būt ļoti dārgs, kaut arī nav gluži precīzs un pilnīgs, piem., ir mācīts (9), ka vārdi briedis, āzis, leitis, lācis visi (!) beidzas viensk. ģenitīvā ar -Ņchs (= -šs); nav nekā teikts par vārdiem ar -sis, -vis, -dzis, nedz par konsonantismu daudzsk. locījumos. Kā (1)1o-ceļms minēts Ņunnis 10 (BH to rāda no izlokenēm), bet Einhornam

tas ir līdzsakaršas. Ir īpaši aizrādīts⁽¹⁰⁾, ka viensk. datīva šādiem vārdiem resp. (1)lo-celšiem tiek darināts divējādi: ar -'an un -im. daudzsk. datīva dots gan ar parasto -'iem, gan ar -'im.

V i e t n i e k v ā r d u s (3 - 5, 12 - 15) Dreselis nav centies sīkāk apzīmēt un grupēt. Personu vietniekvārdu parādēģmā doti viensk. lokātīvi mannā, tawā, kas šķiet iejaukti no piederības vietniekvārdiem. Viensk. instrumentālis šōwin arī šai gramatikā aplam uzliūkots it kā par (vienīgo īpašo) daudzskaitļa formu - datīvu (viensk. datīvs šōw). Saknē š rakstīts arī 2. personas vietniekvārdam visos locījumos vienskaitlī, sākot ar ģenitīvu tōwis, un tas varētu būt vispārināts pēc seniska viensk. datīva ar -ov -av.

Norādāmajos vietniekvārdos aplams ir vīr. dzimtes viensk.ģenitīvs šhis (blakus parastais šcha). Arī šai gramatikā vīr. dzimtes forma daudzsk. akuzātīvā ir uzrādīta sieviešu dzimtes nozīmē: schon (blakus parastajam schyβ). Dauszek. lokātīvā tannym laikam ir sajauktas divas formas: tanīe un tanīs. Siev. dzimtes viensk.ģenitīvā, daudzsk. nominātīvā un "ablātīvā" resp. datīvā dotas (arī tagad parastas) paralēlas formas gan ar ī, gan ā saknē.

Vietniekvārdos īpatnējas vēl ir - norādāmo vietniekvārdu vecās daudzsk. datīva formas ar -me (lieme, tāme, šieme), it kā lokāma siev. dzimtes piederības vietniekvārda forma munšja (bet vīr. dzimtei munšo), siev. dzimtes viensk. nominātīvs patta (kas atģadina lalokģņu paša - La gr 374.ģ), kā arī jau fonģtikas apskatā pieminģtie wiņģe un kattģis.

Pronģminģlģjģ deklinģcijģ naz nomanģma īpaša lģģģģba starp Dresģģa gramģtiku un Arbuģova publicģto anonģmo, - kģda ir vģroģama nģģģģģ deklinģcijģ.

Verbu finītās un infinītās formas.

Konjugācija.

Verbi ir lūkoti klasificēt pēc infinītīva. Visus verbus autors iedala divās grupās atkarā no tam, vai infinītīvā viena vai vairākas zilbes. Ar to tiek aptuveni panākts sadalījums primāros un sekundāros verbos. Primārie verbi savukārt tiek iedalīti divās grupās pēc tā, vai infinītīva beigū -t priekšā ir patskanis vai līdzskanis. Sekundāros verbos arī autors grib iedalīt divās grupās (gluži kā ir darīts anonimajā gramatikā) - pēc īsākas vai garākas tagadnes viensk. 1. personas ar -u vai -ju. Taču autors, velti pūlēdamies atrast kādas infinītīva pazīmes, kas noteiktu verba piederību pie vienas vai otras grupas, netiek nekādā labā galā: viņš nospriež (16, 32, 19), ka verbi ar -ēt, -īt, -not, -ūt infinītīvā lokāmi kā sargāt (ar ā-celmu tagadnē, tag. divdabjos un imperatīvā gadās arī āio-celma formas), bet verbi ar -vāt, -vēt, -vīt, -vuot¹⁾ - kā runāt (kura tagadnes paraδείgmā jauktas āio- un ā-celma formas : es runāju, tu runni 18 u.tml.).

Uz šādas teorijas pamata tad nu tiek darinātas aplamas formas, piem., tagadne es barru, es dabbu 32 baruoju un dabūju vietā. Un infinītīva līdzīguma dēļ tiek salikti kopā gluži atšķirīgi lokāmi verbi, kā pīt, rīt, gzīt, līt 37.

Vērtīgākais ir primāro verbu alfabētisks saraksts (to verbu, kam sakne beidzas ar līdzskani) līdz ar tagadnes, pagātnes vienskaitļa 1. personas²⁾, dažkārt arī nākotnes u.c. formu uzrādījumu.

1) Šās pašas izskapas minētas arī anonimajā gramatikā, kā arī Adolfi gramatikā (izņemot -vīt).

2) 1. personā doti pat tādi verbi kā anigt : sniegu, snigu.

mu. Te paglābti seniski vārdi un formas, kaut arī netrūkst kļū-
 du; gadās, piem., saknes vokālisma nivelējums pēc tagadnes
 (plohkt, plohku, plokkū)⁴⁸, divu paradeigmu sajukums (mirēkt, mehr-
 zu, mirku,⁴⁶ schgauckt, schgauzu, schnuhzu)⁵², tagadnes un pagātnes
 pārstatījums (pirgt, tag. atpirgu, pag. attpirtu⁵³ - bez g ;
pirgt, tag. pirdū, pag. pirtu)⁵⁷

No refleksiīvajiem verbiem minēts un izlocīts (ar kļūdaiņu
 tagadni) tikai viens paraugs: priecāties 64. Refleksiīvu kondi-
 cionāli (kas arī šai gramatikā saukts par konjunktīvu) autors
 nebūs pazinis, jo saka, ka "coniunctivus est similis indicati-
 vo" 66. Dreseļa dotās refleksiīvformas ir daudz pareizākas nekā
 Rēhenūzena gramatikā.

Laiku u.c. konjugācijas formas dotas tās pašas, kas anonima-
 jā gramatikā, bet klāt nāk vēl pasīvs (25 - 35), kas veidots ar
tapt un būt pēc vācu valodas parauga: tuopa (tapu, tapū) sarg
gāts; esmu (biļu) sargāts tapis. Dots arī ciešamās kārtas infi-
 nītīvs: sargātam tapt, kur pirmais vārds nav vis ekaidrots kā
 divdabja datīvs, bet - kā darāmās kārtas infinitīvs, kam pievie-
 nots -am.

Indikātīvs.

Tagadne.

Personu galotnes.

Tagadnes ā-celmu izskaņas paradeigmās parasti ir pieliktas
 arī citiem celmiem, piem.: tu runni, juhs runnaht 18, tu blauhji,
wigys blauhja 34, wigys tohpa (Bīlessteins l.c. aplam saskata te
 senā -a paglābumu), juhs tohpaht 60, juhs wjāht 61. Pareizas

triju viensk. personu formas gadās uzrādītas primāro verbu sarakstā: zižu, zīdi, zīž 52, bēsu, bēdzi, bēg 39, kur -i (<ie) paglābums viensk. 2. personā varētu būt atbilstis toreizejai izrunai. (Šādas formas regulāri tiek uzrādītas arī Adolfi gramatikā.)

Tagadnes celmi, kas tagad mazāk parasti:

Atematiskie: ehnu, blakus ehdu (infin. eh/t, pag. eh/chu) 41

o-celmi: bredu (brī/t, brīdū) 40

dellu (dillt, dillu) 40

d/emnu (d/īmt, d/īmsu) 41

willu (willt, wieļu)⁵⁵ - La gr 422. parinādes piezīmē

min līdzīgu tag. formu no t.iz., apšaubot tās pareizumu.

io-celmi: bree/chu (bree/t, breedu) 39

dau/chu (dau/t, dau/u)⁴⁰ "dauzīt", sal. lei. daužti,

kluhpu (klupt kluhpt¹⁾, kluhpu) 44

zepju (zept, zepu) 55

sto-celmi: ser/tu (ser/t, ser/u)⁵¹; varbūt pagātnē rakstīts

-tu beigās - grūti saskatāms; sal. ME tag. sēršu, pag. sērsu).

ā-celmi: viensk. 1.p. preezohs, 2. (1) un 3.p. preezahs, pag.

preezajohs) 64.

1) Sal. EH klūpt (?) Bērzgale "=klupt".

Pagātne.

Paradeigmās dotās izskaņas ir vienīgi ā-celmu. Taču pēc konsonantisma viensk. 1. personā vērojams ē-celms daudziem vārdiem pat negaidītā kārtā (arī blakus tagadnes sto-celmiem), piemēram:

aud/u (infin. augt, tagadne augu) 38

aud/u jeb au/u (au/t "tagen", au/tu; attau/t "sich erholen, erquicken"³⁸). Varbūt pag. aud/u ir *auzdzu vietā, kas tad būtu pēc tagadnes sko- resp. zgo-celma?? Skat. La gr 621. § līdz ar piezīmēm parīdē.

beud/u (behgt, behgu) 39

ded/u (deggt, deggu) 40

dind/u (dingt, dingtu) 40

eh/chu (eht, endu vai ehmu) 41

no/arzu vai no/arku (ŕarkt, no/arktu) 50

no/eedŕu (no/segt, no/segu) 51

ŕlinzu vai ŕlinku (ŕliekt, ŕlinktu) 52

ŕpradŕu - aiz a nav n (ŕprahgt, ŕprahgtu) 53

tuhzu (tuhkt, tuhktu) 54

wielu ar l? (willt, willu)⁵⁵. Pārsvītrojums burtam l nav droši saskatāms; no kādas raunenietes atceros dzirdējusi ē-celma pagātnei: pleviļu.

Pagātnes formās dažkārt trūkst parastā saknes patskaņa pagarinājuma (skat. La gr 682. §d), piemēri:

kuliu (infin. kult, tag. kuļu)⁴⁵. Sal. pag. gulu jeb gūlu mūsdienu latviešu valodā blakus tagadnes lo-celmam.

keru - varbūt saknes patskanis tomēr domāts garš, jo r
nav rakstīts divreiz (inf. kert, tag. keru) ⁴³

Ņehkilu - arī varbūt saknes patsk. domāts garš (inf.

Ņehkilīt ar \downarrow , Ņehkilju) ⁵⁰

Ņikku (Ņihkt, Ņihktu) ⁵¹

Ņellu (Ņelt "grün werden", Ņellu) ⁵¹. Šis verbs apzīmēts ar
"Curl." (= Kurzeme).

pluzu (pluhkt, pluhzu) ⁴⁸. Varbūt arī te jālasa pag. plūcu

Pēc parastas verba būt pagātnes parašeišmas (56) teikts, ka
biežāk lietojot sinkopētu vai apokopētu formu by visu vienskait-
ļa un arī daudzsk. 3.p. nozīmē. (Līdzīgi Rēshūzenam lietots bin.)

Blakus infinītiivam dau/ih un tāgadnei dau/u dota apagātne
dau/ēju 40, kas visdrīzāk atgādina "Abavas vidus daļas" izlok-
enes pagātnei prasēju "prasīju" (La gr 686.šc).

Blakus pag. viensk. 1. pers. formai Ņikku un 3.p. formai Ņik-
ka ir savāda viensk. 2.p. forma Ņizzi 51. (Skat. par šādu -ci,
-dzi pareizā -ki, -gi vietā Adolfi gramatikas pagātnes formu
apskatā.)

Nākotne.

Savādas izskapas gadās -

1) viensk. 1. personā - it kā -su : buhju 57 (blakus buh/ēnu),
g/ēlsu 40. - Šās formas ar -su varbūt izņemtas no tādiem rak-
stiem, ku $\frac{1}{3}$ apzīmē špāceni (sal. gūt "nehen" anonimajā grama-
tikā FBR V 112).

2) 3. persona ar -sa: tappa 60, bet citur (29) bez šā -a, ko gramatikas autors būs pārņēmis no tagadnes ā-celmiem.

3) daudzsk. 2. persona arvien beidzas ar -sieta : šarrgašēeta 28, tapšēeta 29, 62 - tāpat kā anonimajā gramatikā.

Daudzskaitļa 1. personā ir parastā izskaņa -sim(ies) : buhšym, preezašymees 66.

Prīnāriem verbiem, kam sakne beidzas ar s, z, t, d, nākotnes izskaņu priekšā mēdz būt tagad parastais ī ¹⁾iespraudums, taču gadās arī forma bez tā: zirtiču jeb zirču 55

Saliktie laiki.

No saliktajiem laikiem dots perfekts un plūskvamperfekts resp. saliktā tagadne un saliktā pagātne, kas ir darināti tāpat kā mūsdienu literārajā valodā.

Imperatīvs.

Imperatīvs ir veidots ar pievienotu pers. vīstniekvārdu un daudzsk.2. personā pa daļai ir šķirts no indikātīva, piem.: šēeta juhs 58 (indik. šant 56,61, šēeta 20), tonphant juhs 62

1) Šādu rēgulu gramatikas autors gan neapzinās, jo runā par epentezi nākotnē dažiem verbiem, kas esot atsevišķi jāiemācās.

(tāpat indikātīvs), ŷarrgajaht jeb ŷarrgaita juhs 23 (indik. juhs ŷarrgaht 17).

Par imperātīvu uzlūkota arī konstrukcija tōw (wingam, jums, teems) buhs buht 58 u. tml.

Par "konjunktīvu jeb optātīvu" dēvētajā k o n d i c i o n ā - l ī (23, 24) sastopamas gluži tās pašas savādās formas, kas iepriekš aplūkotajā anonimajā gramatikā.

Līdzīgi un tikpat nepilnīgi un kļūdaini pieminēts (25) arī d ē b i t ī v s un tagadnes aktīvie d i v d a b j i ar -ot un -dams. Aizrādīts (20), ka perfektam un plūskvamperfektam resp. pagātnes akt. divdabim latviešu valodā ir īpašas sieviešu dzimtes formas, kas dotas ar izskaņu -usa²⁾, kā arī ar parasto -usi: ŷarrgajuŷa jeb ŷarrgajuŷi 20, likk⁴⁾ŷa 45. (Sal. ar šās gramatikas siev. dz. viensk. nomin. paša.) Līdzīgas divd. formas ar -usa min La gr 734. §c (petitā). Dresselis dod arī sinkopētu pag. akt. divdabja vīr. dz. viensk. nominātīvu ŷarrgais 19.

Infinitīvs.

Infinitīvs dažkārt dots ar neparastu saknes vokālisma kvalitāti vai kvantitāti:

plohkt (tagadne plohku, pagātne plokku)⁴⁸. Sal. ME :

pluokt (?) St., U.

apniekt (apniek⁴⁷tu, apnikku). Sal. EH + "apnīka" der "Überdruss"

bruhkt (bruhku, brukku) 40

1) Šāda izskaņa gadās arī Rēhenūzena gramatikas tekstos.

līnpt (līnpu, līppu)⁴⁶. Līdzīgu infinitīvu ME dod no izlokenēm.
 tiekt, patiekt "gefallen" (tag. pattiecku)⁵⁴. Sal. ME "tīkt (?) U".
 d/e/t (d/e/čhu, d/eh/čū, d/epi/čhu)⁴¹. ME dod līdzīgu infinitīvu
 no izlokenēm.

Ar nozīmi "bēgt" dots inf. mukt, bet ar noz. "grimt" - muhkt
 (tag. muhku, pag. mukku)⁴⁷; šo muhkt ME drīzāk uzskata par Drese-
 ļa kļūdu. - Taču iepriekš minētie Dreseļa infinitīvi ne visi
 būs patvaļīgi darināti, jo līdzīgi vokālisma jauninājumi infi-
 nītīvā pēc tagadnes vokālisma ir sastopami arī citos avotos -
 rakstos un pat izlokenēs. Bet daudzos gadījumos nav gan iespē-
 jams droši zināt, vai dotā forma ir parviza, kaut neparsta, jeb
 vai tā ir autoru valodas vai rakstības kļūda.

Infinitīvā trūket parastā sveļpeņa -t priekšā:

krimt 45 (kremtu, krimtu). Līdzīgu inf. min ME no izlokenēm.

skaut, no/skaut 35 "missgünnen". Sal. ME skaut II, tag. skauj.

Infinitīvā mīkstināts līdzskanis, kāds ir tagadne:

arrt 38 (arru, arī pagātnē r izekātās līdzīgi pārvēitrots:

arru, kas tad atbilstu leišu pagātnes formai ariau),

čhkiilt 50 (čhkiiltu, čhkiilo). Pedējie divi infinitīvi varētu
 būt dzirdēti no tādas izloknes (La gr 90.5), kur -t bijis pa-
 lātālizēts (zudušā -i priekšā), un r, l tam asimilējušies, - ja
 mīkstinājumu nebūtu gramatikas autors pārgēmis no tagadnes.

Ir uzrādīti arī bez priedēkļa tagad bez tā neparasti infini-
 tīvi: iht, ad/ihnt 37, miryt, aigmir/t 46, seegt, no/seegt 51,
 tiekt, pattiekt 54 "gefallen". Liekas, ka bez priedēkļa šie
 verbi dzīvajā tautas valodā nebūs lietoti arī Dreseļa laikā.
 (Skat. sīkāk par šādiem bezpriedēkļa vārdiem Adolfa gramatikas
 apskatā.)

Adverbi.

Adverbus Dresselis māca darināt no siev. dzimtes adjektīviem, lietojot -a vietā -e (labbe 57); tāpat arī komparatīvā un superlatīvā.

Prepozīcijas un priedēkļi.

Gramatikas beigās (67 sk.) autors dod alfabēta kārtā " pazīstamāko prepozīciju" sarakstu. Pēc tam, aizrādot, ka vienīgi kā priedēkļi (inseparabiles) lietojami at, da, ee, ʃa, ir grupētas prepozīcijas pēc rekcijas. Ir minētas arī šādas tagadējā literārajā valodā neparastas prepozīcijas resp. priedēkļi: apkahrt - ar akuz. (līdzīgi anonimajā gramatikā), ahra - ar ģen., ahs - ar ģen. (blakus parastais ais, citur rakstīts ais: almazirʃt 46), bett (laikam bejs vietā), da, gharram - ar akuz., ihse - ar dat. un akuz., kahrt - ar akuz., labba (blakus labbad) - ar ģen., pakkaļi - ar ģen. (arī Kauguros esmu dzirdējis šādu prepozīciju: bija vēl viēne piēnavedāš p a k ā l manis), ʃezzen jeb zāzzen - ar akuz. (secen kā prepozīcija dota arī anonimajā gramatikā, bet Adolfi gramatikā to atzīst par adverbu blakus prepozīcijai see 243), uhs - ar ģen. Pārējās parastās prepozīcijas resp. priedēkļi: ap, ar, ais, at, dehļ, ee, eeʃch, garr, is, lleds, no, pe, par, pahr, pee, pentz, preekʃch, prett, ʃa, ʃtarp, us, wirs, zaur 67.

Starp ģenitīva prepozīcijām ir ierindota no, taču "ablātīvā" aiz tās redzams arī viensk. akuzatīva, piem.: no to 4. Trūkst aizrādījuma par rekcijas atšķirībām vienskaitlī un daudzskaitlī.

Par s a i k ļ i e m un i n t e r j e k e i j ā m ir teikts, ka tos, kas gribot, varot iemācīties no Manceļa Lettus, no prakses un sarunām.

Solīdams turpmāk ko pilnīgāku, autors gramatiku nobeidz ar teicienu, kādi parasti arī pārējās 17. gadsimta latviešu valodas gramatikās, - SOLI DEO GLORIA.

Piezīmes par l e k s i k u.

Leksikā Dreseļa gramatika nav īpaši bagāta, taču tajā ir atrodami vairāki tagad sveši vai neparasti vārdi, piem.:

pult, ģint, jūkt u.c. Visvairāk tādu ir primāro verbu sarakstā. Dažiem vārdiem neparasta ir tikai uzrādītā nozīme vai forma (kas aplūkota jau iepriekš). Šādā vai tādā ziņā neparasti ir vārdi:

attau/t "sich erholen, erqvicken" 38 (blakus au/t "tagen")

dau/t (tag. dau/ctū, pag. dau/ū) "sich etwas stossen" 40

dukt (duhzu, duhzu) "ohne Sorgen sein" 41

gelbt (gelb/tu, geibu) "düseln" 41

ģint 41 (ģin/tu, -ģinnu 42) "zu grunde gehen, ein betler werden"

jūkt (jūhk/tu, jukku) "gewöhnen"

kreht (krehtu, krehtu, nāk. krehtu/chu) "auf einander
schütten (wie man Grütze oder andere Speise ausschüttet,
dass es klatschet)" 44

krimt (kremtu, krimtu) 45 "krimst"

gaut 35 "wie eine Katze schreien" (tāpat anonimajā gramatikā)

pullt (pohlu, puliu) Curl. "fallen" 48

ruht (mann ruht) "sorge tragen, betrübt sein" 49

ſchaut, (ſchautu, ſchautu) 50 "sist"

ſehrt (ſerlu, ſehr/u) "besuchen, spazieren gehen, wandern" 51

ſkeet 36 "fegen" (ar sk-?). Šis verbs laikam ir drukātot sa-
bojāts; tas atgādina ME ſkeet (ſketu, ſketu) "schelten,
schreien, lärmen". MĒ minētajos piemēros vētra ſket, ienaid-
nisks ſket ir iedomājama Dresseļa minētā nozīme "fegen" (sal.
nuoslauēt nuo zemes viraus).

ſkobrt (< skurbt), ſkobrtu, ſkobrtu "bedübelt sein, be-
schwemen" 52

tahrt (tahrtu, tahrtu) "abscheulen" 54

tahrt 54 (bez tulkojuma, laikam ar iepriekšējā verba nozīmi);
abi verbi atšķiras fonētiski - pirmajā laikam iesprausts
lieks r. Sal. tērst "tēst" La gr 112.5, ME tāras un tāss
"Birkenrinde".

teekt (teeku, teezu) "überholen, subtil. stehlen" 54

zelt (zeļu, zēlu) "brennen (de urtica)" 51 : z- < dz-

(Rakstīts: Selt, ſēllu, ſēlu.)

Šos verbus (izņemot ſkeet) uzrāda arī ME vai EH - biežāk
no citiem avotiem.

(Neparastas prepozīcijas un priedēkļus skat. iepriekš.)

S e c i n ā j u m i.

Salīdzinot Dreseļa gramatiku ar iepriekš iztirzāto anonīmo gramatiku, ir redzama liela līdzība un vietumis pat burtiska saskaņa, ko novērojis jau L. Arbužovs (FBE^r V 109 - 110), pamatotī spriežams par iespējamu kopēju paraugu abām vai arī - ka Dreseļis izmantojis šo anonīmo gramatiku, sarakstot savējo. Abās gramatikās saskan 1) nōminālās deklinācijas aplūkojums, 2) sekundāro verbu grupējums, 3) ā-celmu izskaņu izplatījums visu verbu tagadnē, 4) savdabīgas kondicionāļa parādīgas, 5) imperatīva veidojums u.c. sīkākas parādības, piem., vielas izkārtojums (konjugācijas apskāta beigās mācīts locīts verbis būt un tapt, kaut gan tie sāltiņas lomā izlocīti jau iepriekš).

Dreseļa gramatikā ir it kā lestrādāts gandrīz viss anonīmajā gramatikā atrodamais deklinācijas un konjugācijas materiāls.

Dreseļa gramatika, kā jau publicēšanai domāts darbs, ir labāk noformēta, ortografijā un saturā viengabalīgāka un stipri papildināta. Novatoriskajai ortografijai, kāda rādīta anonīmajā gramatikā, Dreseļis nav pievērsies.

Teorētiskais līmenis abās gramatikās līdzīgs; formu darīnāšanai autori necenšas dot zinātniski pamatotas precīzas rēģulas, bet - ierādīt vieglus praktiskus pagēmienus, piem., perfekts (domāts pagātnes akt. divdablis) esot dabūjams, pieliekot pagātnes viensk. 2. personai -g. Dreseļa gramatikā (līdzīgi Rēnehūzēna) vairāk vērojama (konjugācijas) formu patvaļīga konstruēšana.

Priekšvārdos autors sakās savācis dažādus materiālus no dažādām personām; un to apliecina daudzās paralēlformas viņa

darbā, kā arī sporadiski dialektismi (parasti kursīvi), piem.: eī > ēr (tag. vērd), ur > uor (skurbt), dz > z (zelt "dzelt"), plats e vienziļbes infinitīvos, pagātnē -ījā- vietā -ējā- (dauzeju), pagātnes akt. divdabja vīr. dzimtes viensk. nominatīvs sargais, prepozīcijas resp. priedēkļi āz, ūz; daži verbi (pult, zelt) īpaši apzīmēti ar "Curī." kā Kurzemei piederīgi.

No archaismiem Dreseļa gramatikā 1) vērojamas formas, kas sastopamas arī iepriekš aplūkotajās gramatikās: sveiņņa paglābums lo-celmu viensk. nominatīva galotnē (viņš), daudzsk. datīvi ar -ms, i-celmu datīvi ar -i (vienskaitlī) un -im (daudzskaitlī), paglābts -aj- noteikto adjektīvu slēv. dzimtes viensk. nominatīvā (superlatīvs ar -kaia), pagātnes ē-celmu formas, kondicionāļa izskapas ar -b-;

2) pirmoreiz gadās i-celmu viensk. ģenitīvs ar -is (avis), (i)lo-celmu viensk. akuzatīvs ar -u (suošu), seniskāki tagadnes celmi (piem.: ēmu, delu, dzemu), ir paglābti seni vārdi verbu un prepozīciju sarakstā (piem.: dauzt, jūkt, krēst, pult, šaupt, tā(r)st; āra, āz, da, īz).

Dreseļa gramatika tāpat kā iepriekšējās ir uzrakstīta latīņu gramatikas ietekmē, bet izceļas starp tām ar plašāk izstrādātu konjugācijas nodaļu un verbu labāku klasifikāciju (kaut ar no pareizas latviešu konjugācijas sistēmas uztveres autore vēl ir bijis tālu). Dreseļis pirmais piemin īpašu latviešu valodas locījumu: ablativus localis (resp. lokatīvu).

Dreseļa gramatika ir pārāka par Rēnehūzena un anonīmo gramatiku.

ADOLFI GRAMATIKA.

I E V A D S.

Dobeles mācītāja (kopš 1650. gada) un vēlāk (kopš 1661. g.) Jelgavas superintendenta ¹⁾ Henrika Adolfi (Henricus Adolphi) gramatika "Erster Versuch einer kurtz-verfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache" publicēta 1685. gada aprīlī Jelgavā. Tāpat kā Dreseļa gramatika tā sarakstīta vāciski, lietojot latīņu valodas terminus (kam locījumu galotnes arī atstātas latīniskas).

Priekšvārdos autors, pretodamies tā laika aizspriedumiem, cenšas pierādīt, ka latviešu grāmatā mācīšanās nav kaitīga un bīstama, ka arī latviešu valodā pastāv gramatikas likumi, ko nepieciešams zināt vācu mācītājiem, lai saprotami izteiktos latviešu valodā un lai nerunātu kādā zemes malienas dialēktā.

No priekšvārdiem redzams, ka Adolfi izmantojis Kr. Fūrekera manuskriptu, kur deklināciju un konjugāciju viņš saka aprakstītu plašāk un pilnīgāk nekā jebkur citur tai laikā.

Domā, ka Fūrekera gramatikas materiālus Adolfi nav daudz pārstrādājis vai papildinājis un ka gramatikas īstais autors tāpat ir Fūrekers ²⁾.

1) FER VIII 152 skk.

2) L. Bērziņš FER VIII 169 - 171. Līdzīgi K. Draviņš apcerējumā "Christophor Furekers, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685". Lund 1956. Mazliet citādi A. Augstkalns RKr XX 117.

Gramatikā aplūkoti temati un to apjomi šādi: priekšvārdiem, kas ir pāri par 19 lappusēm garī un tiek nobeigti ar "amen", seko 258 lappuses - (16×19) cm² lielumā - gramatikas teksta:

fonētika un ortogrāfija	1 - 11 (1pp.)
nōmenu atvasināšana	11 - 18
nōmenu un pronōmenu deklinācija	18 - 48
konjugācija (līdz ar verbu sarakstu)	49-217
adverbi	217 - 235
prepozīcijas	235 - 246
saikņi	246 - 247
interjekcijas	247 - 251
sintakse	251 - 258

Belgās, "lai atlikušās lapas nepaliktu tukšas", plevienots kāda mācītāja Atanasius uzrakstīts sprediķis (258-262) un kļūdu la-
bojums (262-264).

Pēc gramatikas autora uzskata valodas mācībā izšķiramas divas daļas: 1) etimoloģija, kas runājot par burtiem (reep. skaņām - R.G.) un vārdiem, 2) sintakse - par vārdu glītu (ziērlich) salikšanu saprotamā runā. Adolfi gramatikas "etimoloģijā" tāpat ietilpst fonētika un morfoloģija.

ORTOGRAFIJA UN FONĒTIKA.

Priekšvārdos paskaidrots, kādu praktisku lēmumu dēļ: piemēroties vienkāršajiem vācu (1) ļaudīm, - gramatikā ievēroti vācu ortografijas principi (nevis Fūrekera novatoriskā ortografijas sistēma). A. Augstkalns domā (atšķirā no FBR VIII 166 sk L. Bērziņa teiktā), ka gramatikas priekšvārdos Adolfi ir tikai pamatojis šo ortografijas kompromisu, ko ir izdarījis jau Fūrekera pats ¹⁾ un ka arī ortografijā Adolfi ir Fūrekera māceklis ²⁾. Pēc K. Draviņa domām (l.c. 32, 50, 71 skk) Adolfi rokās ir nonācis Fūrekera manuskripta noraksts, ko Adolfi līdz ar diviem pilīgiem sagatavojuši publicēšanai, mainot šā manuskripta rakstības veidu.

Adolfi gramatikas rakstība tad nu principos ir tāda pati, kā jau aplūkotajā Dreseļa gramatikā, tikai gan konsekventāka un sīkāk izstrādāta; piem., ar gravi virs patskaņa atšķirti adverbīti, kā no līdzīgajām vietniekvārdu formām, ar jautīgu apzīmēti garumi lokātīvu izskaņās (*ŷewā, ŷewās 26, teļš, teļšs 20*), hiāta norādīšanai bieži rakstītas kādas akcenta zīmes vai punkti virs blaku patskaņiem, vai arī svītripas starp tiem (*ŷehū 134 "šu-vu", puū "puvu", bet: puā 133, pa^hais, pa-aus^hlīnaht 10*).

Platais un šaurais e rakstīti vienādi: *wezs, mehrs - ŷwezze, mehris 3* un par šā patskaņa divējādo kvalitāti nav runāts.

Divskaņi uo, is tāpat kā citos tā laika rakstos (pēc viduslejs-

1) RKR XX 111, 119.

2) Fil. mat. 57.

vācu valodas, kur arī šādi divskapi) ¹⁾ apzīmēts ar oh vai retāk ar o un ar ee vai retumis ar e : lohpus ... kohpj 158, jo, no 226; bedresn 238 "biedriem", esfms 6, wifsem 110 "visiem" (transkribēti šie divskapi ar oa, ea 4, 6).

Konsekvences bieži vien pietrūkst patskaņu garuma apzīmēšanā (ar h) : apkahrt - apkart 237, be/t 229 - beb/t 233 "varbūt" un svelpeņa nebalsīguma apzīmēšanā (ar burtu pārsvītrojumu: ŷ) - sevišķi verbu formās; atzīstot (8), ka nebalsīgu līdzskaņu resp. infinitīva -t priekšā svelpeņa nebalsīgumu nav nozīmes īpaši apzīmēt (rēgulārās asimilācijas dēļ), ir aizmirsts burtu ŷ pārsvītrot arī citās formās, piem.: inf. aismir/ŷt, pagātnes vienisk. 2.p. aismir/ŷi, bet divd. aismir/ŷis 166. Tas pats vērojams arī špāņu rakstījumā. Tā nu dažkārt jāšaubās, kas lasāms - s, š vai z, ž, piem.: knee/ŷt "knibbeln", tag. knee/ŷhŷ, pag. knee/ŷu, divd. knee/ŷis 157; tagad parasts šis verbs ar s, š, bet varbūt sinonimā niezt ietekmē tas bijis runājams ar z, ž (līdzīgi kā knietēt pārvērties par kniezēt - pēc niezēt, kā rāda ME).

Nebalsīgo svelpeni kopā ar mīkstinātajiem līdzskaņiem autors pēc rakstījuma sauc par "svītrotiem" burtiem un domā, ka arī svītrotu b, p, m, v varētu lietot savienojumu bj, pj, mj, vj vietā. - Vai autoram šo savienojumu vietā būtu bijusi pazīstama palātālizētu lūpeņu izruna, jeb vai viņš, laikam gan, domā par mīkstināto līdzskaņu cilmi (piem.: lj (lj)) un par vienkāršāku minēto savienojumu uzrakstīšanu?

1) A. Augstkalns, Pirmie latviešu teksti un grāmatas. Latviešu literatūras vēsture (L. Bērziņa virsredakcijā), II 37. Rīgā 1935.

140

Lietvārdi tāpat kā iepriekšējās gramatikās parasti rakstīti ar lielo sākuma burtu, taču ne konsekventi (piem., wir/ juntu 244) - tāpat kā toreizējā vācu rakstībā¹⁾.

Visumā Adolfi, kā aizrāda R. Grabis l.c. 230, rakstībā "ir turējies pie Manceļa izstrādātajiem papēmieniem, tos vēl precizējams un papildinājams, piem., arī i skaņas garumu apzīmē ar h, mīkstināto līdzskaņu ǣ, k, u apzīmēšanai ievēd pārsvītrotos burtus ...". Tātad Adolfi ir panācis vairāk konsekvences rakstībā, ieviešdams vienādu garuma apzīmējumu visiem patskaņiem un vienādu mīkstinājuma apzīmējuma apzīmējumu visiem līdzskaņiem. (Šī konsekvence laikam ir Fūrekera nopelns, jo tā līdz ar Fūrekera ieteiktajiem patskaņu garuma apzīmējumiem ir jau rādīta arī anonīmajā gramatikā, kas tolaik palikusi nepublicēta.) Citi tā laika autori garu i apzīmē arī ar ie (Dreseli), u dažkārt ar ng (Langijs), bet k, ǣ atstāj bez īpaša mīkstinājuma apzīmējuma (Dreselis). Adolfi gramatika, kā saka P. Šmits, "nodibina ... noteiktu ortografiju, kas ar nelieliem labojumiem kā vecā rakstība ir uzglabājusies līdz mūsu dienām"²⁾ (t.i., vēl pirms 20 gadiem).

1) Dr. Helene Mailge-Klappenbach, "Woher stammt die Großschreibung im Deutschen?", Tägliche Rundschau, 21. Mai 1955, Nr 117 (3051), Berlin.

2) P. Šmits, Ievads baltu filoloģijā, 87. Rīgā 1936.

KO GRAMATIKA MĀCA TEORĒTISKI PAR
LATVIEŠU VALODAS FONĒTIKU

Adolfi pirmais no gramatiku autoriem Īpaši uzsver, cik nepieciešama ir pareiza izruna un jau priekšvārdos min jocīgus un arī nepieklājīgus piemērus, kā mācītāji dievkalpojumos kļūdoties latviešu valodā (piem., "miera" vietā sākot "mērs" vai "mēris", "sūdz" vietā - "sūc" vai "sūds" u. tml.). Tālāk ar veikli izraudzītiem piemēru pāriem rādīts, kādi pārpratumi varētu rasties, sajaucot, piem., īsus un garus patskaņus vai balsīgus un nebalsīgus līdzskaņus. Autors pareizi aizrāda saviem tautiešiem, ka latviska izruna jāmacās no latviešu mutes.

Latviešu valodas skaņu izruna ir salīdzināta ar vācu valodu, bet vācu valodai svešo skaņu artikulācija ir diezgan rūpīgi aprakstīta. Skaņas un burta jēdziens nav šķirti.

Savādi, ka uzrādīts latviešu valodā arī īs o, kas esot kā vācu o vārdā Sommer un gadoties tikai vidus zilbēs: /emmo/chana, darbotess 4. - Varbūt šādās bez palīgakcenta izrunātās piedēkļu zilbēs autoram pazīstamajā izlokenē tiešām bijis šāds divskaņa saīsinājums uo - kā daļā (sevišķi lībiskā dialekta) izlokšņu (La gr 33. §).

Starp divskapiem nav uzrādīts iu.

Savāds liekas apgalvojums, ka latviešu valodā v nekad neesot izrunājams kā u - pretēji vācu valodai, kur Fraw > Frau -, tā ka neesot sajaucami, piem., vārdi savs un sauss, avs un auss 9. - Taču tagad šos vārdus izrunā manāmi atšķir, varbūt, augšzemnieki, bet, piem., Vidzemes kauguriešu izrunā "savs" un "sauss" neatšķiras. Arī kurzemnieka Langija 1685. gada vārdnīcā "avs" un "auss" rakstīti vienādi: Auβ 20, 21. lpp. (pēc 1936. g. publicējuma).

bet ne tā Einhornam: Auwe "ovls", Auβ "Auris" 133.

Minētais Adolfi apgalvojums varētu dibināties uz augšzemnieciskas (gramatikas īstā autora neretiēša Fūrekera?) izrunas, jo augšzemnieku izloksnēs ¹⁾ šādā pozīcijā gadās runājams kā berze-
nis, piem., vārdā tāfs "tēvs" Pļaviņās. Ka tamlīdzīga starpība
v izrunā latviešu izloksnēs bijusi jau ap 13., 14. gadsimtu, rāda
J. Endzelīns pēc Latvijas vietvārdiem ²⁾.

Adolfi gramatikā ir aizrādīts (9) arī uz latviešu valodas ak-
centu pirmajā zilbē, izekoties no klasiskās dzejas viedokļa,
ka prōzā, bet ne poēzijā, šī zilbe arvien garā (jāsaprot: uzsvēr-
ta, atceroties, ka latīņu valodā pantmērs dibinās uz garu un īsu
zilbju maiņas). Teikts, ka arī gariem vārdiem akcents esot gan
pirmajā zilbē, taču pārējās zilbes netiekot vis izrunātas cita
pēc citas tik ātri, kā kad kristu ar tām pa kāpnēm lejā, bet tik
saprotami, ka iespējams tās skaidri uztvert. - Varbūt šai aizrā-
dījumā ir manāma autora nojauta par palīgakcentu.

Izņēmumi (ar akcentu tālākā zilbē) esot daži adverbji. Starp
tiem kādi uzrādīti ar neparastu akcentu trešajā zilbē (klū/ī-
pāhm, lehnipāhm, waļļipāhm "gar sanifto" 10), kur tagad tanis
mēdz būt tikai palīgakcents. Nepirmā zilbē uzsveramo adverbju grupā
dota (arī forma ar īpatnējo) pama/ībtim 10, nenobrādot, kuŗa
no tālākajām zilbēm tanī uzsverama; tam blakus ir otrā zilbē ak-
centēti vārdi.

Latviešu valodas fonētika Adolfi gramatikā ir aplūkota sīkāk
un pamatīgāk nekā jebkurā no 17. gadsimta gramatikām.

1) Latf 13. §. (= J. Endzelīns, Latvīešu valodas skapas un formas, 13. §.
Rīgā 1938.)

2) FBR II 7 sk. (= J. Endzelīns, Ko mums māca Latvijas vietu vār-
di par v izrunu? Filologu biedrības raksti,
7 sk. Rīgā 1928.)

FONĒTIKAS ĪPATNĪBAS, KAS ATSEVIŠKOS VĀRDOS
VĒROJAMAS GRAMATIKAS TEKSTĀ PĒC RAKSTĪJUMA.

Diezgan daudzos vārdos, salīdzinot ar tagadējo literāro va-
lođu, ir vērojamas citādas skaņas, kas radušās vai nu fonētis-
ku pārvērtību dēļ, vai arī ir vecs mantojums.

V o k ā l i e m s.

Kvalitāte.

a vietā e : peņpt 169 - ar e-pakāpi saknē parastās o-pakāpes
vietā.

a vietā paglābts e : nevald(a) 231, neva 179 "nav" (sal. lī-
dzīgas formas RKr XVI navaida 144, neu 215 - Kurzemes tau-
tasdziesmās); meisterinē 16 (sal. vācu oriģinālu Meister,
latīņu magister).

a vietā u : visnuotuļ 233 (līdzīgi Glūkam u.c. - ME).

ai vietā paglābts lībiešu oi (>ui) aizgūtajā partikulā voi
218, vui 229, 253 (bet vai 250 - latviskās cilmes interjeks.).

e > a : akuz. ezaru 235, 237 (šāds piedēkļa patskapa pārveido-
jums pazīstams baltu valodās vispār - La gr 35. §).

e, ē vietā a : tag. 3.pers. piedar¹⁾ 252 "gehöret", akuz. pil-
satu 244; šais vārdos pēc ME un EH tomēr nav fonētiska, bet
etimoloģiska savādība: piedarēt radies pēc nekatras dzimtes
adjektīva piedar(u), bet otrs vārds no pils + sāta (skat.
ME sāta IV). Oriģināla a paglābts saknē aizgūvumā, narra 27
"nerre" < v. Narr. (Līdzīgs a pārveidojums blakus līdzskanīm
r ir arī citos vārdos izlokšanās: sarma u.c. La gr 22. §e).

1) Līdzīgi izlokšanās un arī Wancelin (FER VIII 173); par to
J. Endzelīns FER IX 7.

i(r) vietā i(r): tag. 3.p. pirk 170 (ar zudumpakāpi)

i vietā paglābts u (zuduša un ar i resp. ar i aizstāta y priekšā)
vai uo (ide. ō): duirsizi, duikārt 226, duitiek, duotiek 227;
pēdējam atbilst lei. du < *dvuo (La gr 328. § a)

i vietā is: ciekkārt 226 (sal. lei. kiek), duitiek 227 (e pakāpe
zudumpakāpes vietā)

u vietā redzams o, kas apzīmē divskani uo vai patskani o (pēdējais
ībiskajās izlokšanās gadās u vietā un piedēkļos uo vietā): wir/on
245, Deggons 3. Adverbs virson lasāms laikam ar patskani o: -on
varētu būt vai nu illātīva izskapas -un pārveidojums kursiskā iz-
runā (La gr 2. §), vai arī izskapas -uon saīsinājums, kas radusies,
kontaminējot senisko u-celma viensk. lokātīvu virsuu un illātīvu
virsun; nav domājams, ka pārgarums -uon būtu paglābts adverbā, kur
to neglābj sistēmas spaida. Vai degons lasāms ar uo (kā ME deguons),
ar to liek šaubīties šā divskapa citāda rakstījums (ar oh) tie-
ši blakus esošajā vārdā Maggohns "der Mohn" 3 (ar -s parastā -e
vietā). - Te uo apzīmējumos laikam izpaužas K. Dravīņa l.c. 50 mi-
nētais juceklis (Wirrwarr), kas radies Fūrekera manuskriptu trans-
literējot.

Kvantitāte.

Nav parastā pagarinājuma saknes patskanis verbā ne/yant 53 (par
to jau anonīmās gramatikas apskatā). Garums nav apzīmēts arī tagad-
nā kerzu 155 (varbūt lai to grafiski šķirtu no pag. kehrzu) un liet-
vārdā Berne 258 (sal. ME berneli).

Pagarinājumi:

iv, ij, aj, ei > iv, ij, aij, eij: dīvitiēk 227; dēbitīvs jarij, pa-
akuz.
cātnes akt. divdabis rījis 127, dievabljatajs 14 (bet rīju 138, pi-
ja 129 - pag.); vaijag(a) 34, 259; leiļenieks 13, smeiju 110, eļjam
119, deiju 114, reij 61, is/weijont 240.

af > ār : bārgs 34 (bet: darbs 8)

af > ēr : dzērt 144 (bet: kert 155)

ir > ier : tag. 3.p. pierk (blakus pirk), tierpt (bl. tirpt) 201

ur > ūr, uor : kūrzemnieks 13, skuorbstu 191 (bet: urbt 205)

Saīsinājumi:

ū > u : interj. luk 248

uo > u : duč šu "duod šurp" 232 (saīsinājums proklizē)

uoi > ui : pult¹⁾ (tag. puolu) 174 "krist" (pārgaruma saīsinājums)

Piedēkļos garums patskaņiem ļoti bieži nav apzīmēts; šāds rakstījums pa daļai varētu būt atbilde izrunai²⁾. Piemēri: mehlite 17, šaimnezitis 18 (bet: brahlite u.c. ar -int(i)s 16, 17), muh/ehigs 36, labbaks 40, baggats 35 (bet: šawahds u.c. ar iaskapu -āds 42, kurā garums paglābies pat lībiskajās izlok-²⁾ enēs ilgāk paturēta sena uzsvara dēļ - sal. lei. kitōdas); ci-
ti piemēri: breedens 17, arrais 4, labbadarritajs 14, labbiba 33, adv. auk/čam 219. Līdzīgi arī verbu piedēkļos garums nav apzīmēts: tag. zerreju, zerre 59, tag. šargam (bet: dsk. 2.p. šargant), pag. šargajam (bet: šatgahjaht) 66.

Taču varbūt daļā iepriekšējo piemēru ir jaukti divi patska-
ņu garuma apzīmēšanas veidi: 1) ar h, 2) ar nedubultotu līdzka-
ņi; jo, piem., blakus "mannahds" ir siev.dz. forma mannada 42
- bez h.

Patskaņu zudums un paglābums.

Piedēkļos īsa patskaņa zudums visbiežāk vērojams pagātnes ak-
tīvajos divdabjos aiz j, piem.: sargajs, sargajši 69, redzejs.

1) La gr 60.š.

2) La gr 33.š.

redzejāi 80, apalo(ju)šiss 256, darī(ju)l 91. Parasti ir zudis
1 izskaņā -ītis : brālīts, brīdīts, vēzīts 17 (bet: brālulītis,
dēlulītis, saimniecītis 18). Piedēkļa vokālisms šķiet zudis
vsk.nominatīvam ſaw'chi 9 "die seinigēn" (sal. savieši DJ IV 107)

Īso gala patskaņų kvalitāte uzrādīta visumā pareizi. Beigu
patskaņi (tāpat kā Einhornam) zudis ē-celmu vienskaitļa akuzā-
tīvā un instrumentālī - gan parādēgnās, gan citur tekstā, piem.:
māt 28, pa pasauli 156, tu kaudz 176, ar dvēseli 261.

Varbūt zudis -u iespējamā kondicionāla formā: lai Deews d ont
61. (Taču šādu formu min arī Langijs i n d i k ā t ī v a 3.pers-
sonai, par ko skat. tālāk)

Verbiem un adverbjiem dažkārt rakstīti arī tādi gala patskaņi,
kas tagad zuduši, piem.: ira 49, neva 179, nevaida 231 "nav",
tag. vsk. 4.p. laidi 62, adv. dārnī u.c. 233. Tāpat arī dažiem
saliktejiem. (Sīkāk skat. morfoloģijas apskatā.)

Patskaņa iespraudums resp. paglābums zināmā līdzsagaņu sablī-
vējumā o-celmu vsk. nominatīvā beigu -s priekšā (kā Dresselin un
Langijam) Adolfi gramatikā nekur nav manāms, piem.: akis 3,
uotrs 4, kūtrs, šigls 5, iesms 6, nikns 35.

Līdzekapu paglābums; ar mīkstinājumu saistītas īpatnības.

Paglābts -d beigās partikulai laid (blakus lai)⁶¹ un j sā-
kumā vārdam jemt 151, 230, 242 (bet: ņemt 169).

j aiz lūpeņiem un mīkstinātais ŗ visumā paglābti, piem.: dek.
ģen. plūmju, dzīru 29, tag. ģērbju 147, aru 137; ŗ sastopams arī
ārpus fleksijas, piem.: baruot 93, krākt 159, raukt 176, rūkt 178.

Gadās tagad literārā valodā neparasts līdzekapa mīkstinā-
jums: knībt 156, knābt 158, adv. tālu, atkaļ 221, 226, prep. gar
240; z vietā laikam kursisks ģ gadās vārdos maģis 34, maģums 6.

Tagad parasta mīkstinājuma trūkst: ietala 15, garkuli "lang-
gedroschen Stroh" 22, ģen. laužu 240 (ko rakstītājs varbūt asimili-
lējis sekojošam vārdam - laužu labā; taču arī Kuršu kāpās dzir-
dēts ģen. laužu Kkf 13, 17, 20, 26, 30, akuz. lauds 38 - vācu val.

Leute (ietekmē?), adv. krāsnī 217 - laikam no e-celma adj., bezkauna 27.
Burtu svītrojums varbūt aizmirsts: vsk. ģen. vīna, dat. vinam 258,

lok. vinā²⁾ 252 vai arī n rakstīts pēc nom. vinā 41, kur tiešām
varētu būt zudis ņ mīkstinājums -š priekšā - tāpat kā Neretas
formā vinč FBR XIX 100 (kādu tur varbūt dzirdējis arī Fūrekers)
un tāpat kā j mīkstinājums -š priekšā zudis adjektīviem zaiš,

mīlš 35; arī x vairākkārt atstāts nesvītrots, piem.: kīsis,
kīris 24 (kāds putas), adv. šķēršam 222 "Überquer", kas pa da-
ļai varbūt nēti no kāda rakstniekavota, kur ķ un k nav šķirti.

Blakus mīkstinājumam parasti s > š: teļš 18, karš, vinš 21,
kreisišķi "Linckwerts", labišķi 221, sk. ģen. pākšķu 32, bet:
naģis 34, sevišķs 42, kas varbūt ar kontāmin. no sevišķs 42 un se-
višķs 259. -js > -jš vienzilbes, bet ne vairāksilbju vārdos:
vājš³⁾, rup(j)š 35; -darītājs 14, arajs, devejs 12, divd. redzejs 80

1) Tagad Rīgā bieži vien dzirdams: "Krišjāna (nī) Barona iela".
2) Sal. kursenieku vsk. akuz. vin Kkf 44.

Līdzskaņu zudums.

- j : infinitīvā siāt 10 j zudusi starp patskaņiem; dažkārt j zudusi līdz ar sekojošo patskaņi pagātnes aktīvajos divdabjos (skat. iepriekš); zudusi j resp. mīkstinajums 10-celau vsk. nominatīvos -š priekšā; adj. rupš, dumš, zaiš, mīlš (siev. dzimtē turpretī rupia, dumia, zala, mīla) 35 pag. žu "žuvu", divd. žuis 134; tamlīdzīgs v zudums starp patskaņiem ir arī vārdiem žūt, pūt 133 sk.
- r : tag. 3.p. sūst 5. "sūrst". Līdzīgi izloksnēs zūd tautosillabisks r aiz divskaņiem un gariem patskaņiem, sevišķi Kuršā un Zemgalē (La gr 103. §).
- p : aiz m šķiet zudis p tagadnē - sakumstu 160 (tāpat arī pārējās personās), jo infinitīvā un pagātnē ir p - sakumpt, sakumpu; taču te laikam sajauktas ir divas parādīgas (sal. Mē sakūmt, sakūmt).

Līdzskaņu iespraudums.

- k : šķikats 35 "tīrs", dēbitīvs jabink/tahs 258. Arī izloksnē ir parasts līdzīgs auklējeņu iespraudums (skat. La gr 114. §)
- v : durvis 32 (bālakus duris šķam atbilst lei. dūrys).

Asimilācija un disimilācija.

Progresīva asimilācija: vellam 231 (bet nom. velns 248), adverbs pilli 227, keksis 6 (klūda?), adv. šķēršam 222 "šķēršam" (sal. izlokšņu šiš, čuška - FBR V 128, VIII 87)

1) Līdzīgi Meretā: zaiš, celš, telš - FBR XIX 100.

regresīva asimilācija: viensk. ģenitīvs švešenes 220 "svešatnes", nākotnes viensk. 1. pers. švīdišu 137 (blakus inf. svīst un arī pagātne ar s-). Bet šv- (rakstīte ŷchw-) pirmajā piemērā varbūt apzīmē sv- pēc lejsvācu grafikas¹⁾, un otrā piemērā, droši vien, ir pārrakstīšanās kļūda uz psiholoģiskas asimilācijas pamata (jo izloksnēs laikam nav līdzīgu piemēru). Iedzīvotāja nosaukumu nītaunisks 13 "ein Mitauer" var iedomāties radušos fonētiski no formas *nītaunisks, kur n- > š- atstatas regresīvas asimilācijas dēļ.

Minētais nītaunisks varētu būt veicinājis Jelgavas²⁾ vecā, latviskā nosaukuma *Mītava pārvēršanos. Vārds *Mītava pēc J. Endzelīna³⁾ sākotnēji ir apzīmējis "vietu, kur mīj" (tirdzniecības vietu) un zaudējis m- (kas paglābies vāciešajā formā Mitau) disimilācijas dēļ (disimilējušies lūpeņi m- un -v-); tādējādi *Mītava > Mītava, kas sastopama vēl Stendera gramatikā⁴⁾ un no kā tālāk fonētiski radusies Mītauja, kas minēta Adolfi gramatikā (12) un Langija vārdnīcā (192), kur tā tulkota

1) A. Augstkalns, Pirmie latviešu teksti un grāmatas, l.c. 37.

2) 17. gadsimtā šis aizgūvums no lībiešu valodas lietots vēl sugasvārda nozīmē, piem., Mancela sprediķī: "... gāja... iekšān divi jūdž-zemes / vienu Jelgavu, tā bi no Jeruzalem tāl..." Lettische Postill,

418. Rīgā 1654.

3) J. Endzelīns, Par Jelgavas vārdu. IMM 1932.g. 2. nr. 136.lpp.

4) Lettische Grammatik, verfasst von Gothard Friedrich Stender, 32. Zweyte Auflage. Mitau 1783.

vāciski ar "Mitaw"; tātad: *Mītava > Nītava > *Nītau(v)a > nī-
tauja, kur zudušā v vietā ir j - niāta novēršanai (sal. La gr
63., 111. §). Šķiet, ka šai vietvārdā lūpu nāseņa m- vietā zo-
bu nāsenis n- varēja nostiprināties arī saknes nī-¹⁾ "leju"
dēļ, kāda sastopama vairākos citos²⁾ vietvārdos, piem.: Nīca³⁾
(vāciski "Nieder-Bartau"), Nīgale, Nīkrāce u.c. (sal. ME
nica² "der Ort stromabwärts", nīgale "die Gegend an der Mūn-
dung eines Flusses, eine niedrig gelegene Gegend"). Tagadējā
lībiskā nosaukuma Jelgava levisšanās (*Mītavas vietā) skaidro³⁾
ar to, ka kādreiz lībieši pārvietoti uz Jelgavas apkārtni.

Adolfi gramatikā ir disimilācijas piemēri, kur disimilēts
viens no diviem r : skruodelītis 16 (bet : skruoderis 14 ir
bez šās disimilācijas, kāda ir visai parasta arī izlokšanās -
sal. La gr 108. § a 2) ; adverbā pipirkēķ(it)is "so viel man
mit dreyen Fingern fassen kan" 228 pipirk- varētu būt cēlies
ar disimilatorisku r zudumu no *tripirk-, kur pirmajā daļā
laikam būtu skaitleļa celma forma tri- tāpat kā saliktenī
trinītis. (Skat. par šo vārdu pipirkēķ(it)is sīkāk Adolfi gra-
matikas adverbu aplūkojumā.)

1) J. Endzelīns, Piezīmes par prūšu valodu. FBR II (papildi-
nāts) sējums, 13.

2) Sal. vietu nosaukumu kontāminācijas dēļ nereti dzirdamo
izrunu: Āraiži, Skrundaliena, Kauna (lei. Kaunas) - pareizo
Āraiši, Skrudaliena, Kauna vietā - citu vietvārdu: Ruopaži,
Skrunda, Viļņa ietekmē.

3) T. Zeids, Feodalisms Livonijā, 88. Rīgā 1951.

MORFOLOĢIJA.

Ievadam ir aizrādījumi par lokāmām un nelokāmām vārdu šķirām, kā arī par latviešu valodas divām dzimtēm, diviem skaitļiem un septiņiem locījumiem.

Vispārīgi ir pareizi atzīts, ka nekatras dzimtes nozīmē lietojama vīriešu dzimte. (Taču nav ievērots izņēmums, - ka nekatras dzimtes nozīmē lietots norādāmais vietniekvārds, būdams par subjektu, dzimtē pieskaņojas predikāta nōmenam; tāpēc nepareizi rakstīts: t a s ir mana miesa 47.)

Vārdu šķiru iedalījumā un uztverē ir savas īpatnības. - Kā lokāmas vārdu šķiras (voci) ir uzrādīti (11.lpp.) ne vien nōmeni, pronōmeni un verbi, bet arī divdabji; nelokāmus divdabjus, kādu nav latīņu valodā, autors nav atzinis arī latviešu valodā.

Nōmeni iedalīti (12) īpašvārdos, substantīvos un adjektīvos; īpašvārdi tāpat likti blakus (nevis pakārtoti) substantīviem, kuru pazīme esot artikuls viens vai tas. - Spriests pēc vācu valodas.

"Adjektīvs" lietots sākotnējā "pielikteņa" nozīmē; tas izprasta kā apzīmētājs (piem.: "ganrīz visi pronōmeni ir adjektīvi" 41). Tāpēc adjektīvos ierindoti (32) arī skaitļi un adverbji daudz, maz, kas dēvēti par "viengaiotnes adjektīviem" - pretstatā "divgaiotņu", kas varot būt "nōmināli, pronōmināli vai partīciplāli" 34.

SALIKTEŅI.

Adolfi gramatikā ir atrodami dažī salikteņi, kuos ir pa-
 glābti tādi patskaņi, kas tagad zuduši: divpadesmits 32 (i
 otrā, e ceturtajā zilbē), tamlīdzīgi arī četrpadesmits, divi-
desmits u.c. 32; adv. visuļabaki 218, ārapusē 222 un atžagar-
ni, kas parāda tagadējā "ačgārni" etimoloģiju un sākotnējo no-
 zīmi: "pret (-at-) žagarlem" (sal. "pret spalvu glaudīt"); sal.
 lei. āt-žagaras¹⁾ "verkehrt" .

Otrāda komponentu kārta: pahrwī's 219, patt yche 218.

1) Šo lei. formu min ME s.v. ačgārni.

PIEDĒKĻI.

Pirma deklinācijas autors aplūko "mōbilus substantīvus", - kam izskaņa mainās atkarā no dzimtes. Šeit pirmo reizi plašāk nekā iepriekšējās gramatikās parādīti lietvārdu atvasinājumi (ar -ējs, -ājs, -tājs, -ēns, -īgš, -ītis u.c.) un to nozīme. Šo vielu labi sistematizēt autoram nav izdevies; iedalījumā ir jaukts (ar nelielu atrunu) formas un nozīmes princips, izskaņas nav pareizi atdalītas un pienācīgi pakārtotas, piem., izskaņas -nieks vietā minēta -ieks, -cis atdalīta kā īpaša izskaņa blakus -is.

Īpatnības, kas vērojamas piedēkļiem veltītajā nodaļā.

Sieviešu dzimtes forma ar -a bezdarba 12 (blakus parastajai vīriešu dzimtes formai ar -is) varbūt ir pārprasts ģenitīva savienojums, piem.: "vīpa ir bez darba", bet varbūt -a ir drukas kļūda, jo blakus ir vienrocis, vienroce. Taču līdzīgs darinājums ir deklinācijas nodaļā abu dzimšu nozīmē minētais bezkauna 27 (ar nemīkstinātu n).

"Labdara" vietā (ko ME min arī jau no folkloras) ir labadarritajs 14.

Ar neparastiem piedēkļiem ir radnieku nosaukumi (15):

kelluwainis "sievas māsasvīrs" (ķeluvainis minēts ME kā aizgūvums no lībiešu vai igauņu valodas), dieveris "vīrabrālis", ietala "vīra brāļasieva". Autors cenšas skaidrot pēdējā vārda etimoloģiju, iedomādamies to (kā tālīnas radniecības nosaukumu) cēlušos no adverbā ietālu.- Patiesībā tas ir, kā aizrādīts La gr 173. § b, r-celma pārveidojums (sal. EH ietara, ME istere, jentere)

1) Sal. EH pampaļa, pampara, ME pampars, - kur -aļ- un -ar- mijas.

Ar -ens, -ene doti pamatvārda apzīmētās personas vai mājas bērnu nosaukumi, piem.: Klāvens, Klāvene, Annens, Annene 14, Plempens, Plempene 15 "...Sohn, Tochter". Šās nozīmes grupā sastopami tagad neparasti radu bērnu nosaukumi: brālens "brāļa dēls" (sal. lei. brolēnas, kam tā pati nozīme), brālene "brāļa meita" u.c. tamlīdzīgi: māgens, dieverens, keluvainens 15. Nav droši nosakāms, vai šeit vīriešu dzimtes izskaņā -ens patekams lasāms garš, kāds tas ir laikam vairumā mūsu izlokšņu un arī leišu valodā; jo īss e šajā (tāpat kā siev. dzimtes) izskaņā ir plaši pazīstams "kucena" vārdā, un MĒ to rāda arī vēl citos, piem.: māgens, meitens, lbitens². Rucavas izlokšnes aprakstā (FBR VII 118) šās izskaņas piedēklī uzrādīta svārstīga kvantitāte

Vārdiem ar -nieks, -niece blakus dažkārt dota vēl otra siev. dz. forma ar izskaņu -niecene: zemniecene 12, laucniecene 13. Šie īsteni laikam ir sievu nosaukumi (kā rāda La gr 144.5): taču sal. turpat - ārstene "siev. dzimuma ārste". Arī Langija vārdnīcā ir saimniecene 233 "eine Haugwirthin". Ja izskaņas -nieks priekšā ir patekams, tas Adolfi gramatikā parasti ir e: upenieks, purvenieks, meženieks, priedenieks, bet: rīdzinieks 13, kas varbūt pems no citas izlokšnes vai ar i tajā ir asimilācijas dēļ.

Adolfi gramatikas autors izceļ (15) īpašu mīlestību uz dēminūtīviem latviešu valodā² (kas ļoti mēdzot mīlināt, bet arī visai nicīgi nosaukāt), rādīdams, ka, piem., pat Jēzus tiekot saukts Jēziņš, Jēzuliņš. Arī interjekciju nodaļā (250) minēts,

1) Līdzīgi lieto izsk. -ēns (ne -ene!) Kauguros kaimiņu bērnu apzīmēšanai, piem.: Cinatēni "kaimiņa Cinatas bērni", kazaļmēni "bērni no dzelzceļnieku mājas t.s. kazarmes".

2) K. Mūlenbachs rāda, ka dēminūtīvu lietošana vēlāk pārspīlētā. DJ II 76.

ka, saucot kādu personu vārdā, parasti tiekot lietoti dēminūtīvi. Taču šādus dēminūtīvus latvieši lietojot ne vien mīlināmā, bet arī nicināmā nozīmē (schimpfweise); piem., par nelāga amatnieku sakot: tas ir juo tāds meisteriņš, tāds skruodelītis 16 u.c. tml. (Sal. K.Mülenbacha: "... kas nespēj izšķirt īstu latviešu valodu no šādas tādas valodiņas." ^{DF III 44.} Arī tagad ir dzirdami dēminūtīvi nicīgā nozīnē, piem., Kauguros: "cik nu viņam tās alžīnas.")

Autors runā arī par subdēminūtīviem - kas darināti ar vairākiem pamazinājuma piedēkļiem (sal. kakitiņč FBR XIV 88) - maigāka mīlinājuma izteikšanai: dēlulīnš, dēlulītis, bālulīnš, brālulītis u.tml. 18. Te minētas arī neparast^ā formas (blakus parastajām ar -iņš, -īte): saimniecītis, siev.dz. saimniecīga 16, 18. (Arī izloksnēs līdzīgi darinājumi: vilcītis La 181.§ a, mutiņ FBR V 132.) Formai saimniecīga sākotnējā varbūt nav pamazināmā, bet piederības vai cilmes nozīme (sal. La 146.§ a). Šās formas pamatā varētu būt saimniecine (sal. slep-kavine "slepkaņas sieva" La gr 151.§b), kam izskaņas -ine vietā -iņa (saskaņā ar La gr 152.§). Tā paša laika (1685.g.) Lan-gija vārdnīcā ir līdzīgas siev. dz. formas ar -ene, -iņa, -ina (-ine vietā): saimnecene 233, draudzina 55, svainina 298 (blakus vīr.dz. formai svainis), burtnecene 40 "burve", dārbniecī-na 44, mednecīna 162, pilsātniecīna 191, strādniecīna 288, valnecīna 336.

Dēminūtīvos girdsnīna 18, teļiņš 16, guovsnīna 17 (249.lpp. bez v) izskaņu -snīna, -iņš priekšā esošos līdzskaņus varbūt ir ieviesis gramatikas autors no pamatvārda, jo parasti d zūd priekšā, kā arī j resp. līdzskaņa mīkstinājums palātāla pat-skaņa priekšā un tautosillabieks v aiz garuma (La gr 106.§a, 88.§, 101.§b).

Ar sniga beidzas arī zuosniga 18 (<^x zuoseniga, zuosiniga
La gr 152. § 317. lpp.)

Vārdam ava blakus dotas divas pamazināmās formas: sākotnējā avitiga un arī tās pārveidojums ar y zudumu (La gr 101. §c) aitiga, no kuras, kā rāda ME, radusies tagadējā "aita" vecās "ava" vietā; "aitas" vēl nav arī Langija vārdnīcā).

Adolfi gramatika nozīmē atšķirī tāpat kā tagad literārajā valodā dēminūtīvus tēviņš, mātīte un - tētīt(ī)s, māmiņa, māmulīte 16, 17. Bet Langijs savā vārdnīcā (303), polemizējot ar Mancelli, vēstī, ka Kurzemē arī (ļaužu) vecāki tiekot saukti "tēviņš, mātīte". Un to apliecina arī, piem., Raņķu t. dzīve: pie tēviņa dzīvošana, tāva maizi netaupīju; neba man tēviš deva rudzu klēti tautīgās (RKr XVI 142). Šādu nozīmi rāda arī ME piemēra: zēl tēviņa, bail mātītes.

Īpatnēji nōmenu atvasinājumi, kas sastopami
citās gramatikas nodaļās.

Darītāja vārds ar izskaņu -toleks: krātnieks (blakus ar to pašu nozīmi parastais krājeje / 105.

Adverbiāli atvasinājumi ar -ums, -ene (parastās izsk. -iene vietā): vsk. lok. klātumā 218, tejumā 219, vsk. ģen. (aizpēpēz. "no"): kurenēs, šējenēs jeb šēnenēs, tejenēs jeb tenenes, turenēs, citurenēs, bālenēs, klātenēs, šēšēnēs (ar šē-, par ko jau iepriekš), senenes 220. (Līdzīgus piemērus no izloksnēm rāda La gr 144. §d.)

Piedēklī -in- vietā gadās -in- vai -īn- (tāpat kā Kursas izloksnēs - La gr 149. §c, 153. §): adv. vieglinam, vaļinam 229, tagadin 217, tacinu, paklabinus "lēkšos" 224, laiminā (blakus laimīgi) 234, vok. Anninā u.c. 251; lehninam 228.

-min- (-men- vietā): akminiem 239.

-l- (-ul- vietā): šūplis 7.

Ar -isks, -isķe vai -lšķe: adj. sevisķe 259, sevāsķe, sevišķe 42, brīnišķe, vīrišķe 34; adv. kreisišķi "linckwerts", labišķi 221. Neparastā adj. izskapa -isķe šķiet radusies, kontāminējot -isks un -lšķe, bet -lšķe¹⁾ savukārt - kontāminējot -isks un -išķīgs. Bet adjektīvu ar -išķīgs paraugi darināti no substantīviem ar -išķis, kas savukārt no adjektīviem ar -isks. - Tātad, piem., no sākotnēja adjektīva vīrisķe²⁾ (lei. vyrišķas) radies substantīvs vīrisķis > vīrišķis (kā subst. meinis no adj. meins), no kā atkal jauns adj. vīrišķīgs (kā "brālīgs" no "brālīs").

Ar -āds (12) no vietniekvārdiem ir ne vien savāds, bet arī: manāds "meinerlei", tavāds, mūsāds, jūsāds, kurāds, katrāds, lkvienāds, kā arī cikāds u.c. parasti. Liekas, ka šādi atvasinājumi varētu būt bijuši dzirdami tautas valodā, kur vēl tagad piedēklis ar -ād- lietojams plašāk nekā literārajā valodā parasts (piem., Kauguros: lai vai vilkādi, arī: veļlādi "lai vai kādā veidā"; Langija vārdnīcā dots ērmāds 11).

Vēl sastopami verbāladjektīvi ar -tins (sal. La gr 150. §), kas izsaka vajadzību: siens plautins, auzas plautinas u.c. 258, sargatins 75.

1) K. Müllenbachs domā, ka adj. ar -lšķe radusies, pielīdzinoties substantīviem ar -išķis (DJ II 24); taču šāda izlīdzināšanās piedēkļu konsonantismā citur nav vērojama, piem.: pelšķs, pelēcis.

2) La gr 150. § tas minēts no Gluka bībeles tulkojuma substantīva nozīmē.

NŌMINĀLĀ DEKLINĀCIJA.

Adolfi gramatika iepazīstina ar sešām (trim vīriešu, trim sieviešu dzimtes) "deklinācijām", kuru numerācija neatbilst nevienai no iepriekšējām gramatikām.

Pirmo reizi šai gramatikā minēti vīriešu dzimtes vārdi ar -š resp io-celmi. Nav aplūkoti līdzskaņceļmi (tos no 17. gs. gramatisko darbu autoriem aplūko Einhornš).

Adolfi gramatika pirmā visās paradiģmās rēgulāri uzrāda lokatīvu, kas tiek saukts "localis" (Dresselis šo locījumu piemin kā "ablativus localis"). Citi locījumi tie paši tolaik parastie, starp kuriem ir ablātīvs (no + vsk. ģen., dsk.dat.), bet trūkst instrumentāļa - tāpat kā iepriekšējās gramatikās.

Ir arī citādi manāms deklinācijas nojaukums, ka Adolfi gramatika nav brīva no iepriekšējām tradīcijām. Tā - raksturojot "pirmo deklināciju" resp. (i)o-celms, tiek minēta tradicionāla rēgula¹⁾, kuras ilustrēšanai, tāpat kā abās iepriekšējās gramatikās, nav varēti atrast visi vajadzīgie piemēri - proti, tādi, kam beigu -s priekšā būtu patskanis. Adolfi gramatika gluži nesaprotamā kārtā (ignorējot r) saka, ka tāds piemērs esot "vīrs": "Wihre ein Exempel da der Vocalis i vorher gehet, denn n ist kein Buchstabe ..." 18. Tālāk doti io-celmu piemēri ar -š; starp tiem "mešs", kam beigu Ņņāceņa priekšā esot patskanis e (t.i. - fonētiskā rakstījumā: Me^h/ch 19), liek domāt, ka rēgulas īstajam autoram būs bijuši te prātā tādi fonētiski rakstīti

1) Pie I deklinācijas piederot vīriešu dzimtes substantīvi un adjektīvi ar -s vai -š, kuru priekšā varot būt patskanis vai līdzskanis.

o-celmi kā: as(s), ma(z)s vai tamlīdzīgi. (Adolfi gramatikā vārdu beigās mēdz būt rakstītas etimoloģiski, piem., Maī/s 5; taču rakstīts: maſ, adj. 34 "klein", tāpat arī Langijam: mas "klein" 369; šis adjektīvs nav atšķirts no attiecīgā adverbā maz.)

Latviešu valodas deklinācija Adolfi gramatikā ir aplūkota pilnīgāk nekā jebkurā citā 17.gadsimta gramatikā. Tā bagātīgi ilustrēta piemēriem, dotas tikai pareizās locījumu formas (atmetot aplamās paralēlformas, ko lieki uzrāda Dreselis), minēti arī daudzskaitliniski, abās dzimtēs lietojami (kopdzimtes) vārdi; ir uzrādīta un ar bagātīgiem piemēriem ilustrēta celma beigu līdzskaņu maiņa zināmu grupu (lio-, ē-, i-celma) substantīviem.

Ipatnības, kas vērojamas nōminātajai deklinācijai
veiktajā nodalā.

I deklinācijas resp. (i) o - c e l m u parādēgmā aiz parastā viensk. lokatīva ar garu patskani^ā beigās ir dotas formas (kādas ir kursiskajās izloksnēs - La gr 3. še 12) ar divskani: vihrāi, me/chāi 19, kā arī illatīvi ar -n: vīran, mežan. (Blakus parastajām šādas diftongiskas vsk. lokatīva formas redzamas arī ā- un ē-celmu parādēgmās: sievai 26, labai 36, katrai 46, kuņai 47, manai 48; Mahtšai 29).

Blakus tagadējām dotas dažkārt arī senās daudzskaitļa datīva formas ar -ms: vīriems, mežiems 19.

II deklinācijas resp. (i) i o - c e l m u viensk. datīvo uzrādīts gan ar -am, gan ar -im : brīžam, brīdīm 22. Viensk. lokatīvā dotas neparastas formas ar -ā¹⁾ (blakus tām kā citu lietotas pieminētas gan arī tagadējās formas ar -l), piem.: brālā 22, brīžā, vēžā, lāčā 23. - Šie lokatīvi būtu jauninājums pēc i o - celmu parauga (sal. dundadznieku brīže, brāle FBR V 140). Pilnīgāk nekā Dresseļa gramatikā ir uzrādīta celma beigu līdzskapa maiņa vienskaitļa ģenitīvā un daudzskaitļa locījumos.

III deklinācijas resp. u - c e l m u vārdi daudzskaitlī nācīti lokāmi kā o - celmi, taču piebilsts, ka dažus ar sieviešu dzimtes artikulū daudzskaitlī lokot īpatnēji. - Tātad autoram bijuši pazīstami siev. dzimtes u - celmu daudzskaitliski. - Tā ilustrēšanai viņš gan min, domājams, patvarīgi konstruētus piemērus: nomia. tās tirgus, ... abl. tām tirgum, lok. tirgū 25; līdzīgas daudzskaitļa formas minētas arī vārdam alus 26. Kā daudzskaitliski minētas bez parastākajām "ragūm" arī (tām nozīmē tuvas un celma formā pieskaņotas) sāpus (< kr. caju - ME), važus (sal. lei. i i o - celma vāžis jeb vāžys Db. Žod. Db. Žod. 922).

IV deklinācijā resp. ā - c e l m o s bez jau iepriekš minētā viensk. lokatīva ar -ai savāda un dīvaina ir uzrādītā (it kā regulāra) celma beigu līdzskapa maiņa daudzsk. ģenitīvā (tāpat kā ē - celmiem) vārdiem ar -(s)ta, -na, -la: bulšu, liķšu (Lig/ta "Gefabr"), ēnu, salpu, huklu, niglu 28. Te -u parastā -u vietā varētu būt iejaukums no lā-, ē-²⁾ vai (i) i o - celmu paraugam. Daļai šo vārdu ME uzrāda blakus ā - celmam arī citādu

1) Šādu izskatu (bez avotiem) min La gr 242.5).

2) Tikai dzirdējusi kādu raunēnieti daudzīnām "dziesmu" grāmatu (< "dziesmju", sal. lei. gīsmē) blakus "dziesmām" un runājam par Karlinu Stirnu jeb Stirgu Karlinu, Stirpu māti.

celmu: bulte, aukie (lei. aukie), EH vsk.ģen. ēnītes; likstas vārds varētu viegli pieskaņoties līdzīgiem i-celmiem (līksts, dūksts, pāksts). Varbūt salnu un miglu (sal. gr. βυλίη) ir gramatikas autora veidojumi (kā dek.n. "tās tirgus"), jo sevišķi "migla" daudzsk.ģenitīvā gan reti dzirdama.

Kā defektīvi VIV dekl. resp. ā-celma vārdi minēti viensk. lokatīvi: uomā, buojā, tukšā, vērā un arī puostā, niskā "im Nichts seyn" 26. Pēc šā locījuma droši noteikt celmu, protams, nevar.

Starp kopdzimtes vārdiem nozīmē vai formā neparastāki: alusmuša "žūpa", ačka "ein Einzügiger", neriža "pārgalvis", narra 27

V deklinācijā resp. ē-c e l m o s blakus tagad parastajām formām autors dod (28) jau minēto vsk. lokatīvu ar -ei, kā arī (līdzīgi Einhornam) veco vsk. datīvu ar -i: māti un vsk. akuzatīvu bez kāda gala patskaņa: māt. Vsk. vokatīvs neatšķiras no nominatīva. (Īpašas vokatīva formas minētas vienīgi (1) o-celmu dēminūtīviem 21)

Daudzskaitļa ģenitīviem ar parasto -u (māšu 29, bišu 30) kā izņēmums minēts mutu 30 (nom. mute), lai varot atšķirt (zum Unterschied) no mušu (vsk.nom. muša). - Šāda starpība laikam ir grāmatnieku prātīgs izgudrojums. Blakus dek. ģenitīvam dzāru 29 minēts neparasts v s k. nom. dzāre "ein Gelach". (NE min ā-celma vsk. nominatīvu no kādas tautasdziesmas un hancela.)

Kāvīriešu dzimtes ē-celmi uzrādīti (aizgūti) vārdi: ārste, vagare un bierice, kā arī tam sinonimais un tagad parastais bende 30.

VI deklinācijā resp. i - c e l m o s seniskāki par tagadējiem (tāpat kā Einhornam) ir datīvi - vienskaitlī ar i: avi, daudzskaitlī ar -im: avim 31, (i-celmā vsk. datīvi ar -i sastopami arī Glūka bībeles tulkojumā - RKr XIX 26.)

Daudzskaitļa ģenitīvā (ar parasto -u) vārdi pāksts, vēsts baidzas ar -šku, bet daudzskaitlīnieks makstis - ar -šu: pirts, kūts, klēts - ar pienācīgo -šu; tāpat baidzas arī auss un ass: aušu (šāda forma arī Rucavā - RKr XVI 158), ašu 32 - sākotnējo un tagad literārajā valodā parasto līdzskaņcelma formu vietā (ar -su). Līdzskaņcelma formas redzamas gan arī vēl Adolfi gramatikas ģenitīvos: utu, zuosu un duru 32 (nom. duris; blakus nom. durvis, ģen. durvju).

Nominālās deklinācijas īpatnības, kas gramatikā
vērojamas pārējās nodalās.

Neparasti resp. citādi c e l m i.

o-celmi: dsk. nom. bausli, dat. bausliems 33, 239 (tāpat Glūkam - 48); vsk. akuz. brīdu 65 (laikam asimilējoties - varbūt tikai pārrakstītājam - ar iepriekšējo vārdu "kādu", jo citur ir parastā vsk. akuz. forma brīdi 225, 250, taču arī Langija vārdnīcā ir: vsk. nom. brīds, dēmin. brīdins 37, bet turpat gan arī brītings un vsk. dat. brīžam); maguons 3 "der Mohn", vasars 7 "der Sommer" (pēdējais vārds tā arī Rēnehūzenam).

lio-celmi: vāveris 5 (līdzīgi arī citos avotos - ME), dsk. ģen. tīteru (sal. ME tīteris "tītars").

ē-celmi: bezdarba 12, kasa 7 "kasus", kāsa 7 "kāsus", par laimu
 "par laimi", dsk.ģen. preču 38 - sal. lei. prekiā "ce-
 na", bet varbūt šī ir ē-celma forma ar vecāko c < kj (bet:
pūcu, svaču 30). raiza 7 "raize(s)", reiza 7, reizureizām,
 nīv. 227.

ē-celmi: vsk. ģen. māses 15 "māsas", dsk. nom. māses 33 (līdzīgi
 tautasdziesmās - EH); ik nedēles 255, rinde rindēms 233

u-celmi: virsus 218.

L o c ī j u m u formas.

Vienskaitļa akuzatīvs resp. instrumentālis ē-celmiem lielāko
 tiesu bez -i (tāpat arī parādēgnās 28): maiz 5, 237, kaudz 176,
zem (blakus zemi) 38, pa pasaul 156.

Vokātīvs. - Interjekciju nodaļā (250 sk.) atrodami vokātīva
 piemēri ar beigās pievienotu partikulu: Jenkubā, Anninā u.c.,
 pie kam sacīts, ka latvieši pēdējai zilbei saukdami piešķirot
 skarbu grūdienu (einen harten Stoß). Tātad -ā laikam apzīmē uz-
 svērtu patskani. (Līdzīgi paplašinātas formas zināmas arī no iz-
 loksnēm - La gr 228.) Dīvains ir vokātīvs puis²⁵⁰chē ar paskait-
 rojumu "quasi (- it kā) puisi šē" - Istenībā tā, liekas, ir kur-
 siskas parādēgnas forma, kur š locījums vispārināts (La gr
 238.); vsk. nominatīvu puisls ME rāda no Dunikas un Bārtas iz-
 loksnēs, bet līdzīgs paplašinājums ar -ē novērots Mežamuižā
 (Pēte rē FBR IV 77) u.c. izloksnēs.

1) Kauguros esmu dzirdējusi vokātīviem beigu zilbē stipru palīg-
 akcentu vai, nepacietīgi saucot, pat otru akcentu un metato-
 niju arī otrā zilbē: mā.mī(n), mā·mī !

(Illātīva u.c. sastingušas locījumu formas skat. adverbu nodaļā.)

Gaidāma reflektīva substantīva forma nav lietota: augšamcelšana 9 "die Auferstehung".

S k a i t l i s.

Vienskaitlis (parastāka daudzskaitļa vietā): šķiltava 183, g a n a meita 255 "gane", dzīre 29 "ein Gelach".

Daudzskaitlis: pirms k a r l e m 243 "vor d e m Kriege, ene als Krieg war". Daudzskaitlinieks te paticams, izejot no vecākās nozīmes "karapuiks" vai "karotājs" (sal. ME "visi k a r l kājas āva", "arlotiņu vajadzēja k a r l i ņ i e m duot") kā daudzskaitlinieks minēts arī makstis 32 "die Schelde".

Divskaitlis: divrsizi, duireizi 226; pēc šiem -i laikam pie- likts arī citur: cikreizi, desmitsreizi u.c. turpat. (Bet: divi n ā s e s 35.)

NOTEIRTIE ADJEKTĪVI.

Adolfi gramatika pirmā uzrāda arī noteiktos adjektīvus un māca tos locīt, bet neizprot to nozīmi. - Tie raksturīgi (nicht unbildlich) tiek¹⁾ saukti a d j e c t i v a d i s c r e - t i v a²⁾ jeb d i s c r e t i o n i s, jo latvieši tos lietojot, kad gribot vai nu kādu īpaši smalki izcelt, vai ar ko ne-labu jo spilgti apzīmēt (wenn sie recht discret einen erheben oder auch was böses in gradu excellentiori benennen wollen) 35 sa

Šo diskrētīvo resp. noteikto adjektīvu parādēgmā redzamas formas ar -aj- (varbūt -āj-) ceļma beigās visos locījumos, piemēram: vsk.nom. vīr.dz. labbajs, siev. dz. labbaja, dsk. labba-
jee, labbajans. - Tādas formas no izloksnēm min La gr 323. §; līdzīgas formas ir arī RKr XVI Kursas kāzu dziesmās, kur gan aiz -āj- sēko nenoteiktās galotnes patskanis: it l a b ā j a mā-
tes meita 73, cauri bridu baitābuolu, s a r k a n ā j u mek-
lēdama 77, tie l i e k ā j i ievas ziedi 90.

Adolfi uzrāda gan arī tagadējai literārajai valodai līdzī-
gas noteikto adjektīvu formas, izteikdamies, ka latvieši dažiem locījumiem parastās galotnes pārveidojot - piem., u par uo vsk. akuzatīvā, i par ie dsk. nominatīvā, ja gribot runāt labākā iz-
teiksmē (per Euphoniā, in besserm Laut) 37. Ilustrācijai
dotie piemēri gan šķiet pa daļai konstruēti: ... tādu labu ze-
mi ... > ... t ā d u o (!) labuo zem ... 38.

1) Pēc izteiksmes nojaušams, ka autors pats nav nosaukuma de-
vējs. Vai Adolfi te domā Pūrekeru?

2) No latīņu discernere "atšķirt, nojaust, sajēgt"; tāpat šie
būtu domāti it kā ī p a š i e, s e v i š ķ i e adjektīvi.

GRADĀCIJA.

Gradāciju autors lašķir rēgulāru: ar piedēkļiem panāktu (labs - labaks - labakais 40) un nerēgulāru: ar vārdu savienojumiem izteiktu (piem.: labs - juo labs - visulabs 40, adverbs aplām - juo aplām - visai aplām 218). Vienīgi "nerēgulāru" gradāciju autors piedēvē divdabjiem (209), vairākziļbju adjektīviem (40) un tādiem pat adverbiem (218).

K o m p a r ā t ī v s (tam arvien nenoteiktā galotne) veidots adjektīviem un adverbiem 1) ar parsto -āk- (varbūt ar -ak- kā Rēhenūzenam un Dresselim): labaks 40, adv. labaki 218, 2) ar juo un pozitīva savienojumu: juo labs 40, juo aplām 217 (tāpat Rēhenūzenam, kā arī Rucavas izloksenē - FBR VII 125). Adverbu nodalā vērojami dažī vēl citādi veidoti komparatīvi - ar seniem piedēkļiem -ter- un -ies- (sal. La gr 326. § 1), piem.: pastarus 234 "zulezt", labis 228 "besser" un varbūt vēl dažī (skat. tālāk par adverbiem ar -is).

S u p e r l ā t ī v a nozīmē dots 1) noteiktais komparatīvs: labakais 40, 2) nenoteiktais, kā arī noteiktais pozitīvs vai komparatīvs, kas pievienoti citiem vārdiem: visu (visai, varen, pār visiem, nuo visiem, starp visiem) labs, visu lab(ak)ais 40, nuo visiem juo mīļš, nuo visiem tas mīl(ak)ais, tas visumīlākais 41. Adverbu superlatīvs: visulabaki, visai aplām 218.

Superlatīva visu (kas vistumis rakstīts atsevišķi, vietumis ar sekojošo vārdu kopā), liekas, nekur nav saīsināts par vis-.

Autors, kā redzams, pazinis dažādus izteiksmes veidus. Ne-parasts liekas savienojums visu labs; taču tāds atrodams arī Rucavas izloksenē - FBR VII 125, kā arī Langija gramatikā (visu bagāts 369).

VIETNIEKVĀRDI.

Vietniekvārdu iedalījums nav tagadējam līdzīgs. Vietniekvārdi ir iedalīti m o b i l o s un i m m o b i l o s - pēc tā, vai mainās galotne atkarā no dzimtes.

Personu vietniekvārdu vsk. instrumentāļi ar -im (piem., manim) parādīgās (43 un teikumā 254) sastopami arī kā vsk. da-tīvi - kā nekoptā valodā dažkārt dzird vēl tagad.

Refleksīvajam vietniekvārdam sevis, kas tagad lietojams abu skaitļu nozīmē, uzrādīts no vsk. lokatīva (sevi) atšķirīgs dsk. lokatīvs: sevis 43, ko varētu iedomāties kā jauninājumu pēc nōminālajiem 1-celmiem, jo vsk. instrumentāļi kā sevim ir da-rināti pēc 1-celmu parauga (sal. lei. vsk. instr. širdimī - Db.Ž. XII lpp.); bez tam ir zināmas no izloksnēm līdzīgas daudzskaitļa formas 1. un 2. personas vietniekvārdiem: mumis, jumis (sal. lei. mumysē) - La gr 353.9. Dažas daudzskaitlim īpašas refleksīvā vietniekvārds formas minētas gan arī Dresseļa un anonimajā gramatikā, taču jāšaubās, vai tādas kur tautā arī runātas, kamēr nav līdzīgu ziņu no drošākiem avotiem, jo arī radu valodās nav zināmas īpašas daudzskaitļa formas refleksīva-jam vietniekvārdam.

Dsk. ģenitīvā parastajām formām mūsu, jūsu blakus dotas for-mas ar -o: muh'o, juh'o 43, kas varbūt ir lokāmu piederības viet-niekvārdu (skat. tālāk) noteiktās formas, jo citur Adolfi grāma-tikā dsk. ģenitīvu ar -o nav.

win'eh 41 tulkots ar "er od. jener" un ir minēts arī blakus norādāmajiem vietniekvārdiem (45). Tātad norādāmā nozīme tam bijusi vēl dzīva.

Piederības vietniekvārdos (42) neparastas ir -

- 1) "mūsu" un "jūsu" vietā l o k ā m a s formas: mūsa, jūsa,
siev. dz. mūsa, jūsa. Līdzīgas formas ir arī Dreseļa un anonī-
majā gramatikā un tādas gadās arī Langija vārdnīcā (212);
- 2) n o t e i k t ā s formas (42, 48): manais, tavais, savais,
mūsais, jūsais - tagadējo atvasinājumu ar -ējs vietā.

Tā kā šādas formas sastopamas arī radu valodās un retumis
arī mūsu izloksnēs (sāl., piem.: pr. ioūs, siev. dz. iousā, lei.
jūsāsis, jūsōji, latgaļu vīr. dz. vsk. dat. myusam - La gr 357. §
s a v a j ā mugurā - RKr XVI 90), tad nav lemesla domāt, ka
tās Adolfi gramatikā aplamas. ¹⁾

- 3) atvasinājumi ar -ā d s: manāds u.c. 42. (Par tiem skat. pie-
priekš piedēkļu apskatā.)

Norādāmajos vietniekvārdos neparastākas formas ir -

- 1) vsk. datīvi: vīr. dz. šam 45, siev. dz. šchi 46, kas varbūt
jālasa kā izlokšņu šii (La gr 362. §); blakus ir parastās formas
šin, šai.
- 2) lokatīvi - vīr. dz. vsk. lok.: tā 44, šā, šī 45, 222 (blakus
parastāki: tai, tamī 44, šinī, šinī 45) , siev. dz. vsk. lok.
šanī 46 (blakus parastās formas šai, šinī 46, tai, tanī 44);
vīr. dz. daudzsk. lok.: luos 44, šīs 45 (blakus tamīs, šinīs),
siev. dz. daudzsk. lok.: tās 44, šīs, šās, šanīs 46 (bl. šinīs).

Kā redzams, sākotnējās maskulīnās formas tamī, šinī, kurās
izloksnēs tagad lieto abām dzimtēm, Adolfi min paradiemās un
lieto praktiski (202) vēl tikai vīriešu dzimtes nozīmē; bet no
sākotnējām ²⁾ fēminīnām formām tai, šai jau abu dzimšu nozīmē

1) Par šādu formu rašanos E. Blese Lng. 523.

2) Bsf 314. §f.

rādīta tikai pirmā.

Nav pilnīgi drošs, vai siev. dz. vsk. nominatīvā ta patskanis domāts garš, kā būtu gaidāms, jo garums nav apzīmēts (atšķirā no adverba: tā 227). Šī vietniekvārda forma ar īsu a - laikam leišu valodas ietekmē - vairākkārt sastopama Kursas tautasdziesmās RKr XVI arī uzsvērtā pozīcijā, piem.: ta man solīja rakstītas zekes 209, kuŗa brāļa ta māsiņa 137, līdzīgi 81, 253, 258 u. c. (Dziesmu uzrakstītājs patskaņu kvantitatī ir centies apzīmēt rūpīgi, kā liecina viņa piezīmes parīndē 73, 78. lpp.)

Vietniekvārda pas 45 locījumos neparastas ir i-celma formas: patim, vsk. datīvs, un patī, vsk. lokatīvs, (blakus parastās formas pašam, pašā). Šādu datīvu uzrāda arī K. Müllenbachs tautasdziesmā: otram teicu to meitiņu, p a t i m tika prātiņam DJ III 33. Sieviešu dzimtes parādēgnā trūkst vsk. lokatīva; vsk. nominatīvs beidzas tāpat kā tagad literārajā valodā ar -i.

īpats, ko tagad lieto kā adjektīvu blakus formām "īpašs", "īpatnējs", Adolfi gramatikā minēts pie mobilajiem vietniekvārdiem un tulkots ar "der selbst selbe"; siev. dz. īpati 41.

Pareizs (un vēl aktuāls) ir aizrādījums, ka latīņu relatīvajiem qui, quae, quod latviešu valodā abos skaitļos atbilst kas 41, 46, kas locīta kā parasti; trūkst lokatīva.

Bet vietniekvārdu katrs Adolfi gramatika māca nelietojamu relatīvajā nozīmē (46). - Tātad dažās izloksnēs "katrs" nebūjis šādi lietojams jau toreiz. Taču "katrs" relatīvajā nozīmē pareizi lietots arī Nancelim un tautasdziesmās (skat. MEK), latviešu un leišu izloksnēs (La gr 380. §), un arī Adolfi apliecinā, ka dažī (šai nozīmē) tā "katrojot", ka bail" (das es Jamer ist) 46, ko Adolfi nepamatoti uzskata par gramatisku kļūdu.

gramatikas beigās pievienotajā sprediķa fragmentā lietota noliegta šā vietniekvārda forma: ... starp tām trim īpašībām neva ne katra ta pirma, ne katra ta pēdēja 260.

Pēc ā-celmiem lokāmo slēv. dzimtes vietniekvārdu vsk. lokā-tīvi beidzas tāpat kā nōmeniem ar -ai: katrāi 46, kurāi 47, manāi 48. (Arī Kauguros esmu dzirdējusi līdzīgas formas: katrāi vieta, kurāi pusē, manāi mala.)

Citās gramatikas nodaļās arī vērojamas vietniekvārdiem dažas īpatnības. - Vsk. akuzatīva nozīmē gadās formas man, tev:¹⁾ piesaucu tev 238 (līdzīgi 253, 254), kā arī aiz prepozīcijas pie: pie man nāksi, pie tev nuolešu 239. Prof. J. Endzelīns La gr 344. § rāda, ka man, tev varētu būt pareizas vsk. akuzatīva un reizē ģenitīva formas ar zudušu -e. (Iepriekš to aizrādījis jau K. Mūlenbachs sakarā ar šādām formām Stendera rakstos, atgādinā-dams arī populārās t. dz. rindu: teic man lielu dzērājīgu DJ IV 75.)

"sava" vietā gadās lietots "tava" laikam vācu valodas ietek-mē: gribi tu tuo par tavu laulatu draugu jemt? 231.

Vīr. dzimtes vsk. lokatīva nozīmē dots paradigmatā illatīvs tan (aiz tā - vīran) 19.

"pats" formāli piešķapots blaku vārdiem: ar savām pašām au-sim dzirdēju 70, ar savām pašām miesām, nuo saviem pašiem dar-biem 262.

1) Tāpat Mancelim: pazīst man FBR VIII 173 un Rapču t. dz. sūtāt man māršas vest RKR XVI 172, kā arī vairākos citos avotos, ko min La gr 344. §.

SKAITLEŅI.

Skaitleņi nav aplūkoti kā īpaša vārdu šķira. Tie pa daļai ("2", "3", "10 - 20", "30 - 100") pieminēti kā "viengalotņu adjektīvi" 32 - kam viena galotne abām dzimtēm. Starp tiem minēts arī divi, un šī forma lietota vēl arī sākotnējā sieviešu un nekatras dzimtes (La gr 328. §) nozīmē: divi reizi 226, divi mases 33, divpadesmits 32. Saknē 1 gadās pagarināts (dīvitiēk 227), bet dažkārt tā vietā ir vecākais u (duireizi, duikārt 226) vai uo (duotiek 227), - par ko jau fonētikas apskatā.

Nominatīvs desmits lietots kā nelokāma forma gan atsevišķi (piem.: ... no tiem desmits ... bausliem 33), gan saliktojos, kur tas ar paglābtu saknes patskani (piem.: četrpadesmits, dividesmits u.c. 32, desmitsreizi 226).

Varbūt skaitleņu "11 - 19" formās bijusi uzsvērtā ne pirmā, bet kāda tālāka zilbe; tā vedina domāt minētais saknes patskaņa paglābums, kā arī rakstījums: trispadesmits 32 (kur varbūt trīs > tris proklizē) un turpat blakus - trihs, trihsdesmits (ar ih). Otrās zilbes akcents vērojams arī izlokšņu formās, piemēram: dui-pacemt FBR XVI 124, trīs-padesimt La gr 333. §. Uz līdzīgu akcentējumu Langija gramatikā varētu norādīt tas, ka šādi skaitleņi pa daļai ir rakstīti divos vārdos: ween patzmit, diwi patzmit, tries p., Schetter p. 441.

Arī nomin. simts lietots Adolfi gramatikā kā nelokāma forma: ... par simts in trīsdesmits zelta gabaliem ... 33; "in", kas tagad šķiet lieks, šeit lietots varbūt pēc vācu valodas parauga - tāpat kā savienojumā piecdesmits in trīs 33 (sal. vācu "dreißig und fünfzig").

VERBU FINĪTĀS UN INFINĪTĀS FORMAS.

KONJUGĀCIJA.

Verbus Adolfi gramatikā izšķir (56 sk.) personālus (es sargu) un impersonālus (man ir, man pieklājās 211 sk.), primitīvus (daru) un derivātīvus (darīnu), vienkāršus (sargu) un saliktus (apsargu). Kārtas izšķirtas šādas: aktīva (es sargu), pasīva (tuonu sargats), intransitīvs, ar ko domātas atgriezeniskās formas (sargājuos), neitrs (es stāvu, sežu).

Pēc sava laika uzskata, ka gramatika atbilst loģikai, autors kā pašu par sevi saprotamu piebilst, ka modi, laiki, kā arī skaitļi un personas latviešu valodā esot tie paši, kas latīņu un citās valodās. - Tad nu tāpat kā iepriekšējās gramatikās latviešu valodā par vari tiek meklēts konjunktīvs (gluži kā deklinācijā ablatīvs), ģerundijs, nākotnes infinitīvs u.c. latviešu valodā neesošas kategorijas, nesaskatot vai arī aplam traktējot īpatnēji latviskās formas, piem., dēbitīvu.

Salīdzinot ar Dresela gramatiku, Adolfi gramatikā konjugācijas formas dotas bagātīgāk un metodiski labākā izkārtojumā un izskaidrojumā. Sākts pienācīgi ar palīgverbu (būt, tapt) parašēgmām. Konjugācijas parašiem domātie verbi izlocīti aktīvā un "intransitīvā" resp. atgriezeniskajā formā, uzrādot indikātīva, imperātīva un arī savādas konjunktīva formas.

Verbu grupējums trijās "konjugācijās" (57) Adolfi gramatikā ir Principā tāds pat kā Dreselim; t.s. I konjugācijā ir ietilpināti visi vismaz divzīlbu infinitīva sekundārie verbi, bet abās pārējās - vienzīlbes infinitīva primārie verbi: II konjugācijā tādi,

kam aiz saknes vokaļa tikai viens līdzeklis resp. beigu -t (jāt. plaut), III konjugācijā - kam te divi vai vairāki līdzekļi (art., berzt).

Papēmiens grupēt latviešu valodas verbu pēc infinitīva kā latīņu valodā ir vērojams visās 17. gs. gramatikās. Adolfi gramatikā gan ir saskatīti šāda iedalījuma trūkumi un netieši ir pateikts, ka tas maz ko palīdz, jo izrādās, ka vienas konjugācijas vārdiem tagadnes un pagātnes indikatīvs it kā patvaļīgi variē, un autors, lūgdams citus palīgā, sakās nevaram atrast te nekādu rēģulu; viņš pats rīkojoties vienīgi pēc p r a k s e s. - Ar to Adolfi gramatika raisās vaļā no 17. gadsimta autoru galvenās kļūdas - no abstraktas un it kā latīniskas pieejas latviešu valodai bez cenšanās, iedziļinoties dzīvajā valodā, atrast pašas latviešu valodas rēģulas (jo toreiz tiek domāts, ka tās visām valodām kopīgas).

Šās praktiskās ievirzes dēļ Adolfi gramatika spēj vairākkārt koriģēt toreiz laikam izplatītas kļūdas (ne vien izrunā, bet arī gramatiskās formās un izteiksmē), kas daļai sastopamas arī iepriekš aplūkotajās gramatikās; piem., ir aizrādīts Adolfi gramatikā (61), ka tagadnes viensk. 2. personas pareizā forma ir runā, baruo, dabū, nevis (kā Dreseļa gramatikā) ar -i: runi u.c. tml., ka latviskāk uzaicināt lai ... lūdzam, nevis laidiet mums lūgt 62 u.c.

Bet aplamībās vainīgajiem nav vis patikusi valodas kļūdu uzraudzšana, ko Adolfi uzsāk jau gramatikas priekšvārdos, kur viņš gan nebūt neliek nojaust sevi par lielu lietpratēju latviešu valodā.

bet - gluži otrādi, un, kā pieklājas, norāda uz Kr. Pūrekeru nopelniem, kura gramatikas manuskriptu viņš izmantojis.

Silezijā dzimušā Adolfi pārākums ir nospiedis sirdi tiem, kas paši, būdami dzimti šejienieši, domājušies labāki zinātāji latviešu gramatikā. - Par to liecina gramatikās atrodamie ieraksti, kur, piem., kāss (nepamatoti) uzsauc "ārzemniekam" labāk klusēt latviešu deklināciju jautājumā (skat. Lng. 439, 483), cits, klāstīdams latīņu valodas kļūdu, ko atradis Adolfi vēstulē, cenšas pierādīt, ka Adolfi, kaut gan varbūt latviešu valodā augsti mācīts vīrs un pēc amata superintendents, tomēr esot bijis "neaptēsts tēviņš" (skat. FBR VIII 172).

I n d i k ā t ī v s.

T a g a d n e.

Personu galotnes un izskaņas.

Mechanisks viena celma izskaņu vispārinājums (kā vismaz daļai iepriekšējās gramatikās) nav tagadnes formās vērojams. Personu formas Adolfi gramatikā pirmo reizi pārsvārā pareizas.

V i s u primāro verbu tagadnes viensk. 2. personai redzama paglābta galotne -i: tu krāji 101, sēji 109, gieni 115, dzeni 221, atzīsti 123, duodi 131, glābi, kali, ari, bāzi, plēsi, plēti, rausi, audi 135, eiji 187 (bet eij 119). Šā -i priekšā dažkārt ir nepareizs k, g: luoki 161 (inf. lakt), augi 137 (bet pareizi: nāci 135, bēdz 139). Tā kā šādas primāru verbu formas ar -i (<ie) ir

atrodamas gan iepriekšējās gramatikās (sal. Rēnehūzena tag. sieni, vedi, Dreseļa bēdzi, zīdi), gan vēl mūslaiku izloksnēs (skat. Lef 420. § 163. lpp.), kā arī literārajā valodā daļai verbu - stocelmiem, o-celmiem ar saknē iespraustu nāseni -, tad jādomā, ka šis -i Adolfi gramatikā pareizs, t. i., atbilstis izrunai tautas valodā.

Pārējo personu galotnes ir tagad parastās.

Tagadnes un arī pagātnes ā-celmu daudzsk. 1. personas izskapa rakstīta bez patskaņa garuma apzīmējuma tāpat kā o-celmiem: -am. Arī daudzsk. 2. personā o- un ā-celmu izskapās nav vērojama noteikta starpība. (Skat. tālāk par imperatīvu.) Gadās vēl vecās tagadnes viensk. 2. personas refleksiīformas ar -ais: indik. mācais 33, 238, bet biežāk šādas formas vērojamas imperatīva nozīmē (skat. tālāk).

Neparastākas tagadnes celmu formas.

Sekundāro verbu (Adolfi I konjugācijas) tagadnes celmi.

Kā ā - c e l m s tagadnes indikatīvā locīts sargāt 66, bet citur tam blakus arī ālo-celma formas: tagadnes aktīvais divdabis sargot jeb sargajuot 64, 69, tagadnes pasīvais divd. sargams jeb sargajams 75. Šis (baznīcas valodā bieži lietojamais) tagadnē divējādi lokāmāis verbs ir bijis nelaimīgs piemērs pirmo gramatiku autoriem, jo ir pavedinājis viņus uz aplamām domām, ka arī citiem šai pašā konjugācijā ieskaitītajiem vārdiem tagadnes un no tagadnes celma atvasinātās formas var līdzīgi darīnāt īsākas vai garā-

kas (sal. iepriekš minētās, Adolfi korriģētās formas). Arī Adolfi gramatikā sastopamas dažas apšaubāmas paralēlformas: ī i o - c e l m a refleksivais tag. pasīvais divdabīis darījamies 91 (sal. parastā darāties), ē i o - c e l m a redzejams 86, redzejamies (blakus redzams); taču verbam redzēt arī ME uzrāda tagadnes ēio-celmu tautasdziesmas piešērā (BW 6595). Verbam cerēt tagadnē ir ēio-celms: cere 59, kas gan arī tagad nav sevišķs retums. bet tagad parastā klusē vietā ir laikam o - c e l m a viensk. 2. pers. klusī 248, kas minēta interjeksiju nodaļā blakus imperatīviem valdies, rimstais (tāpēc neliekas, ka klusī varētu būt adverbs).

ā i o - c e l m o s iegrupēti arī verbi raudāt, dziedāt 61, kas laikam nav kļūda, jo kaņķu tautasdziesmā RKr XVI 164 tagadnes nelokāmais divdabīis raudājuot liecina par tagadnes āio-celmu, ko ME min arī Glūka u.c. rakstos. Šādu divdabja formu EH rāda citā t.iz. - BW 6048 var. Arī Langija vārdnīcā ir tagadnes 3.pers. dzieda 356, rauda 108, tagadnes āio-celmos šie verbi ierindoti arī anonīmajā gramatikā.

Prisāro verbu (Adolfi II un III konjugācijas) tagadnes o-celmi.

A t e m a t i s k i e celmi. Vairākiem verbiem gadās atematiskas forma viensk. 1. personā (kam blakus parasti o-celma pārējo personu formas): e s m u 71; arī citās personās ir tagad parastās formas, taču gadās arī i-celma daudzsk. 1. pers. esim 66, 253, bet blakus ir daudzsk. 2. pers. esiet 66 ar izskaņu, kādu tagad literāri lieto imperatīvā. 3. personas forma gadās ar paglābtu -a:

ir(a) 49, 51, kam atbilstošā nolīgumā forma (sal. La gr 601. § 718 sk.) ir vēl : nevaid(a) 231, 252 jeb tā saīsinājums neva 179, jeb nebava 231, kur iesprausta partikula ba, kas varbūt palīdzējusī patskanim e noturēties abās iepriekšējās formās, atdalīdama to no y, jo ey > av velāra patskaņa priekšā (La gr 24. §c). Gramatiskai pievienotajā tekstā sastopams arī neir 259, kas (gluži kā Rēhūzena gramatikas tekstos) lietots par saitiņu divdabju priekšā, bet ar nozīmi "neeksistē" lietots neva - varbūt tāpēc, ka vācu valodā atbilst katrreiz savs tulkojums: "ist nicht" un "es gibt nicht".

ie mu 119; pārējo personu formas morfoloģiski neatšķiras no tagad literārajā valodā lietojamām.

du o m u o s 132 (blakus duoduca, duodu). Kādā teikumā gadās iespējama tagadnes 1 n d 1 k. 3. pers. forma du ot 61 (Lai Deews doht), kas tad varētu būt atematiskās 3.p. formas "duost" un parastā duod kontāminējums (sal. radu valodās sastopamās atematiskās 3.p. formas: pr. dāst, lei. dūosti, sensl. dast - Bsf 335. §). Domu, ka minētais duot ir nevis kondicionāļa (ar zudušu -u), bet indikātīva 3. personas daļēji atematiska forma, stipri na šādi apstākļi: 1) gala patskaņu tāmniecisks zudums Adolfi gramatikā nav nekur vērojams, nedz arī balsīguma zudums troksneņiem vārda beigās, 2) turpat blakus minētos līdzīgos teikumos ir tagadnes indikātīva, ko autors arī teorētiski māca lietojamu aiz lai(d) 62 : lai ... sarga, lai... palīdz, lai ... apēd, lai ... reij, 3) arī Langija vārdnīcā gadās tāda pat forma tag. indikātīva 3. personas nozīmē: Ko mums Deews d o n t, to nhe buhs zittam /kau/t 327. ... luhd/am ..., lai ... doht Meer'432, kas seko aiz norādī-

juma, ka ar lai šeit lietojams indikātīvs, un tur pat blakus lī-
dzīgā teikumā ir nepārprotams indikātīvs: ... , lai wings /trahda;

4) paticama atematiska forma arī tag. viensk. 2. personā šim ver-
bam sastopama 1586.g. katecismā: ^h duos(1) ¹⁾ .

Minēto domu vājina - apspriežamās formas duot eventuālitāte
pieminēto autoru darbos, kā arī tas, ka šī forma laikam nav zinā-
ma no citiem avotiem.

Teorētiski, šķiet, būtu iespējams domāt vēl tā, ka duot ir tīri
atematiska forma, kas veidota bez reduplikācijas ar atematisko ga-
lotni -t(1). Ir laikam izteikta arī doma (ko noraidot min La gr
601.šd), ka lei. diosti savu -s- būtu dabūjis no lei. ésti.

Atematiskas viensk. 1. p. formas vēl ir ēmu^x (blakus ēdu) un
atruomu 175; pēdējā tiek skaidrota kā jauninājums atruodu vietā
pēc paralēlo duomu un duodu parauga - La gr 601.še (kur minēts
atruomu arī no citiem avotiem). Adolfi gramatikā atruomu minēts
aiz parastās formas atnuodu.

o - c e l m i : dzemu^x (dzimt, pag. dzimu) 145

lenku 163 (lenkt, lencu)

telpu 202 (tilpt, tilpu)

delu^x 143 (dilt, dilu)

o - c e l m i : verdu 208 (virt, viru) "kochen, sieden"

o - c e l m i : mieznu 166 (mīzt, mīzu); ar no-celmu, kā tagad
parasts, dots brist: brisen 141 (atšķirā no Dressela bredu).

1) Skat. La gr 596., 601.šd.

2) Tāpat Dressell.

o - c e l m i: aizemakstu*194, (aizemakt, aizsmaku
grebstu 149 (grebt, grēbu) - šās tagadnes pa-
reizumu apšaubā La gr 625. §c.

apskaistu 190 (apskaist, apskaitu)

3. pers. nuotīkst 215 "notiek" (līdzīgi arī
Glūkam - ME).

o - c e l m i: cepju*208 (cept, cepu; pag. daudzsk. 1. perso-
nai dota gan ā-celma, gan ē-celma izskana: -am, -em)

cērpju 209 (cirpt, cirpu)

tierpju < *tirpju 201 (tierpt jeb tirpt, tirpu)

"ertkuben, erstarren".

Verbu sarakstā, kas esot lokāmi kā laut - ar io-celmu tagadnē,
atrodami arī: aut (kam ir tagadnē no-celms mūsu izlokšņu vairumā,
kā arī leišu valodā: aunū - La gr 612. §d), skaut "(ap)skaut",
naut 109 "naudēt"; naut infinitīvā ir sastopams arī Dreselā un
anonimajā gramatikā.

o - c e l m a forma daudzsk. 1. personā gadās verbam būt: esim
66, kā jau minēts.

Paralēli uzrādīti tagadnes celmi, no kuriem

vismaz kāds tagad mazāk parasts:

risu (o-celms) jeb ristu (sto-c.), jeb riežu (io-c.) 178

(inf. riet, pag. risu)

sērgu (o-c.) jeb sirgstu (parastais sto-c.) 189

(inf. sirgt, pag. sirgu)

*Tāpat Dreselin.

Ipatnējas, it kā jauninātas io-celma formas (skat. tālāk), kam blakus o-celms:

brauču jeb brauku 141 (braukt, braucu)

nāču jeb nāku 168 (nākt, nācu)

trenču jeb trenku 203 (trenkt, trenču)

Dažiem vārdiem viensk. 2. personas forma iejaukta no citas para-¹⁾deigmas vai arī tanī divaini, laikam gan aplam, mainīts saknes vokālisms (kas tagadnes viensk. 2. un 3. personā mainās daudziem vārdiem gramatikas autora dzimtajā vācu valodā):

es delu, tu dilsti, viņš del, ... 143 (dilt, dilu)

es puošu, tu pīsi, viņš puoš ... 173 (puost, puosu)

es krēšu, tu krēti, viņš krēš, ... 135 (krēst, krētu)

es drūpu, tu drūpi, viņš drūp 144; u garums nav apzīmēts arī daudzskaitļa 1. un 2. personā (inf. drūpt, pag. drupu). Saknes vokālisma maiņa šais plānā, izņemot pirmo (dilt), būs radusies pārrakstīšanās kļūdu dēļ.

Verbam jukt "pierast" (laid jūkt pie mums 152) tagadnē šķiet vērojamas gan o-celma ar saknē iespraustu nāseni, gan sto-celma pazīmes: jūktu 152; jo pārējās formās rakstīts ir tikai īss u saknē: pag. jukku, nāk. juk/ctu, inf. jukt 152. (Sal. mūsdienu valodas verbu kust, kam arī tagadnē ir abu minēto celmu pazīmes: kūstu < *kunstu - La gr 620. §).

(Par pagātni juku skat. tālāk.)

1) Kauguru izzioksnē tagad tā verbam skriet: es skrienu, tu skreji, viņš skrien, ...

Tagadnes formas ar -ču, -džu.

Adolfi gramatikā šajai primāru verbu (parasti tagadnes lo-cel-siem), kam sakne beidzas ar k vai g, tagadnes viensk. 1. personā mināto līdzskaņu vietā ir č, dž, bet citās personās parastais c, g; piemēri: tagadnes viensk. 1.p. beidžu 139, brauču (jeb brauku) 141, kliežu 155, liežu 162, nāču (jeb nāku) 167, šņāču 184, žņāžu 185, smelšu 194 (inf. smelkt "sāpēt"), trenču (jeb trenku) 20). (Atbilstošās pagātnes formas beidzas ar parasto -cu, -dzu.)

Šīs Adolfi dotās tagadnes viensk. 1.p. formas pilnīgi atgādina izlokšņu jauninātās ē-celmu p a g ā t n e s formas ar -ču, -džu (sākotnēja -cu, -dzu vietā)¹⁾, kādas arī Adolfi gramatikā atrodamas dažiem vārdiem pagātnē.

Šādas tagadnes formas ar -ču, -džu retumis gadās arī Langijam, piem., viņa vārduīcas frazē: ... es prīscīgu sirdi(i) tur(u) in vi-
nam ikdienas p a t e i č u Lang 204. Bet latviešu izloksnēs šā-
das formas profesors J. Endzelīns laikam velti ļaujājis (pēc sastap-
šanās ar tām Stendersa gramatikā)²⁾ un savā Latviešu valodas grama-
tikā nepieņem tās. Uzskatīt šās formas par pagātnei piederīgām, ko
vācu autori būtu aplam iejaukuši tagadnē, tomēr neliekas droši, jo
līdz tagadnes formu dabiska izcelšanās ir iedomājama. - Lai novēr-
tu latviešu valodā radušos tagadnes un pagātnes formas vienādumu

viensk. 1. personā (sal. liešu tag. braukju, pag. braukju, kas
latviešu valodā abos gadījumos atbilst braucu), šā tipa tagadnes
lo-celniek dažās izloksnēs varētu otrreiz būt ieviesta 1 tagadnes
ceļā beigās. (Šī parādība vērojama arī deklinācijā, salīdzinot,

1) Skat. La gr 681. § 867. lpp.

2) Druva, 1914. gada 9./12. nr. 907. - 911. lpp.

piem., viensk. ģenitīvus: lei. lokio - la.lāca > lāča.) Ir izpro-
tams arī tas, kāpēc č, dž (<ej, dzj) nav ieviesti citās tagadnes
personās (3. un daudzsk. 1. un 2. personā) - tās ar attiecīgajām
pagātnes formām nesakrīt. Un šādu viensk. 1. personas celma beigu
konsonantisma atšķirīgumu no visām pārējām personām varēja atbal-
stīt tagadnes 1-celmi (piem.: sēžu, sēdi, sēd, sēdim, sēdit - La gr
632. § b), kas 17. gadsimtā vietumis bijuši vēl pilnīgi dzīvi, piem.
vismaz dažos apvidos Kurzē - kā rāda Langija gramatika.

Aplūkotais viensk. 1.p. formu jauninājums Adolfi gramatikā gan
nav vērojams konsekventi (piem.: tag. krācu 158, inf. krākt, pag.
krācu, tāpat - sedzu 186, sest, p a g. sedžu); bet to būtu iespē-
jams izskaidrot ar dažādos novados dzirdētu valodas materiālu ap-
vienojumu viņa gramatikā. Varbūt tagadnes formas ar -ču, -džu bija
dzirdamas tādās izloksnēs, kur jauninātās pagātnes formas ar -ču,
-džu nebija radušās vai ar bija jau zudušas.

Tātad seno autoru minētās tagadnes viensk. 1.p. formas ar -ču,
-džu ir iedomājamas kā pareizas jauninātas formas,¹⁾ kas dažās lat-
viešu izloksnēs kādreiz varētu būt runātas. Traucē šo domu gan tas,
ka šādas tag. 1o-celma formas nav zināmas tagad no izloksnēm. Taču
šāds jauninājums tag. 1o-celmiem sastopams Kuršu kāpās kursenieku
valodā,²⁾ piem.: tag. viensk. 1.p. lieču, jūžu 32 u.c. tāt. (č, dž
arī visās citās pers.), tag. divd. -lūdžot.³⁾ Varbūt to kursenieki
izceļodami ir paņēmuši jau no Kurzemes līdz, jo viņu valoda kāpās
esot attīstībā sastingusi.⁴⁾

1) Teikumu ar šādu tag. 1-celma formu netiču min La gr 651. § no
Eilensaina gramatikas.

2) J. Plāķis, Kursenieku valoda. Rīgā 1927.

3) Kuršu kāpu folklorā, 29. Rīgā 1933.

4) J. Plāķis, Kursenieku valoda, 3. + 4. lpp.

Saknes vokālisms tagadnē.

Ar i (ē vietā) tag. pirku¹⁾ 170, kam blakus identisks kureisks pirku, kas varbūt ir domāts derīgs atšķiršanai no pagātnes formas pirku.

Ar sākotnējo īsumu²⁾ ne tikvien lecu 162, kas arī tagad parasts (inf. lēkt, pag. lēcu), bet arī - dzešu 145 (dēst, dēsu); sal. šās pašas saknes adjektīvu dzeštrš, kur arī īss e saknē.

krešu 159 (krēst, krētu); sal. kratīt, krist.

plešu 135, 171 (inf. plest, pag. plētu); sal. adjektīvu plats.

slepju 192 (slēpt, slēpu); īsu e tagadnē rāda arī RKr XVI Kursas tautasdziesmu formās: viensk. 2.pers. slep 223, apšlep 260, paslepišs 114, tagadnes divdabis slepdamās 260. Sal. arī vispār pazīstamo adjektīvu slepens, kur vēl tagad literārajā valodā redzams īss e šai saknē.

tešu 202 (tēst, tēsu).

1) Arī Kauguros dzirdama šāda tagadne, piem.: mēs māizi pirkām, tu nenhopirc, kā vāiga.

2) Sal. La gr 682. § e un 625. § b.

P a g ā t n e.

Pagātnes celmi.

Pagātnes ē-c e l m u s Adolfi gramatika rāda vēl dzīvus un it kā cīņā ar ā-celmiem, taču jau kā paredzamus zaudētājus. Tie labāk turas viensk. 1. personā, kā arī 3. personā, kur tie bieži vien rādās (pēc tradicionāla rakstījuma) pat ā-celmu vietā, piem.: trūke 204, snige 194, jute 152, glāpe 192, skume 191 u.d.c.; tikai retumis tie rakstīti pareizā ā-celmu izskapa: bāza 138, spirga 195, apraga 196, zaka 179, tapa 84, juka 151.

Vienskaitļa 1. personā ē-celma formas (dažkārt jauninātas: -cu, -dzu vietā -ču, -džu) saglabājušās īpaši tad, ja tās veicina atšķirību no tagadnes viensk. 1. personas, piem.: pag. ēžu 146, mežu 164, nežu 168, vežu 206, brēžu 141, plūču 172, rauču 176, seču, sedžu 186, trieču 203. Bet ja ē-celma forma traucētu minēto atšķirību - sakristu ar tagadnes viensk. 1. personu, tad tā ir aizstāta ar ā-celma formu, piem.: aru 137 (bet Dreselis aru, kas atbilst leišu pag. formai ariau - La gr 627. §d, kaut gan šis vārds latviešu valodā sākotnējs pagātnē var būt arī ā-celms - La gr 614. §), bāzu 138, zīdu 190, vērsu 206 (sal. lei. verčiau), cietu 209 (lei. kenčiau).

Ja pagātnes forma atšķiras no tagadnes arī ar saknes patakaņa garumu, tad ē-celms resp. tā konsonantisms dažkārt paturēts, bet biežāk zudis (jo ar to atšķirība pastiprinās):

bēru 140 (kas atbilst lei. bēriau)

pēlu 170

bet: škēlu 182 (sal. lei. skēliau)
škīlu 182 (sal. lei. skyliau)
škīru 183 (sal. lei. skyriau)
slēpu 192 (sal. lei. slēpiau), tag. slēpju
svēlu 199, tag. svēju
tāsu 202, tag. tešu

Šī Adolfi gramatikā vērojama ē-celmu zuduma pakāpenība gan nebūs autora ieviesums, bet šā procesa pareizs atspoguļojums, jo tā ir izprotama no lietderības viedokļa: homonīmu formu novēršana atvieglo saprašanos.

Daudzskaitļa 1. un 2. personā blakus ā-celma formām ir gan vēl uzrādītas daļai verbu arī ē-celma izskaņas, kuras Adolfi - sev nesaprotamas - sakās (135) paturējis no Fūrekera manuskripta, lai brīvi starp abējām formām varētu izraudzīties tas, kam šāda paralēlisma cēlonis izprotams. Pagātnes ē-celma forma gadās arī sintakses nodaļā, piem.: jūs ... apjēmeties 254.

Paradēigmās bieži vien vienskaitlī vēl ir ē-celma formas, bet daudzskaitlī - tikai ā-celma (piem., verbies peit 170, nākt 168); retumis ē-celma izskaņas ir vienīgās (rūkt 178), bet dažkārt abu celmu formas dotas jukām (piem.: audzu, audzi, auga, audzam, audzat 137).

Tātad daļā izlokšņu Adolfi laikā pagātnes ē-celmi būs bijuši jau lielā mērā zuduši.

Pagātnes ē-celmi gaidāmu ā-celmu vietā: ¹⁾

audzu^{*)} 137, bet 3. pers. auga (inf. augt, tag. augu)

bēdzu^{*)} 139 (bēgt, bēgu)

3. p. briede, daudzsk. 1. p. izskaņa -em 141 (briest, briestu)²⁾

3. p. cirte, daudzsk. 1. p. izskaņa -em 209 (cirst, cērtu)²⁾

dedzu^{*)} 143 (dezt, degu)

dīdzu^{*)} 143 (dīgt, dīgstu)

žeibe, -em 147 (žsibt, žeibstu)

īdzu 150 (īst, īgstu)

sācu 180 (sākt, sāku)³⁾

nosareu 181, blakus arī -sarku (sarkt, sarkstu)⁴⁾

šķite, -em 184 (šķist, šķietu)⁴⁾

žibe, -em 184 (žibt, žibstu) "dusslig seyn"

-ki, -gi > -ci, -dzi pagātnes viensk. 2. personā.

Pagātnes viensk. 2. personā ir vērojama celma beigu līdzskapu k, g dīvaina pārveršanās par c, dz (kāda ir parasta tagadnē), piem.: es mirku, aizmigu, tu m i r c i, a i z m i d z i, viņš nirka, aizmiga, ... 165. Tam līdzīgs -ci, -dzi pag. viensk. 2. personā ir vēl vārdiem plakt 172, rūgt 178, zagt 179, sikt 188, sirst 189, sīkt 193, striegt 197, tvīkt, vārgt 205.

1) Par pagātnes ē- un ā-celmu sadalījumu skat. La gr 680.š.

*) Tāpat Dreselīn.

2) Sal. La gr 603.š 728.lpp.

3) Sal. La gr 608.š 735.lpp.

4) Sal. La gr 605.š 734.lpp.

Arī Dreseļa gramatikā ir pagātnes paradeigma: es siku, tu s 1 c 1, 3.p. sika, ... 51.

Domāt te par kādas ē-celma pagātnes formu iejaukumu un izplatījumu pagātnes viensk. 2. personā pēc tagadnes parauga (kā aizmiegu, aizmiedzi, ... Adolfi gram. 165) neliekas ticami, jo šiem vārdiem, kas vairums ir tagadnes sto-celmi, ē-celma pagātnes nemaz nav gaidāma (kaut gan tāda tomēr gadās arī tagadnes sto-celmiem Adolfi gramatikā, piem.: īdzu, nuosarcu, tag. īgstu, markstu 181). Drīzāk jādomā, ka daži 17. gadsimta gramātiķi ir aplam ieviesuši c, dz pagātnes indikātīva viensk. 2. personas formā no pagātnes aktīvā divdabja vīriešu dzimtes viensk. nominātīva formas (ar -cis, -dzis), ticēdami, ka minētās formas arvien atšķiras tikai ar beigu -s (kā zināmos gadījumos arī ir, piem.: nāci-s, klie-dzi-s). Jo Dresselis un arī Adolfi pats māca (60), ka perfekts resp. pagātnes aktīvais divdabjs esot darināms no pagātnes indikātīva viensk. 2. personas, kam jāpievieno -s (neminēdami anonimajā gramatikā sastopamo, nelatviešiem tik derīgo piezīmi par k > c šai divdabī) ¹⁾. Un daļai no minētajiem vārdiem pagātnes aktīvais divdabjs ir biežāk dzirdams nekā pagātnes indikātīva viensk. 2. persona (piem., divd. rūdzis, plācis).

1) Adolfi gramatikā daži pagātnes aktīvie divdabji tad tā arī aplam ir darināti, piem.: brukis 142, plaukis 170.

Pagātnes saknes vokālisms.

a) Kvalitāte.

Pagātnes formas kv̄v ī e u 161 (rakstīte: kwihzu, infinītīvs kwēekt, tagadne kwēezu) un š ņ ū e u ^{*)} 165 (šņaukt, šņaucu)^{*)} laikam ir pārņēmtas no cita verba: kvīkt, šņūkt (ko dod ME), kaut gan tajās šķiet iespējama arī skaņu mija - pirmajam verbam kā i-rindā, piem., liet: lija < ^{*}liā, otram - kā u-rindā, piem., žaut: žuva < ^{*}žua (sal. La gr 67. §).

Verbam aizmirst (tag. aizmirstu) 166 pagātnē redzams -ir- vietā -er- viensk. un daudzsk. 1. un daudzsk. 2. personā: aizmersu, aizmersam, aizmersat. Ja tā nav drukas kļūda (par ko liek iedomāties turpat blakus esošā viensk. 2. un abu skaitļu 3.pers. aizmirsi, aizmirse ar parasto -ir-), tad formas ar -er- būtu iejauktas no tādas izloknes, kur ir > er (tā Fūrekera dzimtajai Neretai tuvajā Zasā ¹⁾ un varbūt tāpat ir bijis arī kādā izloknē Kursā, kur arī -ir- pārveidojas). Šī -ir- un -er- mija gramatikas autoru varēja nepārsteigt, būdama viņam (zemapziņā) parasta vācu verbu tagadnē (piem.: sterbe, stirbst, stirbt, sterben, ...). Varbūt kādā latviešu izloknē sakarā ar metatoniju ²⁾ tagadnē sto-celmim tiešām -ir- paglābās, bet pagātnē, būdams citādi intonēts, pārvērtās par -er-. ¹⁾

^{*)}Tāpat Dreselim.

1) ir > er (aizamersa "aizmirsās"), bet ir paliek. FBR XIII 82,98.

2) La gr 17. § g.

b) Kvantitāte.

Ar nepagarinātu saknes patskani:

iru 151 (irt, tag. iru) "airēt"; pagātne iru zināma arī no citiem avotiem (skat. par to La gr 420. piezīmi parindē 765.lpp.).

apgullahs 255 (teikumā); šī forma arī mūsdienu valodā ir lietojama gan ar u, gan ar ū.

malt 163 norādīts lokāms kā kult, kam pagātne Adolfi gramatikā ir kūlu 160 (bet Dreselim ar Īsu saknes patskani: kulu). Nez vai šis kult būtu tikai neprecīzs paraugs, jeb vai Adolfi gramatikā tiešām arī domāta pagātne "mālu ar garu ā, kāds izlokšanās šai formā laikam nav dzirdams? Garu ā minētajā formā šķietos dzirdējusi gan tautasdziesmas vārdos (arī skaitot): kultin kūla külējipi, maltin m ā l a m ā l ē j i p i; bet garumu te laikam dziedātāji ieviesuši, vārdus stiepdami un asimilēdami iepriekšējiem.

Blakus tagadnei jūktu "pierodu" ir pagātne ar Īsu u saknē: juku 152 (rakstīts: jukku); blakus šām formām arī infinitīvā ir Īsa u: jukt 152 "gewohnen", bet citur minēts infinitīvs jūkt 186 (bez tuļkojuma). Īsa u saknē šā verba pagātnes formā ir arī Ulmaņa vārdnīcā (pag. juku, inf. jukt, tag. jūku - pēc ME) un Dreseļa gramatikā (pag. juku, pagātnes aktīvais divdabis jucis, inf. jūkt, tag. jūktu 41). Un šī pagātne juku varētu būt, man šķiet, nevis jūku vietā, bet tā varētu būt vecu vecā pagātnes forma blakus saknei juk-, kurā vēl nav ienācis tagadnes infikss n un kurai varētu būt bijušas divas nozīmes: sākotnējā "sajukt" un no tās iz-

J.Endzelīns, La gr 403. paraindes piezīmē 756.lpp.

augusī "pierast" (piem., kāds dzīvnieks, ar svešu baru "sajukdams", var pie šā bara "pierast"). Bet Adolfi tagadne jūkst (Ulmaņa vārdnīcas vecākās tag. jūku vietā) ir vai nu divējādu tagadnes celmu: junka- un juksta- kontāminējums (līdzīgi kā tagadne kūetu - La gr 620. §), vai ar iejaukums no citas paradiģmas, kas piederīga citai (bet tās pašas nozīmes "pierast") saknei jūk-. Šai saknē jūk- garš un laikam akūtēts ū, - tāpēc ka tas mijas ar šādi resp. lauzti intonētu au : jaūcēt, jaūks, turpretī cirkumflektēts resp. krītoši intonēts divskanis, t.s. īsdiftongs mītos ar īsu patskani ¹⁾; un šai saknei jūk- būtu bijis sākotnējs sto- celms tagdnē, bet saknei juk- - o- celms ar iespraustu nāseni, kuriem abiem mēdz būt vienāda - inkohātīva nozīme.

Neparastā intonācija ²⁾ leišu tagadne jūnkstu (kur ir gaidāma ~ vietā) tad arī būtu jaunākas cilmes - radusies kontāminējoties abiem tagadnes celmiem: *juūku + jūkst > jūnkstu > jūnkstu (tāpat kā pūiti < *pūolti - tag. pūolu) ³⁾.

Ar neparasti pagarinātu saknes patskani: pag. grēbu un arī pagātnes aktīvais divdablis grēbis 149 (tag. grebtu, inf. grebt). Šādas tagadnes vai arī pagātnes pareizumu apšaubā La gr 625. §c .

1) La gr 15. § 36. lpp.

2) J. Endzelīns, La gr 403. parindes piezīmē 756. lpp.

3) La gr 60. §.

N ā k o t n e .

Prīmāriem verbiem, kam sakne beidzas ar s, z, t, d, vecākās formas bez ī iesprauduma nākotnes izskaņu priekšā retumis gadās: atrašu 175 (blakus atradīšu), sišu 189 - ko gramatikas autors ap- lam iedomājas kontrahētu no sitišu.

Adolfi gramatika, kaut ar vēl nespēj dot zinātniski pareizu nā- kotnes darināšanas rēgulu, tomēr - pretstatā Dreselim - prot jau teorētiski norādīt uz šiem verbiem ("... ar -t infinītvā...") un diezgan asprātīgi ierāda, kā viegli dabūjama to nākotnes forma - no pagātnes viensk. 2. personas + šu : weddi/chu u.tml. 137. Ka nā- kotnes izskaņu priekšā ī pareizi ir g a r š, to autors, varbūt lauztās intonācijas dēļ, nebūs uztvēris, kaut gan tas viegli būtu ievērojams, salīdzinot pēc dzirdes nākotnes 3. personu, piemēram, vedis ar pagātnes aktīvā divdabja vīr. dzimtes viensk. nominātīvu vedis ; pēc Adolfi abas šās formas sakrīt.

Nākotnes izskaņas daudzsk. 1. personai ir -sim, -simies, daudz- skaitļa 2. personai -siet, -sities 67, 68; pārsvarā tāpat ir vecās i-celma izskaņas.

S a l i k t i e l a i k i .

Saliktie laiki darināti parasti. Salīdzinot ar iepriekšējām, Adolfi gramatikā pirmo reizi redzama saliktā nākotne (būšu sargā- jls), kas uzlūkota (69) par konjunktīva nākotnes formu.

Pēc vācu valodas izveidotajā pasīvā perfekta (un līdzīgi dari- nātā plūskvamperfekta) konstrukcijā es esmu sargāts (tapis) 71 pēdējā vārda rakstījums iekavās laikam norāda, ka autors to jau nojautis lieku latviešu valodā, pierakstīdams tikai pēc tradici- jas.

R e f l e k s ī v f o r m a s .

Atgriezeniskajiem vārdiem Adolfi gramatika (pretstatā iepriekšējām) uzrāda pareizas personu izskaņas indikātīvā. Tagadnes 3. personā ā-celmu izskaņa -ās ar retiem izņēmumiem ir vispārināta (tāpat kā daudzās izlokanēs - La gr 707. § 905. lpp.): redzās 87, notiekās 215, liekās, apzuoģās 255, esjās 110 (bet: krešās 159).

Pareizi novērots (76), ka daži verbi sastopami tikai refleksiīformā: brīnoties, dzirties.

Pareizi ievērots arī tas, ka refleksiīvās formas dažkārt mēdz būt tikai saliktam verbam; taču piemērs gan nav minēts īstais: runāt (tā.vietā derētu, piem., spīdēt, salt); runāties gramatikas autoram liekas neiespējams tāpēc, ka viņš (laikam pēc vācu valodas) piedēvē refleksiīformām tikai vienu nozīmi: kur refleksiīvais elements si resp. sevi būtu verba izteiktās darbības objekts. Tad nu runājuos pēc viņa domām būtu absurds: "es runāju sevi".

Adolfi gramatikā verbu sarakstā gadās bez refleksiīvās galotnes daži tādi verbi, kas tagad bez tās nav parasti: gaust 146, grenzt 149 "murren", (uz)muost 167, skaist 190, tiekt 200 "erreichen, überholen", tiept 200 (bez priedēkļa) "mit worten streiten, Recht haben wollen". ME šādas formas rāda gan arī no citiem avotiem.

Vecā tipa refleksiīformas ar refleksiīvo elementu si resp. sa vai s aiz priedēkļa gramatikas autoram pašam negadās (izņemot apkaist 190, kur, kā aizrāda La gr 710. §, s- verba saknes priekšā vairs nav izjūtams kā refleksiīvais vietniekvārds). Bet tādas refleksiīformas ir gan pieņēmas prepozīciju nodaļā, aplūkojot

priedēkli sa-, ko autors sajaucis ar refleksiīvo elementu: kur-
 ūsi (Curische Letten), sākot no Skrundas līdz prūšu robežai, vairu-
 ņam saliktu verbu iespraužot -sa-, teikdami apsarunaties "aprunā-
 ties" vietā, apsaraudzīt, atsašķirt "apraudzīt", "atšķirt" (patie-
 ņībā "apraudzīties", "atšķirties"!) vietā, nuosaslēpt, pārsašķelt,
uzsaplēst 243. Gramatikas autors domā, ka tā esot drīzāk šās valo-
 ņas kļūda (vitium) nekā īpatnība, un atstāj katra paša ziņā runāt
 vai nerunāt turieniešiem šādi līdz.

Piezīme. - Refleksiīvus lietvārdus Adolfi gramatikā nesasta-
 pu; gaidāma refleksiīva forma nav lietota, piem., vārdā aug-
šamceišana 9 "die Auferstehung".

D ē b i t ī v s.

Dēbitīva ja- tāpat kā iepriekšējās gramatikās varbūt lasāms ar
 ņsu a (kāds tas ir arī tagad vairākos apvidos) un tāpat kā tajās
 dēbitīvs ir dēvēts par ģerundiļu.

Nozīme tam tagadējā resp. vajadzības (75), taču pieminēta "ru-
 ņāšanas formulās" ir arī vēl sākotnējā nozīme: winnam newa j a-
h d 257 "non est illi quod edat" (bet: vinam grāmatas jālasa
 legendum est illi; er muss Bücher oder Briefe lesen").

Tāpat kā tagad literārajā valodā dēbitīva objekts ir nominatīvā,
 piem.: siens, mieži jāplauj 258 (bet atkarā no verba bīties dēbi-
 tīva objekts ir ģenitīvā: vinam manis jābīktās 258).

Imperatīvs.

Arī Adolfi gramatikā imperatīvs parasti veidots ar pievienotu personas vietniekvārdu. Prīmāro verbu viensk. 2. personas imperatīvs mācīts šķirams no indikatīva (100) ar galotnes -i atmetumu, piem.: indik. dzeni, duodi - imper. dzen, duod 100, 131.

Taču šāda starpība, kas varētu būt atbildusi izrunai kādās iaksoņēs (jo dažās tāda vēl tagad vērojama)¹⁾, gramatikā praktiski tomēr nav ievērota - ir paburēts -i arī imperatīvā, piem.: dzeni 121, krāji tu 101.

ā-celmu imperatīva viensk. 2. personā gadās paglābta vecā re-
fleksīvā izskaņa -ais : sargais 78 (blakus sargies, sargajies),
rimstais 248 (laikam no iteratīvā rimstīties, ko dod ME).

Daudzskaitļa 2. personā Adolfi nešķir tagadnes indikatīvu no imperatīva ne teorijā, ne praksē. Viņš māca (59), ka daudzskaitļa 2. personā gan indikatīvā, gan imperatīvā, gan konjunktīvā esot "trejādas galotnes - -ait, -āt, -iet: jūs darait, darāt, dariet, taču ne ar vien un ne visiem vārdiem".

Paradēģmās redzama vēl ceturtā izskaņa -at (laižat 62); -ait pienācīgi gadās tikai tagadnes ā-celmiem, bet pārējās izskaņas lietotas juku jukām, kā jau pēc neprecīzā teorētiskā formulējuma gaidāms. Piem., gan indikatīva, gan imperatīva nozīmē dotas formas sargāt, sargajiet, sargajāt 60;

indikatīvs	<u>dabujiet</u>	imperatīvs	<u>dabujat</u>	97
"	<u>krājiet</u>	"	<u>krājiet</u>	101
"	<u>deijāt</u>	"	<u>deijat</u>	114
"	<u>smeijāt</u>	"	<u>smeijiet</u>	110.

1) Laf 420. §.

2) To esmu arī Kauguros dažkārt dzirdējusī: skatais, pagaidais !

"III konjugācijas" primāriem verbiem (kam infinitīva -t priekšā kāds līdzskanis) Adolfi gramatika laikam nav atzinusi izskaņu iet, jo, apkarojot izteiksmi laidiet mums lūgt 62 ir argumentēts par to, ka verba laist paradigmā nemaz neesot tādas formas laidiet (bet gan laižat).

Ir aizrādīts (61), ka latviešiem imperatīvā ļoti parasts lai jeb laid (laidi ¹⁾ ba lai 233 "lai jau notiek"), kas pareizi izprasts kā verba laist imperatīvs un mācīts savienojams ar tagadnes indikatīvu, minot piemērus ne vien ar 3. personu, bet arī ar 1. personu: lai(d) es sargu 61, laid mēs esam 51, kas tagadējās gramatikās nav sastopams. Taču sarunu valodā dzirdamas ir gan šādas konstrukcijas, kām vismaz nokrāsa ir imperatīva, piem.: "Lai es saistu! (Kas tev?)".

Arī Adolfi gramatikā par nākotnes imperatīvu dēvētas tādas konstrukcijas kā man būs sargāt 63 u.tml.

K o n d i c i o n ā l i s .

Kondicionālis atrodams Adolfi gramatikas imperfekta un plūskvamperfekta "konjunktīvā", piem.: es sargātu, es būtu sargājis 68. Vienskaitlī tas visās personās beidzas tāpat kā tagad ar -tu, -tuos, bet daudzsk. 1. personā ar -tum, daudzsk. 2. personā ar -tut 68 (tāpat Rēhehūzenam), atbilstošās refleksīvās formas ar -tamuos, -tatuos 78, 104 (kā anonimajā gramatikā).

It kā daudzskaitļa 3. personai īpašajā formā lautans 108 pēdējās zilbes a laikam gan nodrukājies o vietā tāpat kā kļūdu laboju-

1) Partikula ba Adolfi gramatikā ir visai parasta.

nā korriģētajā formā krahtahs 104. Taču arī gan Langijs dod daudzskaitļa 3. personai īpašas, no viensk. 3. personas atšķirīgas, bet daudzsk. 3. personai līdzīgas formas ar -tut. Bet tā arī ir kļūda (skat. Lng. 524).

A t s t ā s t ā m ā i z t e i k s m e .

Adolfi gramatikā relatīvā moda jeb atstāstāmās izteiksmes vienkāršajā un saliktajā tagadnā (kas vienīgās no šā moda laikiem tur atrodamas) ir lietotas dzimtē un skaitlī mainīgas lokāna tagadnes divdabja formas (tagad par^asto nelokāmo formu ar -not vietā), piem.: vienskaitlī vīr. dz. forma sargus jeb sarguots, siev. dz. sarguoti, daudzskaitlī vīr.dz. sarguoši, siev.dz. sarguošas 63. Lietojums teikumā: laudis teic, ka jūs tikuši ("čakli") sarguoši 63. (Atbilstošās Refleksīvformas šiem divdabjiem nav atrodamas.)

Šās formas pašas par sevi nebūtu pārsteigums, jo tādas ir zināmas arī no izloksnēm (kā rāda La gr 768. §). Savādais ir tas, ka šās atstāstāmās izteiksmes resp. tagadnes lokāmā divdabja formas parādīgumā mainās ne vien atkarā no dzimtes, bet bieži, gandrīz parasti, divainā kārtā arī atkarā no personas (vienskaitlī), piem.: es redzuots, tu redzis, viņš redzus 82. - Šās visas trīs ir pareizas un šim verbam iespējamās tagadnes lokāmā divdabja formas; to pamatā ir dažādi tagadnes celmi (skat. La gr 723., 724. §), un tās ikvienu būtu lietojamas visu minēto vienskaitļa personu nozīmē. Liekas, ka gramatikas autors būs tās sadalījis pa personām patvaļīgi, raudzīdamies, lai būtu jo lielāka līdzība ar katras personas indikatīva formu, piem., i-celma forma redzis piešķirta viensk.

2. personai, ar kuras indikātīva formu redzi tā vislīdzīgāka. Pēc analogijas autors būs darinājis un piedēvējis viensk. 2. personai citas formas ar -is no vārdiem, kam nekāda 1-celma tagadne nav, piem.: tu sargis 68, tu daris 91. Verba būt divd. forma esis 73, 78 varētu būt pareiza 1-celma forma (ievērojot, ka arī tagadnes indikātīva daudzsk. 1. persona ir sastopama ar 1-celmu: esim 66, 254). Taču arī tā ir sastopama tikai parādēģnās, bet ne frazēs, kur tās vietā ir parastākās formas ar -us, -uots: "tu esuots jeb esys bagats" 256x

Pareiza ir arī šā tagadnes divdabja forma esu 51, kas ir arī izloksnēs pazīstama un kam formā pilnīgi (bet ne gluži lietošanā) atbilst leišu esa - kā rāda La gr 724. § 933.1pp. Šis esu ir ne-
katras dzimtes forma, kas Adolfi gramatikā sastopama vīriešu dzim-
tes nozīmē - gan vienskaitlī, gan (kā leišu un prūšu valodā)¹⁾
daudzskaitlī, piem.: es e s u bijs (siev.dz. esuoti bijusi), vi-
ni e s u bijuši 51, viņi e s u
tapusi 55. Daudzskaitlī blakus esu dota arī istā vīrie-
šu dzimtes forma esuoši.

Problēmatisks ir formas kā daru 91, tuopu 85, redzu 82, lauju 106, kas arī dotas divdabja nozīmē - kā minētais esu; dažkārt tām blakus ir neapšaubāmās vīr. un siev. dzimtes divdabju formas, piemēram: "es redzu auch redzuots, tu redzis, ... 82, es daru auch daruots, daruoti, tu daris, 91". Teorētiski šās formas ar -u (daru, tuopu u.c.) varētu būt tagadnes divdabja nekatras dzimtes i formas - kā esu -, kurām leišu valodā atbilst formas ar -a. Tomēr tautas valodā izloksnēs tās laikam nekur nav dzirdētas²⁾, jo tās

1) J. Endzelīns, Senprūšu valoda, 139. § b.

2) Skat. La gr 621. piezīmi parīndē 933.1pp.

kā pārprotamas ir atmiestas. Vai Adolfi laikā tās būtu vēl bijušas? Tam par labu runātu Langija esi, piem.: ... tāl tas esi lng. 352, kas varētu būt verbāla i-celma tagadnes divdabja nekatras dzimtes forma, kas lietota relatīvā modā nozīmē un kas arī pilnīgi sakrīt ar tagadnes indikātīva viensk. 2. personu. Tā kā minētās formas ar -u sastopamas atstāstāmajā izteiksmē tikai viensk. 1. personas nozīmē un tikai parādēģmās, tad drīzāk jādomā, ka tās īstenībā arī ir indikātīva formas; varbūt tās ieviestas pēc jau minētā divdabja esu parauga, kas ļoti atgādināja indikātīva formu esmu.

Pārsteidz gan tad visu šo mākslīgo formu lielā izplatība Adolfi gramatikā, kur citādi ir arī smalki pareizi novērojumi par latviešu valodu.

D i v d a b j i.

No tagad pazīstamām divdabju formām Adolfi gramatikas parādēģmās trūkst tagadnes aktīvā divdabja jauninātā viensk. nominātīva ar -uošs¹⁾ un nākotnes aktīvā divdabja ar -šuoť (resp. ar -šus, kas pazīstams izlokenēs).

Nelokāmus divdabjus, kādu nav latīņu valodā, autors nav teorētiski atzinis arī latviešu valodā. Piemēram, tagadnes divdabja nelokāmā forma ar -uoť ir dēvēta par ģerundiju (69).

1) Adverbu nodaļā gan ir adverbs nākuoši 224 "kunftig" ar -i, kādas mēdz darināt blakus (i)o-celma nominātīviem.

divdabjiem veltītajos paragrafos Adolfi gramatikā uzrādīti šādi divdabji:

a) aktīvie (65, 209) -

- 1) tagadnes divdabis ar -dams,
- 2) " " " -us jeb -uots, -uoti,
- 3) pagātnes " " -(i)s, -(u)si,

b) pasīvie (75, 210) -

- 1) pagātnes divdabis ar -ts,
- 2) nākotnes - īstenībā tagadnes - divd. ar -ms (sargams),
- 3) nākotnes divdabji - īstenībā verbāladjektīvi ar -tins (kas neesot visos apvidos ļoti izplatīti 210); pēc nozīmes gramatikas autors tos identificē ar tagadnes pasīvo divdabi, kā arī ar dēbišļu, piem.: ... kas tiem sargatins (sargams, jasarga) 255.

c) intransitīvie (ar ko domāti atgriezeniskie) divdabji:

darāmās kārtas ar -damies, ciešamās kārtas ar -mies 80.

Bez šiem citur parādējamās ir arī atgriezeniskie pagātnes aktīvie divdabji, kam nav uzrādītas sieviešu dzimtes formas (77).

Īpatnības divdabju atvasinājumā.

Sakarā ar atstāstāmo izteiksmi jau aplūkotojam tagadnes divdabim (kam mūsdienu literārajā valodā atbilst nelokāma forma ar -uot)¹⁾ gadās verbāla i-celma forma, piem.: viensk. akuz. gribišu

1) Šim divdabim gadās arī nōmināla i-celma locījuma galotne: viensk. akuzātīvs esuoti 256 (sal. La gr 723., 724.š).

52, 64, 254 (blakus gribuošu), kā arī jau minētais viensk. nominatīvs redzis-redzis 82 (blakus ar -us, -uots); sienis 116 (blakus ar -us, -uots).

Tagad parastā esuoša, tuopuoša vietā ir esams 52 "der da ist", tuopams 56, kas teikumos gan negadās, bet tikai divdabju sarakstā; iespējamās šādas formas būtu (sal. lei. gramatikas terminu esamsis laikas). Mākslīgi konstruēts šķiet "perfekta divdabis" bišams 52 "der da gewesen ist" (taču tas drusu atgādina dārza bišumu ("bišis") daudz ... kuoku La gr 163. §. Tam līdzīgs darinājums ir "imperfekta divdabis" tapams 56.

Pagātnes akt. divdabju formas bieži ir sinkopētas, piem.: darrijs, darriji 91. Savādas formas ir blakus parastajām minētās - siev. dz. viensk. nominatīvs sargusi, daudzsk. sargušas, vīr. dz. sarguši 60, kas būtu savādi sinkopētas vai arī piederīgas kādam primāram verbam sargt (sal. ME ieraugt "ieraudzīt" un Le Le pag. akt. divd. ieraudzis 101). Līdzīgs ir vīr. dz. viensk. nominatīvs kaitis "kaltējis" 216.

Par perfekta divdabi dēvētais smējus 110 "als er gelächet hatte" (blakus pagātnes aktīvajam divdabim smējis un tagadnes akt. divdabim smējus) rādās identisks ar leišu pagātnes nelokāmo divdabi (ar -us) un ar tam atbilstošajām atliekām latviešu valodā¹⁾. Līdzīga forma varētu būt starp adverbjiem minētais tikus 226 "zur Zeit", kas lietots arī kā saiklis.

1) La gr 736. §.

I n f i n ī t ī v s.

Arī infīnītīvi meklēti latviešu valodā tādi pat kā latīņu valodā; tāpēc blakus parastajam infīnītīvam (piem., būt 52) ir vēl konstruēts perfekta infīnītīvs b i j u š u (kā lat. fuisse) un nākotnes inf. būt g r i b i š u (kā lat. futurum esse). - Šeit redzamas īstenībā pagātnes un tagadnes aktīvo divdabju viensk. akuzatīva formas, kas tukojumā - pa daļai pēc vācu valodas parauga - atbildušas minētajiem infīnītīviem latīņu valodā (skat. Adolfa gramatikas 254.lpp., piem.: ... saka tev(i) sargājušu u.tml.). Ir veidoti arī ciešamās kārtas infīnītīvi: sargatam tapt (tagadnes), sargatam būt (nākotnes) 75.

Neparasts saknes vokālisms infīnītīvā:

pempt 169 - laikam ar e-pakāpi (blakus parastais o-pakāpes pampt).

Infīnītīvā dažkārt ieviests vokālisms no tagadnes; tā kā tas gads arī izlokšanās (skat. iepriekš par infīnītīvu Dreseļa gramatikas apskatā), tad varbūt sekojošo infīnītīvu vokālisms nav patvaļīgi rakstīts. Ar dažādu saknes vokālisma dzirdētiem infīnītīviem Adolfa gramatikā varbūt gan dažkārt patvaļīgi ir piedēvēta katram sava nozīme. -

kūst 160 (tag. kūstu, pag. kusu). Nākotne: kusišu liktu domāt, ka ū infīnītīvā patvaļīgs, bet jāatceras, ka nākotni šādiem vārdiem ir mācīts (136 sk.) atvasināt no pagātnes.

mūkt^{*)} 167 "grimt", bet : mukt "bēgt" (nākotnes arī divējādas: mūkšu, mukšu).

*Tāpat Dreseļa.

pluokt 169 (pluoku, plaku, plakšu) 176, 136 "flott werden", bet:
plakt (pluoku, plaku) "glatt niederfallen".

plēst 171 (plēšu, plētu, plētišu) "ausbreiten", kur varbūt saknes
 patskaņa kvantitāte vēl nav nolīdzināta pēc pagātnes (skat.
 La gr 182.ļe, 625.ļb); bet: plēst (plēšu, plēsu) "reissen".

striegt (striegu, strigu) 197 "stigt"

jūkt 186 minēts kā paraugs, pēc kura esot jāloka šūkt "trīcēt";
 taču alfabēta kārtā atrodams verbu sarakstā tikai jukt "ge-
 wohnen".

Parastās izskaņas -īties vietā -oties: brīnoties 76.

A r a t s e v i š k i e m v e r b i e m s a i s t ī t a s
ī p a t n ī b a s .

Dažiem verbiem saknes beigu konsonantismā ir īpatnības, kādas
 daļai pazīstamas arī no izloksnēm.

Nebalsīga līdzskaņi balsīga vietā:

mēst, pagātnes viensk. 2.p. mesī, nākotnes viensk. 1. p. mēsišu

137; (bet 164.lpp. šis verbs rakstīts ar z parasto z, kā aizrā-
 da K.Draviņš¹⁾, uzlūkodams s iepriekš minētajās formās par dru-
 kas kļūdu. Taču ar nebalsīgu svelpeni šo verbu ^{arī} no izloksnēm rā-
 da ME.

smelkt 194, tag. smelču, pag. smelcu, divd. smelcis.

¹⁾Tāpat Dreselim.

1) K.Draviņš, Christophor Pūreckers, Adolphis und anderer Anteil
 an der lettischen Grammatik von Jahre 1685. Lund 1956.

saknes beigās līdzskapi variē:

verbam blenzt: blenz- 140, blend- 232 (līdzīgu variāciju izlok-
anēs rāda ME)X,

verbam šķērst (183): šķērs- (pag. viensk.2.p. šķērsi)

šķērz- (pag. viensk. 1.p. šķērz²)

šķērd- (tag. viensk. 2. šķērdi)

verbam riest (176): ried- vai riez- (tag. riežu), riet- (pag. rie-
tu). Tulkojums: abfallen.

Ir sastopami (vai nu neparasti) primāri verbi (kurū vietā tagad
pazīstami atvasinājumi no tās pašas saknes):

dauzt^{*)} (tag. dauzu, pag. dauzu) 142 "dauzīt"

kriet (norādīts lokāms kā smiet) 114 "krejot"

kupt (kā drupt) 160 "kupināt"

liest (-liestu, -liesu) 162 "liesēt"

lupt (kā klupt) 163 "laupīt"

laut^{*)} (kā laut) 109 "paudēt"

plāpt (kā kapt "kāpt"?) 171 "plāpāt"

rūpt^{*)} (3.p. rūp, rūpe, rūps) "rūpēt(ies)"

sekt(ies) (seku, seču) 186 "sekot"

sū(r)st (sū(r)stu, sū(r)stu) 198 "sūrstēt"

virzt (viržu, virzu) 207 "virzīt"

Blakus parastai nākotnes 3. personas, kā arī kondicionāla formai
(kaitēs, kaitētu) ir it kā primāra verba pagātne kaitē un pagātnes
akt. divdabīš kaitis un varbūt arī tag. 3.p. kait jeb kaiš 216.

^{*)} Tāpat Dreselim.

Neparasti bezpriedēkļa primāri verbi (gan vienīgi infinītvā):

zīt 123, nikt 168; tiem blakus tagad parastie atzīt, apnikt, no kuriem vienīgi darinātas finītās formas. Blakus aizmirst 166 arī uzrakstīts infinītvā bez priedēkļa, taču ar piezīmi, ka nelietojams - "non in usu". Var būt, ka šās piezīmes tikai trūkst arī infinītvā zīt un nikt (bet zīt gan ir atrodamas arī no citiem avotiem - ME). Bez priedēkļa nuo- minēts ziegt 186 "noziegties" un lietots prast teikumā: gana var prast tuos puļšus savu kungu maz sargājušus 254. Bez parastā priedēkļa at- dots arī rieht (rie- bju, riebu) 175 "zuwiedern thun" (ko rāda arī ME).

Tagad šie verbi Adolfi gramatikas dotajā nozīmē bez priedēkļa nav lietojami, un liekas, ka vismaz daļa no tiem tā nebūs lietoti arī Adolfi laikā dzīvajā tautas valodā. Jā, piem., jēdziena "noziegt(ies)" galveno saturu - pašu ļaunumu izsaka tieši priedēklis (tāpat kā "nozieguma" vāciskajā tulkojumā das V e r gehen); tāpēc priedēklis nuo- nevar būt bijis atņemts (sal. nuodarīt "darīt ko ļaunu"). Bez priedēkļa ziegt nozīmētu tikai to pašu, ko atbilstošais lei. žengti - "iet, soļot". Tātad priedēkli ir atņēmis pats gramatikas autors, cenšamies sakārtot pēc alfabēta verbu saknes.

ADVERBI.

^{1/} Adofi gramatika pirmā sīki un plaši (17 lappusēs) aplūko arī adverbos, ko iepriekšējās gramatikas tikpat kā nemaz nedara. Adverbi ir iedalīti 17 galvenās grupās un minēti lielā skaitā. To starpā ir daudzi tagad neparasti. Savādas ir arī daudzas no uzrādītajām adverbu grupām, piem.: jautājamie, apgalvojamie, apsveicināmie (salutandi), pateicības (gratias agendi) u.c. adverbi. Jo adverbos ir ietilpinātas arī partikulas, pa daļai interjekcijas, adverbiāli lietojami vārdi un vārdu savienojumi un pat veselas frazes, piem.: nele 224, luk 232, nuo tālenes 220, vecā dabā 229, labsvakars, paldies 234, du:ču 232, nei šis, nei tas 231. Iemesls tam pa daļai tas, ka autors raugās uz latviešu valodu no vācu valodas viedokļa, teikdams, piem., ka esot daudz vācu adverbos, kas nevācu jeb latviešu valodā esot jātuiko ar nōmenu lokatīvu vai kā citādi (218). Šādi tuikojumi tad arī ir adverbos skaita vairotaji.

Nodaļas sākumā ir aizrādīts, ka adverbi varot būt primitīvi un derivatīvi (pirmatnīgi un atvasināti).

Par pirmatnīgiem, - kas neesot cēlušies no citiem vārdiem, autors uzskata arī veiti un apiam 217, jo sakars ar pamatvārdiem ¹⁾ varēja būt vājāk izjūtams. - Blakus pirmajam autors varēja nepazīt ne substantīvu velts, nedz adjektīvu velts ²⁾; bet otrs nebeidzas ar -i, ko autors, kā liekas, uzskata par nepie-

1) Adv. veiti ir senais ē-ceima vsk. datīvs - ME; apiam < apiamu - La gr 479. § 618. lpp.

2) Tā ir, piem., Kauguros, kur pazīst izloksnē laikam tikai adverbos (par) veiti.

ciešamu visiem tiem adverbiem, kas cēlušies no adjektīviem. (-i tādiem dots arī komparatīvā un superlatīvā, kā arī -u vietā pozitīvā.) Adverbiem veiti un aplam gradācija rādīta "irregulāra": komparatīvs veidots ar juo, superlatīvs ar visai, kas lietoti pozitīva priekšā.

Par adverbiem lietotās formas ar -i.

(Īpatnības.)

1) -i tagad neparasts - lieks: pēni 223; blakus parastajam maz (< *maza - La gr 472. §) ir it mazi, pamazi 227 (sal. lei. pamaži - La gr 472. §), puslīdzī, nelīdzī 228, -reizi 226, komparatīvs pirmaki 234. -i tagad neparasta -u vietā: sebi 224, augsti, zemi 227.

2) pati forma resp. atvasinājums tagad neparasts: ā-celmu senie vsk. datīvi tiešam t i e s i 231 "wirklich wahr", nelieti 234 "unnützlich"; atvasinājumi no divdabjiem nakoši 224 "künftig", tikuši 224, 63; pārējie: ne šādi, ne tādi 231, atsprāki 221, kreisišķi, labišķi 221, pilni 227 "vollauff, völlig", vienādīgi 228, atšagarni 221/228 (sal. Glōka atšagārnī - RKr XIV 44) "ačgārnī".

3) vārds neparasts (leksiski): pamaggi 227 "zu wenig" (sal. kuraisko mağ "maz" ME), atšerbi 222 "querwerte" (sal. apžērbu "jāteniski" ME), šiti, šiedi 226 "also, solcher Gestalt", buki 229, pēdējais laikam ir leitisms (sal. lei. būk "it kā", kas nepārveidots sastopams arī Langija gramatikā un vārdnīcā - 419, 39).

1) Sal. *augšķi u.c. adverbis ar -i blakus o-celma adjektīviem - La gr 471. §.

F o r m a s a r -u (grupētas kā iepriekšējās ar -i).

1) Blakus parastajam tur ir туру 218, kas savu -u laikam ieguvīs no pretējas nozīmes adverba teju 218; komparatīvs tāla-
ku 221.

2) Blakus parastajiem še, šeit(an), te, teit(an) ir š e j u,
t e j u 218 (pēdējais sastopams arī Kursas t.dz. RKr XVI 103; sal. lei. te-jaū - La gr 474. § 612. lpp.). Vsk. instrumentāļi laikam ir tecīnu, aulīsku 224 "im Galop", atkaru (no adjektīva "atkars - ME), varbūt arī nuodaļu 233 "nošķirti" (sal. vsk. Instr. nuomaļu, nuopakaļu - La gr 465. §) un nuosiršu 228, kur š laikam š vietā - sal. nuosiršu ME, nuosirši EH; bet varbūt nuosiršu, nuosir(ds)+ šu - no prepozīcijas, vsk. ģenitīva un partikulas savienojuma.

Verbāla forma šķiet pieplaku 228 (sal. gulu - La gr 482. §).

3) Saliktenis ar partikulu otrā daļā šķiet kašu 229 "gleich, also" (sal. kāšu "gleichwie" ME), kažu 229 "varbūt" (sal. šās pašas nozīmes kažāk, kažām ME, kā arī lei. kaž(in)).

Vsk. instrumentālis reizams formā ūzmašu 233 "besonders" (sal. ME adv. uzmašān, adj. uzmašs). Vsk. instr. ir laikam arī atšubu 228 "mit verwandter Hand" (sal. ME atšubu, atšaubu "rückwärts") un čūrisku 228 "vorwärts auffm Gesichte".

Verbāli adverbi šķiet knūpu "krum gebogen auff dem Mund" (ME min verbu knūpt), pagubu 228 "gebückt" (ME min verbu pagubt).

F o r m a s a r - a .

Ar literārajā valodā neparastu -a: (vien)līdzā 233 (tā arī Raķu t. dz. nāc man līdzā tautipās RKr XVI 164 un dažkārt arī Kauguros, piem.: neišt citiēm līdzā).

Ar -a beidzas diezgan daudzas formas (iekša, āra, apakša 219, priekša 220, kuopa 233, tukša, pācgala "letzlich" 234), kas liktos droši vsk. lokatīvi, ja netrūktu lokatīva beigu patskanim parastā garuma apzīmējuma (-ā), kas īstajos lokatīvos arī adverbu nodalā nemēdz Adolfi gramatikā iztrūkt, piem.: tejumā 219, semē, Laukā 216. Iepriekš minēto formu raketījums ar -a nav netīšs: par to liecina 237. lpp. prepozīcijas apakš salīdzinājums ar nōmenu vsk. lokatīva formu (zemes apakšā) un ar adverbu formām (apakša jeb apakšan). Nav skaidrs, vai starpība tikai grafiska, jeb vai tā bijusi arī fonētiska; drošāk liekas, ka tikai grafiska. Taču minētajām formām ar -a bieži blakus ir illatīvs ar -an; varbūt formas ar -a radušās no illatīva, kas lokatīva ietekmē zaudējis -n. Šādu varbūtību it kā pastiprina patlaba 232 (blakus patlabad)²⁾, kur arī šķiet zudis parastais -n.

Savāds -a ir savienojumā rīda rīdams 233 (kam blakus līdzīgs savienojums ar to pašu nozīmi: rinde rindēms "Reihenweise"); Mē šo savienojumu, šķiet, saprot kā "rīdā jeb rīdams", sakatot pirmajā vārdā varbūtēju patstāvīgi lietojamu lokatīvu. Bet Adolfi, liekas, nav devis to tā lasāmu, bet gan kā vārdkopu, jo starpā nav nekādas interpunkcijas zīmes ne šajā, nedz minētajā blakus esošajā savienojumā, un cits līdzīga rakstura savienojums ir raketīts tieši kopā: kārtakārtām 233. Lasīt šā -a vietā pa-

1) rīda < rinda Mē.

2) -d laikam pārņemts no sinonimā labad.

rasto dek. ģenitīva -u (kas redzams 227.lpp.: reizureizām) ne-
 liekas droši, jo Adolfi gramatikā gala patskaņu kvalitāte mēdz
 būt apzīmēta pareizi. Domāju, ka arī -a minētajos piemēros ir
 rakstīts pareizi, jo šķietos dzirdējusi Kauguros (?) "kārtā
 kārtāms" un "rinda rindāms". Šais Adolfi piemēros formas ar
-a resp. -e tad būtu vai nu vek. nominatīvi, kas sākotnēji va-
 rētu būt bijuši tādes teikumos kā "tur ir (viena) k ā r t ā
 (ar vēl citām) k ā r t ā m" ; vai arī tās ir pārveidotas cel-
 maformas saliktoņu pirmajā daļā (sal. abrakasis jeb abrākasis
 - La gr 123.§).

Varbūt tad pareizs (proti, celma saliktoņa pirmās daļas bei-
 gu) -a, būtu arī savienojumā : ar weenaween 224 "mit eins";
 jeb vai šis savienojums būtu ar disimilāciju radies no iterā-
 tīva "arvien a(r)vien", vai arī pareizā "arvienu vien"(ME) vie-
 tā?

F o r m a s a r -is, -īs.

Adolfi gramatikā ir uzrādīti tagad neparasti adverbji ar -is
 un -īs. Starp formām ar -is ir senie (1)o-celmu daudzsk. instru-
 mentāļi, piem.: pulkis 233, viģle gadis 225 un ar piedēkli
*-ies- darināti komparatīvi, piem.: labis 228 "besser" (sal. La
 gr 326.§ 1). Bet grūtāk nosakāma cilme ir adverbjiem pirnis 234
 "ene", pēdis 234 "zuletat", pipirkāķis 228 "so viel man mit
 dreyen Fingern fassen kan", kā arī adverbjiem ar -īs (rakstīts
-is): sabalīs 233 "stückweise", sānīs 222 "seltwerts" un suolīs
 228 "Schrittweise".

Formu pirnis J. Endzeļins (La gr 326.§ 3) uzlūko par sākot-

nēju komparatīvu vai arī par daudzsk. instrumentāli, bet pēdis - par substantīva pēds "pēda" daudzsk. instrumentāli: pēdis no "pēdies" (La gr 233. §). Liekas, ka nebūtu neiespējams uzskatīt arī pēdis par komparatīvu - tāpat par gramatisku sinonīmu formai pēdāk (ko min La gr 326. § 3, kur uzrādīti arī citi līdzīgi komparatīvi no substantīviem). Tā liekas tāpēc, ka 1) pēdis tiek lietots adverbā komparatīva "vēlāk", "pēcāk" nozīmē, piem.: pirnāk kampu šķīstu, nītis, pēdis pašu audējīnu; vedēji laiž pirmis uz turieni un pēdis ... uz ... mājām - ME;

2) formai pēdis, kā arī tās pārveidojumam pēc, saknē ir šaurā e, kas o-celnu daudzsk. instrumentāļa formā būtu lejzemieku izlokšanās pārvērties par platu e pēc citiem locījumiem, - kas vērojams līdzīgās drošās daudzsk. instrumentāļa formās, piem.: sešis bērīs kumelīnis (no Nīcas) Le La 99, retis ME (un adverbu retis vis nelielo komparatīva nozīmē); kaut gan - pēdējiem piemēriem etimoloģiskais sakars ar pārējiem locījumiem ir stiprāk izjūtams, un tas varēja veicināt e kvalitātes maiņu ($e > e$). K. Mülenbachs aizrāda (DJ III 94), ka prepozīcija pēc varējusi pieslieties adjektīviem ar šaurā e : pēdīgs, pēdējs. Šās domas balstīšanai viņš min adjektīvu sens (ar platu e) un tā daudzsk. instrumentāli senis (ar šaurā e). Bet šis piemērs nav spēcīgs balsts, jo e šauruma formā senis varētu būt ienācis no adverbā sen, kas abi lietojami pat saliktenī: sensenis ME, jo no adverbā sen e šaurumu daudzi runātāji ievieš pat viscaur adjektīvā sens. Turklāt La gr 326. § 3 rāda, ka senis varētu būt komparatīvs (kā iepriekš minētais labis) un tādā gadījumā šaurā e tanī būtu tieši gaidāms.

Tāpat - gan lietojums komparatīva nozīmē, gan e šaurums saknē vedina domāt, ka pēdis varētu būt komparatīva forma.

starp veida adverbiem (adverbia qualitatis et similitudinis) dots pipirkšķis 228 ar tulkojumu: "so viel man mit dreien Fingern fassen kan"; tam blakus minēts dēminūtīvs pipirkšķītis. Tagad šās formas adverbs nozīmē laikam nav pazīstamas (skat. tālāk). Adverbs pipirkšķis forma varētu būt fonētiski pārveidota salikta substantīva *tripirkētis (sal. trikājis, trinītis) daudzsk. instrumentālis (kā brīžis no substantīva brīdis - La gr 468. §). Ar disimilāciju *tripirkētis būtu zaudējis r pirmajā zilbē un ieguvis t-vietā p- arī ar disimilāciju (sal. skrīdētis < strīdētis - La gr 108. § 4) vai ar regresīvu asimilāciju. Vēlāk visos locījumos ir ieviests -šk-, kas sākumā bijis viensk. ģenitīvā un varbūt datīvā (ar -am) un visos daudzskaitļa locījumos (sal. īketis jeb īkšķis). Laikam kā (1) io-celma viensk. nominatīvs pipirkšķis dots arī ME; tā tālākus pārveidojumus min arī EH, piem.: tabakas atlicies vairs tik tāds pipirkšķs (no Plebalgas). Kauguros līdzīgā nozīmē ir pazīstams piřķšis (ar laužti intonētu -ir- atšķirā no krītoši intonēta -ir- vārdā piřkēts) un arī verbs piřķšināt "sīki un ar pārtraukumiem bērt" (piem.: kūo tu piřķšini pa mazam piřķšim - ka bērt, ta bērt!). Tāpat ar laužtu intonāciju pazīstams (pēc ME) arī jau minētais pipirkšķs un pipirkšķis arī no Smiltenes u.c. izloksnēm, kur laužtā intonācija ar krītošo nav sakritusi. Varbūt tad "pipirkšķī" nav jāmeklē vārds "piřkēts" otrā daļā un pi- nav vis no tri-, bet ir skaidrojams kā citādi - vai nu ar reduplikāciju (sal. ME dadadzis "Ackermannig" ... Wohl mit Reduplikation zu dadad), vai arī ar patskaņu regresīvu asimilāciju no pipirkšķis ME "ein wenig, ein bisschen" (kur pa- laikam ar nozīmi

1) Bet šāda patskaņu pilnīga regresīva asimilācija mēdz notikt laikam gan tikai piedēkļu zilbes un parasti sonōru līdzskaņu priekšā, piem.: ezars < ezaras < ezeras - La gr 35. §.

"zen"). Tomēr meklēt aiz pi- to pašu sakni, kas vārdā pirksts, liek gan sākumā minētais vācu tulkojums "... mit dreyen F i n - g e r n...", kādu izlokšņu formām dod arī ME, gan arī tās pašas pašas vai ļoti līdzīgas nozīmes formas pipirkstiņš, pipir(k)stītis, papirkstiņš ME. Lauzto intonāciju (pi)pikš(k)is varbūt dabūjis no kāda cita vārda; piem., Kauguros pikšis lietojams arī ar nozīmi (prīmāro?) "Furz", un ar laužti intonētu -ir- runā šai nozīmei atbilstošo pirmatnīgo verbu, bez tam te ar laužti intonētu -ir- lietojams arī čirkšis jeb čipkstis, ar ko govju slaucēji apzīmē nepilnu piena strūkli resp. tās radīto trokšni.

Tātad - ticamāk liekas, ka Adolfi gramatikā minētā ^{adverba} pipirkšis pamatā ir substantīvs *tripirkstis.

Adverbi gabalis, sānis, suolīs liekas daudzskaitļa instrumentālu ar -is pārveidojumi. Šais formās varētu būt radies -is vietā -īs pēc i-celmu daudzsk. lokatīva, kas dažkārt lietojams vienādā nozīmē ar daudzsk. akuzatīvu (kas beidzas ar -is un atgādina iepriekš minēto instrumentāli), piem.: naktīs jeb naktis strādāt. E. Mülenbachs, atzīdams (DJ III 39), ka Adolfi ir nepareizi uzskatījis šās formas par lokatīviem, laikam domā, ka rakstījums ar -is ir nepareizs (pareiza -īs vietā). Bet tad nav skaidrs, kāpēc Adolfi neraksta ar -īs, piem., arī vārdu pulkis 233 "Hauffen weise", kas sastopams viņa gramatikā vienā lappusē ar vāciski līdzīgi tulkoto gabalis "stückweise". Arī dziļo augšzemnieku izloksnēs i-celmu daudzsk. lokatīva izskapa ir sastopama adverbos, piem.: dažuodīs "dažādi" u.c. - La gr 476.]. Tāpēc liekas, ka šās Adolfi minētās formas ar -is varētu kādā izloksnē būt runātas ar garu i.

F o r m a s a r -m (s).

senie daudzsk. datīvi vai instrumentāļi ar -ms¹⁾ ir: pareizāms, liekams 224, ciekams 230, rīdams un tam sinonimais rindāms, jau minētais pārims, draudziems²⁾ 233 "Gesellschaft".

Sākotnēji divskaitļa datīvi resp. instrumentāļi (vai pārveidojumi pēc to parauga) ir: pušam "entzwei", pantpantām "gliederweise", kārtakārtām 233, zumakam, zumalam 224, viegļ(in)am 229, val(in)am 229, augšam 249, lēnīnam 228 un laikiem arī šķēršam 222 (ja pēdējās zilbes š ir radies no s ar asimilāciju - par ko jau fonētikas apskatā); it kā ar i-celmu izskatu: visķim (blakus visai) 228 "gänzlich" (sai. višķim, vistīm ME) un panazītīm 10 "gar wenig", kas varētu gan būt arī (i)io-celma viensk. datīvs (sai. pa mazam).

F o r m a s a r -u s.

Daudzskaitļa akuzatīvs šķiet pakiabinus 224 "im Galop", bet verbāla forma tikus 226 "zur Zeit" - pagātnes nelokāmais divdabī, sastindzis datīvs (ME); tas lietots arī kā saiklis.

1) Skat. la gr 256. piezīmi parindē par šādu formu celmiem 609. lappusē.

2) Langlīja gramatikā un vārdnīcā ar -iens baidzas ē- in i-celmu daudzsk. datīvi, piem.: mātiens 368, acelens 434.

F o r m a s a r -n.

Biezgan bieži gadās starp adverbiem illātīvi: iekšān, āran 219, pakājan, priekšān 220 un papriekšān, kas lietots vietas (220) un laika (223) nozīmē. Illātīva un lokātīva (u-celma ar -uo) kontaminējums šķiet virsoņ 219, 245.

Pēc illātīvu parauga (skat. La gr 153.piezīmi 461.lpp.) radies arī šeitan 218; secen 220 dots ar nozīmi "tuvu garām" (nahes vorbey).

Ar -in (kas parastāks dēminūtīvos): tagadīn 217, tūdaļin 224 (Par "jepin" skat. tālāk.)

F o r m a s a r p o s t p o z i c i j u -p¹⁾

parasti apzīmē virzienu uz to, ko apzīmē vārds priekš postpozīcijas: vienup uotrup (blakus šurp in turp) 219, abejup 219 "beyderseits", ārup (blakus uz āru), kurjup "zu welcher Handwerts", zemjup (pēc "lejup"parauga¹⁾), kājup 221 "zu Fusse" (sal. kājām 228 "zu Fuß", kas domāts laikam atšķirīgā nozīmē; sal. kājup celties, kājup palikt¹⁾), katrup 229 "uz kuru no abām pusēm"

Nozīmē attālināties no iepriekšējiem piemēriem ir savjup 221, kā rāda tulkojums: "von sich werts"; tāpat tas neapzīmē vairo tieši (kā cita virzīšanās) "uz savu pusi", bet laikam gan apmēram to, ko tagad izsaka "savrup"²⁾, "atsevišķi".

1) Sal. La gr 558.š.

2) Sal. ME savjup = savrup.

Dažādas citas tagad lit. valodā
neparastas formas.

1) Ar vietas nozīmi: tamēr "biss so weit", šamēr "biss hie-
ner", pretib "gegenüber" (blakus parastais pretim) 220, pārviss
219 "überall".

2) Ar laika nozīmi: turplik "besserhin" (sal. ME turplikām,
turplik, turplīg "turpmāk"), pēc "hernach", gailuos 225, pa-
staruos "zuletzt"; pehtz galla 234 "letzlich", kamērt 230, 255;
blakus parastajam tagad doti, šķiet, kā tam sinonimi tagadin,
patlaba(d), tām (minēts kā kuršu vārds - apzīmēts ar "Curon"),
dabar (dots kā leišu vārds pierobežā). Pie nenoteiktiem laika
adverbiem minēts arī magkeniht 223.

3) Dažādu citu, tagad neparastu nozīmju grupās sastopami -
bēst 229, 233 "varbūt", suit "daudz"²⁾ 233, tādaiš 229 "veltīgi"
(šādā nozīmē ME to rāda no (Für, Fe) rakstiem, bet tādaiš "tā" -
no Barkavas izloknes). Nolieguma (negandī) adverbu grupā ir ie-
vietots šukst 231 "trotz", kam blakus kā Kurzemes forma dota
čuk ar tādu pat tulkojumu. Abas šās formas ir minētas arī pie
necieņas (indignantis) interjekcijām. 248. - Sal. ME interjekci-
ju šukst "still!" un šuks, kas izsaka noliegumu (< lei. šlūkštu
"ja nicht"). Kauguros, dzenot suni kur nost vai prom, saka:
šust! (ME to šādā nozīmē min no Ulmaga vārdnīcas); ar nozīmi "re,
ka nekā!" dažkārt dzirdams diršuki, ko izjūt kā nepieklājīgu.

(Adverbu savienojumus ar prepozīcijām un partikulām skat.
tālāk.)

1) Arī Langija vārdnīca (96, 301) tām apzīmēts ar "Cur." un ir
dots kā viennozīmīgs ar vēl, kas apzīmēts ar "Seng." (laikam "Zem-
gales"; tie tulkoti ar v. noch, lat. adnuc).

2) ME rāda suit(1) no citiem rakstiem un izloksnēm ar nozīmi
"grūti, smagi, pārāk".

PREPOZICIJAS UN PRIEDĒKĻI.

Arī prepozīcijas ir aplūkotas pilnīgāk nekā jebkurā citā 17. gr. latviešu valodas gramatikā. To nozīme parādīta ar vācu tulkojumiem un ar diezgan daudziem lietošanas piemēriem. Ir aizrādījumi par katras prepozīcijas rekciju.

Adolfi gramatika cenšas nošķirt prepozīcijas no adverbiem, ko cetas tā laika gramatikas dažkārt sajauc. Jau nodaļas sākumā (235) paskaidrots, ka apkārt u.c. vārdi, atsevišķi lietoti, esot adverbi, bet, nostatīti priekšā citam vārdam, - prepozīcijas, piem., apkārt ezaru. Formas apakša(n), āra(n), gara, secen, virsu, virson, iekša(n) ir atzītas par adverbiem, nevis par prepozīcijām, kā pa daļai iepriekšējās gramatikās. Adolfi atšķir arī prepozīcijas pēc, pirms no adverbiem pēdis, pirms 234. Šāda starpība varētu būt kādu laiku pastāvējusi vienā izloksnē, jo garāko formu saīsinājums varēja rasties vispirms prepozīcijās - kā proklitiski lietojamos vārdos¹⁾ (sal. DJ III 102).

Ir mācīts, ka vienīgi kā priedēkļi (inseparābiles) lietojami at, le, sa, da un - dīvainā kārtā - arī pa (skat. par to tālāk).

Savāds Adolfi gramatikā ir arī tas aizrādījums, ka minētos

1) Kuršenieku valodā (pēc Kkf) vērojamas kā prepozīcijas pēc jeb pic, pirm (pēc mal s 18, pic zuvs 42, pirm manes iedams 29, pirm trīs metu 27 "pirms trim gadiem"), bet kā adverbi - pēdis jeb pēc, pa pirmis (pēdis nuogājs ...; pēc, kad nuogājs ...; papirmis sitis ...; 96; mēs ... gājām pa pirmis, tie ... gāja pakajā 29). Kā redzams, pirm un pirmis lietoti arī vietas nozīmē - atšķirā no latviešu valodas.

priedēkļus nesavienojot ar vārdiem, bet tikai ar verbiem. Un doti ir piemēri, kas to it kā apstiprina. Tātad autors laikam nav pazinis vai nav iedomājies tādus vārdus kā atkāzas, iepe-
lēks, samazgas u.tml.

Pēc šiem aizrādījumiem alfabēta kārtā ir aplūkotas prepozi-
cijas resp. priedēkļi: aiz (jeb āz^x), ap, apkārt^x, apakē, ar,
at-, bez, daš^x, dēl, ie-, kar, īz^x, iz, kārt^x, klāt, laba(d)^x,
līdz, no, pa, pār, pakal^x, par, pie, pi¹⁾, pēc, pret (jeb pre-
ti, pretib, pretim), pirms, sa-, sec, starp, uz (jeb ūz^x), vis

No literārajā valodā tagad pazīstamās prepozīcijām trūkst:
caur, kuopē, priekš, zem. Iespējams, ka kādā apvidū tās tiešām
nav lietotas, jo "zem" neesot pazīstama, piem., Limbažos²⁾,
"kuopē" nepazīstu no Kauguriem; bet abu pārējo nozīmē varbūt
kur lietoti tikai attiecīgie adverbji, no kuriem šās prepozīci-
jas cēlušās (piem., iet mežam cauri, stāvēt vārtu priekšā).

P r e p o z i c i j u r e k c i j a.

Par rekciju vispārīgi teikts nodaļas beigās, - ka prepozi-
cijas, kas vienskaitlī savienojamas ar akuzatīvu, daudzskaitlī
esot savienojamas ar ablatīvu (resp. datīvu); vienīgi pie -
daudzskaitlī dažkārt arī ar ģenitīvu. (Vienskaitlī aiz "pie" ir
lietots gan ģenitīvs, gan akuzatīvs.)

Atsevišķu prepozīciju iztirzājumā dotajos piemēros bieži
vien sastopams aiz ģenitīva prepozīcijām vsk. akuzatīvs; tas
vērojams arī iepriekšējās gramatikās un, kā redzējām, var at-

^{x)} Šāda forma arī Dresseim.

1) Sal. Rēnenūzena pi.

2) FBR IV 90.

bilst latviešu izloksnēm. Bet gramatikas autora izgudrojums gan šķiet tas, ka pēc dažām prepozīcijām (aiz 235, iekš 239, pār 241, pie 242, starp 244, virš 244) būtu lietojams ir vsk. ģenitīvs, ir akuzatīvs - tāpat kā vācu valodā datīvs vai akuzatīvs atkarā no tam, vai jautājums būtu "kur?" vai "kurp?"; piem.: aiz nama "hinter dem Hause", aiz namu "hinter das Hauss" 235 sk.

A d v e r b u nodaļā pie atrodams savienojumā ar vsk. lokatīvu: pie laikā 225 "bey zeit". Tā ir kļūda, kas radusies, sajaucot vācisko konstrukciju "pie laika" (ko dažkārt dzird vēl tagad "laikuš" vietā) ar tās vietā latviski pareizi lietojamo lokatīvu. Neparasts liekas pēc savienojums ar datīvu: pēc šim 224 "hinfür(?)", kaut gan tas pilnīgi atbilst parastajam pēc tam.

Gadās arī literārajā valodā tagad neparasti prepozīciju savienojumi ar adverbjiem: no tām 220 "daher", no nevilu 226, līdz tur 221. Līdzīgus piemērus no dažām Kurzemes izloksnēm rāda La gr 485. § 624. lpp. Varbūt tad tomēr pareizs būtu arī nule iepriekš minētais pie laikā ?

It kā divu prepozīciju savienojums: no apakš 219 "von unten" (līdzīgi Langijam).

Īpatnības atsevišķu prepozīciju
resp. piedēkļu formā, rekcijā
vai nozīmē.

Blakus parastajam aiz kā apvidu forma minēta āz (kas sa-
stopama arī adverbu nodaļā: āzvakar, āzpērnī 223).

a r mācīts savienojams ar vak. ablatīvu resp. ģenitīvu:
ar prāta 239, ar maizes un vīna 237. Līdzīgi Langijam. Bet no
izloksnēm lībiskajās tā lietojami tikai s i e v i e š u dzim-
tes vārdi (La gr 494.š).

Dā ē l lietots postpozitīvi (kā tagad lit. valodā), piem.:
suoda dēl 239.

Ī z plemināta kā Manceļa lietota prepozīcija ar nozīmi
"līdz" un savienojama ar vak. datīvu un akuzatīvu: Īz pasaules
galam, Īz šuo stundu 240.

ī z lietots ne vien kā piedēklis, bet arī kā prepozīcija
- gan konkrētā, gan abstraktā nozīmē: iz zemes 240, iz ... dzi-
ļām bēdām es piesaucu tev 238.

k ā r t 240 identificēts nozīmē ar "apkārt" (kārt luopiem
tinās) un savienots vienskaitlī ar akuzatīvu: kārt vakaru "umb
den Abend."

k l ā t 240 minēts ar nozīmi "pie" (klāt draugiem), lie-
tots vienskaitlī ar ģenitīvu: klāt sievas.

Blakus parastajam labad dots l a b a, kas arī lietots
postpozitīvi aiz abu skaitļu ģenitīva: manis laba, laužu laba
240. - Rakstījums (labba, labbad) nerāda garu patskani beigās.

Āķiet, ka pareizs te laba varētu būt arī ar ū -a (sal. adverbus pattiabba, pattiabbađ 222): laba varētu rasties 1) no laba(n) - illātīvs arī minētajos savienojumos varētu būt bijis tagad tur parastā lokātīva vietā (manis labā): 2) no labađ - jo, ja lab < labađ (La gr 526. § a), tad gan a un đ nebūs zuduši abi reizē (sal. t < ta < tađ, paga < pagaiđi, kur atsevišķās saīsinājuma pakāpes pastāv blakus). 3) *laba dēļ (> labađ) vietā varētu būt lietots tikai ģenitīvs laba - kā kādēļ vietā kā, piem.: kā tu tū devi? (Kauguros). - Taču ne ME, ne La gr nerāda šo laba, jo no izloksnēm tas laikam nav zināms, bet pēc nedroši lasāmajiem rakstiem tas nebūs atzīts.

līdz savienots gan ar viensk. datīvu, gan ar akuzatīvu resp. instrumentāli bez manāmas starpības nozīmē, piem.: līdz šim laikam jeb līdz šuo laiku 241, es vienā dienā tapu līdz Rīgu jeb Rīgā 56. Minēts arī piemērs līdz man "bis mir" 241, kur man varbūt ir viensk. akuzatīvs - kā vietumis arī citur Adolfi gramatikā (skat. iepriekš par vietniekvārdiem).

pa 241 minēts arī ar nozīmi "līdz" un "zem", piem.: pa galam "bis zu Ende" (sal. parasto pagalam "beigts"; Kauguros saka: tāsi duris pa galam valā ! "... līdz galam"). Prepozīcijas "zem" nozīmē pa savienots ar viensk. ģenitīvu: pa galda "unterm Tische".

Pēc Adolfi un arī Langija gramatikā atrodamiem datiem āķiet secināms, ka šiem autoriem ir bijusi pazīstama prepozīcija *pā (ar tagad nesastopamu patskapa garumu) atšķirā no (parastā) priekšļa pa-. Pēc rakstījuma gan nevar konstatēt garu patskani pre-

pozīcijā pa, jo minēto gramatiku rakstībā par garumzīmi lietotais burts h vārda absolūtās beigās netiek rakstīts; un tādējādi patska-pa garums paliek neapzīmēts, piem., arī vietniekvārdu nominatīvos un ģenitīvos šī, tā, šā, kā.

Langija gramatikā, aplūkojot zilbju kvantitāti, starp citu ir teikts, ka prepozīcija pa veidojot īsu zilbi, ja tā esot s a l i - k u m ā (dots piemērs Pa-ba^ht "unterm Haupt" L 364). Tad nu rodas jautājums, ko izsaka R. Grabis: "Vai tad prievārds pa nav skaitāms par īsu zilbi arī tad, ja tas nav saīkumā?" (l.c. 248). Tātad rodas aizdomas, ka Langijam prepozīcija pa (atšķirā no priedēkļa pa-) ir bijusi gara zilbe - runājama ar garu patskani. Adolfi gramati-kas dati šo domu pastiprina.

Adolfi gramatika māca (235), ka vienīgi par priedēkļiem (inse-parables) ir lietojami at, ie, da, pa, sa. Liekas pretrunīgi un nesaprotami, kāpēc autors minējis arī pa, jo viņš pats tālāk gra-matikā (241) aplūko p r e p o z i c i j u pa un dod arī piemērus (pa ceļu, pa vienam u.c., kas pa daļai minēti jau iepriekš). Atce-roties Langija izteikumus, šķietamā pretruna gaist: Adolfi arī būs pazinis priedēkli pa- un prepozīciju pā, kur viņš garumu nav tik apzīmējis. Uz šādu pā varētu norādīt arī kāda zīmīga kļūdīšanās: starp piemēriem ar prepozīciju pa resp. pā ir savienojums pa ista-bu pāriet 241 " u b e r die Stube gehen". Tā kā Adolfi gramatika līdzīgi mūsdienu literārajai valodai noteikti šķir prepozīcijas par un pār, tad minētajā savienojumā būtu jāgaida pā(r) ar zudušu -r; sal. -r zuduma ziņā smiltenešu viē(n)mē(r), tāmnieku ā < ār(e), leišu dā(r) - La gr 82. § b. Ja Adolfi minēto piemēru ir iejaucis

prepozīcijas pa apskatā, tad laikam tāpēc, ka pā(r) no *pā nav atšķiries (pēc -r zuduma). Šo domu kavē gan tas apstāklis, ka izloksnēs parasti ir vērojams ar zudušu -r pa(r) un priedēklis pā(r)-, bet ne prepozīcija pār, kā rāda La gr 551. §. Taču ap Valmieru šķietos dzirdējusi blakus pā(r)- arī ppā(r) dažos savienojumos, piem.: liec pā plecut, pāgā pā ceļu "pārgāja pār ceļu".

Salīdzinājumi ar radu valodām atbalsta domu par iespējamu pā blakus pa-. Radu valodās arī redzams nevienāds vokālisms šai priedēklī un prepozīcijā: latviešu formai pa, kā rāda J. Endzelīns La gr 545. §, atbilst leišu un senprūšu pa-, slavu po, latīņu po-, bet latviešu varbūtējam pā atbilst fonētiski pārveidots *pā radu valodās: lei. pō, pr. pō un sl. pa-. J. Endzelīns minētajā paragrafā uzrāda arī latviešu austrumu izlokšņu formu puosaga "pasa-ka" (vienīgais piemērs), kur priedēklī varētu būt *pā-, kaut gan esot iespējams, ka te puo- < puor- < pār-.

Kāpēc latviešu valodā tagad zudis *pā? - Ja *pā ir bijis, tad visās latviešu izloksnēs tas laikam gan nebūs bijis, jo leišu un prūšu pō tiek uzlūkoti par jauninājumu ¹⁾. Bet tais izloksnēs, kur *pā būtu bijis, tas varētu būt saīsināts proklizē (kā pēc > pe u.c. tai. izloksnēs - La gr 556. §), jo prepozīcijām teikumā nav uzsvara. Bez tam, varbūt, *pā varēja kļūt kur pārprotams, sakrīdams ar pā(r).

pa ka i 241 rādīts ar nozīmi "aiz", savienots ar viensk. akuzatīvu vai ģenitīvu: paka i krāsni "hinter dem Ofen", paka i krēsla "hinter dem Stuhl".

1) Skat. J. Endzelīna Senprūšu valodas 206. § un Baltu valodu ska-
pu un formu 445. §.

291.
p a k a l 241 rādīts ar nozīmi "aiz", savienots ar viensk. akuzatīvu vai ģenitīvu: pakaļ krāsni "hinter dem Ofen", pakaļ krēsla "hinter dem Stuhl".

p a r un p ā r ir nozīmē šķirti līdzīgi kā tagadējā lit. valodā. Savienojums par mani 242 tulkots ar "für mich, wegen meiner"; šādu nozīmi rāda arī La gr 552. § d, e.

Blakus p i e 242 kā apvidu forma minēta p i. Daudzskaitlī aiz pie dots arī ģenitīvs: pie bišu "bei den Bienen", pie kūšu "bei den Ställen". Šādu rekciiju rāda arī RKr XVI Kursas tautsdziesmās: pie vārtu 171, pie ratu 174.

p ē c 242 kā postpozīcija arvien lietota ar vek. ģenitīvu (guoda pēc), bet kā prepozīcija - arī ar vek. akuzatīvu: pēc ceļu jāutāt.

Blakus parastajam pret 243 kā prepozīcijas minētas arī pre t i, pre t i b¹⁾, pre t i m, ko tagad lietojam kā adverbus.

Priedēkli s a- gramatikas autors nav atšķīris no refleksīvā elementa -sa- (par ko jau iepriekš).

s e c 245 "nebst, längsthin" rādīts ar nozīmi "gar", savienots ar vek. akuzatīvu: sec svju kūti.

Blakus parstajam uz 244 minēta ū z; vienskaitlī uz ir rādīts savienojumā vienīgi ar akuzatīvu: uz pilsētu "nach der Stadt", uz muguru "auff den Rücken".

Nodaļas beigās (245) daži verbi: art, augt, taisīt savienoti ar dažādiem priedēkļiem, rādot priedēkļu nozīmi. Tagad nevisai parastā nozīmē dots pataisīt - "zu rechte machen" (sal. lei. pataisyti "izlabot") un arī nuctaisīt - "zu Ende machen".

1) Sal. La gr 564. §.

SAIKĻI.

Adolfi gramatika no Līdzšinejām pirmā aplūko arī saikļus, iedalīdama tos kōpulātīvos, kondicionālos, disjunktīvos, koncesīvos, adversātīvos un kauzālos (jeb vienojamos, nosacījuma, šķiramos, pieļāvuma, pretstata un cēloņa saikļos). Saikļu izkārtojums pa šām grupām pa daļai atšķiras no tagadējā (piem., bet nav vis iedalīts pretstata, bet gan šķiramajos saikļos). Arī paši saikļi ir no tagadējiem pa daļai atšķirīgi vai ar citādi lietoti.

Starp kōpulātīvajiem saikļiem (246) īpatnējs ir: i n, kas, kā rāda La gr 588. §, ir pazīstams arī dažās Kurzemes izloksnēs un ir cēlis no latviskā ir un vāciskā un sajaukuma vai ar ir aizgūts tieši no vidus iejsvācu izloksnēs sastopamā ind(e) "und" a r i d z a n (< arī + gi + an ME), n e i - n e i "ne(dz) - ne(dz)", t i k l a b i - t i k l a b i "gan - gan".

Starp kondicionālajiem (246) - j u o - n e k ā "vielmehr also", piem.: es tuo juo gribu nekā šuo.

Starp disjunktīvajiem (247) - j e b - j e b "vai - vai", jeb es, jeb tu. (Te autors piemin arī eder un aber, ko dažās vietās lietojot nevajadzīgi, - ķemojoties pakāļ vāciešiem.)

Starp koncesīvajiem (247) - k a u t š u, j e p, j e p ā (u): liktos, ka pēdējais ir fonētiski uzrakstīts "jebšu" un ka pēc tā rakstīts arī "jep" ("jeb" vietā)²⁾, lai būtu grafiska atšķi-

1) 229. lpp. jep, ješu (bez p) "obschon"; p izlaists būs aplam.

2) Sal. ar tautieti līdzī ietu, j e b tas ietu Vāczemē (La gr 851. §).

rība no iepriekš minētā disjunktīvā jep. Taču adverbu nodalā atrodams ar p rakstīts arī j e p i n, kas ir diezgan neskaids, bet tā pirmajā daļā taču laikam ir nule minētais "jep". Šis jepin ir sastopams nenoteikta laika adverbu grupā savienojumā jepin juo turplik 226, kas laikam nozīmē "kaut ir (arī) vēl turpmāk" (vāciski tulkots ar "möchte denn besser hin, was länger") sal. juo pruojam 221 "noch weiter". Ar -p rakstīts "jep" sastopams arī Glūka bībelē kā pieļāvuma saiklis: "jep (gan)" - Līg. 69.

Starp adversātīvajiem saikļiem (247) dots l a i (d) i r "wenn gleich": kā tas lietojams, nav ar piemēriem parādīts.

Starp kauzālajiem (247) - tabapēc "tāpēc", j e b a¹⁾ "denn", kuros abos redzama pastiprināmā partikula ba. Ar šo pašu kauzālo nozīmi minēts arī ju (kas laikam identisks ar partikulu resp. adverbu ju - skat. La gr 487. §d) un dīvains a i. Te autors vēlreiz atgādina, par ko jau plašāk ir izteicies sakarā ar prepozīciju aiz 236, - ka aiztuo nozīmējot gan to, ko vāciski "nach dem", bet tas neesot latviešiem saprotams kauzālā nozīmē - kā vācu saiklis "denn". Pēdējais esot latviski izsakāms nevis ar "aiztuo", kā līdz šim darīts, bet ar ai, juo, ju vai jeba, no kuriem "juo" pēc autora domām esot tam visīstenāk atbilstošais.

Turpretī Langijs savā latviski-vāciskajā vārdnīcā (13) noteikti aizetāv "aiztuo" kauzālā nozīmē, apgalvodams, ka to visi visur lietojot, tuiko to ar "denn" un piebilst, ka daži

1) Sal. Rēnehūzena je - je 10 "gan - gan".

pārģaivīgi jauninātāji (temerarii novatores) neesot ar "aiztuo" miera un tad nu paķerot (ergreifen) vārdu juo.¹⁾ - Šķiet, ka Langijs ar to domā tieši Adolfi, jo kodīgā piezīme viscaur atbilst Adolfi izteikumiem.

Adolfi un Langijs nesaprotas minēto saikļu lietošanā laikam tāpēc, ka pamatojas katrs uz sava apvidus valodas un izsakās nepiesardzīgi. Pareize nebūs ne Langija apgaivojums par "aiztuo", - ka to v i s i v i s u r lieto (wird von allen Oberall gebraucht), nedz arī Adolfi -, ka latvieši to nekad nelieto kauzālā nozīmē sarunās, bet vienīgi lūgšanās un dziesmās, bez izpratnes atkārtodami, kā aplam iemācījušies. - Tā nebūs bijis v i s o s apvidos. Jo "aiztuo" ir atrodam, kā rāda ME un La gr 495.š, ne vien Manceļa rakstos²⁾, bet arī izlokenēs, un tam gluži līdzīgi darināts "aizkuo" (EH to min no Spreģa vārdu saraksta) ir arī tautasdziesmās, piem.: aiz kuo man brāli pirkā vizuļotu vainadzīgu? BW 5777.

Citur gramatikas tekstā sastopams k a u t i r ar nozīmi "kaut arī": ... neatrastu, kaut ir gana meklejis 38, šķirāmā saikļa funkcijā lietots jau minētais adv. resp. pagātnes nelokāmais divdabis t i k u a : tikus tā, tikus citādi 226 "dann so, dann anderes".

1) Gan arī Langija paša manuskripta beigās pievienotajā tēvreizē (449) ir lietots juo: Jo tew peedkarr ta Walstiba ..., kaut gan manuskripta sākumā (13) Langijs tieši šai piemērā aizstāv "aiztuo": ...in Oratio Dominic. sagen sollen: ai/to tōw ir Walstiba. Bet minētā tēvreize arī citādi atšķiras no Langija darba gan rakstībā, gan valodā.

2) Savas vārdnīcas 94.lpp. Langijs gan piebilst, ka arī Manceļa kungs lietojot juo "aiztuo" vietā, kaut gan pēdējais esot īsti latvisks.

INTERJEKCIJAS.

No līdzšinējām gramatikām arī interjekcijas Adolfi gramatika apiūko pirmā. Šai nodaļā savākti daudzi un dažādi izsaučieni - pat veselu teikumu veidā, piem.: eiĵ ehms eiĵ 248 "gehe du Meerwunder", ai (2 zilbes), kur tu te brihdi jau biji d/innis 250 "du warest damals noch nicht geboren". Dažādos izsaučienus ir lūkots sīki grupēt pēc nozīmes, piem., daļvnieku aicināmos, aizraidāmos, apstādināmos u.tml. Daudzi no tiem nav tagad visur pazīstami.

Uzsaučieni (atkārtojami) dažādiem daļvniekiem:

- 1) aicināmie (248) - zirgam: ¹⁾ koš vai šuk, ²⁾ cūkām : cuk vai ču, zosiņ: an, annit vai annu/eh;
- 2) aizraidāmie (248 sk.) - sunim (uzkūdot) ³⁾ : užgā, uz, ui, vilkam: ujā, aitām: stia, kazām: škie, kaķim ⁴⁾ : škis, vistām: tiš, zosiņ (kas labībā): elieil;
- 3) apstādināmie (249). - Zirga apstādināmais vārds neesot uzrakstāms; tas laikam esot aizgūts no zirgiem pašiem, noklausoties, kad viņi sprausiā. Arī ūbeli saucot ar vārdu - līdzīgu skaņām "Purrrra". Govij saucot: "purr tu guesniņa!" no kam esot

- 1) Kauguros: kuž vai kužī(n), vsk.vok. - Sai. ME košīņš, koša, kuža "zirgs".
- 2) Kauguros: čuk, čh(c) vai čh(š) - no vokātīviem: vsk. cūk, cūci vai cūcīt, dsk. čūči (kas ar asimilāciju no cūči).
- 3) Kauguros: čūi, puč, pl.
- 4) Kauguros kaķim, kā arī aitām: kic.

verbe "purrrtinsāt". Kad gribot lopu paturēt pie ganāmpulka, sakt: kur nu lesi? ¹⁾, no kam esot verbe kurlesināt 250, piem.: kam ("kāpēc") nekurlesina guovi?

(Par "neciepas" interjekcijām šukt, čuk 248 skat. adverbu apskatā.)

Interjekciju nodaļa Adolfi gramatikā rāda, ka tās uzrakstītais sīki pazinis latviešu dzīvi un paradumus. Piem., aplūkojot interjekciju au, ir pastāstīts, ka latvieši, darīdami darbus - ledami, braukdami, ecēdami vai ganīdami, dziedot pašsacerētas dziesmiņas (250). Šādas ziņas apstiprina arī vairākas tautasdziesmas.

1) Kauguros: kur nu lēsa (1) : nužēd ! (< nūžas, šdat!); aicinot, lai govs mierīgi stāv, parasti slaucot, saka: nūž jeb nūž! Retāk dzirdams no tā atvasināts verbe nūžināt, piem.: ne-kā n e n ū ž i n i, slauc tiki!

PARTIKULAS.

Partikulas Adolfi gramatikā nav sakopotas un aplūkotas īpašā paragrafā. Tās ir atrodamas gan adverbu, gan interjekciju nodalā, un vairākas no tām tagad ir neparastas.

Ir sastopamas vēl vecās latviskās jautājamās partikulas: a r 19, 229, 250, a r i g "ob" 229, -g 229 sk. (blakus lībiskajam voi 19 jeb vui 229, 250, kas tagad pārvērties par vai), piem.: ar dzirdi? 250, irag? 229 "ist auch?", neg es saciju "sagt ich nicht", neg "ist nicht" 250.

Jautājuma teikumos autors gan dažkārt iztiek bez jebkādas partikulas, lietojams apgrieztu vārdu kārtu pēc vācu valodas parauga, piem.: Biji tu tur, kur ...? - Ka biju (237). Autors te paskaidro, ka atbilde latvieši apliecinājumu neizsakot vis ar ja, bet ar tā vārda atkārtojumu, ar ko ticis jautāts. Apgalvojamais ja esot aizgūts no vācu valodas, un to izplatot mācītāji, lietojami to arvien kristībās un laulībās. Latviešu valodā tas nozīmējot gan ko citu: "also wo", "so fern als" (Adolfi te dosā nosacījuma saiki ja). Tāpēc drošāk esot prasīt, lai apgalvojumā pēc ja latviešu vēl pievienotu jautāto vārdu (Frag-Wort), piem.: Atsaki tu vai-lan? - Ja, es atsaku.

Daudzkārt vērojama pastiprināmā partikula ba, kas toreiz šķiet bijusi vēl pilnīgi dzīva, piem.: tas ba 229 "eben derselbe" resp. "tieši tas", tā ba 229, neba 109, 231,

1) Nodrukāts ar -u: Biju tu ...

2) Sal. K. Draviņš, Zur Bejahung der Satzfrage im Lettischen. Lund 1957.

3) Kauguroš nosacījuma saiki runā ar garu, krītoši intonētu a (tāpat kā apgalvojamo partikulu), piem.: jā nezini, nestāsti!

nebava 231 (nebavaiš), tabapēc 247, laidi ba lai 233 "lasse es
 gehen wie es genet" resp. "lai ir kā būdams", jeba 231, 247 "denn".
 Šī partikula gadās rakstīta arī it kā ar garu patskani: bā, baba
 233 "meinetwegen es sey immerhin" (sal. adverbu kā, tā rakstīju-
 nu: kā, tā 10, 229, kur arī patskana garums apzīmēts ar gravi;
 tā kā akcentējums mēdz būt apzīmēts ar akūtu, piem.: pat 'ee' / i,
pa 'ir' / u 10, nevis ar gravi, tad liekas, ka bā ir lasāms ar garu
 patskani). Ar garu patskani La gr 586.3 rāda arī atbilstošo aves-
 tas vārdu: bā "patiesi".

Kā pastiprināmās partikulas bieži lieto pat, it un juo:
pat kiāt, pat tuvu 219, pat še 218, teju pat 219; it še, it kiāt
 219, it mērā, it mazi 227; juo pruojam (sal. vēl tagad lietojamo
un tā juopruojām), juo tā / i (ak) u 221 "noch weiter", juo turplik
 226 (skat. iepriekš saikļu apskatā), es tu / i u o gribu nekā
juo 246 (sal. juo "mehr" L 419), jūs juo apjēmeties ... 254; te arī
 pieder, varbūt, ne visai skaidrais juo kur 219 "so etwann wo".
 Pastiprināmā nozīme jūtama arī partikulām -ie: nele, nelevēl 224
 un -šu : kašu 227, 229 "gleich als" (sal. Raņķu t. dz. vainadzī-
nu nuoraudāju kašu tēvu, māmulīti RKr XVI 202), lepšu 247, adv.
tādaiš 229 "veltīgi" < tādai + šu (sal. tādai "so hin" L 418,
tādaiš "tā" ME no Barkavas). Adolfi tādaiš ir līdzīgs parastajam
lapat gan darīnājumā (adverbs + partikula), gan nozīmē (sal. es
tu nepirku, bet dabūju tā p a t; laiks tā p a t vien paiet).

Nolleguma partikulas: ne, nei, nedz 231.

(Par vokātīviem pievienotām partikulām skat. iepriekš deklinā-
 cijas apskatā.)

S I N T A K S E.

Gramatikas beigās (252 - 258) Īsajā sintaksei veltītajā nodaļā autors rāda dažas pareizi novērotas latviešu valodas īpatnības locījumu, relatīvo vietniekvārdu un skaitļu lietošanā, rāda konstrukcijas ar infinitīvu un divdabjiem, kas latviešu valodā esot jaukākas un grūtākas (zierlichste und schwereste).

Tagadējam lasītājam te atklājas dažas neparastas, seniskas konstrukcijas: piem., teikums ar akuzatīvu un ģenitīvu, kas ir viena verba objekti: es kungu lūgšanos 252. L o c ī j u m u l i e t o š a n ā mazāk parasts tagad ir ģenitīvs atkarā no "bīties" (senajā ablātīva nozīmē): man viņa jābīkstās, viņam manis jābīkstās 258.

Neparasti locījumi, kas sastopami citur gramatikas tekstā: nominatīvs savienojumā ar "daudz" (daudz viesi bijuši 211, man ir daudz nauda bijusi 211^{?)}); aiz "ik" lietots gan akuzatīvs: ik brīdī, gan ģenitīvs: ik nakts, ik brīžu, ik mēnešu, gan lokatīvs: ik gadā 225; datīvs kam lietots kauzālā nozīmē (= "kāpēc"): kam nekurissina suovi? 250.

(Par neparastiem locījumiem aiz prepozīcijām skat. iepriekš)

Pēc gramatikas autora izteikumiem secināms, ka latvieši toreiz nav vēl mēguši lietot pieklājības d a u d z a k a i t i i. Autors pastāsta, ka daudzskaitli latvietis lietojot, par sevi runājis, bet otru - lai tas būtu vai firsts, vai viņa kungs, uzrunājis vienskaitlī, piem.: mēs nākam kungs pie tevis,

1) Līdzīgi izlokšanās - La gr 394.5.

cienuis kungs mēs tev lūdzam, mēs gribam tuo darīt 255 "es gribu to darīt" vietā. Belgās gan ir piebilsts, ka piskiājīgie latvieši tā tomēr nerunā, tāpēc neeset ko censties atdarināt šādu valodu.

Arī Langija vārdnīcā ir vēstīts, ka latvietis, vāciešu uzrunāts ar tu, sakt par sevi mēs (...ein jeglicher Lette weil er von Deutschen gedudset wird, sich selber irrzet, vnd ehret, sagende: Mēs ...) 68. Pazīdams daudzskaitli kā goda izpausmes līdzekli vācu valodā, Langijs domā, ka es vietā mēs izsaka īpašu pašcieņu un reizē arī protesta par uzrunāšanu ar tu. Arī Langija manuskripta izdevēja E. Bless, atzīdams, ka Langijs pareizi ir saskatījis latviešu individuālo pašapziņu (Lug 564), citē šo Langija teikumu un neiebilst pret tā saturu, tāpat laikam pievienojas Langija domai. Negribu apšaubīt minēto latviešu īpašību, bet tās izpausme, man šķiet, te ir saskatīta nevietā. Jo šādā pasvītrotas pašapziņas nozīmē mēs laikam gan nav pazīstams latviešu valodā. Arī min es vietā lietojamu mēs no Vidzemes, dodot vienu piemēru, kura saturs gan nepauž pašapziņu, bet drīzāk ko protēja: mēs gribam pie jums ar lielu lūgšanu "ich komme zu Ihnen ..." Bez tam arī pa īcholeģiski nav līgā izprotams, ka ar mēs būtu izsakāms vairāk individuālas pašapziņas nekā ar es. Tāpēc liekas, ka Adolfs minētajos teikumos runātājs ir lietojis daudzskaitli mēs, jozāmies kā viens no savas saimes vai saviem biedriem un nevēlēdamies no tiem atšķirties vai izcelties. Arī tagad dažs autors apcerējums lieto es vietā mēs apmēram līdzīgu motīvu dēļ. Un bieži

vien aukles, runādams it kā maza bērna vietā, lieto pa daļai lī-
 dzīgu mēs, piem.: "Mēs prūtam jau skriet kājiņām. Mēs tagad esam
 piekusuši un mums nāk miedziņš". Tā parasti tiek teikts bērna pa-
 ņa klātienē kādai citai personai. Šādu mēs zobgalīgi lieto arī
 par pieaugušajiem, piem.: "Vai, cikmēs esam lepnī! Mums ir jauna
 cepure." To šādam mēs ir pa daļai trešās personas nozīme; trešās
 personas vietniekvārds vai nosaukums netiek lietots, vairoties
 tieši norādīt, uz ko teiktais attiecināms, bet mēs liek nojaust,
 ka aprunātais ir starp klātesošajiem.

Vienskaitlis tu, tevis utt. Adolfi minētajos teikumos būs lie-
 tote vienkārši tāpēc, ka daudzskaitlis jūs kā pagodināšanas lī-
 dzeklis latviešiem senāk nav bijis parasts. To apliecina arī lat-
 viešu klasiskās tautasdziesmas, kur, kā rāda konteksts, ir lietots
tu, uzrunājot nepazīstamas un arī augsti godināmas personas, piem.:
 "Kurās zemēs tu atjāji, tik ražens tēva dēls? RKr XVI, 75. Kur tu
 augi, smuka meita, ka es tevis neredzēju? 82. Duod, māmiņa, man
 seltiņu, kur tu liksi nedevusi? EK V, 2277." - Tautietis arvien
 uzrunā ar tu arī meitu māti, kaut gan tās priekšā viņš sakās
 (EK V, 2254) saujīgā salocījīs savu caunu cepurīti, ko kungu
 priekšā neesot ne no galvas nopēmis. Un tautas pasākās ganuzēns
 uzrunā ķēniņu ar tu (sal. FBR IV, 94).

Tātad liekas, ka Adolfi un Langija minētajos teikumos nav saīs-
 tāma ar mēs pašapziņas, nedz ar tu necieņas izpausme.

I n f i n ī t ī v s. Finālā nozīmē lietotam infinitīvam ir pielīdzināta tagad maz parastā konstrukcija ar "būs + infinitīvs", piem.: vui tu derēts mani sargāt?, t.i., ... ka tev ma-
ni būs sargāt 253. Šāds finālā nozīmē lietots infinitīvs kopā ar savu objektu aizstāj nolūka palīgteikumu: mēs tapēc te ne-
esim t e v i s a r g ā t, jeb, ... ka mums tevi būs sargāt 253. - Pirmajās konstrukcijās infinitīvam tagad izjūtama tikai nolūka nozīme, tā ka tām pielīdzinātās konstrukcijas ar "būs + infinitīvs" neliekas identiskas nozīmē, jo pēdējās parasti izsaka vajadzī (La gr 789. § c).

D i v d a b j i gramatikā bieži ir lietoti "accusativus cum participio" konstrukcijā, kam latīņu valodā atbilst "accusativus cum infinitivo" konstrukcija. Pēdējā, būdama latīņu valodā visai izplatīta, ir veicinājusi arī minētās latviskās konstrukcijas biežāku lietošanu Adolfi gramatikā (kur izteikta doma, ka latviešu valodas sintaksē galvenās rēģulas tās pašas, kas latīņu un vācu valodā 252). Tagadējā latviešu valodā šo konstrukciju biežāk aizstāj papildinātāja palīgteikums. Piemēri: gana var prast tuoa puīšus savu kungu maz sargājušus 253, tie teic tevi esuošu bagatu 256, viņš saka tevi...esuoti 1) bagatu 256, ...dzirdeju viņu runājamu (blakus ... dzirdeju viņu runādamu) 70. Pēdējais piemērs gramatikas autoram pašam nav parasts, un viņš par tā pareizumu šaubās. Tomēr tas ir pareizs, kā rāda arī tautasdziesmas: teica tevi negulīgu (negribāmu) RKr XVI 176, es redzēju...māti...kuoklēdamu BW 34055

1) 1-celma viensk. akuzatīvs (par ko jau iepriekš).

(pēdējais piemērs no La gr 800. §). "Accusativus cum participio" konstrukcijā ir sastopama arī tagad parastā tagadnes pasīva divdabja nelokāmā forma: ...saka tevi esam bagatu 256, teic tuo lasam grāmatas 257.

Ir minētas vēl dažādas citas konstrukcijas ar divdabjiem, no kurām dažas tiešām šķiet pelnām Adolfi uzslavu kā "jaukas" (zierlich) Īsuma un skaidruma dēļ, salīdzinot ar atbilstošo tulkojuma teikumu vācu valodā, piem.: es nezīnuos tuo darijs "ich bin mir nicht bewust, dass ich das solle gethan haben" 258.

Ipatnības dažu atsevišķu divdabju lietošanā.

Divdabis ar -dams ir lietots tās pašas saknes finītā verba nozīmes pastiprināšanai un dažkārt ir nostatīts finītā verba priekšā, piem.: es sargadams sargau, in taču nevaru izsargāt 255, ...tiem...sargadamies jasargās 255. Tagad šāda vārdu kārtā šķiet mazāk parasta, La gr 799. § g to rāda tikai leļļu piemērā: geizdamas geidžianu.

Šis divdabis ir lietots par predikātu: pati meita sargadama, pati apzuoģās 255. - Tagad šis divdabis finīta verba nozīmē gadās citādos teikumos (skat. La gr 802. §), piem.: kurp ledams? Obiļkvis locījumi šim divdabim tagad nav sastopami literārajā valodā, bet Adolfi gramatikā gadās viensk. akuzātlivs runadamu 70 (dzirdēju viņu runadamu, par ko jau iepriekš).

tagadnes akt. divdabī ar -us jeb -uots, siev. dzimtē -uoti ir lietots. -

1) atstāstāmajā izteiksmē, par ko jau bija runa; vēl tikai piebilstams, ka forma esu lietota (sal. La gr 724. § 933. lpp.) ne vien nekatras dzimtes nozīmē (man esu bijis 214), bet arī kā vīr. un siev. dzimtes viensk. nominatīvs (es esu sargajs, sargajai 68) un kā vīr. dzimtes daudzsk. nominatīvs (viņi esu jeb esuoši bijuši 51):

2) mūsdienu valodā parasta nelokāmā tagadnes pasīvā divdabja ar -m vietā, piem.: tu teicies sētu sargus (sarguots, sargajuots) in staiga pa kaimiņiem apkārt 255, viņē lielijās mani sargus... 255, tis teicās... mīlejoši 258;

3) tagadnes nelokāmā divdabja ar -uot vietā: gana meita lopus sarguoti (sargajuoti) krūmos apgulās 255;

4) it kā finīta verba vietā: tu zini, ka es sargus 63;

5) kā adjektīvs: salstus laiks 180 "frostig wetter".

Pagātnes pasīvais divdabī ir lietots arī nelatviskās konstrukcijās: mani pabērnī kamērt sargajami bija nuo manis ir sargati, ...lai nu pašī sargajās 255.

Tagadnes pasīvais divdabī (ar -ms) ir rādīts vajadzības nozīmē; tam pielīdzināts ir dēbitīvs un verbāladjektīvs ar -tins: siens ir plaujams (plautins, laplauj) 258, ...kas tiem sargatins (sargams, jasarga) 255.

LEKSIKA UN FRAZEOLOĢIJA.

Adolfi gramatikā ir ne mazums vārdu, kas ir neparasti vai pat gluži sveši mūsdienu literārajai valodai. Tur ir arī daži tādi vārdi, kas tikai vēlāk ir atjaunoti, atvabinoties no nevajadzīgiem aizguvumiem, piem., triept (vāciskā "smērēt" vietā). Starp neparastajiem vārdiem ir arī vairāki aizguvumi, piemēram, no lībiešu vai igauņu valodas — keluvainis "sievasmāsas vīrs", kiris "kāds kaiju sugas putns", no leišu valodas — dabar "tagad", želbt "reibt" (pēdējais gan pēc NE varētu būt arī īsti latvisks vārds, kas radies ar disimilāciju no *gveibt). Ar nelatviskām fonētiskām iezīmēm ir arī, piem., interj. blendi, adv. buķi, subst. indeve, adj. mažs, verbi žint, želbt, žibt, kas varētu būt leitismi vai kursismi, kā pa daļai rāda NE. (Nozīmes paskaidrojumus skat. beigās alfabētiskajā sarakstā.)

Leksiskajā ziņā tagad sveši vai neparasti ir vēl daudzi citi vārdi, piem.: adverbi atšerbi, atšubu, bēst, čūrisku, subst. dieveris, ietala, indeve, saikļi leba, ju, lep, verbi krāst, knist, subst. nerīža, Nītauja, adv. pantpantām, pipirkēk(it)is, v. plaust, pult, adv. suit, šiti, šiedi, v. šukt, adv. tadaiš, tām, v. tremt, interj. ui, užgā, subst. važus, zavātnieks u.c.

Dašiem vārdiem nav vairs parasta Adolfi uzrādītā forma, piemēram: adv. atžagarni, aulisku, ciekams, v. dauzt, subst. kaša, kāsa, klātums, krātnieks, v. liesst, paut, plāpt, adv. pēdis,

pirmis, subst. ragus, *senene, *avešene, adv. šeju, teju, туру,
adj. vajags u.c.

Dažiem vārdiem nav tagad parasta Adolfi uzrādītā nozīme,
piem.: ai "tāpēc ka", ar "vai" (jaut. partik.), brālēns "brā-
ļa dēls", dumē "tumšs", grāmata "vēstule", lemt "novērtēt",
tikuši, adv. "cītīgi", spriest "stiept, mērīt" u.c.

Sveša un (no dažādiem viedokļiem) neparastā ки

v ā r d u s a r a k s t s.

/Šeit uzrādāmie vārdi lielāko tiesu ir citā sakarā minēti.
Iztirzāti un skaidroti jau iepriekšējās nodaļās./

ačka 27 "vienacis"

ai 236 "tāpēc ka"

alusmuša 26 "Žūpa" - Bierfliege, Sauffauss

*apaluoties (pag. akt. divd. apalojušies 256) "apmaidīties"

ar, arig, -g, jautājamās partikulas 229 "vai"

ataust (-stu, -su) 138 "atpūsties, atspīrgt"; girds at aust
"das Hertz erholt sich". Šāds verbs un šāds piemērs
arī Dresselin.

*atiet (nākotnes 3.p. aties 262) "nākt". Verbu sarakstā ne-
trūkst arī nākt 168.

atšagarni 228, atžagarni 221, adv. "ačgārnī"

atšerbi, adv. 222 "querwerts". Sal. apžērgu RKr XVI 105 "jā-
teniski".

- atšubu, adv. 228 "mit verwandter Hand"
- atkaru, adv. 222 - rückwärts
- aulisku, adv. "lēkšos" 224
- augakam, adv. 224 "recht mit Gedränge"
- aulis 5 "koka mizas Mašu strops"
- amanis, adv. 229 - rasend, aberwitzig
ava "aita", dēmin. avitija, aitija 17
- aran, adv. 219 "ārā" (citi līdzīgi ar -n ir minēti adverbu
apskatā)
- az 236 "aiz"
- ba, pastiprin. partikula 233 (dažādi savienojumi ar to ir uz-
rādīti partikulu apskatā)
- best 229, bēst 233 "varbūt"
- bierice 29 "bende"
- blendī, interj. 232 "lūk"
- brāļens, brālene 15 "brāļa dēls, brāļa meita"
- buķi 229 "it kā" - also sollte
- ciekams, "jautājamais adv." 230 - wie lange
- čuk, "necieņas (indignantis) interj." no Kurzemes 248 -
trotz. Curl.
- čūrisku, adv. 228 - vorwärts auffm Gesichte
- dabar, adv. no leišu pierobežas 222 "tagad"
- dauzt (-žu, -zu) "piedauzīt (?)" - sich anstossen
- dieveris 15 "vīrabrālis"
- dieverens, -ene 15 "dievera dēls, meita"
- draudzīems, adv. 233 - Gesellschaft (?)
- dumš, siev. dz. dumja "tumšs" 35

eil 249. interj. - izzauclens zosim dzenot

gailnos, laika adverbs 225

gāzas 9 "zināma veida vilgi" - Uebereinanderfallende Wasserwogen
gramata 255 "vēstule" (blakus tagad parastajai nozīmei)

ķeibt (ķeibstu, ķeibu) 147 "reibt" - dūseln (tāpat Dreselim)

ķint (ķinstu, ķinu) 147 - zu Grunde gehet; Dreselim šāds tul-
kojums ir vēl papildināts ar "ein betler werden". Šās pa-
šas saknes laikam gan ir tagad pazīstamais ģindenis.

ietala 15 "vīrabrāja sieva"

ietalens, -ene 15 "ietalas dēls, m."

in 246 "un"

indeve 248 - pēc Adolfi tas ir "izzauclens, aiz brīnumiem lā-
doties" (ko labāk esot tikai zināt nekā runāt līdz);
Mē min to no dažādām izloksnēm un rāda ar nozīmi "(slik-
ta) tieksme, slimība, nelaime, inde".

Īpata, siev. dz. Īpati 41, vietniekv. - der selbst selbe

Īpašība 259 ; Langijs savā vārdnīcā (187) šo min kā Mancela
lietotu vārdu ar nozīmi "persona", un apmēram šādā
nozīmē vai arī kā "kaut kas Īpašs, atsevišķs" tas ir
sastopams arī Adolfi gramatikai pievienotajā sprediķī:
" ... trīs Īpašības vienā dievīgā būšanā cienījam, sevī-
ka Īpašība ir tas tēvs, sevīska tas dēls, sevīska tas
svētais sars" 259.

Īz, prepoz. 240 "līdz"

jeba 236 "tāpēc ka"

ju 236 "tāpēc ka"

jep 247 "jepšu"

juo 246 "vairāk" (es tuo ju o gribu nekā šuo)

jukt (jūktu, juku) 752 "pierast"

kārt, prepoz. 240 "ap"

kasa 7 "kašķis"

kāsa 7 "klepus"

kašu, adv. 227, 229 1) "līdzīgi kā" - gleich als 227, 2) "varbūt" 229 (savienojumus ar partikulu "šu" skat. partikulu apskatā).

kāļup, adv. 222 - zu Füsse (citus adverbis ar postpozīciju -p skat. adverbu apskatā).

klāt, prepoz. 240 "pie"

kiātums 218 "tuvums", kiātumā, adv. 218 (kad abējas mājas kiātumā, ... RKr XVI 102)

knist (knītu, knītu) 157 "izdīgt, asnot" - keimen

kniezt (kniežu, kniezu) 157 "kniesst, kņudēt" - kribbein (tas man nāsīs kniež)

knūpu, adv. 228 - krumm gebogen auff den Mund

koš 248, zirga aicināmā interjekcija

krātnieks 105 "krājējs"

krēst (krēšu, krētu) 159 "kratīt" (drudzis krēš, visi kauli krēš jeb krēšas). Dreselin šis verbs tulkots ar "auf einander schütten".

kriet 110 (norādīts lokāms kā "smiet", tāpat: "kreiju, krēju") "krejot" - schmänden

kūpt 160 (kā "drupt": *kūpu, *kupu) "kopināt" - lesen lassen
kuriesināt 250 "saukāt: kur iesi?" (kam nekuriesina guovi?)

Laikam ar k- :

keluvainis 15 "sievasmāsas vīrs"

keluvainens, -ene 15 "keluvaipa dēls, m."

kīris 24 "kāde kaiju sugas putns" - eine kleine Meve mit
 schwarzem Kopfe

laid 50, 61 (blakus parastais lai). Arī Rēnehūzenam ir laid.
 -le, pastiprinājuma partikula (nele 224)

lemt 163 (kā "jemt": *lemu, *lēmu) "novērtēt" - schätzen die
 Waaren

liest (nuoliestu, nuoliesu) 162 "noliesēt"

lupt 163 (kā "klupt": *lūpu, *lupu) "aplaupīt" - berauben,
 abscheeln

maže 34 "mazs"

māsens, -ene 15 "māsas dēls, m."

milt (milstu, miltu) 165 "klūt tumšs"

mist (mītu, mitu) 166 "mitēties" (blakus tagad parastajai no-
 zīmei "dzīvot")

muceklis 167 "grimstoša vieta". Ar garu saknes patskani dots
 atbilstošā verba infinitīvs: mūkt "grimt" atšķirā no
mukt "bēgt". - Tāpat Dresselim.

narra 27 "nerrs"

nerīža 27 "pārgalvis" - ein Übermut

Nītauja 12, vietvārds (laikam "Jelgava")

nītaunieks 13 "Nītaujas ledzīvotājs" - ein Mitauer

nuofalu, adv. 233 "atsevišķi"

nuokāsas 154 (blakus verbam "kāst") - das Bier fallen (?)

nuosiršu, adv. "sirsnīgi"

nuotul, visnuotul, adv. 233 "visnotaļ" - gänzlich

gant 109 (kā "ļaut": *gauju, *ģāvu) "gaudēt". Šāds infinitīvs minēts arī anonimajā un Dreseļa gramatikā.

paēnis 10 "ēnaina vieta" - schattichter Ort

pagubu, adv. 228 - gebückt

pantpantām, adv. 233 _ gliederweise

paklabinus, adv. 224 "lēkšos"

pastarus, adv. 234 - zuletzt

pā, prepoz. 241 (laikam ar garu ā atšķirā no priedēkļa pa-)

pārvis, adv. 219 "vispār"

pempt, blakus parastais pampt (kā "kampt": *pempju, *pempu) -
schwellen

pēdis, adv. 234 "pēc" - zuletzt

*piedarēt (kam tas zirgs p i e d a r ? 251) "piederēt"

piepes 30 "pelējums" - der Kahn auff dem Bier oder Wein

uz p i l s a t u 244 "uz pilsētu"

pi, prepoz. 242 "pie" (blakus parastajam pie)

pirmis, adv. 234 "pirmāk" - ehe

pipirkšķ(it)is, adv. 229 "cik var saņemt ar trim pirkstiem"

pluokt (pluoku, plaku) 136 - flott werden (atšķirā no parastā

plakt - glatt niederfallen

plaust 171 (kā "gaust": *plaužu, *plaudu) "izplāpāt" - rucht

bar machen

plāpt 171 (kā "kapt" - laikam domāts "kāpt": "plāpju, "plāpu) "plāpāt"

pretib, pretim, preti, prepoz. 243 "pret" (preti kungiem lie-
lities - seiner Herrschafft sich entgegen setzen)

pult (puolu, pulu) 174 "krist". Arī Dresellis min šo (kā Kurze-
mes) vārdu.

ragus 26 "koka ragavas" - Holzt oder Bauerschlitten. Šis vārds
ir arī anonimajā gramatikā.

rīda 233 (I in ME), blakus rīnde "rinda"

reibt (reibstu, reibu) 177 - kringeln, schwindeln; lietots
arī neparastā (transitīvā?) nozīmē: tas alus reibst
- das Bier räuschet

rie/t (riežu, riestu) 176 "abfallen"

rūpt (3. p. rūp, rūps, rūps) 179 - sorgen, gereuen. Tāpat Dres.

raukt (raucu, rauču) 176 - einziehen, enger machen; tuo kaudz
raukt, tuo zeki raukt. Kauguros šādā nozīmē lieto
raūt (raūnu, rāvu).

sadraudzīt 243 "savākt" - zubauffe sammeln. Ne ME, ne EH šādu
formu nemin; varbūt tā ir pareiza "sadraudzēt" vie-
tā (ko ME uzrāda ar nozīmi "versammeln" no Ulmana
vārdnīcas), jo infinitīvs ar -īt nav gaidāms blakus
ē-celmam - draudze (sal. luopu draudze, ... draudzē
nedzeniet ME), no kā minētais verbe būtu gaidāms at-
vasināts. Bet sadraudzīt varētu atbilst leišu verbam
drauginti "draudzināt" (ko min Rītera vārdnīca).¹⁾

savāi 9 - die seinigen

salstus 180, verba sait tag. akt. divdabis, kas lietots kā

adjektīvs: salstus laiks - frostig wetter

sāvus 26 "ragavas" - Fahrechlitten

sebi, adv. 225 "vēlu"

sec, prepoz. 243 "gar"

sekt (seku, seču), sekties 186 "sekot, veikties" - nachspüren,

sich spuden, sich fördern; tas darbs wī/s nesekās -

die arbeit wil sich nicht fordern

*senene "senatne", no senenes 220 - von lāngsten 220, von al-

ters ner 223 (atvasinājums no adverbjiem ar -ene skat.

piedēkļu apskatā)

sērst (sēršu, sērsu), sērstiet (rakstīts kopā) 187 - einen

ersuchen, spatzieren

sērt (seru, sēru) 188, riju sērt - Korn in Riechen aufstecken

skaut 109 (kā "ļaut") "apskaust"

skust 192 (kā "just") "skūt"

slīpt (slīpju, slīpu) 193 "slīdēt" - gleiten

spriest (kā "spiest") 196 - strecken müssen; sprīdi apriest -

eine Spanne werffen; ruokas(sānos) iespriedis staiga.

stīg 248, interjekcija - uzsauciens aitam dzēnot (laikam, lai

tās iet taisni pa "stīgu" resp. ceļu - līdzīgi kā zir-

gam arot uzsauc: vagu!)

striegt (striegu, strīgu) "stīgt"

suit, adv. 233 "daudz"

sūrst, sūst (-stu, -stu) "niezēt, svilināt kā kad kašķis" -

schränden, siepen, nāssen wie die Krätze thut.

svainens, -ene 15 "svaipa dēls, m."

svelt (svēju, svēlu) 199 - glimmen (varbūt ar transitīvu nozīmi, kāda parasti ir tagadnes io-celmiem, pretstatā tagadnes sto-celmam svilt)

*zvešene "zvešatne"; nuo Ēvešenes 220 (ar š-1)

šamēr, vietas adv. 220 "līdz šejieni" - biss hierher

šaut (šaušu, šautu) 181 "pērt ar šagariem"

šeju, adv. 218 "šeit"

šiti, adv. "šā" - also, solcher Gestalt, dergmassen 228

šiedi, adv. 228 "šā" - also, solcher Gestalt

šmaugt (kā "augt", tāpat: *šmaugu, *šmaudzu) 184 - zu halten den Mund

špurkt (špurktu, špurku) 185 - kuhrlöse werden

Arī NE uzrāda šo verbu un taiko šādi: 1) schnurgen, 2) nass und erfroren werden, 3) schnuckend weinen.

škie 248, kazu aizraidāmā (expellendi) interjekcija.

škis 248, kaķa aizraidāmā interj.

šuk 248, zirga aicināmā interj.

šukat 248, neclisnas (indignantis) interj.

šukt 186 (teikts lokāms kā "jūkt", bet tāda nav dotajā verbu sarakstā; tur tā vietā laikan ir jukt ar sto-celmu tagadnē - "pierast") - beben

tadaiš, adv. 229 "veltīgi"

tamēr, vietas adv. 220 "līdz turieni" - biss so weit

tām, laika adv. 223; tas minēts kā kuršu vārds starp dažādiem sinonīmiem ar nozīmi "tagad"; nuo tām 220 - daher ".
Langija vārdnīcā tām 301 minēts ar nozīmi "vēl" un arī ir apzīmēts kā Kurzemes vārds (ar "Cur."). NE to rāda tikai ispr. minētajā savienojumā ar "nuo", bet

- EH dod tām ar nozīmi "līdz šim" no Stendera gramatikas.
- teju, adv. 218 "te"
- *tejums, tejumā, adv. 219
- tiect (tiesu, tieču) 200 Terreichen, Überholen. Sal. Dreseja
tiect (tieku, tiecu) - Überholen, subtil. stehlen.
- tikus, adv. - zur Zeit; tikus tā, tikus citādi - dann so, dann
 anderes. 226
- tikuši, adv. 63 "cītīgi" - fleissig
- tremt (tremu, tremu) 103 "triectin {aiz}triect" - Über Hals
 über Kopf jagen
- trenkt (trenku jeb trenču, trencu) 203 - schüchtern, zerstreuen
- tukt (tūku, tuku) 204 "klūt tukls" - feist, leibig werden. Ar
 šo verbu laikam esot saistāms vietvārds Tukums, kas tad
 būtu vecs verbālnōmens un sākotnēji būtu apzīmējis "tu-
 kušu" resp. paaugstinātu vietu. - Tā sarunā man teica
 profesors J. Endzelīns.
- turplik, adv. 224 "turpmāk" - besserhin
- туру, adv. 218 "tur"
- ujā 248, vilka aizraidāmā interjekcija
- ui, uz, užgā 248, suna uzkūdāmās interjekcijas
- ūbele 249, kāda putna nosaukums (ME to tulko ar "Turteлтаube")
- ūz, prepoz. 244 "uz"
- ūzmašu, adv. 233 - besonders
- vajags 3 "vajadzīgs"; ticība vajaga ir 259, mazam vīrinam
maza gultīņa vajag 34 (bet: man tevis vajaga 252).
 Tagadējā valodā šis sākotnējais nōmens ir kļuvis par
 verbu.

valipām, adv. 6, 10 "maigi, lēni"

važus 26 "medību ragavas" - Jagdschlitten

(ap)vāzt 206 - bestärken

virzt (viržu, virzu) "virzīt - rücken

voi, vui, jautājamā partikula 229 "vai"

zavatnieks 14 "burvis"

znuotens, -ene 15 "znota dēls, m."

želbt (kā "geibt, reibt" ¹⁸¹ - ar ste-celmu tagadnē) - dūsslig seyn

žibt (žibstu, žibu) 181 - dūsslig seyn

Sastopami neparasti personu vārdi vsk. vokātīvā :

Jekubā jeb Kubinā (Jacob), Mažinā (Margreta), Babinā (Barbara)

251.

Piezīmes par frazeoloģiju.

Adolfi gramatikā ir atrodamas frazes, kas šķiet tautas valodā noklausītas, bet valrs pa daļai nav parastas. Dažkārt šo teicienu īpatnība saistās ar tagad svešādu formu vai vārdu lietojumu.

Piemēri. - Tamī traukā natilps 202. Tas neva vis rucis 179 "es hat nicht gekrumpfet". Šīs nakts salums nuokuode grikišus 180. Es vienā dienā tapu līdz Rīgu 56.

Pret guodu darīt 243. Preti kungiem lielities 243. "seiner Herrschafft sich entgegen setzen". Vinam prāts nenessās pie dievagaldu iet 257. Nuo kā tu tuo valodu esi dzirdējs 251. Neg es sacīju 230 "vai es nesacīju". Au (divas zilbes), kur tu tuo brīdi jau bijī dzimis 250. Eiļ ārma eiļ 248.

Lai apēd velns, lai velns viņu reiļ 61 (pēdējais vārds laikam domāts ar nozīmi "kost"; sal. t.dz. utes r ē j a mugurirīgu RKr XVI 262). Dievs (pa)līdz 234. Labsvakars! 234. Laidī ba lai 233 "lass es gehen wie es gehet".

Gramatikas autors ir centies ievērot un kopt latvisku izteiksmi. Piemēram, viņš aizrāda, ka mācītāju lietotā uzaicinājuma fraze laidiet mums lūgt 62 (pēc vācu "lasset uns beten") nav latviska - ka tā uzliūkojama par vācismu; latviskāk būšot: lai mēs ... lūdzam. Autoram taisnība, ka Ēī izteikeme ir latviski labāka par pirmo, kaut gan pareizāk būtu vēl "lūgsim! jeb lūdzam! (kā aizrāda arī ME - skat. vārdu lai). Taču viņš

nav pazinis visas nozīmes verbum laist, piem., nozīmi "atļaut, neliegt"; tāpēc viņš nepelnīti noniecina arī tādus izteicienus kā laidiet viņam strādāt, laidiet meitām dziedāt - it kā tā runājot tik tie latvieši, kas daudzus nepareizus izteicienus no vāciešiem piegēmuši, domādami - ja jau vācieši, kas taču prot lasīt, tā runā, tad tam jābūt pareizi.

Savādi, ka blakus "daudzēm" ir lietots tam pretstatā "mazēm" (nevis tagad šai nozīmē vienīgi lietojamais "nedaudzēm"): es esmu daudzēm palīdzējis 34, tu pie m a z i e m (mazām) turies 34 "du hältst dich zu den wenigen". Varbūt šāda izteiksmē tiešām ir lietota, bet vēlāk kā pārprotama atbilst. Jo mazums vēl tagad tiek lietots ar nozīmi "nedaudzums" (piem.: iet mazumā, ne mazums pūļu), un EH min piemēru no Kurzemes: tas ir m a z i gadi (wenig Jahre) atpakaļ atskatoties, kad sāka ar mašīnām kult.

Savienojumu uz laukiem 244 Adolfi gramatika tulko ar "auf dem Felde" un neatzīst tam nozīmi "auf dem Lande" (ko rāda (ME), t.i., "laukos" - pretstatā pilsētai; tāpat uz lauku 252 tulko ar "auffs Feld". - Kauguroš saka: iet uz lauku, t.i., iet - drusku svinīgi, labākās drānās - kur ārpus savas mājas robežām ciemā vai, piem., uz kapsētu; mājā pārnācis, var teikt: biju uz lauku vai biju pa lauku. Bet par labības lauku domājot, saka: iet uz tīrumu, biju tīrumā, t.i., biju ilgāku laiku, strādāju tīrumā, biju uz tīrumu ār launagu, t.i., biznesu uz tīrumu kādam launagu un atkal atgriezos mājā.

S E C I N Ā J U M I.

Adolfi gramatika neapšaubāmi pārspēj visas iepriekšējās gan apjomā, gan saturā. Tā iztirzā arī tādus tematus, ko iepriekšējās gramatikās neaplūko nemaz vai arī tik tikko piemin. Visā galvenais, kas tās lietotājiem gramatikā bija meklējams, tamī ir atrodams. Tā nostiprina arī noteiktāku, ilgi pastāvošu ortogrāfiju.

Adolfi gramatikā pirmo reizi nopietna vērība veltīta fonētikai; arī deklinācija un konjugācija tamī aplūkota daudz pamatīgāk un sīkāk.

Šī gramatika līdzīgi iepriekšējām ir praktiska rakstura, vācīšiem rakstīta un vispārīgi teorētiskā ziņā pāri tam daudz nepaceļas. Bet tā pārspēj iepriekšējās ar to, ka ietver sevī daudz plašāku un pilnīgāku latviešu valodas fakto materiālu, ko iztirzā sīkāk un metodiski labāk, uzrādot noteiktā pārvarā pareizas formas un cenšoties arī korigēt tolaik izplatītas vācīšu kļūdas latviešu valodā.

Izolēti no citām Adolfi gramatika tomēr nestāv. Ar Dreselja gramatiku tai ir ne vien pamatots kopīga ortogrāfija, bet arī daudz līdzības konjugācijas apskatā. (Arī Dreselim bijuši pazīstami Fūrekera materiāli.) Tāpat deklinācijā, sevišķi rēģulu formulējumos jūtams noteikts sakars ar citiem autoriem. Līdzīgi iepriekšējām arī Adolfi gramatika raugās uz latviešu valodu pa daļai no latīņu un vācu valodas viedokļa, un, ticot savam laika uzskatam, ka gramatiku visām valodām ir kopīga - tāpat kā loģika visu valodu runātājiem, tā dažkārt uzskāc lat-

viešu valodas sistēmai svešus konstruējumus (pie_u, nākotnes infinīti_{vu}) un arī citādi kļūdās latīņu un vācu valodas ietekmē. Bet Adolfi gramatika tomēr sāk raisīties vajā no šādas teorētiski schēmatiskas pieejas latviešu valodai un pievēršas runas praksei dzīvajā tautas valodā.

Adolfi gramatikā pirmo reizi ir izcelta prasība pēc pareizas latviskas izrunas un izteiksmes, aizrādot, ka latviešu valoda jāmacās no latviešiem pašiem. Ir nosodīta nevajadzīgu vācu vārdu ieviešana latviešu valodā.

Par atsevišķām valodas parādībām Adolfi gramatikā ir smalki novērojumi, - kādi nepieciešami, lai beidzot uztvertu latviešu valodas pašas sistēmu un atnestu tai svešus konstruējumus. Latviskas izteiksmes īpatnības ir daudzkārt jau labi saprastas; ir minēti daudzi tautas valodā noklausīti piemēri. Ir pamanītas arī dialektiskas atšķirības latviešu valodā. Spontāni šai gramatikā parādās visbiežāk kursisko izlokšņu īpatnības (piem., sporadisks patskaņu pagarinājums vai diftongizējums tautosilabiska r priekšā, dui- "2").

Šāda iedziļināšanās latviešu valodā ir saprotama, atceroties, ka Adolfi skolotājs latviešu valodā un viņa gramatikā atrodamo mācību autors ir Fōrekers, kas bija tuvu saistījies ar latviešu dzīvi (apprecējis latvieti). Ar to pa daļai izskaidrojams arī diezgan brīvais gars šai gramatikā, kur latvieši un viņu valoda nav lūkoti stādīt zemāk par vāciešiem; vairākkārt tieši jūtams, ka autors tos vērtē kā līdzīgus un cīnās pret sava laika aizspriedumiem. Gramatikā ir uzņemti arī tādi teikumi,

kam saturs garīdznieku ideoloģijai pretējs, piem.: vinam prāts nenesās pie dievagalda iet; bērns baznīcā būdams apsirga 257 u.c. (Turpretī, piem., Langija gramatikā šāda saturs teikumi nav atrodam, izņemot vienu 395.lpp., bet tai ar ir piebilsts, ka to teicis kāds bezdievīgs zēniņš, kas vēlāk aizbēdzis no savas sievas.)

ta godam [pieminēts] J. Doms [un] tā ierakstā

Adolfi gramatika ir vērtīgs vēsturisks piemineklis latviešu filoloģijai, jo tur atrodams daudz materiāla valodas vēsturei un arī citas vēsturiskas ziņas - par dažiem latviešu paradumiem, par kuršu apdzīvoto teritoriju un dažām viņu valodas īpatnībām, par tā laika valodnieciskajiem uzskatiem, par aizspriedumiem pret latviešiem u.c.

Adolfi gramatika ir pirmā pilnīgākā latviešu valodas gramatika. Tā ir sava laika izcils darbs, un tai ir ievērojama vieta latviešu gramatikas vēsturē.

Adolfi gramatikas latviešu valodā ir vērojamas daudzas īpatnības un savādības, kas dažādi vērtējamas un skaidrojamas. No tām, kas konstatētas un iztirzātas šai apcerējumā, šādas ir galvenākās: -

F O N Ē T I K A.

Gramatikas autors uzrāda latviešu valodā īsu e vārdu vidus zilbēs (darboties), noraida y vokalizāciju (savs, avs), saka akcentu trešajā zilbā adverbijem klusinām, lēninām, vaļinām.

Gramatikas tekstā vērojamas vēl citas fonētiskas atšķirības no tagadējās literārās valodas.

V o k ā l i s m s.

Kvalitāte.

Aplūkotie piemēri: pepmt, nevald(a), neva, meļsterinš, visnuotul, voi, vui, ezaru, pieḡdar, pileatu, narra, pirk, duireizi, duikārt, duitiek, duotiek, ciekkārt, virvon, degons.

Āvantitāte.

Bez parastā pagarinājuma saknē: ^{inf.} nesāt un it kā arī berns, tag. kercu.

Sporadiski vērojami šāda veida 1) pagarinājumi: ij > īj, iv > īv, aj > aij, ej > eij, aŕ > ār, eŕ > ēr, ir > ier, ur > ūr, uor;
2) saīsinājumi: ū > u, uo > u. (proklizē un pārgarā zilbē).

Nōmenu un verbu piedēkļos, kā arī vienzilbes (dažkārt arī citu) vārdu absolūtās beigās, garums nav arvien droši nosakāms, jo tas tur apzīmēts nekonsekventi. Bet izskapā -āds garuma apzīmējuma parasti netrūkst.

Patskapu zudums un paglābums.

Piedēkļos īss patskanis visbiežāk zudis pagātneš aktīvajos ^{divdabjos} aiz j un izskapā ītis (sargajs, redzejši, brālīts).

priedēkļa vokālisms šķiet zudis izolētajā dsk. nominatīvā savši "die seinigen".

Īso gala patskaņu kvalitāte uzrādīta parsizi. Beigu pat-
skanis arvien zudis e-celmu vsk. akuzatīvā un instrumentālī
(māt, ar dvāsel).

Adverbiem un verbiem gadās paglābti tagad zuduši gala pat-
skaņi (piem., pērnī, tag. nevalda jeb neva "nav", tu laidī).

Patskaņa iespraudums resp. paglābums o-celmu vsk. nom. -s
priekšā nekur nav manāms.

K o n s o n a n t i s m s.

Ar paglābtu -d partikula laid, ar j- sākumā verbe ļemt;
j aiz lūpepiem un mīkstinātais r visumā paglābti (krākt, tag.
aru, šērbju).

Atsevišķos vārdos un formās gadās neparasts līdzskapa mīk-
stinājums vai parasta mīkstinājuma trūkums.

Blakus mīkstinājumam parasti s > š. (tejš, karš, vinš, dsk.
žen. pākšku) - pa daļai atšķirīgi no citu gramatiku datiem.

Vairāksilbju vārdos (neieskaitot priedēkli) -js vārda beig-
s paglābies ar svelpeni, bet viensilbes vārdos - js > -jš
(devejs, vējš).

Atsevišķos vārdos gadās līdzskaņu k, v iespraudums un j, v,
r, p zudums. Vairākkārt zudusi j resp. mīkstinājums io-celmu
vsk. nom. -š priekšā (rupš, zalš, vinš).

Gadās asimilācija: ln > ll, k-k > k-k, š-s > š-š; s-š > š-š,
t-p > p-p, kā arī m-n > n-n (nītaunieks "ein Nītauer", pēc kara
laikam Jelgavas vecais nosaukums Nītava > Nītauja).

Disimilēts r : skruodelītis, adv. pipirkēķis < ^x tripirk-

M O R F O L O Ģ I J A .

Ir īpatnības vārdu šķiru iedalījumā un uztverē.

saliktepos gadās paglābti tādi patskaņi, kas tagad zuduši.

P i e d ē k ļ i .

Adolfi gramatika īpaši aplūko mobilus substantīvus - tādus, kam izskapa mainās atkarā no dzimtes. Sevišķa vērība veltīta dēminūtīviem. Starp nōminātajiem atvasinājumiem īpatnējākie Adolfi gramatikā ir šādi: bezdarba "bezdarbe", bezkauna (ar n) "bezkauna", dieveris "vīrabrālis", ietala "vīra brāļasieva", keluvainis "sievas sāsavīrs", Annens "Annas dēls", Annene "Annas meita" u.c.tml., lauceniecēne (izskapas -nieks, -niece priekšā parasti ir -e-), dēlulis, dēlulis, saimniecītis, siev.dz. saimniecīna, sirdsnīna, uoynīna, zuosnīna, avitīna; krātnieks "krājējs", šūplis, adjekt. sevisks (arī ar -skš), manāds, mūsāds u.c.tml. ar -āds, plautins, adverbi un adv. nozīmē dotie - klātumā, no klātenes, no senenes, vieglīnam u.c. ar -in-, lēnīnam, kreisīšķi.

D e k l i n ā c i j a .

Adolfi gramatika neaplūko līdzskapcelmus, bet tā pirmā no 17. gs. gramatikām aplūko 10-celmās un rēgulāri uzrāda paradeigmās lokātīvu. Latviešu valodas deklinācija Adolfi gramatikā ir aplūkota pilnīgāk nekā jebkurā citā 17. gs. gramatikā.

Ir sastopamas mūsdienu literārajā valodā neparastas locījumu formas. - Blakus tagad parastajiem viensk. lokātīviem ir doti tādi, kas beidzas ar divskani vai arī (illātīvi) ar -n (vīrai, sievai, ātei; vīran, mežan). Blakus tagadējām uzrādītas dažkārt arī senās daudzsk. datīva formas ar -me (vīriems, mežiems).

(1) io-celšu viensk. datīvs dots gan ar -'am, gan -im (brīžam, brīdīm); viensk. lokātīvi beidzas ar tagad gluži neparastu -'ā (brīžā), kam blakus pieminēts gan arī tagad parastais -ī.

ā-celmiem ar -ta, -ata, -na, -la daudzsk. ģenitīvs mācīts darināms ar -'u (bulšu, likšu, ēnu, miegu).

ē-celmiem uzrādītas vēl vecās viensk. datīva formas ar -ī (māti), un viensk. akuzatīvs beidzas bez kāda beigu pabeiguma (māt).

i-celmiem arī uzrādīti vēl vecie datīvi - vienskaitlī ar -ī (avi), daudzskaitlī ar -im (avim). Daudzsk. ģenitīvā -'stju (īju, -'šu (pākšķu, makšu); ar -'šu beidzas arī ass, auss).

Bez šām parašiem sastopamajām deklinācijas īpatnībām dažas sporadiski sastopamas vēl citur gramatikas tekstā - neparasti resp. citādi celmi (vasars, vāveris, kāsa, raiza, māse u.c.), neparastas locījumu (viensk. vok. puiše u.c.) un skaitļu formas (šķiltava, izīre, kari - it kā daudzskaitlīnieks, makstis, divreizīzi u.c.).

A d j e k t ī v i.

Adolfi gramatika pirmā uzrāda arī noteiktos adjektīvus un māca tos locīt, bet neizprot to nozīmi. Blakus tagad parastām noteikto adjektīvu parašiem ir tādas, kur visu locījumu formām ir -aj- celma beigās, piem.: daudzsk. nom. labajis, labajās u.tml.

G r a d ā c i j ā blakus formām, kas līdzīgas tagad parastajām, dotas dažādas perifrastiskas komparatīva un superlatīva formas. Adverbu nodaļā sastopami dažī komparatīvi ar seniskiem piešķīmiem -'ter- un -'ies-.

viensk. instrumentāļi kā manim sastopami arī viensk. datīva no-

zīmē. Blakus viensk. lokatīvam sevi ir dota daudzskaitlim ģpaša lok. forma sevis. Vietniekvārdam viņš redzama dzīva vēl arī norādāmā nozīme.

Piederības vietniekvārdu nelokāmo formu mūsu, jūsu vietāsastopamas lokāmas formas mūsš, jūsš, siev.dz. mūsa, jūsa; sastopamas arī noteiktās formas kā manais, mūšais un atvasinājumi ab -āds, piem., manāds.

Starp norādāmajiem vietniekvārdiem neparastāks ir viensk. datīvs šam, siev. dz. ši, kā arī dažādas abu skaitļu lokatīva formas, starp kurām sākotnējās fēminlīnās formas sastopamas pa daļai jau abu dzimšu nozīmē, bet sākotnējās maskulīnās formas tamī, himī - vēl tikai vīriešu dzimtes nozīmē.

Vietniekvārdam pata viensk. datīvā un lokatīvā dotas arī neparastākas i-celma formas patim, patī blakus parastajām.

Ir aizrādīts, ka katrs nav lietojams relatīvajā nozīmē

Citur gramatikas tekstā (ne paradeigmās) man, tev gadās viensk. akuzatīva nozīmē, un pata sastopams formāli pieskaņots blaku vārdiem, piem., ar savām pašām mīestām u.tml.

S k a i t l e p i.

divi ir lietots vēl sākotnējā sieviešu un nekatras dzimtes nozīmē, saknē tam gadās arī garš ī un sākotnējais u.

Kā nelokāmas formas lietoti nominatīvi simts, desmits un arī padesmitu nosaukumi kā trispadesmits u.c. "11 - 19" kuŗos pēdējais komponents ir ar paglābtu saknes patskani un kuŗos akcents ir bijis varbūt otrā vai trešajā zilbē.

Konjugācija.

Tagadnes indikatīvā visu primāro verbu viensk. 2. personai ir paglabāta galotne -i (krāji, elēni u.tal.).

Sastopamas neparastākas tagadnes celšu formas. - Gadās vēl ve-
cās ā-celmu tag. viensk. 2.p. refleksiīvformas ar -ais (mācais).

Tagadnes īlo-celms gadās verbas darīties,

elo-celms - redzē(ties), cerēt,

o-celms - klusēt,

ilo-celms - raudāt, dziedāt.

Primārajiem vārdiem tagadnē

stomatiskas formas- īemu, duosmuos, 3.p. duot, ēmu, atruomu, esmu.

(Verba būt tag. 3.p. ir(a), noliegtā f. navaid(a), ne(ba)va.)

o-celms - dzemu, lenku, telpu, delu;

do-celms - verdu;

no-celms - mieznu;

sto-celms - aizemakstu, grābstu, snakaistu, 3.p. nuotīkst "notiek";

lo-celms - ceļju, cērojju, *tirpju, *auju, *pauju "paužu", *skauju
"skaužu";

ī-celms - šaudzsk. 1.p. esim.

Vārdiem rist, sirst, braukt, nākt, trenkt tagadnē ir vairāku
celmu paralēļformas (risu - ristu - riežu, sērsu - sirstu,

brauču - brauku, nāču - nāku, trenču - trenku). Vārdiem dilt,

muost, krēst, drūpt tagadnes viensk. 3. p. ir iejaukta no citas

paradigmas vai ar tanī dīvaini, laikam apļam, mainīts saknes vo-

kālisms. Vārdiem jukt "piersēt" tagadnē ir gan o-celmu gww ar sak-

nē iespaustu nāseni, gan sto-celmu pazīmes (jūktu).

verbam pirkt saknē -ir- arī tagadnē. Ar sākotnējo īso saknes tagadnē verbi lēkt, dzēst, krēst, plēst, slēpt, tēst.

Daļai tagadnes io-celmu, kam sakne beidzas ar k, g, tag. viensk. 1. personā minēto līdzskapu vietā ir č, dž (brauču, beidžu), bet citās personās parastais c, dz. Šādas tag. viensk. 1.p. formas ar -ču, -džu ir iedomājamas kā pareizas jauninātas formas, kaut gan tādās tagad nav zināmas no ^{latvīšu} vizlokņēm.

P a g ā t n e s ē-celmus Adolfi gramatika rāda vēl dzīvus un it kā cīpā ar ā-celmiem, taču jau kā paredzamus zaudētājus. Pag. viensk. 1. personā ē-celma formas saglabājušās īpaši tad, ja tās veicina atšķirību no tagadnes (nešu), bet ja ē-celma formas traucē minēto atšķirību, tās ir aizstātas ar ā-celma formām (cietu vecākās ē-celma formas ar -šu vietā). Pagātnes ē-celmi gadās arī gaidāmu ā-celmu vietā (piem., blakus tagadnes sto-celmiem).

Pagātnē (līdzīgi kā tagadnē) ir vērojams divains k, g pārvērtums par c, dz (tu mīrei, aizmīdzi) viensk. 2. personā. Tā laikiem seno gramatiku kļūda pag. 3. akt. divdabju formu ar -cis, -dzis ietekmē.

Pagātnes formas ar atšķirīgu saknes vokāliemu kvalitātē ir verbiem kviekt, šņaukt aizmirst (kvīcu, šņūcu, aizmersu), bet kvantitātē - verbiem mālt, grebt (mālu, grēbu), irt "airēt" (iru); pagātnē juku "pieradu" (blakus tagadnei jūkstu) varētu būt vecu vecā pag. forma ar īsu u blakus saknei juk-, kurā vēl nav ienācis tagadnes infikss n.

N ā k o t n ē vecākās formas bez ī iesprauduma zināmiem priekšāriem verbiem retumis gadās (sišu, atrašu). Daudzsk. 1. un 2. personai pārsvārā ir vecās i-celma izskaņas (-sim, -simies, -siet, -sities).

sa l i k t i e l a i k i ir darināti parasti. - kā lit. valodā.

R e f l e k s ī v f o r m a s. Tagadnes 3. personā ā-celu izskapa -ās ar retiem izņēmumiem ir vispārināta (apzuogās). Bez refleksiīvās galotnes ir doti daži tādi verbi, kas tagad bez tās nav sastopami vai nav parasti (gaust, g grezt, uzmuost, apkaist, tiekt, tiept). Refleksiīvi lietvārdi nav uzrādīti. Vecā tipa refleksiīvās formas ar refl. elementu aiz priedējā gramatikas autoram pašam negadās, bet pieminētas tās ir kā kuršu valodai raksturīgas.

D ē b i t ī v s. Dēbitīva ja- varbūt ir lasāma ar īsu a. Dēbitīva konstrukcijām nozīme ir tagadējā resp. vajadzības, bet pieņēta ir arī vēl sākotnējā nozīme. Tāpat kā tagad literārajā valodā dēbitīva objekts ir nominatīvā.

I m p e r ā t ī v s. Prīmāro verbu viensk. 2. personu Adolfi teorētiski māca imperatīvā šķīrāmu no indikātīva ar galotnes -i atņemumu (indik. dzeni, imper. dzen), bet praktiski šāda atar-oība nav levērota; taču tā varētu būt atbildusi izrunai kādās izloksnēs. Daudzsk. 2. personā Adolfi nešķīr imperatīvu no tagadnes indikātīva ne teorētiski, ne praktiski; sastopamās izskapas te ir -ait, -āt, -iet, -at. Imperatīvā uzrādītas arī tādas konstrukcijas kā lai(d) es sargu, lai(d) mēs esam, man būs sargāt.

K o n d i c i o n ā l i s. Atšķirīgas ir daudzsk. 1. un 2. personas izskapas: -tun, -tut, refl. -tamuos, -tatuos.

A t s t ā s t ā m a j ā i z t e i k s m ē ir lietotas dzimtē un skaitlī mainīgas tagadnes akt. divdabja formas. Savādā ir tas, ka šās atstāstāmās izteiksmes resp. tagadnes lokāmā divdabja formas paradiemās mainās ne vien atkarā no dzimtes, bet arī it kā atkarā no personas vienskaitlī (piem.: es redzuots, tu redzis, viņš redzus); šī maiņa laikam gan ir gramatikas autora izgudrojums. Atstāstāmās izteiksmes funkcijā lietota arī nekatras dzimtes tag. divd. forma esu (kam atbilst lei. esg). Problēmatisks ir tag. akt. divdabju nozīmē dotās formas ar -u (daru, tuopu), kas laikam gan ir tag. indikātīva formas.

D i v d a b j i. No tagad pazīstamajām divdabju formās Adolfi gramatikā paradiemās trūkst tag. akt. divdabja jauninātā viensk. nominātīva ar -uošs un nākotnes akt. divdabja ar -šuoš. Par nākotnes divdabjiem dēvēti verbāladjektīvi ar -tins. Sastopamas diezgan daudzas īpatnējas divdabju formas, piem., tagadnes divd. esams, pagātnes nelokāmais divd. smējus u.c.

I n f i n ī t ī v s. Gramatikas autors ir konstruējis nākotnes un perfekta infinitīvus, kādu latviešu valodā nav. Infinitīvos gadās neparaste saknes vokālisms, kas bieži vien ir ieviests no tagadnes.

Adolfi gramatikā atrodami tagad vairs n e p a r a s t i p r ĩ m ā r i v e r b i (šauts, virzts u.c.), kuru vietā tagad pazīstami atvasinājumi no tās pašas saknes.

Sastopami arī tagad n e p a r a s t i b e z p r i e d ē k ļ a v e r b i (zīt, ziest u.c.), kam priedēkli atmetis vismaz pa daļai pats gramatikas autors, cenšamies sakārtot pēc alfabēta verbu saknes.

A d v e r b i.

Adolfi gramatika pirmā sīki un plaši aplūko arī adverbus. Daudzi no tiem tagad ir neparasti fonētiski, morfoloģiski vai leksiski. Starp adverbjiem ir vērojamas dažādas seniskas formas, piem., illātīvi ar -n, ā-celšu viensk. datīvi ar -i, daudzsk. datīvi ar -as, instrumentāļi ar -is u.c. Tagadējā "ačgārnī" vietā ir vēl atšagārnī.

P r e p o z i c i j a s u n p r i e d ē k ļ i.

vērojamas dažādas īpatnības atsevišķu prepozīciju resp. priedēkļu formā, rakcijā vai nozīmē. Aiz pie daudzskaitlī arī dots ģenitīvs (pie bišu), ar savienots ar ģenitīvu (ar maizes un vīna). Kadās prepozīciju savienojumi ar adverbjiem (līdz tur u.c.). Dažas prepoz. rakcijas regulas piedēvētas latviešu valodai pēc vācu val. Starp prepozīcijām vairākas ir tagad neparastas (iz, īz, kārt, klāt, pakal, preti(b), sec). Adolfi (līdzīgi Langijam) laikiem ir pazinis prepozīciju pā blakus priedēklim pa-.

S a i k ļ i.

Starp saikļiem vairāki ir tagad neparasti vai pat gluži sveši (in, ju, jeba, ai, tikus u.c.). Adolfi pretēji Langijam neatzīst aiztuo kauzālā nozīmē.

I n t e r j e k c i j a s.

Gramatikā ir savākti dažādi uzsauzieni dzīvniekiem - aicināmie, aizraidāmie, apstādināmie, ir dotas pat veselas frazes. Ir minēts tagad nezināms verbs kuriesināt - no uzsauciena "kur iesi!".

Interjekciju nodaļa Adolfi gramatikā rāda, ka tās uzrakstītājs ir sīki pazinis latviešu dzīvi un paradumus.

partikulas.

Gramatikā ir atrodamas vecās latviskās ^{vā}jautājamās partikulas ar, arig, -g, pastiprināmās partikulas ba, juo, -le, -šu u.c. Ir ziņas par apgalvojamās partikulas "jā" aizgūšanu.

S I N T A K S E .

Ir vērojamas īpatnības locījumu, skaitļu, infinitīva un divdabju lietošanā. Nominatīvs lietots atkarā no daudz, ģenitīvs atkarā no lūgties, bīties; ik savienots ar ģenitīvu, akuzatīvu vai lokatīvu; datīvs kam lietots lietots ar nozīmi "kāpēc". Ir ziņas, ka es vietā latvieši lietojuši mēs, bet Jūs vietā tu; tāpat pieklā-¹²³³jības daudzskaitlis tolak nebūs bijis vēl parasts - tāpat kā tautasdziesmās un pasākās. Finālā nozīmē lietotam infinitīvam ir pielīdzināts būs savienojums ar infinitīvu, kaut gan šim savienojumam tagad ir izjūtama vajadzības nozīme. Divdabji bieži ir sastopami accusativus cum participio konstrukcijā. Divdabis ar -dams ir lietots tās pašas saknes finītā verba nozīmes pastiprināšanai, kā arī finītā verba vietā. Šis divdabis gadās arī oblikvajos locījumos. Tag. akt. divdabis ar -us jeb -uots ir lietots 1) atstāstāmajā izteiksmē, 2) tur, kur tagad lietotu tag. nelok. divdabi ar -m vai -t, 3) itkā finītā verba indikatīva vietā, 4) kā adjektīvs.

L E K S I K A U N F R A Z E O L O Ģ I J A .

Adolfi gramatikā ir ne mazums vārdu, kas tagad ir neparasti vai nu leksiski, sēmantiski, vai arī pēc formas. Tādu vārdu ir vairāk nekā pusotra simta. Ir arī frazes, kas šķiet noklausītas tautas valodā, bet tagad nav vairs parastas. Latvisku izteiksmi gramatikas autors ir centies ievērot un kopt.

LANGIJA GRAMATIKA.

I E V A D S.

pēdējā no 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām aplūkojama Nīcas un Bārtas mācītāja J.Langija "... kurtze Lettische Grammatica"¹⁾, kas pievienota viņa latviski-vāciskai vārdnīcai un tiek datēta ar 1685. gadu, kad parakstīti šās vārdnīcas un gramatikas kopējie priekšvārdi. Gan gramatika, gan vārdnīca tolaik palikušas manuskriptā. Šis manuskripts atrasts Heidelbergas universitātes bibliotēkā, un to kā Latvijas Universitātes Rakstu Atsevišķu izdevumu 1936. gadā pēc fotokopijas ir publicējis E.Blese līdz ar apcerējumu par Langija dzīvi, darbiem, rakstību un valodu.

1) Langija gramatikai nav atsevišķa virsraksta; manuskriptā aiz vārdnīcas daļas lasāms: "Cum bono Deo! Folget eine kurtze Lettische Grammatica, welche lehret recht reden vndt schreiben." Lng. 361. Visa manuskripta virsraksts šāds: "Lettisch-Deutsches LEXICON worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutscher Sprachen gezeiget vnd erklärt werden. Sampt einer kurtzen GRAMMATIC, wodurch Den Ausländern ein richtiger Weg gewiesen wird zur Erlernung der Lettischen Sprachen leichtlich zukommen. gestellt vnd ausgegeben von Johanne Langio, Pastoren zur Ober vnd Nieder-Bartaw in Curland." Lng. 2.

Langija latviešu valodu pētījot, svarīgi atcerēties viņa dzīves vietas Latvijā: viņš dzimis Liepājā, ilgi dzīvojis un darbojies Nīcā un Bārtā, bet gadu arī Kandavā - tāpat kursisku vai tāmisku izlokšņu apvidos. (Pēc E.Bleses ziņām, Lng. 466, 474 sk.)

Tā kā par Langija gramatikas ieskārtu sīki informē R.Grabis (l.c. 246 - 260) un Langija valodu diezgan pamatīgi ir aplūkojis jau manuskripta izdevējs E.Blese, dibinādamies uz plašāka valodas materiāla - arī uz Langija vārdnīcas, kas ir daudz lielāka apjoma (359 lpp.) nekā Langija gramatika (82 lpp.), tad man par šo gramatiku vietumis nāksies runāt tikai pārskata veidā, iedziļinoties atsevišķos jautājumos tad, ja tas varētu šā vai tā papildināt iepriekšējos pētījumus.

Langija (tāpat kā Dreseļa un Adolfi) gramatika ir sarakstīta vāciski, lietojot latīņu valodas gramatiskos terminus, un (kā no virsraksta redzams) ir domāta kā palīglīdzeklis ārzemniekiem, latviešu valodu mācoties.

Tieši gramatikai veltītā teksta apjoms pēc tagadējā publicējuma ir 79 lappuses, neieskaitot beigās aiz sintakses nodaļas pievienoto tēvreiznes tekstu vienā lappusē un skaitleņu sarakstu divās lappusēs, kas kā viens, tā otrs pa daļai atšķiras no Langija pārējā darba gan rakstībā¹⁾, gan valodā. Apdrukātās lappuses lielums ir caurmērā ap $13 \times 9 \text{ cm}^2$.

1) Pēc fotokopijas (kas glabājas Rīgā valsts bibliotēkā) šķiet, ka atšķirība ir arī rokrakstā; tā vērojama vismaz skaitleņu sarakstā, kur garie burti (t. d. ℓ) proporcionāli daudz garāki par īsajiem. nekāxpārējāxgramatikaxmanuskriptāx Burtu rakstījums arī atšķiras, piem., d te rakstīts: d , bet pārējā gramatikas manuskriptā vērojams: \mathcal{D} .

Gramatikas nodaļas šādas: 1) ortogrāfija (361 - 363),
2) prozodija 363 - 366), 3) etimoloģija (366 - 426), 4) sintakse (426 - 439).

Tiek atzīts (E.Blese, l.c. 484 sk.), ka Langijs savu gramatiku izstrādājis patstāvīgi, kaut arī viņš citus 17. gadsimta gramatiskos darbus pazinis. Adolfi gramatiku domā nonākušu Langija rokās tikai pēc tam, kad viņš ar savu darbu bijis jau galā - jo pret Adolfi vērstā piezīme pierakstīta Langija manuskripta pašās beigās, un, kā aizrāda E.Blese (l.c. 482 sk.), tā atšķiroties arī ar rakstījumu un būšot pierakstīta pēc Adolfi nāves 1686. gadā.

Šī piezīme par latviešu valodas deklināciju arī saturā nepieklaujas manuskripta beigās aplūkotajiem sintakses jautājumiem. (Norādīts uz šo piezīmi ir arī gramatikas vidū - aiz nōmenu deklinācijas paradeigmām, Lng. 371.)

Taču ir vēl kāda asa piezīme par saikli aiztuo Langija vārduīcas sākumā (Lng. 13), kur minēti gan ir "temerarii novatores", bet domāts ar to šķiet pats Adolfi (tā arī A.Augstkalns RKr XX 115); jo opozīcija viscaur atbilst Adolfi izteikumiem (par ko jau iepriekš Adolfi gramatikas saikļu aplūkojumā 234.lpp.). - Tā kā šai piezīmē pretinieks ir apzīmēts slēptākā veidā nekā minētajā beigu piezīmē (kur "ein Vornehmer" un "Aussländer" diezgan nepārprotami norāda uz ārzemēs dzimušo Adolfi), tad šo pirmo piezīmi Langijs drošāk varēja ievietot savā manuskriptā jau tad, kad viņš to (uzmetumā pabeigtu) pārrakstīja¹⁾ un kad Adolfi gramatika būs jau bijusi

1) Ka manuskripts pārrakstīts, uz to pēc zīmīgām kļūdām aizrāda tā publicētājs un jau pirms tam A.Augstkalns (Lng. 447).

publicēta un pats Adolfi vēl dzīvs. - Varbūt arī šī nostāja pret amatā augstāko Adolfi ir bijusi viens no iemesliem, kāpēc Langija darbs tolaik palicis npublicēts, jo vismaz viņa vārdnīca "būtu bijusi iespēšanas cienīga" (kā saka E.Blese l.c. 566) un arī viņa gramatika visumā nav mazāk vērtā kā Dreseļa gramatika, kas ir tolaik publicēta un varbūt pat vēl pēc visādi pārākās Adolfi gramatikas. (Skat. iepriekš disertācijas ievadā 17 sk.)

ORTOGRAFIJA UN FONĒTIKA.

GRAMATIKAS RAKSTĪBA UN TEORĒTISKIE AIZRĀDĪJUMI PAR FONĒTIKU.

Par ortografijas un fonētikas jautājumiem teorētiski ziņas sniedz Langija gramatikas abas pirmās nodaļas: I. Von der Orthographia, II. von der Prosodia, kas abas aptver tikai piecas lappuses. Te uzrādīti latviešu valodā lietojamie burti (ko Langijs līdzīgi iepriekš aplūkoto gramatiku autoriem neatšķir no skapām) un ir izteikumi par e un ie, palātālo līdzskapu un gala zilbju patskapu izrunu latviešu valodā, kā arī ir norādījumi (prozōdijā) par zilbju īsumu un garumu; ar

"garumu" gan dažkārt ir domāts vārda akcents. - Kā aizrāda jau R. Grabis (l.c. 247), ortografijas un fonētikas mācības ziņā Langija gramatika ir daudz trūcīgāka un nepilnīgāka par Adolfi gramatiku, un skapu izrunas skaidrojuma ziņā tā ir vājāka arī par t.s. Büchnera gramatiku (t.i., par Arbuzova publicēto anonīmo 17. gadsimta gramatiku).

Langija r a k s t ī b a visumā saskan ar Mancela izstrādāto (skat. *Ing.* 488), kam par paraugu, kā aizrāda A. Augstkalns (RKr XX 103), bijuši jaunaugšvācu (Lutera) raksti, un principos tā ir tāda pati kā Adolfi lietotā raktība, kas gan ir precīzāka un visumā konsekventāka. Taču Mancela noteiktos burtus Langijs nav arvien izmantojis racionāli. - Langijs tāpat kā Mancelis lieto e-skapas apzīmēšanai divus burtus: e un ē, bet pretēji Mancelim neizlieto tos e-skapas divējādās kvalitātes atšķiršanai: neatkarīgi no ēā patskapa kvalitātes Langijs mēdz apzīmēt ar e īsu patskani, bet ar ē (parasti savienojumā ar h kā garumzīmi) - garu patskani, piem.: zeppurneeske, semneeks 371, mihlshjis 384, mihlshtu 385. Tātad e-skapas divējādo kvalitāti Langijs nebūs apzinājis.

Tāpat arī svelpeņu un špāceņu apzīmēšanai viņš līdzīgi Mancelim lieto divas zīmes: ſ un ſ̄ (ar vai bez pārevītrojuma), bet atkal neizmanto šo zīmju nevienādumu lietderīgi: balsīguma un nebalsīguma atšķiršanai, kā dara Mancelis (*Ing.* 499). Piemēri: ſirde 362, ſirge 367 "ein Pferd" (= sirds, zirgs), ſajuttis, ſinn 413 (= sajutis, zin). Jādome, ka Langijs, neatšķirdams minētās skapas grafiski, nav atšķiris tās arī fonētiski.

Tā kā Langijam burta un skaņas jēdziens sakrīt, vispār - pēc burtu skaita piedēvē latviešu valodai sešus patskaņus (361), jo, kā saka R. Grabis (l.c. 247), "vienkāršo patskaņu vidū nepareizi ieskaitīti arī o un y". Šis "nepareizi" (no tagadējo atziņu viedokļa, kas prasa šķirt burtu no skaņas) īsti gan laikam būtu attiecināms tikai uz y, ar ko Langijs retumis apzīmē garo ī (lyxnis 369 "fröhlich") un varbūt arī ij (byam, byat, by 402). Bet ar o Langijs šeit, manuprāt, tiešām būs domājis patskani o, ko vispār grafiski ir atšķīris no divskapa uo nozīmē lietotā oh (oh/ohls 183, tohp 386, ontraī 434 u.d.c.). Šis o ir lietots vārdos, kur divskanis nav domājam, bet gan patskani, piem.: interjekcijās o, ock 182, 425, ho, ho 87, adverbā wir/on 432, viensk. ģenitīvā towis 364 "tevis" (sal. tawis 438), aizgavumos - no lībiešu valodas: woi 413, no vācu valodas: Oldermanna 184, Apo/tuli 427 (pēdējais sākotnēji no grieķu ἀπόστολος "sūtnis"). Patskani o latviešu valodā Langijs varēja būt dzirdējis no lībiešu un kursieku izlokšņu runātājiem. Kā jau teikts, arī Adolfi min patskani o, kas gadoties latviešu vārdu vidus zilbēs.

Grafiski Langijs tāpat ir atšķīris o no uo (izņemot absolūtas vārdu beigās, kur n netiek rakstīts; sal., piemēram, viensk. un daudzsk. akuzatīva formas to, tohs 375). Nevar zināt, vai arī fonētiski Langijs ir pienācīgi atšķīris o no uo, jo vispār nekā nesaka par divskapa uo izrunu. Bet varbūt tas nav bijis vajadzīgs, jo vidus lejsvācu valodā (kas, domājams, nav bijusi

sveša tiem, kam Langijs savu gramatiku rakstījis) esot bijis ar latviešu uo (un arī ar ie) pilnīgi līdzīgs divskanis.¹⁾

Divskapa ie un (kvalitatīvi laikam nediferencēta) patskapa e izrunu latviešu valodas vārdos Langijs māca salīdzinājumā ar vācu valodu. Šie salīdzinājumi tagad var likties neprecīzi vai pat nepareizi. Piem., e izrunas ziņā ir identificēti latviešu vārdi mēs, svēts, tēvs 362 ar vācu vārdiem leben, beben, weben; neprecīzitāte te liktos jau latviešu valodas pieru izvēlē, jo mēs tagad literāri ir runājams ar šauru, bet svēts un tēvs - ar platu e. Taču varbūt Langijam ir bijis pazīstams mēs ar sākotnēji platu e, jo to šai vārdā vēl tagad dzird "tāmnieku izlokšņu vairumā" (La gr 43. § b). Ar kādu izrunu Langijs pazinis minētos vācu vārdus, arī nav droši zināms, jo 17. gadsimtā Latvijā lietotajai vācu valodai piemītusi "lingvistiska rakstura nestabilitāte: šejienes vācu valodā vērojams dažādu vācu dialektu (augšvācu, vidusvācu un it īpaši lejsvācu) un dažādu laikmetu fonētisko īpatnību sajukums" (kā aizrāda E. Biese, Lng. 501). To paturot prātā, var domāt, ka Langijs varbūt nav rīkojies nepareizi, pielīdzinādams ee (-ie) izrunu latviešu vārdos Mees, Meers, Wees 362 e resp. eh izrunai vācu vārdos Gehen, Lehren, Mehren. - A. Augstkalns, runādams par rakstību pirmajos latviešu tekstos, aizrāda, ka burti eh viduslejsvācu valodā var apzīmēt tieši tādu pat divskani kā latviešu ie.¹⁾

1) "Mūsu divskapjiem ie, uo tiek lietoti vienkārši e, ee, eh, o, oo burti (oo laikam aplam nodrukāts oh vietā - R.G.), kam viduslejsvācu valodā bez kādām šaubām tiešām daudzkreiz jāapzīmē uz mata tādi paši divskapi kā mūsu ie, uo..." - A. Augstkalns, Pirmie latviešu teksti un grāmatas, l.c. 37.

I nodaļas beigās aizrādīts tāpat kā Rēhenūzena gramatikā, ka latvieši "absorbē jeb neizrunā" vārdiem beigu patskapus. Iso gala patskapu atmetums bieži vērojams Langija gramatikas, kā arī vārdnīcas tekstā, un tas pa daļai skaidrojams ar ietekmi no tānnieku izlokenēm, ar kurām Langijs iepazīties, uzturēdamies kādu gadu arī Kandavā (ekat. Lng. 506). Trūkstošā patskapa vietā viņš dažkārt rakstījis apostrofu. Piem.: zem 371, es būš, tu būs 381, es tuop 383, tu staiga savu c e l 429, skād 434, no iesākum 434. Apostrofs rakstīts arī nevietā: tagadnes 3. pers. līdz 427, gul 431.

k, ķ mīkstinājumu līdzīgi Mancelim Langijs laikan nav uztvēris²⁾, kaut gan par k, ķ, kā arī par l, n, r artikulāciju viņš īpaši runā (362). Mīkstinājuma zīmi (burta pārsvītrojumu) Langijs vairākkārt nepareizi atmet vai arī nevajadzīgi piesprauž³⁾. Piem.: blēnas 432, viensk. Jāna^{ģen.} 390, inf. klūt 390, viensk. akuz. kumelu 435, tag. ķkietu 391, kurēnes 420 (pēdējā piemērā mīkstinājums nevietā).

Burtu g Langijs parasti lieto pārsvītrotu - gan g, gan ģ nozīmē: gars, zirgs 367, nags 368 "der Frosch", ģimis 77. Ar pārsvītrojumu, kā aizrādījis jau Augstkalns⁴⁾, apzīmēts laikan g vai ģ eksplōzīvais raksturs atšķirā no šā aukslēja l-skapa līdzīgās izrunas lejsvācu valodā. Tāpēc bez pārsvītrojuma g rakstīts verba būt tagadnes 3. pers. formā: gir 380.

1) A. Augstkalns, Veclatviešu rakstu apskats. RKr XX 103.

2) Sal. Lng. 499.

3) Sal. Lng. 498.

4) Sal. Lng. 499.

408, kas arī tagadējās augšzemnieku izloksnēs var sākties ar pīspīraustu j- (La gra 601. § 719. lpp.). Taču dažkārt g-skaņa ir apzīmēta arī ar nepārsvītrotu burtu (Ugguni 367) vai arī ar gh (-ghajis 398).

Lietvārdi tāpat kā Adolfi gramatikā nekonekventi rakstīti ar lielo sākuma burtu (kas šeit parasti nebūs paturēts), piem.: ... kunga Wahrds 414, ... ir waina Spilwens 428, Bar^rchts lohps 416.

P r o z ō d i j a.

Prozōdiju Langijs raksturo (363) kā mācību izrunāt zilbes garī vai īsī un darīnāt pantus (Verse machen). Šai nodaļā ir meklējamas kādas ziņas par vārdu akcentu, jo Langija "gara" vai "īsa" zilbe vairākkārt ir jāsaprot kā "uzsvērtā" vai "nezsvērtā" zilbe.

Latviešu valodas prozōdiju Langijs uzņemas apcerēt latviešiem trūkstošo dzejnieku vietā. To darīdams, viņš pielāgo latviešu valodai latīņu prozōdiju, ko viņš labi pazinis (Langijs latīniski dzejojis. - Lang. 473). Šai pielāgošanā dažkārt ir jūtama arī patvarība. Piem., pazīstamajai latīņu prozōdijas rēgulai, ka patskanis cita patskapa priekšā ir īss (vocalis ante vocalem brevis est) Langijam ir grūti nācies sadabūt piemērus - jo latviešu valodā heterosilabiski patskapi mēdz būt blakus vienīgi komponentu robežā saliktepos dažkārt. Tad nu

Langijs ir ņēmis palīgā arī vārda grafisko izskatu, uzrādīdams kā piemēru (365. lpp. IV) arī dumpicht, kur redzams gan ir, ka Iss i atrodas o priekšā, taču izrunā gan te būs bijis līdzekānis j divakāņa no priekšā. Arī vārds ahlaua 365. šķiet rakstīts tā, lai kalpotu šeit autora nolūkam, kura dēļ vispirms uzrakstītā forma ahlawa ir pārsvītrotā (kaut gan šis vārds ar w nav rakstīts arī vārdnīcā - Lng. 9).

Latīņu valodas metriskajā versifikācijā pantmērs, kā zināms, dibinās uz garu un īsu (nevis uzsvētu un neuzsvētu) zilbju maiņas. Tāpēc Langijs savā latviešu prozodijas apskatā arī runā par zilbju garumu un īsumu un cenšas iztikt neminējies vārda akcentu, par ko īstenībā būtu bijis daudz svarīgāk runāt, jo mūsu toniskajā versifikācijā pantmērs dibinās uz uzsvētu un neuzsvētu (nevis garu un īsu) zilbju maiņas. Kvantitātes jēdzienus "garš", "īss" Langijs, kā jau teikts, vairākkārt ir gan lietojis arī uzsvara nozīmē.¹⁾

Liekas, ka Langijs ir jāsaprot šādi. - Kur viņš runā par zilbes garumu vai īsumu pēc dabas (von Natur), tur ar to tiešām ir domāta kvantitāte šās zilbes vokālismā; bet kur viņš runā par zilbes garumu vai īsumu pēc stāvokļa (am Satze), tur ar īsumu ir domāta uzsvara trūkums un varbūt reizē arī vokālisma īsums patiešām. Tādējādi šķiet konstatējamas Langija gramatikā dažas savādības patskaņu kvantitātes un vārdu akcenta ziņā. -

1) Līdzīga izteiksme lietota Adolfi gramatikā (9): "Visiem vārdiem pirmā zilbe (prōzā, bet ne poēzijā) ir g a r a, un uz tās ir akcents, lai vai cik zilbju būtu vārdam."

Langijs aizrāda (364), ka gaŗu zilbi pēc dabas veidojot pers. vietniekvārds tu, bet īsu - adverbi (resp. apgalvojuma un nolieguma partikula) ja, nē un prepozīcija no. (nē šeit iepriekšējā vārda dēļ liekas ar nozīmi "nē"; adverbu nodalā nē ir tulkots ar "nein, nicht" 420)

Ievērojot Langija atzītās (klasisko valodu prozōdijā parastās) pazīmes zilbju kvantitātes noteikšanai, iznāk, ka minētajos vienzilbes vārdos vispār uzrāda vokālisma kvantitāti, kas ir pretēja tagad literāri lietotajai. - Vietniekvārdā tu gaŗš ū vai tā reflekss ir vairākās ide. valodās (piem., latīņu, sen-slavu, krievu u.c.) un ir teorētiski iespējams arī kādā latviešu, visdrīzāk kādā kursiskā izlokenē, jo u gaŗš šai formā bijis arī senprūšu valodā¹⁾, ar ko kuršu valoda dažkārt saskan, atšķiršanās no leišu un latviešu valodas²⁾. (Jāatceras, ka Langijs ar latviešu valodu ir iepazīnis Kursā.) Bet varbūt Langijs ir traktējis latviešu vietniekvārda tu zilbi kā gaŗu pēc (vispār tik labi mācētās - Lng. 473) latīņu valodas, kur šis vārds uzrakstīts izskatās gluži tāds pat kā latviešu valodā, bet patskanis tam ir izrunājams gaŗi. Arī vācu valodā dzirdams gaŗš patskanis šai vietniekvārdā. No citiem avotiem nav zināms latviešu tu ar gaŗu patskani.

Partikulas ja un nē varētu būt pareizi uzrādītas ar īsu patskani, kas vispār vien arī tagad dzirdams, lietojot šos

1) J. Endzelīns, Senprūšu valoda, 184. §.

2) Skat. La gr 2. § c beigās.

vārdus par atbildi - Ipaši, ja tonis emfatiski pagarina un toniski izloka līdzekani. (Sal. arī parasto savienojumu nu ja, ko saka apgalvojot.)

Prepozīcija no varētu būt nuo proklītisks saīsinājums, kāds sastopams arī tāmnieku izlokanēs (La gr 541. §).

Pēc Langija vēstīm adverbī kā, tā un prepozīcija pa esot īsi pēc stāvokļa (am Satze) - tāpat neuzvērti - ja tie salikti ar citiem vārdiem: kapūhts "warumb", tapūhtz "darumb" pa-bal/t^{x)} "unterm Haupt" 364. Patskapa īsums šo salikto pirmajā zilbē nevar daudz pārsteigt, jo pirmajos divos piemēros, sevišķi vārdā kāpēc, īss a bieži vien dzirdams arī tagad sarunu valodā,¹⁾ Ipaši tad, ja emfatiskā izrunā uzsver otru zilbi (skat. La gr 61. §). Trešais piemērs - pabalst kā adverbs tagad nav pazīstams, to menin ne ME, ne EH. Pārsteidz gan secinājums, kas no šiem Langija izteikumiem rodas: ja jau adverbīem kā, tā blakus minētā prepozīcija pa k l ū s t par īsu zilbi saliktošos, tad atsevišķi - ārpus saliktoņa tā Langijam ir bijusi gara zilbe, tāpat runājama ar garu ā. (Skat. iepriekš par prepozīciju pa Adolfa gramatikas apcerējumā 229 sk.)

Prozodijas nodaļas II un III paragrafā (364 sk.) Langijs uzrāda vārdos garas vai īsas resp. uzsvērtas vai neuzsvērtas zilbes, nebilstot, vai to kvantitāte traktēta "pēc dabas" vai

x) Vārds īsti ir rakstīts ar lielo burtu sākumā: Pa-bal/t, bet tā tai rindkopā ir rakstīti it visi piemēri (starp kuriem nav neviena lietvārda): vārdnīcā rakstīts: pa Bal/t "unterm HÄupt" 184.

1) Kanguros dažkārt dzirdams neuzvērts, ka, šķiet kā vietā (enklītiska vai proklītiska), piem.: vāi, ka list! ka 'nu gān saduō(d)! vāi, ka vāizēja liētus!

"pēc stāvokļa". Pēc piemēriem liekas, ka zilbes garums vai īsums te laikam ir abstrakti izsecināts, turot prātā par piemēriem uzrādīto latviešu valodas vārdu uzsvāru un pielāgojot tiem latīņu valodas vārdu akcentēšanas rēģulu, kas saistīta ar priekšpēdējās zilbes kvantitāti. Piedēvējot zilbei garumu vai īsumu, spriests šķiet apmēram šādi: ja otra zilbe no beigām ir uzsvērtā, tad tā ir gara, bet īsa tā ir tad, ja uzsvērtā ir trešā zilbe no beigām. Tādējādi Langijs varētu būt noņācis pie atzinuma, ka "divzilibju vārdiem pirmā zilbe ir gara." Ar "gara" jāsaprot "uzsvērtā"; citādi no dotajiem piemēriem vairāki ir pretrunīgi, jo tiem pirmā zilbe nevarētu būt bijusi gara: di/chans (sal. lei. didis), a/cha "eine Grentze", maxant, Ńajust u.c. 364. Kā izņēmumi, kam pirmā zilbe īsa resp. neuzsvērtā - kam uzsvārs tāpat otrā zilbē, te minēti vārdi: padihn "allwege", Ńudād "dennoch", tuhlih "alse-bald" un arī - kas sagādā pārsteigumu - diwi "zween". Šis diwi ir rakstīts minēto izņēmumu grupas pašā sākumā (kur tas ir arī manuskripta fotokopijā); gandrīz liktos, ka tas te ir ieķļūvis kādas pārrakstīšanas kļūdas dēļ un ka tā īstā vieta manuskripta uzmetumā ir varbūt bijusi iepriekšējo, pirmās zilbes akcenta vārdu rindas galā - aiz zivis. Dažas radu valodas gan rāda šai skaitlenī sākotnēju otras zilbes uzsvāru (skr. vēdu duvē, senel. dvē - La gr 328. § a), bet latviešu valodā Langija laikā tas nevar būt vairs paglābies. E. Blesse (Lng. 503) šo Langija "di'vi" skaidro ar varbūtēju "quasi-lietuvieku" izrunu, kur būtu kontaminēts la. divi ar lei. dvi.

III paragrafā (365) Langijs saka, ka "trīszilbju vārdiem vidējā zilbe ir īsa." Starp piemēriem vairāki atkal šķiet tam pretrunīgi: laizītees "sich wachten", leeziba, no/egums "eine wissethat", taisnība, wee/ība, darrijs, ligojis, mažajis, rak/tijis. Tāpēc ar "īsa" minētajā Langija izteikumā pēc R. Grabja domām (l.c. 248) jāsaprot "neuzvērta" zilbe, jo tagad literārā valodā šiem vārdiem otrā zilbē ir garums. Taču šis garums, kam daļā piemēru iespējams gan palīgakcents ¹⁾, varētu būt bijis saīsināts tāmiskā izrunā, ²⁾ ar ko Langijs iepazīties. (Tāmiskā izrunā būtu gan zuduši arī īsie gala patskaņi, kas te ir redzami, bet tos varētu būt restaurējis gramatikas autors.) Šais un arī daudzos citos vairākszilbju vārdos citās gramatikas nodaļās rakstījums it kā norāda uz garuma saīsinājumu piedēkļu zilbēs, kurās nav vai varētu nebūt palīgakcenta. (Skat. tālāk par vokālisma kvantitāti.)

KAS PĒC ATSEVIŠĶU VĀRDU RAKSTĪJUMA VĒROJAMS PAR FONĒTIKU GRAMATIKAS TEKSTĀ VISPĀR.

Ir diezgan daudz vārdu, kas fonētiski atšķiras no mūsdienu literārajā valodā lietojamiem. Atšķirībām dažādos gadījumos ir dažādi iemesli, piemēram, kāda literārajā valodā nesastopama skaņu pārvērtība, vecu skaņu paglābums, cita alternācijas pakāpe.

1) Skat. La gr 13. § a.

2) Skat. La gr 3. § d.

Vokālisms.

Kvalitāte.

Saknes vai piedēkļa zilbes vokālisma kvalitātē atšķirīgie vārdi, kas te minami, pa daļai ir sastopami arī citās 17. gs. latviešu valodas gramatikās. (Tādu vārdu sīkaks iztirzājums te netika atkārtots.)

Vārdi ar mūsdienu literārajā valodā neparastu

a, ā.

Ar av (> ov, ou) sastopamas 2. personas vietniekvārda formas: vienk. ģenitīvs tavis 438, tovis 364 un datīvs tau, tov 373, tōw 435 "tevis, tev" (par minētajām formām sīkāk skat. tālāk vietniekvārdu aplūkojumā).

pilsāt "pilsēta", pilsātnieks 371 (līdzīgi Adolfi gramatikā, skat. diserācijs 151. lpp.).

Gaidāma ē vietā vairākkārt gadās ā vārdā tāvs 363 "tēvs" (sal. lei. tēvas); tā arī vārdnīcā: Naša-tahws 177. Gramatikā gandrīz vai blakus vienā lappusē šis vārds rakstīts gan ar ā, gan ar parasto ē: Debbe¹/o-Tahws, Debe/s-Tahws 363, Tahws, tahws 427. Ja a nav uzrakstīts ē vietā, tad formai tāvs atbilst senprūšu tāws¹⁾ (jo augšzemniecisks ā < ē Langija gramatikā nav meklējams).

Aizdomas, ka a varētu būt uzrakstīts ē vietā ir arī par īpašvārdu Klaipada 431 (sal. lei. Klaipēda) un par adjektīvu

1) J. Endzelīns, Senprūšu valoda, 263. Rīgā 1943.

Schaligs 371 "Šēlīgs", kam blakus ir Schēle/tiba, un vārdnīcā arī šis adjektīvs rakstīts ar šh : Schēhlīgs 239. Taču arī rēnehūzenam šī aizgūtā sakne ir rakstīta it kā ar krievu oriģinālam tuvāku a (skat. disert. 30.lpp.).

Adjektīva dižans 364 piedēklī a sonorā līdzsaka priekšā ir no vecāka e (sal. La gr 55. § a), taču -ans var būt skaidrojams arī morfoloģiski.

e

Ar paglābtu e ir neva 438 "nav" (tāpat arī Adolfi gramatikā; skat. iepriekš 151. un 185.lpp.).

Īpašvārdam Pawels 427 (Pēnters in Pawels ir Apo/tuli) otrā zilbē ir e, ar ko tagad krievi mēdz runāt šo vārdu. Latviešu valodā ir nostiprinājusies izruna ar i; sal., piemēram, Pāvila baznīca (Rīgā), Pāviluosta (Kurzemes jūrsalā). Krieviski gan ir abi izrunas veidi; grieķu oriģinālam tuvāks ir Pauls (bet to izjūt gandrīz kā citu vārdu).

Laikam nepareizs e ir divdabī samesis 369 "betrūbt", jo vārdnīcā (234) Langijs šo pašu formu ir rakstījis ar parasto i.

Ar e-pakāpi piedēklī -est- ir Šēlestiba 371 atšķirā no literārās formas ar -ast-, kur o-pakāpe.

Tagadējā literārā "itin" vietā ir sastopams ihten 414 ar e, kas šai vārdā dzirdams arī tagad izlokenēs (skat. ME s.v. itin). Līdzīgi e rāda arī tudel, tudelihn 417 "tūdaļ".

(Par izskatu -ene vietu apzīmējamās literārās valodas -iene vietā skat. tālāk piedēkļu aplūkojumā.)

1

Saiklis in 416, 427 "un" - tāpat Adolfi gramatikā (skat. iepriekš 232.lpp.).

akmins 365, 367 - tāpat Einhornam (skat. iepriekš 38.lpp.).
 py 429 "pie" laikam lasāms kā pī (skat. par prepozīcijām).

u

1 vietā ir paglābts u: 1) skaitlīnī dui 372 - tāpat kā kursiskajās izloksnēs un Adolfi gramatikā (skat. iepriekš 152.lpp.), bet citur ir arī divi 441; 2) pagātnes akt. divdabī bujis 380, kas no "buvis (sal. vecia. būvis, lei. būves, ko min La gr 733.š), bet blakus ir arī tagadējais bijis 380; 3) verbālnōmenā, kas atvasināts no verba būt pagātnes celma: buum 438 (< buvum-), blakus bijum- (Pēnts jub/ū Bium jeb Buum "nach dem Ibr da gewesen"); 4) viensk. nominatīvā zuvis 364 "ein Fisch", blakus zivis. (Par v zudumu pirmajos trijos piemēros resp. tamlīdzīgās formās skat. La gr 111.š.)

o, ou, oi

Iliātīvs virson 432 - tāpat Adolfi gramatikā (skat. iepriekš 152.lpp.), sal. Rēhenūzēna virsun (skat. iepriekš 47., 74.lpp.). ov, ou (< av) kā lībiskajās izloksnēs gadās 2. personas vietniekvārda formās (skat. iepriekš 287.lpp.).

Lībiešu oriģināla oi paglābts jautājamā partikulā voi 413, kas ar šo oi vēl atšķiras no latviskās interjekcijas vai 425 - tāpat Adolfi gramatikā (par ko jau 151, 237.lpp.).

ei

Nākotnes viensk. 1. persona dzirdēi 402 liekas noklausīta kādā lībiekā izloksnē, kur šaure ē pārveršas par ei trokšņīga priekšā (La gr 58.š); blakus parastā forma dzirdēš(u) 402.

ie

ciek, tiek 372 - tāpat kā Adoīfi gramatikā (par ko jau 152.lpp.), blakus parastie cik, tik 372.

Ja adverbā piepiež 438 (rakstīts peepee/čh) otra ie nav kļūda, tad tas būtu radies ar progresīvu asimilāciju no citur sastopamā parastā piepe/chi 417 (= Peepe/che).

ui

Literārās valodas ū vietā ir ui infinitīvā dabuit 436, kā arī nākotnes viensk. 1. personā dabuiš(u) 414. Šis ui, kas sastopams šai verbā arī Rucavas izloksnē, ¹⁾ liecina, ka vārds aizgūts no krievu valodas.

Ģ a i a zīlbes patskaņu kvalitāte uzrādīta visumā pareizi, izņemot adverbus, kur -e rakstīts -i vietā (labbe, antre 418), lai tie grafiski atšķirtos no attiecīgo adjektīvu vīr. dzimtes daudzsk. nominatīva. ²⁾ Daudzsk. akuzatīvā males (Melles ween runnahjis) 432 e laikā ir pareiza u vietā. Daudzsk. ģenitīvā -u vietā arvien rakstīts -o - tāpat kā pa daļai arī pārējās gramatikās; bez tam -u vietā

1) Skat. FBR VIII 137.

2) Sal. E.Lāme, Loģiskais princips Glūka rakstībā. Fil.mat.

gadās o (kursisks?) arī tagadnes viensk. 1.pers. formā
lund/o 432. (Skat. La gr 2.§ 6 par kursisku o latviska
u vietā.)

Kvantitāte.

a) Pagarinājumi vai neparaesti garumi.

Bieži, taču ne konsekventi Langija valodā ir sastopami
kursiski patskaņa a un e pagarinājumi tautosillabiska r
priekšā (sal. Lng. 503).

ar ār : dārbs 374, 428, 432, 435, ārt 390, stārp 433,
436, stārpan 432, sārgājies 436 (bet turpat blakus: pa-
šarga - bez garuma apzīmējuma saknes patskanim).

er ēr : dzert 390.

Nav vērojams gramatikā ir, ur pārveidojums, izņemot vie-
nu piemēru: t/ettchrtals (t/ettchrts) 372 "4.", kas varbūt
rakstīts tradicionāli, jo šā kārtas skaitleņa otrā zilbē o
rakstīts jau pirmajos katehismos (sal. Bvt 59, 61, 64).
Citur gramatikā un laikam arī vārdnīcā minētie skaņu savie-
nojumi sastopami nepārveidoti, piem.: zirgs 367, sirds 368,
širn 439 "zirgi", mirt 429; vārdnīcā ir ne vien purvis 205,
ģen. purva 248, burt, burvis 40, bet arī vēl turnis 320
"ein Thurn", kam blakus iekavās dots gan arī tagad vispār
pazīstamais kursiski pārveidotais aizgūvums tuornis, kur
uor ur.

Langija valodā tāpat nav vērojams īsti kursiskām izlok-
snēm raksturīgais visu patskaņu pagarinājums tautosillabiska

p priekšā. Gadās pat (triju intonāciju apgabalā) krītoši intonēts ar bez patskapa pagarinājuma: arrdiht, noarrdiht 16 - zā zengaliskajās izloksnēs (La gr 63. sk. §). Tas liek domāt, ka tīri kursiska izloksne Nīcā un Bārtā (kur kādreiz ieceļojuši zengāļi)¹⁾ arī Langija laikā nav runāta; kaut gan Langiju ietekmēt varēja, protams, arī toreizējā rakstu valoda.

Ar tagad literārajā valodā neparastu patskapa garumu sastopami arī vēl daži paliģvārdi: ūz 421 (līdzīgi Kursas izloksnēs - La gr 573. §), iten⁴¹⁴ (līdzīgi Mancelim - ME), interjekcija vāi 425, bēt 415 (citur bet 364), nelē, nulē 417. Abos beidzamajos piemēros varbūt zudis -t (citādi ē būtu saīsināts); sal. nūlēt La gr 590. §. Ar garu ē saiklis bēt gadās arī appraktā par latviešu kāzām Kurzemē²⁾ RKr XVI 63, bet tā varētu būt drukas kļūda, jo citur ir bet, tai pašā rakstā.

b) Saīsinājumi vai neparasti īsumi.

Ar ta, ka ir apzīmētas gan vietniekvārdu, gan adverbu formas; varbūt patskanis tajās tiešām varējis būt īss, jo tāds tas dažkārt vērojams arī Kursas izloksnēs. (Piemērus, kur nominatīva tā vietā ir ta skat. iepriekš 177. lpp. Adolfi gramatikas apskatā.) Adverbs kā ar īsu patskani sastopams, piem., Sarkanmuižas izloksnē (skat. FBR VIII 130), dažkārt arī Vidzemes Kauguros (skat. 284. lappuses parindē minētos piemērus).

1) J. Endzelīns. Par zengāļu vārdiem un dialektu. FBR V 8 sk.

2) K. Pētersons, Latviešu kāzas. RKr XVI.

Arī Langija gramatikā dēbitīva ja- ir rakstīts bez garuma apzīmējuma patskanim (jadarr, jazee/eh 412), kas tur laikam ir īss tāpat kā kursiskajās izloksnēs (La gr 690. § 886.lpp.).

Sprīžot pēc rakstījuma, garle patskapi un divskapi uo, ie ir saīsināti neuzsvērtās piedēkļu zilbēs; tas vērojams daļā tādu vārdu, kam vairāk nekā divas zilbes. Piem.: labbakais 369, bet tam blakus ir divzilbju forma ar apzīmētu piedēkļa patskapa garumu (labbakks), kas tiešām varēja būt labāk paglābts palīgakcenta dēļ. Turpat tamlīdzīgi rakstīti vēl citi četri superlātīvi ar -akais, kam blakus komparatīvi ar -ahks. (Turpretī sešas adverbu gradācijas formās ar -ahke (= -āki) 421 garums redzams paturēts - kaut ar vārdam vairāk par divām zilbēm (vislabāki) -, jo te priekšpēdējā zilbē ir palīgakcents.) Citi līdzīgi varbūtēja saīsinājuma piemēri:

ŷeptitais 372, bet blakus ŷeptints ar paglābtu garumu piedēklī (šāda starpība kārtas skaitļu "7.- 10." noteikto un nenoteikto formu rakstījumā vērojama arī vārdnīcā: dewitais - dewihts, astotais - a/htots, bet bez šās starpības: t/ettchrtais - t/ettchrts, kur ohr laikam apzīmē kursisko

uor < ur); viensk. datīvs mihletam, bet nominatīva mihlhts 398 - šai datīvā h nevar būt nejauši izlaists otrā zilbē, jo garu ē Langijs nemēdz apzīmēt ar eh, bet ar ēh;

mahzitais 427 "mācītājs", bet mahziht 154; tagadnes akt. divdabja viensk. datīvs eio/eham, bet nominatīvs eiohts 395; no/egums 365, bet no/egt 181.

Taču šāds piedēkļu garumu saīsinājums nav vērojams konsekventi (sal., piem., turrāht, turrāhtees, turrāhdams 411, ne/eegum 181). Ja šādā nekonekvencē nebūtu vainojams pats rakstītājs, ievērojot "vīpa lielo rūpību, lai vārds būtu tiešām uzrakstīts pēc vīpa atzinuma pareizi" (E.Blese, Lng.449), tad nekonekvencei par cēloni varētu būt divējādu izlokšņu (tāmisku un Dienvidkursas) sajaukums vai svārstīga izruna vienā izloksnē (svārstīgs piedēkļu garums konstatēts, piem., Rucavas izloksnē - FBR VII 118).

Izskapā -āde patskapa garums arvien apzīmēts (11, 269, 372), jo tanī šķiet bijis reiz vārda akcents, kurā dēļ garums šai izskapā paglābts pat lībiskajā dialektā (La gr 33. § b).

Par piedēkļu garumu saīsinājumiem nav iespējams arvien droši spriest, tāpēc ka "vārda beidzamajā zilbē un absolūtās beigās esošie patskapi apzīmēti mazāk precīzi" (kā aizrāda E.Blese l.c. 488). Tas īpaši attiecināms uz garajiem celma beigu patskapiem deklinācijā un konjugācijā - absolūtās vārda beigās (lokātīvs uguni 367 "ugunī", tagadnes 3. pers, stranda 432 "strādā") un tautosillabiska -m priekšā (daudzsk. datīvs westans 368, pagātnes daudzsk. 1. pers. līkam 404 - "vietām(s)", "līkām"). Tādējādi tagadnes un pagātnes ā-celmu un tagadnes o-celmu piedēkļa patskapa (ā, a) apzīmējums Lan-gija rakstījumā neatšķiras, piem., daudzsk. 1. personā: tag. ſackam, eetan 414, pag. gahjam 392 (sal. sakām, ietam resp. ejam, gājām tagadējā rakstījumā), daudzsk. 2. personā: tag. eliat 392, pag. gahjat 392 (sal. ejat, gājāt), tagadnes pas.

divdabī: peemahzams, peesautzams 412 (sal. piemācāms, piesaucams). Refleksīvo verbu 3. persona arvien beidzas ar -as: tag. turras 400, leekas 413, pag. taisīas 412 (sal. turas, liekas, taislīās), bet Adolfi gramatikā šādas formas arvien beidzas ar -abs (par ko jau iepriekš 200.lpp.). Liekas, ka tamlīdzīgas ā-celmu un o-celmu izskaņas Langijs nebūs atšķirīgs arī izrunā, kaut gan dienvidu Kurzemes izloksnēs ir paglābusies vecā ā-celmu fleksijs (La gr 661.5).

Pēc rakstījuma šķiet, ka -tāje > -tais: mahztais 427 "mācītājs" - tāpat kā Zengales un Dienvidkursas izloksnēs.

Patskaņu zudums un paglābums.

Zudis aiz i ies piedēkļa patskanis (un i priekšā saīsināties piedēkļa garums): mīleis 384 "mīlējuši" (blakus mīlējuš - bez minētā zuduma), buiš 389 (blakus bijuš). Šais un arī daudzās citās formās ir ataesti ies patskaņi vārda absolūtās beigās (par ko jau iepriekš 280.lpp. Par gala patskaņu neparastu zudumu vai paglābumu adverbos skat. tālāk.)

Paglābies tāpat kā leišu valodā ir piedēkļa patskanis u pamata skaitlenī četur 442 (sal. lei. keturi), kas laikam ar progresīvu asimilāciju citur pārvērties par četer 417, 441 sk. (bet vārdnīcā dota tagad parastā forma četri 259).

o-celmu viensk. nominatīvā -s priekšā arī vērojams patskaņa paglābums (tāpat kā Dresseļa gramatikā, bet atšķirīgi no

Adolfi). Šis patskanis parasti ir i (vecāka a vietā) un ir vērojams Langija valodā tāpat kā tagadējās izloksenēs (La gr 36. § d) lielāko tiesu tur, kur bez tā rastos grūti izrunājams līdzskaņu sabīvējums: līksmis, ikkatris 369, katris 377 (vārdnīcā šādu formu daudz, piem.: purvis 295, putnis 206, adj. lepnis, greznis 140 u.c.). Vērojamas arī dažas it kā leitiskas formas ar -as: tagadnes pas. divdabja viensk. nominatīvs aicinājamas 438 (tavis aicinājamas, es neieš). Līdzīga forma varētu būt smieklas 371, kas minēta arī vārdnīcā, kur gan tā tulkota ar "Gelächter, Lächerei", bet smieklis - ar "ein Spott, Gespött" 270; tāpēc liekas, ka smieklas Langija uztverē ir daudzskaitļa nominatīvs - tātad ā-celma forma, kādu gan nemin ne ME, ne EH.

i-celma viensk. nominatīvā zivis jeb zuvis 364 redzams paglābts -s priekšā i, kas vērojama arī vārdnīcā: zūvis 258 "ein Fleisch" (daudzsk. nominatīvs zūves, ²⁵⁸dēminūtīvs laikam tāmnieciskas vīr. dzimtes: zivitins jeb zuvētins). Šāda viensk. nominatīva forma ir pareiza; to min arī no Manceļa "Lettus" un no izloksnēm La gr 36. § b. (Minētie dēminūtīvi vāciski tulkoti ar "ein Fischlein", tātad tie nevarētu būt ā-celma daudzsk. nominatīvi ar -s < -(a)s, bet gan - io-celma viensk. nominatīvi ar paglābtu svelpeni blakus mīkstinātam līdzskanī - sal. vīrins u.c. 371.)

k o n s o n a n t i s m s .

ĵ

Ar vecāku ĵ-sākumā - tāpat kā visās iepriekš aplūkotojās gramatikās - lietots verbs ĵemt 374, 391 (arī vārdnīcā 91). Paglābtu ĵ aiz lūpeņa rāda laikam verbs ĵumpioht 365, jo burtu "i" Langijs vairākkārt lieto "j" vietā (sal. Lang. 494); ja te neizpaužes latīņu grafikas ietekme (kur ar "i" apzīmē arī līdzekani "j"), tad tas varētu norādīt, ka ĵ-skaņa izrunāta ar vāju berzes troksni. To šķiet apstiprinām arī ĵ trūkums starp patskaņiem: biaht 364 "fürchten", biaĵehana 428, ĵohlums, waldiums 365, pagātnes viensk. 2. pers. kaļpohi 431, pagātnes akt. divdabīis ĵarrilis 432 u.c. (Arī iepriekš aplūkotajās gramatikās ir fakti, kas norāda uz minēto īpatnību ĵ izrunā.)

Ar liaku ĵ : tagadnes 3. pers. ĵir (rakstīt gir) 380, 408, kaļpiums 365 "ein Tritt", kur -iums varbūt rakstīts blakus esošo vārdu (ĵohliums, waldiums) ietekmē. Taču arī vārdnīcā šis vārds rakstīts tāpat (100), tāpēc jādomā, ka tas citādi (nekā tagadējais kāpums) atvasināts - vai nu no kāpt tagadnes celma, vai ar no kāda tagad nezināma sekundāra verba.

ŷ

Rakstījums ahlawā (blakus pārsvītrotam ahlawā) 365 norāda vai nu uz bilabiālu ŷ-skaņas izrunu, vai arī uz to, ka

av > auv¹⁾, kur v zudis, jo aiz u tas zudis arī citos vārdos, pie kam tas dažkārt aizstāts ar j: buum 438 "bijum-", bujis 380 (sal. lei. buves) "bijis", dul 372 < *duvi (blakus diwi).

t zudis d priekšā: svēdien 417.

dz vietā z: līz 428 (wings tāvam lih ir), ko MŠ min arī no izloksnēm.

Ipatnības konsonantismā sakarā ar līdzskapu mīkstinājumu.

r sastopams arī ārpus fleksijas formām (baruot, siruot 362, baruoklis 369) un dažkārt arī r vietā: kurenes 420, ģenit. "kurienes" (e priekšā r nav gaidāms - skat. La gr 88. §).

io-celmu viensk. nominatīva -ē priekšā zudis r un j mīkstinājums: kurš 377 (blakus siev. dzimtes forma kura), karš (bet akuz. kar 436), celš 363, 426 (bet akuz. cel 429).

Aiz mīkstināta līdzskapa dažkārt paglābts svelpenis: vins 373, 376, 379, vīrins, dēlins, putnlins 371. Langija laikā šķiet bijušas vēl paralēlas formas ar -s un -š: šādā pozīcijā (skat. par apsis un apajš Lng. 448).

Līdzskapu mīkstinājums vairākkārt ir palicis neapzīmēts, bet tas nav droši saistāms ar izrunu, jo var būt radies citādu grafisku tradīciju ietekmē (sal. Lng. 498). Turklāt šāds rakstījums vairākkārt ir nekonekvents, piem., vārdi blēnas, klūt gramatikā (432, 390) rakstīti bez mīkstinājuma zīmes - ar n, l, bet vārdnīcā (34, 117) ar ņ, ļ.

1) Sal. Rēnehūzena sauwo "sauvo" u.c. (skat. iepriekš 33.lpp.).

Citi Langija gramatikas piemēri, kur līdzskanīm trūkst gaidāmā mīkstinājuma apzīmējuma: Jahna, ģen. "Jāņa", /irn "zirņi", adv. packal "pakaļ" 439, aston 442 (blakus ar -p) "astogi", kumelu 435, akuz. "kumeļu" (arī vārdnīcā kumels 125), mihloju/eh 433 (arī vārdnīcā mihloht un mihls 167, kam gan blakus noteiktā forma ar ģ).

Balsīgi līdzskaņi nebalsīgu vietā vai otrādi.

Langijs jauc un raksta nekonekventi ne vien g un z (par ko jau iepriekš 277.lpp.), bet arī citus balsīgus un nebalsīgus līdzskaņus, piem.: cepurnieks 371 rakstīts ar gaidāmo p, bet turpat blakus "cepure" ar b: zebbur (līdzīgi arī vārdnīcā: pirtis-zeppure 185, bet brunças zebbure 38). Citi piemēri: pabeiku/eh 374 "pabeiguši", ipmittinaht 374 (te priedēkļi laikam domāts is-, kur g varētu būt pareize, jo tas sastopams arī citās gramatikās un arī tagadējās izloksnēs); tagadnes 3. pers. doht 432 ar -t, kāda gadās arī Adolfi gramatikā, arī, varbūt, nav kļūda, bet šāpat rakstīta viensk. 2. personas forma (440) gan nevar būt ar pareizu -t. Nepareizi t vietā d (un arī c- vietā č-) ir arī kārtas skaitlepa formā četurda 441 (par ko E.Blese, Lng. 501).

Minēto piemēru vairumā svārstība starp balsīgu un nebalsīgu līdzskani neļiekas vis saistīta ar svārstībām latviešu izrunā, bet gan ar Langija uztveri un viņa vācu valodu. Jo E.Blese konstatējis (l.c.), ka arī "vācu rakstībā Langijs bieži jauc balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus", un uzrāda par iemeslu tam dažādu vācu dialektu fonētisko īpatnību sajukumu, kas vērojams Latvijā 17. gadsimtā lietotajā vācu valodā.

MORFOLOĢIJA.

Morfoloģijas jautājumus Langijs aplūko savas gramatikas trešajā nodaļā "De Etymologia". Etimoloģija pēc Langija raksturojuma (saskaņā ar toreizējiem uzskatiem) "rāda un māca astoņas vārdu šķiras (8 stücke der Gramatischen Rede), kas ir: nōmens, pronōmens, verbs, particips, adverbs, prepozicija, konjunkcija un interjekcija" 366.

SALIKTEPI.

Saliktepi nav teorētiski aplūkoti Langija gramatikā. Tagad formas ziņā neparasts ir vasarasvētki (pirms wa/sara-/wāht-keeme 423). Varētu nodomāt, ka te salikteņa pirmajā daļā ir parastais viensk. ģenitīvs vasaras, kam nav uztverts beigu -s tūlīg sekojošā g- dēļ. Taču vārdnīcā šādu piemēru ir vairāk, un tie ir darināti pēc archaisko celmsalikteņu parauga, piemēram: nauda-kule 125, suca-katlis 109, nuoma-nauda 177, gulana-kambaris 86. Šis -a salikteņa pirmās daļas beigās no ā- un o- celmiem ir izplatīts arī citu celma patskapu vietā: smilša-kalns 105, aca-mirk(s)lis 168, rudena-gaiss 223. Varbūt salikteņu pirmās daļas ā- celmu beigu -a bijis saīsināts, kā domā E. Blese (l.c. 509).

1) Sal. abrākasis, abr(a)kasis u.c. La gr 123. § a 1.

Gramatikā atrodami vēl šādi Īpatnēji salikteni: lielskungs 427, kam pilna locījuma galotne arī viensk. ģenitīvā: lielakunga 333 (pēdējā forma ir vārdnīcā sastopama); bet parastās locījuma galotnes salikteņa pirmajai daļai trūkst Langija adverbā Istenlaika 417 "zu rechter Zeit"; besdeewa-laudseems 437 pirmajā daļā ir radies saliktenis no prepozīcijas savienojuma ar locījumu.

Droši nav izprotams (kā "adverbium congregandi" ¹⁾, damit mann eine Versammlung andeudet" dotais) palihd/a=rohk' 421 "mit gesambter handt". Varbūt tas ietver veselu teikumu: "palīdz(i) ar roku!", ko varētu iedomāties kā uzsaucienu vienota ritma ieturēšanai kopējā darbā. (Sal. angļu jūrnīeku izsaucienu, kopēji velkot: heave-a-hoy! ²⁾) Šo "palīdz(i) ar roku" varētu iedomāties radušos kā pretstatu palīdzēšanai "ar muti" - dievpalīgu sakot, uz ko Kanguros dažkārt mēdz atjokot: "Nāc nu vien pats ar palīgā!" Sal. arī izteicienus ar nozīmi "palīdzēt, darīt ko": pieker nu tu ar kur savu roku!, vai ir kur pirkstu pielicis?, neliek ne pirksta klāt.

Bet varbūt minētais saliktenis jāsaprot kā "(ar) palīga roku", kur palīga vietā būtu Langija konstruējums (sal. Lng. 514) - viņa vārdnīcā minētā palihd/eis 143 ģenitīvs (šis vārds dots kā viennozīmīgs ar parasto palīga). Var gadīties, ka Langijam latviešu valodā ir trūcis īstu piemēru, ar ko ilustrēt daudzās (pāri par divdesmit) adverbu grupas, un kādu viņš ir darinājis pats.

2) Tas atrodams, piem., Oskara Vailda pasākā "The Happy Prince".

1) No lat. congregare "sapulcināt, savākt".

NĒMINĀLIE PIEDĒKLI.

Par nōmenu atvasināšanu Langijs runā vienā lappusē (371),
pleminēdams atvasinājumus ar -nieks, -igs, -igs (slo!), -ina,
-ums, -iba, -kl-, -šana.

Izskapas -nieks priekšā nav patskaņa atvasinājumos kurs-
nieks, dansknieks (no Dantzke) 371, kas atgādina tāmisku iz-
runu, jo citās izloksnēs līdzīgos līdzskaņu sablīvējumos -nieks
priekšā patskanis mēdz būt (sal. kursenieki jeb kursiniski ME,
baušķenieki ¹⁾). Ar -inieks dots bārtinieks 371 un prozōdijas
nodajā sastopams pretinieks 365; ar -enieks - eidenieks 363
"ein Passgänger". Minētie piemēri neliekas noklausīti visi
vienā izloksnē.

Neparasti ir Langija dotie adjektīvi, kas pēc viņa aizrā-
dījuma "izsaka piederību vai īpašību", ir atvasināti ar -ieks
un -īgs un uzrādīti šādos savienojumos: dieviski (dievīgi)
vārdi, tēviska (tēvīga) zeme, vasarīgi putni 371. Visi šie
adjektīvi ir paskaidroti ar tās pašas saknes lietvārda ģeni-
tīvu, kas tagad šais savienojumos vienīgi parasts (piem., tē-
va zeme u. tml.). Var jau būt, ka minētie adjektīvi ir darinā-
ti pēc attiecīgajiem vācu adjektīviem (göttlich, väterlich)
un īstā tautas valodā nav bijuši lietojami. Taču līdzīga iz-
teiksme citādos savienojumos šķiet vērojama arī tagadējā va-
lodā; īpašības (bet ne piederības) nozīmē ir lietojami adjek-

1) J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un pavārdi. Latvijas Univer-
sitātes Raksti, V 222. Rīgā 1939.

tīvi ar -īgs, -iska paralēli ar atbilstošā lietvārda ģenitīvu, piem.: vasarīgi jeb vasaras tērpi, rudeniņas jeb rudens dienas (citā gadalaikā), drankīgs jeb drankā laiks, cūciņa jeb cūciņa, jeb cūkas būšana, dzīvot lopisku jeb lopa dzīvi, el(īšk)īgs jeb elles trokenis, laimīgi jeb laimes brīži;

La gr 193. § min no augšzemnieku izloksnēm adjektīvu sudabriņš "sudraba" un tamlīdzīgu leišu formu akmeniņi rykai "akmens trauki". V. Krēves stāstā "Tortas" kādai personai ir vistišķas protas (= "vistisks" prāts). - Tātad adjektīvi ar -isks, -īgs var dažkārt aizstāt īpašības ģenitīvu un ar -īgs - pat vienas ģenitīvu. Nav zināmi piemēri, kur šādi adjektīvi aizstātu piederības ģenitīvu (kas gan ar īpašības ģenitīvu cieši saistās); tāpēc Langija piemērs tēviska (tēviņa) zeme paliek izolēts un apšaubāms.

Atvasinājumā chālestība 371 (tā arī vārdnīcā 204, 239, kur aiz h rakstīts gaidāmais h un līdzīgi arī Rēnehūzenam) -est- tagad šai vārdā parastā -ast- vietā var būt pareizs, jo latviešu valodā ir vēl citi tamlīdzīgi atvasinājumi ar -est- (pārestība, rūpestība u.c. - La gr 197. § c). Langija vārdnīcā ar šo piedēkli sastopama arī pilnestība 192 "die Völle, Vollkömnenheit" (ko nesen ieteica ieviest par jaunu latviešu valodā ar nozīmi kā kr "совершенство" atšķirā no pilnība "полнота").

Adjektīvs dižans 364 ir atvasināts vai nu ar -ans (kā, piem., sarkans), vai arī izskapa -ans ir radusies ar regresīvu asimilāciju no tagad šai vārdā parastās izskapas -en(a)s.

Neparasti atvasinājumi gadās arī pārējā gramatikas tekstā.
- Sarunu valodas frazē minēta tagad maz dzirdamais verbālno-
mens ar -ums no būb: pēc jūsu b i u m (oder b u u m') 438
"nach dem ihr da gewesen".

Ar -uva leksiski neparasta vistas apzīmējums: sāruva 365
"ein Grufft".

No adverbjiem ir atvasinājumi ar -ene (tāpat kā Adolfi gra-
matikā—skat. iepriekš 164.lpp.) tagad parastās izskaņas -iene
vietā: ģen. šejenes, turenēs, tenenes, šenes (kas varbūt ar
haploloģiju no *šenenēs) 416, kurenēs 420, augšenes 434 (vārā-
nīcā arī pakalenes 184).

Ar -isk- piedēklī sastopams adverbs dieniski 417, kas lai-
kam darināts pēc vācu täglich; blakus ir šai nozīmē parastais
ickdeenas. Gramatikai pievienotajā tēvreizes tekstā ir viensk.
akuzatīvs d i e n i š k u maizi 440. Šim piedēklim drošos
tautas valodas vārdos šādas nozīmes nav (skat. La gr 190.),
kāda redzama minētajos atvasinājumos.

Ar izskaņu -āds (kur, kā jau teikts, nekad netrūkst garuma
apzīmējuma patskanim) ir doti atvasinājumi no pamata un kārtas
skaitļiem, piem., vienāds, piektāds u.c. (par ko skat. tālāk
skaitļu aplūkojumā).

NĒMINĀLĀ DEKLINĀCIJA.

NĒminĀlĀs deklinĀcijas paraugam ir dotas lietvĀrdu un nenoteikto adjektĪvu paradeigmas. Noteiktie adjektĪvi nav pieminĒti (nenoteiktĀs formas uzrĀdĪtas arĪ vokĀtĪvĀ).

IzlocĪti ir o-, a- un ē- celma vĀrdi kĀ izgĒmumi ir pieminĀti i- celmi, uzrĀdot daĶus to locĪjumus. Dota ir kļūdaina (i) io- celmu paradeigma. LĪdzskaceلمي, u- celmi un io- celmi kĀ īpaši lokāmi vĀrdi nav pieminĒti, kaut gan šo celmu formas ir sastopamas, sevišķi vĀrdnĪcā, - pa daļai gan pārveidotas pēc o- celmu parauga, piem.,

u - c e l m i: viensk. nomin. tirgus, tirgs, turgus 313, ledus, ģen. ledus-tapa, daudz ledus, ledb putns 137 "ein Eliasvogel (pĒdĒjā savienojumā laikam daudzsk. ģenitĪvs), lokĀtĪvs ledā salt 137;

l Ī d z s k a ņ c e l m i: viensk. nomin. rudens, ģen. rudena-gaiss 233 "Herbst-Wetter", lokĀtĪvs ūdeni 364, 367, daudzskaitļa datĪvs resp. instrumentĀlis virš ūdeniems 435. Savienojumā mĒneses-maitaĶana 151 "die Mond Finsterniss" -es nevarĒtu bŪt senā lĪdzskaceلمي viensk. ģenitĪva galotne, bet gan - ē- celma izskapa, kas stājusies i- celma izskapas vietā; ka šo vĀrdu ir varĒts locĪt arĪ kĀ i- celmu, rĀda, piem., daudzsk. nominĀtĪvs mĒnesis, ko ME min no GlŪka. (LangĪjam "mĒness" ir gan vĪriešu, gan sieviešu dzimtes (pĒdĒjā vispār mĒdz bŪt i- celmiem), piem.: jauns mĒnes 151, leeka mĒnes 140 "... ein Monath, darinnen etliche Evangelia ausgelassen werden".

Langijs līdzīgi Rēhenūzenam grupē lietvārdus pēc dzimtes, bet neiedala tos "deklinācijās". Pret Adolfi vērstajā piezīmē (439) ir gan teikts, ka latviešu valodā esot "divas deklinācijas" tāpat kā tikai divas dzimtes.

Langija gramatikā - atšķirā no iepriekšējām - lietvārdiem parādēgmās nav pievienots artikula resp. norādāmais vietniekvārds artikula funkcijā, un tas pats vērojams arī sintakses nodaļā dotajās frazēs. Langijs ir pat koriģējis dažas frazes, a t m e z d a m s šo artikulu - tāpat ir skaidri apzinājies, ka latviešu valodā tas nav lietojams. Piem.: slavēts laids būt ta kunga vārds izlabots par lai kunga vārds esi slavēts 414, lietots savienojums Chri/tus Kunge 427 bez baznīcas valodā parastā tas pēdējā vārda priekšā; Ihs to nahwu labots par Ihs nahwei 434. (Bet tas kā artikula viscaur ir tēvreizies tekstā (440), kas arī citādi atšķiras no Langija darba gan rakstībā gan valodā.)

Locījumi Langijam tādi pat kā vairumā iepriekš aplūkoto gramatiku - trūkst instrumentāļa un lokātīva (parādēgmās), bet ir ablātīvs, ko veido prepozīcijas no savienojums ar viensk. ģenitīvu un daudzsk. datīvu. Lokātīvs un illātīvs Langijam ir gan bijuši zināmi, jo aiz parādēgmām viņš piemin līdz ar piemēriem šo locījumu izskapas: vīr. dzimtei vienskaitlī -i, daudzskaitlī -ons 367, siev. dzimtei vienskaitlī -a (-an), -i, -ih, daudzskaitlī -ans, -ins, -ihns 368 teikdams, ka daudzi vārdi šādi beidzoties ablātīvā, kas apzīmē ¹⁾ tikai vietu,

1) Sintakses nodaļā minēti lokātīvi arī laika nozīmē: vakarā, šās dienās u.c. 430; tur ir arī diezgan daudzi illātīvi.

un atzīst (367) izteiksmi ar lokātīvu, piem., namuos par "īsāku un elegantāku" nekā "pēc gramatikas" teikto iskš namiems.

Īpatnības locījumu formās.

Visām Langija dotajām nōmenu un pronōmenu paradiemēm kopēja īpatnība ir 1) daudzsk. ģenitīvs ar -o (tāpat kā Mancelim, Rēnehūzenam, kā pa daļai anonīmajā gramatikā un Dreselim); te Langijs turpina rakstības tradīciju. Jo personas vietniekvārdu paradiemē daudzsk. ģenitīvs ir ar šo -o, piem.: mūso, jūso 373, bet piederības vietniekvārdu nozīmē šās formas rakstītas ar pienācīgo -u: mūsu 432, jūsu 438, tāpēc ka Langijs vai nu nav apzinājies, ka tās ir tie paši daudzsk. ģenitīvi, vai ar ir gribējis, lai šās formas grafiski atšķirtos.

2) daudzsk. datīvs ar -ms, kas nekonekventi vērojams arī iepriekš aplūkotajās gramatikās, Langija paradiemēs ir atrodams viscaur kā vienīgā forma. (Ir tikai viens izņēmums siev. dzimtes adjektīvā: piktam sievams 370, kas varbūt ir nejaušība, jo turpat blakus dotajā ablātīvā šis adjektīvs beidzas ar -ms : no piktams sievams.) Jādōmā, ka Langija apkaimē (Nīcā, Bārtā) šās vecās daudzsk. datīva formas bijušas parastākas par jaunajām un ir stingri turējušās; to liek domāt arī tas, ka vienīgi Kursas piekrastē šie seniskie daudzsk. datīvi ar -ms ir izloksnēs uzglabājušies vēl līdz mūsu dienām (La gr 231. § 403. lpp.). E. Blesse gan aizrāda (Lng. 518), ka tekstā (t. i., vārdnīcā par piemēriem dotajos teikumos) šis seniskais datīvs nav gluži viscaur vairs sastopams.

Piezīmes par atsevišķu celmu formām.

o - c e l m i e m bez abām jau minētajām citu īpatnību nav.

(1) lio - c e l m u deklinācijas paraugs, šķiet, jāmeklē piemērā balts p u k ū t s 370 "ein weisses Blümlein", daudzskaitļa nomin. balti puckib/chi. Pārsteidz šā lietvārda vīriešu dzimte. Vārdnīcā tam atrodamas gan lio-, gan ē- celma formas, turklāt ar i epentezi saknē: puickis, no puickeems, puickes nola//ht, puickihts 204. Arī Mancelim, kā rāda ME, šis vārds var būt vīriešu dzimtē: puckis, puckītis; EH min daudzsk. nominatīvu pucki (> puči) no Viļānu izloknes. Tātad šā vārda dzimtes ziņā Langijs nebūs kļūdījies. Daudzskaitlī šis vārds kā lio- celms ir izlocīts pareizi, bet vienskaitlī tas locīts kā o-celms: ģen. puckita, dat. puckitam, akuz. puckitu 370. Un arī citur Langija darbā ir sastopamas vairākas šādas it kā o-celma formas lio- celma vārdiem, piem.: Jāna, Labreca 296, naza 177, cepla 317 - ģenitīvi, dat. vērsam 331, akuz. ceplu 354, zaglu 305 u.c.; blakus viensk. nominatīvam prūsis ir daudzsk. ģenitīvs prūso 202, lokatīvs prūsos 202, 431. Var būt, ka šādām formām pa daļai ir kāds dialektoloģisks pamats (sal. Vidzemes lībiskās Vainižu izloknes viensk. datīvus Pāteritam, brālītam u.c. FBR XIV 90). Ir sastopamas arī normāli veidotas formas: viensk. ģen. zalkēa 317, dat. brīžam 417, Jānim 439. Kā redzams no piemēriem, viensk. datīvs beidzas gan ar vecāko -am, gan ar jaunāko -im, un tas arī norāda, ka Langija valodai nav tikai viena izlokne pamatā.

1) Tagad epenteze Kursā sastopama lībiskajās izloknēs (La gr 54. §); Langija vārdnīcā tā vērojama vairākos vārdos (Lng. 503).

ā - c e l m u deklinācijā nav īpatnību - bez jau minētajām kopējām. Vai celma patskapa garums saglabāts daudzsk. datīvā tautosillabiska m priekšā, nav droši nosakāms, jo apzīmēts tas nav: weestams 368; varbūt tas bijis saīsināts tāpat kā Rucavas izloksnē (FBR VII 118).

ē - c e l m u viensk. vokātīva beidzas tāpat kā nominatīvs ar paturētu celma beigu patskani: ð mahte, bet akuzatīvs ar -u: mahtu 367 (tāpat kā anonimajā un Dreseļa gramatikā). Tādas pat viensk. akuzatīva formas ir arī vārdnīcā: dūru 63, svecu 300, maizu 354 u.c. (bet tēvreizes tekstā šis locījums beidzas ar parasto -i: maizi 440).

Dauzsk. ģenitīvs parādēsmā ir ar nepareizu beigu konsonantismu, laikam gan, un jau minēto -o: mahto (tāpat anonimajā un Dreseļa gramatikā).

Dauzsk. datīva rakstīta mahteems 368, kas, liekas, jālasa mātiems. Šī izskapa -lems sieviešu dzimtē ir izplatīta viscaur Langija gramatikā un vārdnīcā 1) ē-celmiem, piem.: rīkstiens 221, 240, drēbiems 212, ar sāplems 230, ar zīliems 335, zāliems 56 u.c. un 2) arī i-celmiem: naktiems 417, aviems 20, ausiems 18, aciems 434, kā arī vīr. dzimtes i-celmam laudiems 433 u.c. Nelielas līgā ticams, ka -lems būtu Langija paša

1) E. Bleses minētā un viņa paša apšaubītā (Lng. 519) doma, ka te "es varētu līdzināties ē" (491) tiešām nelielas ticama, jo citur viscaur Langija darbā es mēdz apzīmēt divskani ie. Kāpēc gan Langijs būtu leviesis šādu ē apzīmējumu tikai vienā izskapā, jo tas ļoti mulsinātu lasītāju; piem., formā peepsem 188 (nom. peepes) es būtu jālasa katrā zilbē savādi, un vīr. dz. izskapa -ems tad būtu jālasa citādi nekā gluži tāpat rakstītā izskapa siev. dzimtes vārdiem.

nepareizi ieviestā vīr. dzimtes izskapa, kā domā E. Blesse (l.c. 491, 519); jo šī izskapa sastopama arī dažos adverbos, kuŗu pamatā Langijs diez vai būs apzinājis locījumu formas: pahr pahreem 185 "pārpārēm" (überflüssig), zaur zaureem 279 "caurcaurēm". Bez tam izskapu -iem min vēl arī Dreselis ē-celmu daudzsk. datīvam. - Varētu domāt, ka -iems šeit ir jaunināta i-celmu izskapa: seniskais i-celmu viensk. lokatīva -is var būt pārveidojis daudzsk. lokatīva izskapu par -ies (-is vietā) un daudzsk. datīva izskapu par -iem(s) (-īm vietā)¹⁾. Jo i-celma seniska izskapa gadās Langija vārdnīcā arī viensk. ģenitīvā ē-celmam: mātis (māhtis-brahlis) 214. Vēl varētu domāt, ka šī izskapa -iems ir pārņemta no norādāmajiem vietniekvārdiem, ievērojot, ka formas tiam(s), šiem(s) senāk (un tāmnieku izlokšanās pat vēl tagad) bijušas lietojamas arī sieviešu dzimtes nozīmē (La gr 367.4).

i - c e l m u paraδειgmu Langijs nav devis, bet piezīmē par izņēmumiem (368) ir pieminējis dažus i-celmu locījumus: viensk. nominatīvu, abu skaitļu ģenitīvu un lokatīvu. Īpatnējas ir viensk. ģenitīva formas: 1) sirdis, naktis - ar senisko -is (tāpat kā Dreselim) un 2) krūša (nomin. krūts "die Brust"), kas nav droši izprotama. Šī - it kā ii-celma forma - ir dota arī vārdnīcā: py kruh/cha, kruh/cha-šhrga (blakus daudzsk. nominatīvs kruhtes, lokatīvs kruh-tlis) 123. Varbūt krūša ir no minētajiem savienojumiem izlobīts daudzsk. ģenitīvs, kur -u vietā aplam saklausīts -a

1) Augšzemnieku izlokšanās šādi jauninājumi ir sastopami (La gr 285., 283.4).

(sal. smilša-kalns 105, smilšo-bedre 271); daudzsk. ģenitīvā dota forma kruh/cho 368.

Dzintes ziņā atšķiras no tagadējās literārās valodas vārds uguns - tā viensk. lokatīvs uguni 367 ir dots blakus vīriešu dzintes vārdiem, kam "ablātīvs" vietas nozīmē beidzoties vienskaitlī ar -i, daudzskaitlī ar -ohs. Vīr. dzimte "uguns" vārdam ir arī dažās izloksnēs (La gr 273. § c). Viensk. ģenitīvs tam varbūt bijis darināts pēc (1) o-celmu parauga - kā norādītu Langija vārdnīcā sastopamie salikteņi ar apostrofētu pirmo daļu: uggun'-grāhks, uggun'-walna u.c. 321, bet varbūt pirmajā daļā ir celma forma (bez patskaņa, sal. sirdēsti) un apostrofs te ir nevietā.

u - c e l m i un l ī d z s k a ņ c e l m i , kā jau sacīts, nav Langija gramatikā aplūkoti (skat. iepriekš 305.lpp.). u-celma illātīvs, kāds sastopams arī citās gramatikās, ir redzams adverbā virsoņ 432.

Gramatikas tekstā ir vērojamas vēl dažas nōminālās deklinācijas īpatnības. -

S k a i t ļ a ziņā neparastas formas.

Vienskaitlis. - Nomin. viesiba 365 "eine Gasterey". Lokatīvs isbailē, isbīlē 368 "in Angst" ir blakus parastajam daudzskaitlim isbīlēs "in Angsten". (Ar -s nodrukātas arī minētās vienskaitļa formas šim vārdam, bet izdevējs tās labo - skat. Lng. 462^{ek.}) ē-celma vienskaitli šim vārdam rāda arī ME no citiem rakstu avotiem.

Daudzskaitlis. - It kā daudzskaitlinieks vērojams "vēdera" vārds: viņš gērgo...vēderuos 429. Varbūt te skaitļa ziņā notikusi kontāminācija ar sinonīmo iekēās.

Neparastas c e l m a formas.

io-celma vietā varbūtējs o-celms: viensk. akuzatīvs kumelu 435, vārdnīcā nomin. kumels, ģen. kumela-pēdi 125 - ja vien te ar i nav apzīmēts i, aiz kā Langijam var būt paglābts -s. ko-celmi izskatās pēc rakstījuma arī daži aizgūti vārdi, kas tagad tiek locīti kā io-celmi: engels 435, Pēters 427 (taču šais viensk. nominatīvos varētu tikai būt zudis i beigu -s priekšā; vārdnīcā ir io-celma forma daudzsk. lokatīvā Pēteruos 132), daudzsk. nominatīvs apostuli 427 (bet i mīkstinājums te varbūt nav tikai apzīmēts).

ā-celmi: viensk. ģenitīvs valstas, lokatīvs valsta 431 (parastā i-celma vietā), daudzsk. nominatīvs smieklas 371, vārdnīcā smieklas darīt 270 (skat. iepriekš 296.lpp.); sal. līdzīgus atvasinājumus: sukla, mīstīklas, strūkla u.c. La gr 178.4.

ē-celmi: viensk. nominatīvs pil 371 (< *pile; i-celmu vietā kursiskajās izloksnēs rodas ē-celmi - La gr 3.4 d 12.lpp.), bet vārdnīcā sākotnējās i-celma formas pils, pilis-kungs 191; daudzsk. nominatīvs padebeses 423 ir tagad parastā io-celma padebeši vietā: padebeses lido virs mums 423 (sal. lokatīvu debesis 368). Daudzsk. akuzatīvs meles 432 "melus" laikam nav ē-celma forma (par ko jau iepriekš 290.lpp.).

Neaparastas locījumu formas.

Gadās 10-celma viensk. ģenitīvs ar -as: no mešas 431 "no meža", arī vārdnīcā: mešas-cūka 359 (viensk. nominatīvs mešch 164). Šāds ģenitīvs varētu būt dzirdēts tautas valodā, jo šādas formas ir zināmas no lībiskajām izloksnēm un ir jauninājums pēc u- un ā-celmu parauga (La gr 316. § 456 sk.).

Viensk. nominatīvā zivis jeb zuvis 364 paglābts ī gala zilbē (par ko jau iepriekš 296.lpp.).

Viensk. līlātīvi, izņemot u-celma formu virson 432, ir sastopami Langija gramatikā no o- un ā-celmiem un beidzas ar -an: tikuman 429, āran 416, lekšan 416, 433, 435, priekšan 433, stārpan 432, vietan 365, baznīcan 428. Vairums no tiem lieto ti kā adverbji.

Ipašvārds Kristus ir lietots latviešu teikumos latīņu valodas locījumu formās, piem., mihāndams Christum 432 - latīņu viensk. akuzatīvā; un Christo 430 ir latīņu viensk. datīvs.

ADJEKTĪVI.

Adjektīviem Langijs uzrāda divas dzimtes un iedala tos graduējamos (comparabile) un negraduējamos (incomparabile) 369. Piemēri ir izkārtoti pretstatu pāros: labs - launs, liels - mazs - dauds (daudzāks), bagāts - nabags, līkms - samsis 369. Adjektīvos Langijs ir ieskaitījis arī dažus citu vārdu šķiru vārdus: samsis "betrūbt", barucklis, ikkatris 369 -

vai nu kļūdīdamies, šo vārdu nozīmes un vāciskā tulkojuma apmulsināts, vai arī plašāk un sākotnējāk izprazdams adjektīva ("pieliktepa") jēdzienu - līdzīgi kā Adolfi. Arī formas ziņā Langijam viegli varēja iekļūt minētie vārdi adjektīvos, jo o-celma vārdu - to starpā arī adjektīvu - viensk. nominātīvā Langija darbā (tāpat kā daudzās izloksnēs) ir paglābts celma beigu patskanis, kaut arī kvalitatīvi pārveidots: līk-smis 369 (kam kā antonims dots minētais divdablis samesis), stipris 287, treknis 315 u.c. tml. Bet lio-celma lietvārdus ar -is Langijs laikam nav skaidri apzinājis, jo parašiem tos neuzrāda.

Noteiktos adjektīvus Langijs nepiemin; taču tie gadās vārdnīcas tekstā, piem.: v e e a j l e m s nebūs bērniems valas duot 336 "Eltern müssen den Kindern nicht den Willen lassen", kā arī gramatikā gradācijas formās: labakais u.c. 369.

G r a d ā c i j a.

Komparatīvs veidots divējādi: 1) ar izskaņu -āks (labāks), 2) ar jo un pozitīva savienojumu (jo bagāts) 369.

Divējādi izteikts arī superlatīvs: 1) ar noteikto komparatīvu (labakais), 2) ar viso un nenoteiktā pozitīva savienojumu (viso bagāts).

Komparatīva un superlatīva otru darināšanas veidu Langijs dēvē it kā tikai dažiem (etliche) adjektīviem piederīgu. Līdzīgas gradācijas formas min arī Adolfi.

Savāds ir starp adjektīviem uzrādītais daudz "viel" (arī Adolfi dēvē adverbus daudz, maz par viengalotņu adjektīviem); turklāt parasto supletīvo gradācijas formu vietā ir ar pamatpakāpi vienas saknes komparatīvs un superlatīvs: daudz "viel", daud/ahke "mehr", daud/ākais "der Meiste" 369. Varbūt šādas formas Langijs pats darinājis kā antonimus pirms tām minētajam adjektīvam mas "klein"; jo, piem., savienojumā saviem daudzajiem draugiem pilnīgi kā adjektīvs ir uztverams "daudz". Taču adverba komparatīvu daudzāk arī NE min no Kandavas.

A d v e r b u gradācija ir vērojama pēc nedaudziem piemēriem, un tā ir daļai līdzīga adjektīvu gradācijai: ilige, jo ilige (iliganke) wi/so ilige 417, magge io labbe 419 "ein wenig besser" wi/swairahk 419 "am meisten", kam blakus senisks komparatīvs wairs un jo, kas tulkoti ar "mehr". Acīm redzot - kļūdīšanās dēļ pārrakstoties, komparatīva forma ma/ahke 419 pārtulkota kā superlatīvs ar "am wenigsten"; Istenībā autors būs gribējis dot to kā paralēlformu komparatīvam jo magge.

SKAITLEŅI.

Skaitleņi Langija darbā ir aplūkoti vārdnīcā pie skaitīt (259 sk.) un gramatikā nōmenu nodaļas beigās (372), kur formu dots mazāk, atsaucoties uz minēto vietu vārdnīcā. Abās šīs vietās skaitleņu formas, to rakstījums un iedalījums ir līdzīgi.

Bet pamata skaitleņu saraksts no "1" līdz "100" ir neorganiski pievienots gramatikas pašās beigās (441 sk.) un, tāpat kā beigās pievienotā tēvreize, atšķiras no Langija pārējā darba gan formās, gan rakstījumā. Piem.: "3" te viscaur rakstīts tries, bet abās iepriekšējās vietās: trihs; "4" te viscaur sastopams ar paglābtu patskani otrā zilbē starp t un r: t/ʃchettur 442 jeb t/ʃchetter 441 un "2" - vienīgi ar jauninātu saknes vokālismu: diwi, bet abās iepriekšējās vietās ir tagad parastais t/ʃchettri, un blakus diwi ir arī vecākais dul; "11" te rakstīts: ween patzmit 441, bet vārdnīcā - ween-pade/mit jeb de/mit in weens 260; "1000" te rakstīts: tuhxtos 442, bet vārdnīcā: tuhk-/toh/eh 260.

Minēto atšķirību un arī vairāku pārrakstīšanās un citādu rupju kļūdu cēļ liekas, ka šis skaitleņu saraksts nav Langija paša radīts, bet ir ievākts no kāda cita autora kā valodas materiāls un norakstīts (varbūt pat ne Langija paša norakstīts - skat. iepriekš 274.lpp.) , dažkārt varbūt pārprotot oriģināla rakstības pagēmienus. Piem., savdabīgajos skaitleņu savienojumos šeit vairākkārt ir sastopamas kārtas skaitleņu "4." un "6." formas četurda, seštals, piem.: diwi t/ʃchetturda "32" (utt. līdz "39")¹⁾, diwi /e/chtals "52" (utt. līdz "59"). Pēc E.Blesses domām (l.c. 507) č- un -š- minētajās formās apļiecinātu Langija uniformācijas tīkemi (t.i., tīkemi pielīdzināt minētos kārtas skaitleņus attiecīgajiem pamata skaitleņiem). Taču citur šo skaitleņu uniformācija konsonantismā nav

1) Šāds skaitīšanas veids vērojams arī Mancelim, un par to sīkāk izsakās R.Grabis l.c. 253.

vērojama t/chettri, ſe/ſch - t/ettohrt(al)s, ſe/ſts 260, 372 jeb ſe/ptais 372, ſe/ſtais 260. Liekas, ka minētais č- un -š- ir Langijam radušies, aplam salasot oriģinālu. Tā vedina domāt minēto formu atšķirīgais pirmreizējais rakstījums (kas varbūt saskan ar oriģinālu): weens t/hetturda "31" (kur d ir aplam t vietā), weens ſe/h/tais "51"; t/h- te būs apzīmējis parasto līdzekani c-, bet pārrakstītājs to būs izlasījis par č- lieki pierakstītā h dēļ (kāds tolaiku tekstos bieži sastopams) un tālāk, sekojošo skaitleņu rindā, šo č- būs apzīmējis pēc sava paraduma ar t/ſh-. Arī formā ſe/h/tais h varbūt būs bijis uzrakstīts lieks (varbūt, lai norādītu, ka saknes patskapa kvalitāte te ir citāda nekā attiecīgajā pamata skaitlīnī), bet pārrakstītājs to būs domājis netīšām pārstatītu ar nākošo ſ un lasāmu ar to kopā kā š, ko viņš tad tālāk atkal apzīmē pa savam paradumam: ar ſch.

Skaitleņi arī Langija gramatikā ir iekļauti nōmenos (tāpat kā citu valodu 17. gadsimta gramatikās) ¹⁾ un nav dēvēti par īpašu vārdu šķiru; tomēr tiem ir piešķirta lielāka patstāvība nekā Adolfi gramatikā, jo tie ir lokāli norobežoti no adjektīviem. Skaitleņi Langija uztverē laikam ir bijuši atvasināti nōmeni, jo ir piekļauti nodaļai "De nominibus derivatis" ar teikumu: "Hierher gehören die Numeralia" 372. Šāda uztveri varētu apliecināt arī tas, ka Langijs ierindo skaitleņus arī tādus atvasinājumus kā vienāds, duļāds, ... septitāds etc. 372.

1) T. Buchiene, l.c. 138 sk.

(Bez tam, kā jau minēts, pamata skaitleņu saraksts ir dots arī gramatikas beigās.)

Pēc ziņām no (disertācijas ievadā minētā) T. Buchienes pētījuma (l.c. 139) skaitleņi šādi norobežoti ir arī leišu valodas pirmajā gramatikā, bet no latīņu valodas 16. - 17. gs. gramatikām šādsskaitleņu norobežojums esot vērojams tikai J. Renija darbā "Grammatica Latina cum Paralipomenis ... à M. Johanne Rhenio ... Lipsiae, 1618." Šis Renijs varbūt ir bijis mūsu Langijam par paraugu, jo Langijs savas gramatikas sintakses daļā šādu autoru piemin: "...wie wie von M. R h e - n i o genennet wird" 430 un līdzinās šim Renijam arī valodas mācības iedalījumā (par ko jau disertācijas ievadā 8 sk.).

Bez kārtas (ordinalia) un pamata (cardinalia) skaitleņiem - pie pēdējiem Langijs pieskaita arī "indeclinabilia": ciek, tiek jeb cik, tik 372 - Langijs izšķir vēl trešo grupu: "multiplicativa", kur doti atvasinājumi ar -āds no skaitleņiem. Šai grupā no "1 - 4" atvasinājumu pamatā drošāk saskatāms pamata skaitlenis: vienāds, diviāds jeb duiāds, treiāds jeb triāds, cetrāds (ar c-; kas apzīmēts ar t/ - tāpat kā atbilstošajā kārtas skaitlenī t/etohrt(al)s 372); bet no "5 - 10" atvasinājuma pamatā ir kārtas skaitlenis: piektāds, sestāds, septitāds 372, vārdnīcā arī astotāds, devitāds, desitād ^m[s] 372. Šajos "multiplicativa" ir sajauktas divējādu atvasinājumu rindas, kuru sākums ir sastopams arī tagadējā valodā - vismaz izloksnēs, bet šās rindas parasti nemēdz būt pazīstamas tik garas, sevišķi - ja kārtas skaitlenis atvasinājuma pamatā.

Piem., no Kauguriem pazīstu kā adverbus tikai viēnādi, dotrādi un trešādi¹⁾ "trešā veidā", piem.: saliku vie/nādi, dotrādi - licīšu vai trešādi (kam blakus būtu iedomājams adjektīvs trešāds, piem., trešādais salikums).

Šādi atvasinājumi ar "-āds" no pamata skaitļiem ir parastāki. La gr 341.§ min formas "divāds...četrāds, piecāds utt." no Dundagas u.c. izloksnēm; literārā valodā te "-āds" vietā mēdz būt -ējāds.

Piezīmes par atseļvēkām "numeralia multiplicativa" formām.

Blakus kursiskajam divāds (ar sākotnējo u saknē) ir diviāds, kas varbūt radies pēc triāds parauga, kur izskaņas priekšā varētu būt bijusi vāji artikulēta j-skaņa (jo hiātu latviešu valodā mēdz novērst); ceetrāds 372 - laikam no vecāka ceturi (sal. lei. keturi) ar sākotnējo e, kas šai pamata skaitlīnī vēl sastopams dažkārt arī citos vecākajos tekstos (skat. La gr 331.§) un Ezerē esot bijis dzirdams vēl 19. gadsimta sākumā (E.Blese, Lng. 507).

Ipatnības pamata un kārtas skaitļu formās.

Pamata skaitļi.

Kursiskais divi "2" (ārpus jau minētā atvasinājuma divāds) gramatikā ir uzrādīts vienu reizi (372), kur tam blakus divi,

1) ME min trešādi ar "3" - bez nozīmes paskaidrojuma.

kas minēts vispirms.¹⁾ Skaitleņu sarakstā gramatikas beigās dui nav sastopams, bet divi tur atrodams desmitreiz. Turpretī vārdnīcā (259 sk.), kur arī dotas abas minētās formas, dui minēts biežāk (četrreiz) nekā divi (divreiz), jo dažī salikteņi ir veidoti vienīgi ar šo vecāko dui: duisimt, duitūkstoš 260. Tomēr jauninājumu divi Langijs būs gan uzskatījis par galveno formu, tāpēc ka paralēļu gadījumos min to arvien kā pirmo. Piem.: diwi- diwi-
dui- kahrt "zweymahl" 417, dui- dui- ande
 "auff zweyerley weise" 418.

Skaitleņu sarakstā gramatikas beigās (441 sk.) ir atrodams "4" ar paglābtu u otrā zilbē: četur 442 (četrreiz), bet blakus ir arī četer (sešreiz), kur u vietā e - vai nu progresīvas patskaņu asimilācijas dēļ (skat. La gr 35. § b) vai arī pēc lībisko izlokšņu parauga pārveidojot četri > četr > četer (kā beder no bedre - skat. La gr 38. § b), jo arī skaitleņiem Langija darbā viscaur bieži ir atņemti īsie beigu patskaņi.

"6" - sešda 441 būs radies ar pārrakstīšanās kļūdu blakus es ošā nepareizā četurda ietekmē (sešda t/četturda "36").

"10". Blakus parastajai nelokāmajai formai vārdnīcā sastopama o-celma daudzsk. nominatīva forma desmiti 328. Vārdnīcā dota arī pavisam neparsta forma dāsīn 50 (rakstīts dah/in) ar nozīmi "desmit reizes". Tā varētu būt kāda prūsiska vai kuršiska forma, kas izņemot saknes vokālistu, atbilst ide. dek.

1) Abas formas blakus lietojamas arī Rucavas izlokšņē. Skat. FBR VII 126.

latīņu decem. (Leitiska tā nevar būt svelpeņa dēļ.) Varbūt kuršu valodā, kur tautosillabisks n vispār ir paglābte (atšķirā no latviešu, bet saskaņā ar leišu un prūšu valodu), -n bijis paglābts arī vārda beigās tāpat kā prūšu valodā¹⁾, ar ko tā reizēm īpaši saskan. (Par šo saskaņu La gr 2. § c 7 sk.)

"11" ir ar paglābtu saknes patskani saliktīga trešajā daļā: ween-pade/mit, kam blakus ar to pašu nozīmi minēts de/mit in weene.

"14" gadās rakstīts, laikam aplam, ar ēģānceni sākumā (afrikātas vietā): schetter patam: "vierzehen" 441.

"1000" . Rakstījumā tunxtos 442 šķiet kļūdoties izlaists -s priekšā t. Vārdnīcā dots tuhkē/loh/eh 260, kas varētu būt identisks ar tagadējo nelokāmo formu tūktuoš.

Kārtas skaitļepi.

Kārtas skaitļepu noteiktajām formām ar -ais blakus arvien minētas arī nenoteiktās formas, izņemot trešais 372, 260 un, protams, arī pirmais, kam tikai nenoteiktā galotne.

Blakus uotrais ir uoters 372, 260, kas varbūt rāda seno divzīlību formu (sal. skr. āntara-h La gr 337. § b).

Ar kursisku uor ur lasāms laikam cetohrt(ai)s 372, 260.

Blakus desmitais rakstīta nenoteiktā forma ar garu i otrā zīlībā: de/mihts 260, kur n varbūt ierakstīts tikai iepriekšējā formu (septihts, a/tohts, dewihts) ietekmē, jo nekur citur

1) Sal. prūšu viensk. akuzatīvu naktin (ko min J. Endzelīna Senprūšu valodas 32. §).

Ēai skaitļeni garš ī (kas ir gan sastopams izloksnēs - La gr 332.§) nav rakstīts.

"1000:" arī dots gan ar noteikto, gan ar nenoteikto galotni un ar t ceima beigās (tagad literārajā valodā parastā ā vietā): tūktuot(ai)s 260.

VIETNIEKVĀRDI.

Vietniekvārdus Langijs iedala pirmāros un atvasinātos. Par atvasinātiem (no personu vietniekvārdiem) viņš dēvē piederības vietniekvārdus mans, tavs, savs.

Izlocīti ir personu (es, mēs, tu, jūs, sevis) un abās dzimtēs piederības (mans, tavs) un norādāmie vietniekvārdi (šis, tas, viņš), kā arī vietniekvārdi pats, kas, katris, kurš. Pareizi ir parādīts ar piemēriem, ka piederības vietniekvārds savs pretēji vācu valodai lietojams ne vien trešās, bet arī pārējo personu nozīmē.

Īpatnības locījumu formās.

Arī vietniekvārdu daudzsk. datīvs, kā jau aizrādīts, arvien beidzas ar -ms, un daudzsk. ģenitīva beigās rakstīts -o (piem.: tiems, tāms; vīno, pašo u.tml.). Vietniekvārdu paradigmu vairumā ir īpaši pieminēts, ka vokātīva trūkst, bet

nominatīva formas tu, lūa, pats, paši, pata "pati", pašas, mane, māna, tava, tava ir uzrādītas arī kā vokātīvi. Blakus šetajam viensk. datīvam man kā datīvs (un arī kā ablatīvs aiz no) ir uzrādīts instrumentālis manim 373. Arī sōvim 364 līdzīgi ir minēts ablatīvā, bet tevim nav dots. Vienskaitļa akuzatīvā kā vienlīgās ir dotas ar datīvu vienādas formas: man, tōv, sōv (līdzīgi Adolfi gramatikā), un tās dotas arī ablatīvā aiz no. Ar vecāku vokālismu, kas izplatīts arī citos oblikvos locījumos un bieži vien vērojams pārskapots, viensk. datīvā ir paglābta vecākā forma tau 373 (sal. lei. tāu - La gr 345.); tā dota arī ablatīvā un ir minēta blakus pārskapotai formai tōw. Šāds vokālisms ir arī ģenitīvā: tōwis 373, tawis 438, kam atbilst lei. tawes. Minētajās formās o varētu apzīmēt labiālizētu a, kas par skaidru o nav vēl pārvērties (kāds dzirdams arī dažās lībiskajās izlokenēs - La gr 345., 49.).

Līdzīgi kā vienskaitļa 2. personas vietniekvārds ir locīts refleksivais šōwis 374 jeb šowis 373 (ģenitīvs). Vienskaitlī un daudzskaitlī tam pareizi dotas pilnīgi vienādas formas - atšķirā no dažām iepriekšējām gramatikām - un o tam rakstīts saknē visos locījumos. (ōw vietā redzama sākotnējais ay šās saknes adverbā saviski 256 "atsevišķi" - vārdnīcā, kā arī pierības vietniekvārdā savs 379).

Viriešu dzimtes norādāmajiem vietniekvārdiem šis, tas, vins (pēdējais tulkots ar "Er oder Jener" 376) blakus parastām seniskām formām šlems, tiems, viniems iekavās ir doti daudzsk. datīvi ar -ims: šims, tiems 375, vinims 376. Formu tims min

ar La gr (367.§ 532.lpp.) no vairākām tāmiskām izloksnēm, aizrādot, ka tā varētu būt radusies līdzīgu nōminālo daudzsk. datīva formu ietekmē. Šādas nōmenu daudzsk. datīva formas ar -ims Langija gramatikā gan negadās, bet Rēhenūzena gramatikā dominē un ir sastopamas arī Rucavas izloksnē (sal. visims si- kims FBR VII 125).

Vietniekvārda šis vīr. dzimtes paradeigmā savāds vēl ir daudzsk. nominatīvs ši 375 (blakus parastajam šie), kas šķiet jaundarinājums blakus nule minētajam datīvam šims - pēc nōminālo celmu parauga un varētu būt dzirdēts tautas valodā, jo līdzīga forma ti ir zināma no tāmnieku izloksnēm (La gr 365.§).

Siev. dzimtes viensk. nominatīvs ša 374 (blakus ši) liekas jauninājums pēc ģenitīva šās u.c. locījumiem ar ā saknē; šāds nominatīvs ir zināms arī no Skaistkalnes (La gr 360.§ b). Formām ar a saknē minētas paralēles ar i saknē bez tam vēl abu dzimšu viensk. ģenitīvā un siev. dzimtes daudzsk. nominatīvā. Siev. dzimtes viensk. datīvā dota viena neparasta forma ši 374 (kāda bija jau Adolfi gramatikā un par ko jau 176.lpp.).

Vietniekvārda tas paradeigmā bez jau minētā daudzsk. datīva tims citu īpatnību nav.

Īpašā piezīmē ir minētas viensk. lokatīva formas (kādas bija arī Adolfi gramatikā, skat. iepriekš 176.lpp.): š i vieta, t a (t a i) laika, kam blakus dotas formas š i n i vieta, t a n i laika 375, kas esot lietojamas Vidzemē (in Lieffland). Sintakses nodaļā sastopams tagad mazāk parasts siev. dzimtes daudzsk. lokatīvs šās 430.

Vārda pata paradeigmā īpatnējs ir (arī Adolfi gramatikā minētais) 1-celma viensk. datīvs patim 377, kas sastopams arī vārdnīcā (187). Savādas ir siev. dzimtes vienskaitļa formas: nominatīvs pata (tāpat kā Dreseļa gramatikā), ģenitīvs patas, datīvs patai u.c. tamlīdzīgas pēc ā-celmu parauga darinātas locījumu formas. Šādas ā-celma formas ir minētas arī vārdnīcā: pata 187 "sie selbst", ta pata 305 "dieselbe", un tās šķiet radušās blakus vīr. dzimtes formai pata (kas uztverts kā o-celms) pēc adjektīvu un tiem līdzīgi lokāmu vārdu parauga (piem., balta - balta, viņš - viņa).

Arī vīriešu dzimtei vārdnīcā ir sastopamas (turklāt visai latviski skanošās frazēs) o-celma formas, kādas gramatikas paradeigmā nav leviētas: viensk. akuzatīvs patu 202 (kas puhk' meelo, tas zeeni pattu wein'), viensk. lokatīvs patā 187 (tas pattā gonda "ist eben recht"). Liekas, ka šādas o- un ā-celma formas varētu būt bijušas tautas valodā dzirdamas, kaut gan no tagadējām izloksnēm tās laikam nav zināmas; tamlīdzīgs ir vienīgi vīr. dzimtes viensk. ģenitīvs patā, ko La gr 374.4 min no augšzemnieku izloksnēm.

katris un kurš 377 sk. ir locīti blakus un vienādi tulko ti - ar "welcher". Tātad Langijam (atšķirā no Adolfi) katrs bijis pazīstams arī vēl vecajā plašākajā - arī jautājamā un attieksmes vietniekvārda nozīmē, ko vēlāk tam atpēmis jaunākas cilmes kurš (< kur + jis - La gr 381.5). Langija vārdnīcā katrs redzams arī nenoteiktā vietniekvārda nozīmē savie-

nojumā ar jeb, piem.: jeb katris lai nānk 110 "lass kōmen einer oder der ander", kā arī savienojumā ar ne (kā to tagad lieto gramatikas terminā nekatra dzimte), piem.: nhe katris 110 "weder der noch dieser".

Locījumu formās šiem vietniekvārdiem katris, kurš īpatnību nav - bez jau vietniekvārdu apskatā sākumā minētajām (par i un r < r šais nominatīvos skat. iepriekš 296. un 298.lpp.).

Vietniekvārdu nodaļas beigās no piederības vietniekvārdiem minēti mane, tavs, savs 373, 379; formas mūsu, jūsu gadās sintakses nodaļā: muh/ū luhgum' 432, pēhts juh/ū biim 438. Bet Langija vārdnīcā (tāpat kā Adolfi gramatikā) gadās neparastas l o k ā m a s piederības vietniekvārdu daudzsk. 1. un 2. personas formas: m ū s i vārdi 212, m ū s a ški-šana dažarei; kiist 344 "unser Meynung thut offtmahis feh-len", j ū s ā stārpā 283 "unter euch"; arī tēvreizes tekstā: m ū s u s parafus 440, bet: muh/ū thews (turpat) - ar parasto lokāmo formu.

VERBU FINĪTĀS UN INFINĪTĀS FORMAS.

Konjugācijas nodaļu Langijs sāk bez kādiem teorētiskiem aizrādījumiem - tieši ar verba būt locīšanu, nosaukdams to par "verbum substantivum" 379. Pēc tam Langijs sakās dodam latviešu konjugācijas tipisku paraugu, pēc kura varot locīt visus citus verbus, izņemot nekārtņos (anomala). Kā šāds paraugs (Typus der Lettischen Konjugation) ir izlocīts verbs mīlēt (ar i-celmu tagadnē). Tad ir piebilts (389), ka, kādu kārtņu verbu (verbum analogon) lokot, it īpaši esot jāraugās uz infinītīvu, pēc kura esot jāveldo visi laiki. (Tā Langijs tāpat kā citi 17. gadsimta latviešu valodas grammatiku autori ir latīņu valodas varā.) Infinītīvs savukārt esot cēlies no tagadnes indikātīva.

Tam seko tabula ar infinītīvu izskaņām (-āt, -ēt, -īt, -uot, -ūt), kam katrai blakus pievienotas izskaņas, ar kādām esot veidojami laiki. No blakus dotajiem verbu piemēriem vairāki ar savu neiederīgumu tieši pārsteidz, piem., pie infinītīva izskaņas -āt ir minēts ne vien runāt, bet arī ārt, pie -ēt - ne vien redzēt, bet arī dzērt 390 un citi tamlīdzīgi piemēru pāri, kas taču nelīdzinās nedz pēc infinītīva, nedz pēc indikātīva laikiem.

No dotās tabulas atšķirīgi esot lokāmi verbi: atrast, vest, šķist, just, jemt, grimt, stunt 390 sk., kam Langijs uzrāda

tagadnes, pagātnes, nākotnes un saliktās tagadnes vienkaitļa (dažkārt arī daudzskaitļa) 1. personas formas.

Kā nekārtāus (anomāla) Langijs min verbūs: tapt (es tuop varot tikt dēvēts par es esmu pasīvu) 383, iet, ēst, dzīt, dzirdēt, likt (393 - 406) un uzrāda tiem pilnas parādēģmas. Pēc tam dota parādēģmās vācu verbam "müssen" atbilstoša konstrukcija ar būs (man būs "ich muss" 407) un vācu verbam "haben" atbilstošas konstrukcijas ar būt un turēt jukām, pienēram: perfekts man ir byjis 409 "ich hab gehabt", bet blakus plūskvamperfekts es by turējis 410 "ich hatte gehabt".

Aiz parādēģmām atrodamas (līdzīgi kā Rēhenūzena gramatikā) "formulae loquendi" (412 - 415), kur Langijs gribējis rādīt latviskas izteiksmes īpatnības. Te redzamas konstrukcijas ar dēbitīvu, ar tagadnes pasīvo un pagātnes aktīvo divdabi, ar dažādām partikulām, ar infīnītvu.

Konjugācijas apskata beigās (415) Langijs min divdabjus, šķirdams tikai divus aktīvus divdabjus - tagadnes redzēdams un pagātnes (praeteritum) redzējis un vienu pasīvu - pagātnes divdabi redzēts.

Parādēģmās dotas parastās trīs personas un pieci laiki (gan aktīvā, gan pasīvā, kas veidots ar tapt); laiki ir tagad parastie, trūkst saliktās nākotnes. Modi uzrādīti četri: indikātīvs, imperātīvs, konjunktīvs (īstenībā kondicionālis), un - pēc toreizējās tradīcijas - arī infīnītive¹⁾. Parādēģmās

1) Vēl ne visai sen skolās runāja par "neoteicamo izteiksmi" infīnītvā nozīmē (izteiksme kā gramatikas termins atbilst svešvārdam modus).

atrodamas tikai vīriešu dzimtes formas - divdabjiem, un arī vietniekvārdi 3. personā minēti tikai vīriešu dzimtes (vins, viņi).

Arī Langija gramatikas konjugācijā netrūkst mākslīgu konstruējumu pēc latīņu vai vācu valodas parauga, piem., daļai verbu ir piedēvēti latviešu valodā neesoši infinitīvi - gan nākotnes (būs mīlēt 385), gan perfekta un plūskvamperfekta (byis mīlēt 385), kā arī tāpat perifrastiski konstruēta nākotnes divdabīs (viens kas mīlēš 386).

I n d i k ā t ī v s.

Personu galotnes un formas.

Ļoti bieži ir vērojams Iso gala patskaņu atmetums vienskaitļa 1. un 2. personā; atmetā patskaņa vietā dažkārt ir rakstīts apostrofs (bet vietumis tas ir arī gluži lieks: vins mīl' 383).

Viensk. 1. personas formu piemēri: tag. es tuop 386, dzen 398, pag. atrad 390, jut, grim' 391, dzin 398, nāk. būš 381, mīlēš 384, vedlā jeb veš 391 u.c.

Viensk. 2. personas formu piemēri: tag. tu mīl' 383, tuop 386, dar, pruot, zin, grib 413, neiekrīt 436, pag. dzin 398, lik 404, nāk. būs 381, taps 387 u.c.

Patskanis vairākkārt ir atņemts arī 3. personā tagadnes un pagātnes ā-celmiem, piem., kā rāda dēbitīvs jadarr 412 un pagātnes 3. pers. formas dzin 398, lik 404.

Šādas formas apliecina lībisko izlokšņu ietekmi Langija valodā. Taču šāds patskapa zudums nav konsekvents, kā rāda, piem., tagadnes viensk. 1. persona dzenu 406, grimstu (blakus pagātnei grim, nākotnei grimš) 391, laikam pagātnes ē-celma viensk. 1. pers. vežu 391 (Langijs gan to dēvē par tagadni), tagadnes 3. pers. saka 413. Patskanis arvien ir paglābts verba būt tagadnes indikātīva formās esmu, esi un parasti arī visu verbu kondicionāla formās ar -tu. Tas, droši vien, tāpēc, ka šās formas varēja būt toreizējos rakstos vairāk nostabilizējušās - biežās atkārtotāšanās dēļ. Lībisko izlokšņu ietekme daļai varētu būt par iemeslu arī tam, ka paradigmās, sevišķi pagātnē, vairākkārt ir viena forma visām personām (tāpat kā Rēnehūzenam), piem., formas - tagadnē tuop 386, dzen 398, pagātnē tapa 386, ēž 395, gahi 392, dzirdeni 401, nākotnē mīlēš 384, dzirdēš 402 ir uzrādītas kā vienskaitļa 1., 2. un abu skaitļu 3. personas formas. Arī teikumos 3. personas formas ir lietotas citu vienskaitļa personu nozīmē, piem.: es priecājās 436, es valka 429, es bēda 430, tu turas 400. - Varbūt te izpaužas arī ietekme no Rēnehūzena gramatikas, ko Langijs pazinis, un laikam gan arī Langija paša tiesme vispārināt pēc analogijas; par paraugiem varam varēja būt kondicionāla formas, kā arī pagātnes forma bi, kas visu vienskaitļa personu nozīmē ir sastopama arī ārpus lībisko izlokšņu apvidiem (par ko jau iepriekš 64.lpp.).

Tagadnes o-celmu un tagadnes un pagātnes ā-celmu izskaņas daudzsk. 1. un 2. personā ir vienādi rakstītas: -am, -at, piem.: dzenam, dzenat 398, sakam 414, pag. dzinam, dzinat 398, dzirdējam, dzirdējat 401 sk. Abēju celmu izskaņu vienāda rakstījums varbūt atbildis vienānai izrunai Langijam pazīstamajā izloksnē. Rucavā esot dzirdētas gan vienīgi pagātnes ā-celmu formas (runājam, lasījam) ar īsu resp. ar saīsinātu a beigu -m priekšā (FBR VII 119, bet nekad ar šādu saīsinājumu tagadnes formas (FBR VIII 135).

Tagadne.

Tagadnes celmi.

Atematiskie celmi.

Verbam būt atematiskas ir arī tagad parastās formas esmu, esi 380 - viensk. 1. un 2. personā, bet daudzskaitlī šām personām ir tikai i-celma formas esim, esit 380, 384, 392 un citur. (Līdzīgi arī Rēhehūzenam, par ko jau 61.lpp., un arī Rucavas izloksnē - FBR VIII 137). 3. personā parastajam ir vairākkārt blakus minēta forma ar j-piespraudumu jir (rakstīta gir) 380, 384, kāda sastopama arī iepriekš aplūkotajās gramatikās. Noliegtas 3. pers. formas: nejir 209, neva 209, 438 (kādas gadās arī Adolfi gramatikā; nev arī Rucavā - FBR VIII 137). Vārdnīcā Langijs min kā patstāvīgu formu va 324 bez negācijas, teikdams, ka tā ir defektīva un nozīmē to pašu, ko jir jeb ir; dota tā arī frazē: nedz va, kas mājā paliek, nedz va, kas drūvā iet. Šis va (ko uzrāda arī ME), šķiet, ir radies

no vaid "ir". Ko min La gr 601. § a 719 sk. - līdzīgi kā interjekcija paga < pagaid(i) un kā partikula va < vai (ME).

Verbam iet atematiska ir viensk. 1. pers. iemu 392, 406 (līdzīgi Rucavas izloksnē - FBR VIII 137); atematiska daudzskaitļa 1. persona arī sastopama: eim 394, 298 (ar zudušu beiggu patskani), bet tā minēta tikai uzaicinājuma nozīmē "lasset uns gehen", kā arī daudzsk. 2. pers. eit 393 imperatīvā. Tagadnes indikatīva paradeigmā ir daudzsk. 1. pers. ietam 392, kas ir jauninājums pēc 3. personas. Pārējo personu formas ir tagad literārā valodā parastās. (Nule minētās formas eit un ietam sastopamas arī Rucavas izloksnē - FBR VIII 137).

Atematiskas tagadnes viensk. 1. pers. formas vēl ir verbam est, atrast: ēmu 395, atruomu 390, kādas pieminētas arī Adolfi gramatikā. (Par tagadnes 3. pers. formu duot 436 jau runāts sakarā ar līdzīgu formu Adolfi gramatikā - skat. iepriekš 185 sk.)

o-ceļi.

Tagadnes io-ceļma vietā verbam maļt ir varbūtēja o-ceļma forma: jamali 412, arī vārdnīcā: ta meita labi mali (laba maleja) 157. Ja vien šeit ļ mīkstinājums nav palicis neapziņots, tad šām formām atbilst latgaļu moļu un lei. malū - La gr 627. § d.

Tagadnes viensk. 1. pers. stumu 391 laikam gan ir io-ceļma forma ar zudušu ļ aiz ņ, kā liek domāt blakus dotais pagātnes ē-ceļma stūme (jo pagātnes ē-ceļmiem visbiežāk atbilst io-ceļmi tagadnē - sal. La gr 680. §; sal. lei. stūmti, stūmia, stūmē - Db. Žod. 775).

io-celmi.

Verbam vest minēta tagadnes viensk. 1. persona vežu (pag. es wedde, nāk. es vediš jeb veš) 391. Tagadējās izloksenēs vežu zināma tikai kā pagātnes ē-celma forma; tāpēc liekas, ka Langijam tā aplam iejūkusī tagadnē pēc tādu verbu kā kuost, tag. kuožu parauga.

(Par vārdnīcā sastopamo pateižu 204 skat. iepriekš 189 sk.)

i-celmi.

Tagadnes i-celmi, kas dzīvi vēl tagad Nīcā, Bārtā un arī citās Dienvidkuras izloksenēs (La gr 629.5), arī Langijam ir bijuši visai pazīstami, jo verbu mīlēt ar i-celmu tagadnē Langija uzrāda kā visas latviešu konjugācijas paraugu. (Turpretī pārējās 17. gs. latviešu valodas gramatikās tagadnes i-celmi ir liels retums.)

Langija uzrādītie i-celmi pa daļai tomēr ir sajukuši ar citiem tagadnes celmiem. Piem., blakus i-celma formām mēs mīlim, jūs mīlīt viensk. 1. pers. forma ir bez gaidāmā mīkstinājuma (ja vien tas nav palicis tikai neapzīmēts): mīlu 383. Vairbūt te i vietā radies ī, kontāminējot i-celmu mīlu ar ēio-celmu mīlēju, kas kā vienīgais minēts (Langija Nīcai un Bārtai tuvās) Rucavas izloksenēs aprakstā - FBR VIII 135. Leišu valodā šim verbam ir tagadnē i-celms: mīliu, pag. myleju, inf. myleti - La gr 630.5 b.

Treju celmu sajaukums vērojams verba dzirdēt tagadnē (401): blakus i-celma formām vienskaitlī es dzirž (sal. lei. girdžit), tu dzirt (kur -t ir -d vietā, kas redzams imperatīvā dzird

493), vins dzird - daudzsk. 1. personā ir jaunināta io-celma forma, bet daudzsk. 2. personā jaunināta o-celma forma: dzir-
šam, dzirdat.

Blakus i-celma daudzsk. 2. personas formai turities 400 ir o-celma 3. pers. forma turas (sal. lei. tagadnes 3. pers. tūri - Db. Žod. 879). Ir vēl i-celma daudzsk. 1. pers. redzim 436, 3. pers. gul 431. Langija vārdnīcā ir sastopamas vēl citas tagadnes i-celmu formas, piem., tagadnes divdabji: redzims 217, gulīt, gulim, piem.: es ūvip' gulīt' (gulim') raš 86.

Langija gramatikā tagadnes i-celma izskaņas -im, -it, kā jau minēts, lenākušas arī verba būt tagadnes parādēsmā, un arī visās nākotnes parādēsmās tās ir noturējušās kā vienīgās. Vārdnīcā i-celma izskaņa gadās pat pagātnes formā: mēs jau applāvim 195.

Pieminamas būtu vēl dažu tagadnes celmu formas:

ā i o - celms: imperatīva viensk. 2. pers. pārgājies 432 (kur ār < ar). It kā tagadnes āio-celms redzams dēbitīvā jābruhā 412 "jābrūvē", taču vārdnīcā šim ģermānisman ir parastais infini-
tīvs at -ēt: bruhwäht 39 "brausen (besser allus darriht.)", tā-
pēc liktos, ka minētajā dēbitīva formā -a uzrakstījies -h vie-
tā. Bet varbūt rakstīta ir pareizi, jo arī kursenieku valodā
reģistrēta līdzīga āio-celma forma: māts, ... b r ū v ā alus
Kaf 45. Tag. āio-celms ir divdabim aicinājams 438 "aicināms".

ē i o - celms: imperatīva viensk. 2. pers. cerē 432.

u o i a - celms: 3. pers. sērgo 429, kam atbilst vārdnīcā atro-
damais infin. sērguot (blakus sirkt) 231. Uz šo celmu norāda
arī pagātnes pas. divdabis isplūkuot(1) 439.

Pagātne.

Verba būt pagātnes paradiemā visām vienskaitļa un trešajai daudzsk. personai ir (iespējami) vienāda forma : by 380 (tāpat kā Rēnehūzena gramatikā bih, par ko jau 64.lpp.). Ar y Langijs mēdz apzīmēt garu ī - un tas šai formā iespējams ir (La gr 683. § a). Daudzsk. 1. un 2. pers.: biam, biat 380, bet daudz biežāk (kā saitiņa) byam, byat 381, 384, 387 un citur. (E. Blese domā l.c. 560, ka y te ir ij vietā rakstīts, bet tad neskaids ir rakstījums divdabim byjis 409.) Gadās arī parastāka izskata 3. pers. bi 380.

Langijs līdzīgi Rēnehūzenam nepareizi arī citu verbu (izņemot likt 404) pagātnes paradiemās parasti uzrāda kādas atsevišķas personas formu it kā lietojamu visu vienskaitļa personu un daudzsk. 3. personas nozīvē, piem.: 1. pers. formu ēž(u) 395, 2. pers. formu gahi 392, d/irdāhi 401, mihlāhi 383, 3. pers. formu tapa 386.

Pagātnes ē-celmi arī ir vērojami Langija gramatikā, taču bieži vien tie redzami it kā pārprasti un sabojāti. Piem., blakus infinitīvam vest dota pagātne es vede, bet tagadne es vežu, kas tagad ir zināma tikai kā pagātnes forma (skat. iepriekš par tagadnes io-celmiem). Verbam ēst (sal. lei. ēsti, pag. ēde Db. Žod. 179) ir pareiza ē-celma formaviensk. 1. personā (gan ar atņemtu beigju patskanī) es ēž(u) 395, bet no tās ž aplam ieviests arī visās pārējās personās, piem.: tu ēž, jūs ēžat du assest, īhr asset 395. Gramatikā sastopamas ē-celma formas vēl verbiem stunt, ļemt: es stuhme, es jhāme 391, kas īstenībā ir 3. pers. formas.

Tātad Langijs (tāpat kā Adolfi) nebūs varējis teorētiski izprast tautā dzirdamos pagātnes ē-celmus (kas arī Nīcas un Bārtas izloksnei raksturīgi - La gr 681.š) un būs tos pa daļai pārveidojis pēc pag. ā-celmiem, kas latviešu valodas rakstos toreiz laikam jau dominējuši.

Nākotne.

Vecākās primāru verbu nākotnes formas bez I iesprauduma ir visai parastas Langija gramatikā, piem.: es atraš, mēs at-
rasim (inf. atrast) 390, es veš, mēs vesim (blakus vediš, ve-
disim, kas minētas vispirms), es škiš, juš, mēs škieim, jusim
(inf. škist, just) 391. Blakus infinitīvam est un tagad paras-
tām formām kā ēdiš(u), kas minētas pirmajā vietā, ir - es ēš,
tu es, vins es, mēs esia, jūs esit 396.

Man liekas, ka minētās jauninātās formas Langijs devis kā pirmās rakstu valodas tradīcijas dēļ, bet no tautas valodas viņam pazīstamākas varbūt būs bijušas vecākās formas (kas sastopamas vēl arī Kursas izloksnēs - stingri tāmiskajās, kā arī Rucavas, Bārtas un citās - La gr 675.š 854.lpp.). Jo, kā redzams, vairākuam verbu Langijs nemaz nemin jauninātās formas; tāpat Langija vārdnīcā šādas formas - pazus 37 "pazudis", kris 139 "kritis", plecies 354 "plecietis" ir minētas kā vienīgās.

Kā jau teikts, daudzsk. 1. un 2. personas nākotnes izskapas arvien ir -sia, -sit.

Vienskaitļa 2. un abu skaitļu 3. personas nozīmē laikam gan nepareizi uzrādīta viensk. 1. pers. forma mīlēš 384 (ko skaidrot varētu ar kontāmināciju - sal. celšies La gr 600.š).

Saiļktie laiki.

Langija gramatikas perfekts un plūskvamperfekte (saiļktās nākotnes trūkst) ir šarināti perifrastiski, kā parasts. Ciešamajā kārtā tie veidoti pēc vācu valodas parauga līdzīgi kā Rēhenūzenam (par ko jau 65 sk), piem., plūskv. es by tapis mīlēts 387 "ich war geliebt worden". Turpat blakus minētajā perfekta parašignā ir tagad neparasts palīgverba būt formu izlaiums, piem., es tapis mīlēts u.tml. Adolfi rādītais perfekts: es esmu sarūts (tapis) ar paturētu esmu, bet izlaižamu tapis vairāk atbilst mūsdienīgu izteiksmes veidam (par ko jau 66. un 199. lpp.).

Refleksīvformas.

Refleksīvos verbus Langija nav teorētiski aplūkojis un to parašignas nav devis. Atsevišķas refleksīvas formas Langija gramatikā ir sastopamas. Šās formas ir pareizas, bet dažkārt sajauktas personu ziņā - lietojot 3. pers. formas viensk. 1. un 2. personas nozīmē (pa daļai varbūt lībisko izlokšņu ietekmē).

Bezpriedēkļa vārdiem refleksīvais elements ir pievienots, kā arī tagad parasts, beigās. Piemēri:
 infinitīvs turētis 411, byatees 432,
 viensk. 1. persona - tagadnē ^u nešaubōs 432, pagātnē es priecā-
jās 436 (bet vārdnīcā tag. 1. pers. forma pareiza: priecā-
juos 200),
 viensk. 2. pers. - tag. tu turas 400, imperāt. pārgājies 436,

3. pers. - tag. vins turas 400, 412, viņi turas, nākotnē klāsies 437.

daudzsk. 1. pers. - tag. turimies 412,

daudzsk. 2. pers. - tag. turities 412.

Gadās arī refleksivs pagātnes akt. divdablis vīr. dzimtes daudzskaitļa nominatīvā: priecajušies 433, pērušies 438.

Verbiem ar priedēkli refleksivais elements var būt divkāršs: aiz priedēkļa un arī beigās (kā pa daļai arī lepriskā aplūkotājās gramatikās un Kursas izloksnēs). (Langija gramatikā tāds piemērs gadās tikai viens: piesjemas 429, bet vārdnīcā tādu ir daudz; kā aizrāda E.Blese (Lng. 529), "atgriezeniskos verbos kopā ar parastajām atgriezenisko verbu galotnēm arī vārda vidū viscauri sastopams s ... no vecāka si." E.Blese arī parāda, ka refl. elements dažkārt ir tikai aiz priedēkļa gan verbiem, gan lietvārdiem, piem.: sasudraudzejis 55 (kur -su- ir parastā -s- vietā), atscerēšana 355.

Langija gramatikā ir viens piemērs, kur saliktam verbam refleksivais elements redzams tikai beigās: pee/auktees 412: tāču refl. elements -s- aiz priedēkļa te varētu būt asimilējies saknes sākumam, bez tam - teikumu, kur šis vārds atrodams, Langijs min kā nepareizu, tāpat to laikam ir lietojis kāds cits.

Parasto refleksivo formu vietā gadās nerefleksivas: blaut 364 "förenten" (bet byatees 432), no/eegt 364 "misshadeln" (Lāpat Drese lin), peederr (cilvēkam pieder šķīstu sird' turēt) 432.

D ē b i t ī v s.

Dēbitīvs Langija gramatikā ir atrodams konjugācijas nodaļai pievienotajās "runāšanas formulās", bet Langijs to nav uzlūkojis par kādu īpašu kategoriju un konjugācijas apskatā to nemin un nekā īpaši nenosauc - atšķirā no iepriekšējām gramatikām, kur tas dēvēts par ģerundiju. (Langijs vairākkārt aizrāda, ka latviešu valodā "ģerundija un supīna trūket" 382, 386, 394.)

Pēc Langija izteiksmes redzams, ka viņš visu dēbitīva nozīmi piedēvē "vārdīgam ja". Dēbitīva konstrukcijas ir lietotas tagadējā (vajadzības) nozīmē, kā arī ar tagad literārajā valodā parastajiem locījumiem - darītāju datīvā un darbības objektu nominatīvā, piem.: tas man jadarr 412. Langijs atzīst šās dēbitīva konstrukcijas par pārākām - īsākām un jaukākām (zierlicher) nekā tās ar "būs + infinītiivs" (piem., man būs tuo darīt 412), kas tagadējā literārajā valodā gandrīz izzukušas.

Dēbitīva ja- arī Langija gramatikā ir rakstīts bez patskaņa garuma apzīmējuma un laikam lasāms ar īsu apatekani: jaeet, jazsee/eh, jamall, jazepp, jabruha 412.

I m p e r ā t ī v s.

Dažkārt arī Langija gramatikā imperatīvam ir pievienots postpozitīvs personas vietniekvārds, piem.: mihl tu, mihieet juhs 384.

Vienskaitļa 2. personā imperatīvs, kā parasts, saskan ar tagadnes indikatīva formu, izņemot liesc 405, dzirt 403 (atbilstošās indikatīva formas nepareizas: tu liesc 404, dzirt 401).

Bet daudzskaitļa 2. personā imperatīvs arvien atšķiras no indikatīva (kā tagad literārajā valodā un dažās Latgales izloksnēs - La gr 692.š). Imperatīva izskapa Langijam parasti ir -iet, bet tagadnes indikatīva - -at vai -it. Piemēri: imperāt. esiet 381, mīliet 384, tuopiet 388, ēdiet 397, dzirdiet 403, liesciet 405, turiet 410. No nupat minētajām atšķirīgas ir daudzsk. 2. personas imperāt. formas d/ennet 400 un eit 393 "ejiet" (indik. eliet 392). Izskapa -et imperatīvam gadās arī anonimajā gramatikā, un šāda izskapa ir pazīstama arī no augšzemnieku izloksnēm (La gr 692.š, 671.š 846 sk.). Bet varbūt Langijam formā d/ennet otrs e -t priekšā ir rakstot izlaists (tad būtu lasāma parastā izskapa -iet). eit ir atematiska tagadnes forma; arī daudzsk. 2. personas atematiskā forma sim 394 dota ar imperatīva nozīmi: šim "vārdīgam" vācu valodā atbilstot lasset uns gehen un latīņu valodā eamus.

Arī Langija gramatikā par nākotnes imperatīvu ir uzrādītas tādas konstrukcijas kā lūv (viņam, jums, viņiem) būs būt 381, jums būs mīstieime tapt 388 u. tml.

Frazeoloģiskajos teicienos ar lai 414 sastopams 3. personas nozīmē savienojums lai esi (parastā "lai ir" vietā): lai kunga vārde esi slavēts 414 "gelobet sey des Herrn Nahme". E.Blese

(l.c. 525), minēdams citus teikumus¹⁾ no Langija vārdnīcas ar neparastu esi, pieļauj gan domu, ka Langijs to varētu būt pārpratis konstrukcijās ar vokātīva²⁾ un sācis aplam lietot, taču atzīst, ka šis esi varētu būt tautā noklausīta imperatīviska optātīva forma (no *es-sei - kā senprūšu bousei).

Liekas, ka esi skaidrojums varētu būt arī citāds. - Dažos piemēros kā Zeil sinnant, ka tahl tas essi 352 (tulkojums: den weg wissen wie weit es sey) esi varētu būt verbāla i-celma tagadnes divdabja nekatras dzimtes viensk. nominatīva un akuzatīva forma,³⁾ kas lietota relatīvā moda nozīmē tagadējā esuot vietā. Tā kā relatīvā moda nozīmē egi(s) ir sastopams arī Adolfi gramatikā,⁴⁾ tad šī nozīme formai esi minētajā Langija teikumā liekas vairāk ticama nekā nozīme "būtu", ko izvirza E. Blese.

Visos Langija piemēros šim savādajam esi tulkojumā atbilst

1) Lai essi kas gribhdams 108 "er sey wer er wolle"; Nheka weens Paweddens rupsch, ohtris smalx essi 330 " ... der ander Faden klein sey..."; Zeil sinnant, ka tahl tas essi 352 "den Weg wissen wie weit es sey"; Zuhkiska Daiwoſchan essi tahl no Christiteems 395 "...sey ferne ..."; essi dohts 359 ("sey gegeben").

2) Izteicienu "esi sveiks, mīļais tēvs" Langijs esot varējis uztvert kā "esi sveiks mīļais tēvs" - lai ir sveiks mīļais tēvs.

3) Sai. lei. myli - nekatras dzimtes forma, ko min J. Plāķis savas Leišu valodas rokas grāmatas 71. lpp.

4) Adolfi gramatikas parašēgnās tādā dēvētā konjunktīva resp. relatīvā moda perfektē blakus divdabim esu(s) ir esi(s), kas ir lietots gan tikai viensk. 2. personas nozīmē, piem.: tu esis sargajies A 78 "tu esot sargajies".

vācu "sey", kas pa daļai varbūt ir tā cēlonis. - Tā kā vācu formai "sey" latviski atbilst esi imperatīva viensk. 2. personā, Langijs varbūt ir sācis lietot esi latviešu teikumā arvien, kad atbilstošajā vācu frazē bijis "sey". Ka Langijs reizēm šādā garā rīkojies, proti, grozījis pareizu latvisku izteiksmi pēc vācu valodas, to rāda iepriekš minētajā teikumā ka tai "wie weit" pareizā c i k t a i vietā, jo vispār, aplam teorētizēdams, atzīst vārdam cik tikai vienu nozīmi: "wieviel" un noraida nozīmi "wie" (372).

K o n d i c i o n ā l i s .

Kondicionālis ir dēvēts par konjunktīvu tāpat kā iepriekšējās gramatikās, un arī tā izskanās ir jau iepriekšējās gramatikās sastopamas: -tu visām vienskaitļa personām, -tun daudzskaitļa pirmajai, un -tut daudzsk. 2. personai (vienreiz arī arī -tat: būtat 382).

Pāreidz daudzsk. 3. persona, kas lielākajai daļai verbu dota no vienskaitļa 3. personas atšķirīga, bet vienāda ar daudzsk. 2. personu - beldzas ar -tut: viņi ietut 394, viņi taptut 383 u.c. tml. 385, 397, 400, 403, 406. Vienīgais pareizais izņēmums ir viņi būtu 382. Šo Langija kļūdīšanos izskaidro E.Biese l.c. 524. Aplama ir visa kondicionāļa para-dēigna verbam ēst; formas kā ēdētu u.tml. 397, ja tās nepieder kādam tagad nezināmam atvasinātam verbam, ir konstruētas

pa daļai varbūt trīszilbīgās vācu formas "essete" ietekmē,
 pa daļai pēc analogijas ar dzirdētu, jo abiem vārdiem uzrādīti līdzīgi pagātnes aktīvie divdabji: ēdis, dzirdis; pēdējo
 Langijs min iekavās blakus dzirdējis 403 gan tikai vienu reizi,
 un tas īstenībā būtu piederīgs primāram vārdam (iz)dzīrst.

Ar pagātnes divdabi saliktas kondicionāla formas nav dotas
 paraugmās, bet viens tāds piemērs gadās sintakses daļā: būt(u)
 ... devis 438

A t s t ā s t ā m ā i z t e i k s m e.

Atstāstāmā izteiksme Langija gramatikā negadās - ne paraugmās,
 ne frazēs.

D i v d a b j i.

Paraugmās Langijs parasti norāda divus divdabjus vīriešu
 dzimtē, nerefleksīvā formā: 1) tagātnes divdabi "ar -ans"
 (īstenībā ar -āns), piem., iedāns 394 "einer der da gehet",
 ko Langijs, kā rāda tulkojums, ir laikam sapratis divdabja ar
 -uošs nozīmē; 2) pagātnes divdabi ar -is, piem., gājis 394
 "einer der da gangen ist". Šis divdabis dažiem vārdiem (būt,
miļēt) nav uzrādīts, bet tā vietā ir konstruēts nākotnes div-
 dabis - ar vairākiem vārdiem aptuveni izsakot latīņu nākotnes
 divdabja nozīmi, piem.: viens kas būs 388 "einer der da seyn
 wird" (sal. lat. futurus).

Divdabjiem veiktāajā paragrafā Langijs piemin arī pagātnes pasīvos divdabjus, piem.: rakstīta "geschrieben" redzēts "der da gesehen ist" 415.

Taču sastopami Langija gramatikā ir arī vēl citi divdabji: ciešamās kārtas tagadnes lokāmais divdablis (piem., piemācama u.c. 412, l e i e a m a g a s p a ņ a 415), ko Langijs teorētiski nav atšķīris no divdabja ar -dama; darāmās kārtas tagadnes lokāmais divdablis ar -uots (tagadējā -uošs vietā): eiuots 395; tagadnes nelokāmais divdablis ar -uot: eiuot 395, ko Langijs atturas saukt tieši par divdabli, kaut arī nezauc to par ģerundiju kā iepriekšējo gramatiku autori. Minējams to frazē (pār-eiuot viņam tas notik 395), Langijs saka, ka eiuot tiekot lietots kā (!) particips, kam nominatīvā esot forma eiots, ģenitīvā eiō/cha, datīvā eiō/chan.

Ipatnības atsevišķu divdabju formā.

Verbu saikto laiku paradigmas pagātnes divdabjiem daudzskaitlī parasti trūkst beigu patskaņa -i; gadās arī sinkopētas formas. Piemēri: mīlēt(1) 386, mīlējuš(1), kam blakus mīleīn 384.

Blakus parastajām formām biļis, biļuš(1) ir ar vecāku saknes vokālismu buļis, daudzsk. buļš(1) 380 (sal. lei. buves), kādas sastopamas arī tāmnieku izloksnēs (La gr 683. § a).

Blakus parastajam pagātnes akt. divdabim dzirdējis minēta it kā primāra verba divd. forma dzirdis 403; bet varbūt tā ir tā paša parastā verba dzirdēt pārprasta tagadnes akt. divdabja

verbāla 1-ceļma forma, kādā, kā rāda tulkojums, laikam arī arī frazē vins liiskas vis 'nhe d/irdis 413 "er stellet sich als höre ers nicht" 412.

Dīvdabju siev. dzimtes formas gramatikā nav minētas un ne-gadās (pag. akt. dīvdabjiem). Vārdnīcā ir siev. dzimtes formas, kas beidzas ar -usa, piem., isdzīsusā uošie 182 (sal. Rēnehū-zena ienākusa, par ko jau 72. lpp.).

Ar nebalsīgu saknes beigu līdzekani rakstīts pabeikuš 374 (skat. iepriekš 299. lpp.). Bastopamās refleksiīvās formas ir parastās: vīr. dzimtes daudzsk. nomin. prīscājušies 433, pārušies 433.

Kļūdas: viensk. ģenitīvs pagājisā (blakus pareizam nominā-tīvam pagājis) 415; verba likt dīvdabī ar -dams iejaukts ver-va liekt saknes vokālisms: liekdams 406 (blakus pareizam pagātnes akt. dīvdabim. lieis).

Sprīzdams pēc visa Langija manuskripta, E. Biese secina, ka "neskaidri un neapzināti Langijam pazīstami visi tagadējie dīv-dabji" l.c. 523, un min arī dažādus piemērus; jaunināto tagad-nes dīvdabja viensk. nominātīva formu ar -uošs, -uoša nav starp šiem piemēriem. Verbālnōmenu ar -tins (ko Adolfi šēvē par nā-kotnes dīvdabī) nav Langija gramatikā, bet viņa vārdnīcā gan: žēlotins 239 "erbärmlich, kläglich" (vairākus citus piemērus min E. Biese l.c. 523).

I n f i n i t ī v s.

Langijs līdzīgi kā Adolfi ir centies atrast arī latviešu valodā verbiem vairākus (dažādu laiku) infinitīvus, laikam turēdams prātā latīņu valodu, kur tādi ir (sal. esse, fuisset, futurum esse). Piemēram, blakus parastajam infinitīvam būt viņš uzrāda "perfekta un plūskvamperfekta infinitīvu" byis buht un "nākotnes infinitīvu" buhs buht 382. Kā tie lietojami teikumā, nav rādīts.

Nākotnes infinitīvu Langija ir veltī meklējis latviešu valodā, bet viņa uzrādītajam savienojumam byis buht, mainot vārdu kārtu, gan ir iedomājama perfekta infinitīva nozīme, piemēram, teikumā tur katrs var b ū t b i j i s.

ADVERBI.

Arī Langija (tāpat kā Adolfi) gramatikā adverbji ir samērā plaši aplūkoti un sīki iedalīti - pāri par divdesmit grupās, kas pa daļai atšķiras no Adolfi iedalījuma, un daudzas no šām grupām ir tagad neparastas, piem.: "aizlieguma" (prohibendi), "gadījuma" (eventus), "skaita" (numeri), "atdalījuma" (supparandi/ u.c. Grupu daudzuma cēlonis ir pa daļai tas, ka adverbos ieskaitīti arī citu vārdu šķiru vārdi, kā partikulas resp. saikņi (ne, nedz, iel), interjekcijas (ok), prepozīciju savienojumi ar locījumu vai adverbu (no šienes, līdz svēdien).

Kā jau aizrādīts, adverbiem beigu patskapa -i vai -u vietā arvien rakstīte -e, piem.: lohts, zittahde, kran/Ńe u.c. 418, sebbe, wāhle 417, tuwē 416m /šwi/ke 421 "besonders".

Ar šādu -e rakstīti arī daži tādi adverbi, kas tagad mēdz beigties ar līdzskani: drih/e 417, 418, 438, weenlihd/e 419, ma/e jeb magge 418, mackenihte 419 "ein wenig". Ar patskani beidzas arī komparatīvs un superlatīvs (tāpat Adolfi gramatikā): ma/ānke "weniger", wi/-ma/ānke "am wenigsten" 421.

Bez patskapa beigās rakstīte ne vien adverbs aniam 418 (tāpat kā tagad literārajā valodā), bet beigu patskapa trūkst arī adverbiem: vienalē 419, paties 420, tiešam t i e s 420 "in der Wahrheit", īpaš, veit 421, pruot 424 "nemlich" (pēdējais minēts arī pie saikļiem), peepes/en 438, tāl 416.

"līdz" vietā līz: vīgs tēvam līh/ ir 423 (par ko jau fonētikas apskatā 298.lpp.).

Īpatnēji adverbu darinājumi.

Līdzīgi kā no adjektīviem arī no pagātnes akt. divdabja ir darināts adverbs likuši 418 "fleissig", jo šis divdabjs senāk bijis parasts adjektīva nozīmē lietots (sal. pazīstamo tautsdziesmu: ... kur dziedā māmiņa, t i k u š a s meitas).

Laikam ar pārrakstlīšanās kļūdu nākamā vārda ietekmē tik vietā radies tike: ticks/leels 372..

Adverbi 1) ar -n

a) illātīvi: lekšan, āran, laukan un pēc tādu parauga laikam šeitān 416. Sintakses nodaļā minēti vēl vireon, apakšan, priekšan, stārpan 432.

b) ar -īn piedēklī: tagadīn, aliažīn, tūdelīn, tulīn 417, padīn 364. Pēdējie divi piemēri minēti prozodijas nodaļā starp vārdiem, kam pirmā zilbe esot īsa resp. neuzsvērtā. Paglābtais un īpaši apzīmētais garums beigu zilbē vedina domāt, ka tā bijusi uzsvērtā arī pārējiem adverbjiem ar -īn.

2) ar -d

patlabad 417; tas minēts arī Adolfi gramatikā un varētu būt radies pēc sinonimā tagad, īpaši vēl tāpēc, ka bija runātājiem prātā postpozīcija labad.

3) ar -r

neniekur 416 "nirgends" (tam blakus lekavās dots parastais nekur); sal. lei. niekur. (ME min niekur no Stendera un neniekur no Manceļa.)

4) ar -ai

tādai 418; tas paskaidrots ar pušlīdzi un pārtulkots ar "so hin" (ME min to šādā nozīnē no Manceļa). Līdzīgas izlokāņu formas rāda La gr 473.†.

5) ar -m

Daudzskaitļa instrumentāli: mazam jeb maggam 419 "allmählich" bez parastā piedēkļa pa-. (Sal. La gr 468.†.) Kā viennozīmīgs

ar parasto visai dots viskim savienojumā wi/kim daudz 418 "gar zu viel" (sal. ME višķim, vistīm).

Blakus viensk. datīvam kam un citiem vārdiem ar nozīmi "kāpēc" dots -laikam leitisks - kareikom 420 "aus was Uhrsa-chen", kas minēts arī kā saiklis (skat. tālāk).

6) ar -isk-

dieniskē 417 (par ko jau 304.lpp.), fōwiske 421 "besonders" (vārdaīcā ir saviski 256 "atsevišķi").

7) dažādi saliktēji

Istenlaika 417, ciekkārt, tiekkārt 418, nevienkārt 417 "nie-mahle", ikgada 417 "jährlich" - laikam ar ģenitīvu, jo blakus ir ikdienas, kas pretēji tagadējai paražai rakstīts kopā tāpat kā pardaudz 418 "zu viel". Pēdējā vārda kopā rakstījums varbūt norāda, ka tas izrunāts ar galveno akcentu pirmajā zilbē, kā dažkārt dzirdams arī tagad.

Salikumi ar partikulām: nelē "noch nicht", nulē "nun erst" 417, tāba (tanba) 418 "so".

(Par palīdzā-ruok 421 "mit gesampter handt" skat. iepriekš 301.lpp.)

Tāpat kā Adolfi gramatikā ir sastopami arī Langljam prepozīciju savienojumi ar adverbjiem, piem.: no citur 416 "anderswoher" u.c. (skat. tālāk par prepozīciju rekciju).

Par dažū adverbu nozīmi.

Laikam gan nepareizi Langijs māca lietot adverbus kā, tā (tie rakstīti bez patskaņa garuma apzīmējuma: ka, ta) arī ar nozīmi cik, tik 372. Pārsteidz konsekvence, ar kādu viņš pats pie šās mācības turas, apzīmēdams akjektīvu vai citu adverbu arvien ar ka, ta (parastā cik, tik vietā): ka ļohte 419 "wie sehr", ka ilge 420 "wie lange", ta leels 372 "so gross", nhe ta lāhte 419 "kaum". Daudzi šādi piemēri atrodami arī vārdnīcā frazēs, piem., 260, 300 sk. un citur. Jādona, ka Langijs kļūdās vācu valodas ietekmē - piedēvēdams vācu vārdiem wie, so kā vienīgi atbilstošus adverbus kā, tā jebkurā latviešu valodas kontekstā. (Par kļūšļanos to uzskata arī E.Blese *Lang.* 467 un R.Grabis *l.c.* 252.)

Šo Langija izteikumi gan atgādina nekoptā sarunu valodā dažkārt dzirdamie ka, ta(d) - parasti izsaukumos, kur to vietā varētu būt arī cik, tik, piem.: vāi, ka labi! vāi, ka jauka mazgāšanās! vāi, ka mām gān ir žēl! ta liels gān ir izaudzis! (Kauguros).

Ar nepareizu nozīmi uzrādīti arī gauži 417 "lēmām", lēti 418 "viegli", brīvi 420 "varbūt", bieži 422 "bieži"; jo 419 "vairāk" - par kuriem sīkāk skat. leksikas apskatā, kā arī par leksiski neparastiem adverbiem: pa.dīn 364, tie 416, budīge 418, veike 418, būk 414, 419, bēst 420, ļochu/cj 420, skrubēne 421, gerre 418.

PREPOZICIJAS UN PRIEDĒKLI.

Aplūkodams prepozīcijas un priedēklus (422 sk., 434 sk.), Langijs līdzīgi iepriekšējo gramatiku autoriem terminoloģijā skaidri neatšķir vienus no otriem. Piem., neatdalāmu priedēkļu nozīmē viņš runā par neatdalāmām prepozīcijām, teikdams, ka tādas (inseparabiles praepositiones) esot at- un iz- 423.

Langijs uzrāda šādas prepozīcijas: aiz jeb āz, apakš, ar, bez, caur, garām, iekš, kārt, no, pa, par, ~~par~~ pēc, py, pirms, pretim, priekš, šķērs, ūz, virs 422 sk.

Kā redzams, starp Langija prepozīcijām ir lejaukti dažī tagadēji adverbji (garām, pretim), bet prepozīcija līdz un tai sinonimā iz 434 (iz nāvei) ir minētas sintakses nodaļā kā adverbji, kas savienojami ar datīvu. Taču Langijs līdzīgi kā Adolfi ir centies nošķirt prepozīcijas no adverbjiem, aizrādīdams, piem., ka jāsauc apakš jeb pa spārnisms, no ūden, nevis apakšam spārnisms, āran ūden 433.

Dažas no Langija gramatikas prepozīcijām ir tagad svešas: iz (ar datīvu) "līdz", kārt (ar akuz.) "umb", šķērs (ar akuz.) "neben". Pirmās divas uzrāda arī Dreselis un Adolfi; pēdējā nav sastopama citās 17. gs. gramatikās. Langijs nedod piemērus ar šo šķērs ne gramatikā (422), ne vārdnīcā (241), kur tā tulkota latīniski - ar "penes". No tautas valodas šāda prepozīcija ir zināma - ME un EH min prepozīciju šķērs no valrākām Latgales izloksnēm, kā arī no tautasdziesmām, savienojumos ar viensk. ģenitīvu, datīvu, akuzatīvu resp. instrumentāli.

Ne visas prepozīcijas un priedēkļi, kas sastopami Langija vārdnīcā, ir uzrādīti arī viņa "Isās" gramatikas prepozīciju sarakstā, kur trūkst, piem., sa- 227, is- 66, da- 66 (ko min arī Dreselis un Adolfs), dēl 43; tāpat nav uzrādītas visas nozīmes, nedz arī visi rekcijas gadījumi, piem., bez vārdnīcā dažkārt savienots ar viensk. akuzatīvu (preteji Langija paša norādījumiem 434): bez to 32 "dix ausgenommen" un dī- vainā kārtā arī ar viensk. nominatīvu, bet tad gan tas laikam ir domāts kā saiklis (skat. tālāk).

Langija vārdnīcā sastopamie savienojumi ar da- (dalet 66 "herkomen", dalet 89 "hertzu reiten" u.c. ir rakstīti iekavās aiz tagad literāri parastiem savienojumiem ar pie-. Tāpēc E. Blase domā (i.c. 531), ka Langijs tos varētu būt pārņēmis no Manceļa. Taču priedēklis da-, kas tagad pazīstams it īpaši augšz. izloksnēs, bet spriežot pēc 16. un 17. gs. tekstiem, bijis tolaik lietojams arī Zemgalē un leišu Kialpēdas apgabalā (La gr 921. §), kur dzīvojuši arī kurši un kas neatrodas tālu no Langija dzīves vietas - Mīcas un Bārtas, kur kādreiz apmetušies zemgaļi; tāpēc nav neiespējams, ka priedēkli da- Langijs dzirdējis sava apvidus tautas runā.

Īpatnības rekcijā.

Langijs māca, ka prepozīcijas ir savienojamas vienskaitlī ar ģenitīvu vai akuzatīvu, bet daudzskaitlī ar ablatīvu vai datīvu (kas abi neatšķiras Langija parafrāzēs). Savāda ir

prepozīcijām iekš, uz "auff", pa "unter" 423, apakš, py 435 "pie" piedēvētā rekcija (423): ar tām esot lietojams viensk. ģenitīvs un daudzsk. ablatīvs, ja apzīmējams, ka kas notiek kādā vietā (im Ort), bet - ja apzīmējama virzīšanās uz kādu vietu (zum Ort), tad ar šām prepozīcijām esot lietojams abuskaitļu akuzatīvs. Taču piemērus Langijs nedod ar daudzsk. akuzatīvu aiz minētajām prepozīcijām, izņemot vienu teikumu: viņi mācas uz mūs 435 (sal. pie mūs ... Rucavas izloknes aprakstā FBR VII 126), bet to viņš ir devis laikum kā aplamu, jo tas lasāms aiz norādījuma: "Demnach seind zu werfen die Phrases: " Vienskaitļa ģenitīva vai akuzatīva lietošana pēc Langija norādījuma tagad iespējama vienīgi ar prepozīciju uz.

Par pārējo prepozīciju rekciju Langijs spriedis (īpaši Adolfi) laikum vācu valodas ietekmē. Kā vienskaitļa akuzatīva prepozīcijas uzrādītas arī aiz jeb āz, pēc, pirms, virā, kas tagad literārajā valodā savienojamas ar viensk. ģenitīvu; taču lībiskajās izloknes aiz tām ir sastopams viensk. akuzatīvs. (La gr 3. j). Bet sintakses nodalā aiz jeb āz ir minēta un rādīta kā ģenitīva prepozīcija: āz upes 434.

Starp prepozīcijām, kas vienskaitli savienojamas ar ģenitīvu, Langijs dod ar un sintakses nodalā noraida kā nepareizus tagad parastos savienojumus ar vienskaitļa instrumentāli (piemēram, ar pirku) 434. Praktiski Langijs tiešām arī lieto viensk. ģenitīvu aiz ar, piem.: ar gatavas naudas pirkt 177, es esmu ar tās lietas apricis 430, ar vēja saiet 431 u.c.

Īpatnības prepozīciju un priedēkļu
formā vai nozīmē.

Kursiskais āz sastopams blakus parastajam aiz (tāpat kā pa daļai arī iepriekš aplūkotajās gramatikās).

Rakstlījums ar $-\beta$ priedēklim $i\beta$ - un vietuvis arī prepozīcijai bez 32 tāpat kā anonisajā gramatikā laikiem norāda uz ne-
balsīgu sveipeni, piem.: iβrunants 426, iβshrnājis 414, bet: iβpeštint 428.

no laikiem lasāms ar īsu o (par ko jau iepriekš 283 sk.). Šī prepozīcija ir lietota frāzēs ar adjektīviem: liels in ba-
gāts no žēlastības; tas vīrs no mantas tukša in nabaks 426.

Prepozīcija pa uzrādīta kā viennozīmīga ar apakē (apakē jeb pa spārnims 433). Šāda nozīme tai arī Rucavas izloksnē, kā rāda FBR VII 127. (Par patskapa kvantitāti prepozīcijā pa skat. iepriekš 284. un 229., 230. lpp.) Vārdnīcā pa lietots arī tādā nozīmē, kāda gramatikā nav pieminēta, piem.: bailiga iešan pa upes 27 "da muss mann mit Furcht und Angst u b e r gehen" (sal. Adolfi gramatikas pa labu pāriet A 241 "Über die Stube gehen"); pa labu ruok stādīt 184. Verbs "palīdzēt" parasti ir lietots bez priedēkļa, piem.: ... muss līdzēs 433, ticība daudz līdz 427.

Prepozīcijas par un pār nav izšķirtas (tāpat arī Rucavas izloksnē - FBR VII 127); abās nozīmēs par 422 "Über it. vor" laikiem ir ar īsu patskani, jo garums nav apzīmēts: par kain, par putniems 435 (bez tuikojuma). Bet priedēklī pār- patskapa garums ir apzīmēts: pār-eiolt 395. Šī starpība varētu būt

atbildusī izrunai, jo prepozīcijā garums varētu būt saīsināts proklīzes dēļ (ja tas tur bijis - skat. La gr 551.5), bet priedēklī vārda pirmās zilbes uzevars garumu varētu būt paglābis.

pēc, dēļ, labad ir lietotas kā postpozīcijas kauzālā nozīmē (Langijs tās nosauc par saikļiem - conjunctiones 436), piemēram: ...kuro pēc ... suod 426, vina dēļ, mūso labad 436. Vārduīcā arī prepozīcija ar sastopama kauzālā nozīmē frazē "nevar tverties ar ...", piem.: ar liela aukstum nevar tverties 20, ... ar spāriens 275, ... ar zagliems 320. (Šos piemērus uzrāda E. Blase l.c. 532.)

py 422 "bey oder neben" varbūt lasāms ar garu i (tāpat kā Rēnehūzena gramatikā), bet atbilstošajā priedēklī ir parastais divskanis ie: piesaucams 412 (rakstīts pee/autzams). Starpība šās prepozīcijas un priedēkļa vokāliemā vērojama arī Rēnehūzena gramatikā (par ko jau 75 sk.). Salīdzinot ar tagadējo izteiksmi, priedēkļa pie- dažiem vārdiem it kā trūket: kuofināt 365 "vermannen", ...savu māt nemin 429 (tas būrns šawu maht nhe minn). Parasta pa- vietā pie-: es piešž 398 "es paēdu" (pag.), tas ir piemācams 412 "der muss unterrichtet werden".

Pareiza un vēl tagad derīga ir Langija aizrādījums, ka vācu "... vor euch zahlen" latviski izsakāms "... par jums maksāt, nevis: ... priekš jums maksāt 423. Bet nepamatoti Langijs skauž priekš arī laika nozīmē, aizrādīdams, ka tā vietā esot jāsaka pirms (pirms vasara-svētkiems) 423. Savienojums

pirms laik 435 ir laikam ar nozīmi "pārāk agri", kas arī tagad nav gluži sveša. Prepozīcija priekš ir rādīta vietas nozīmē: priekš ... vaig 433, priekš tiesas 434.

uz vietā ir arvien ūz (kas vietumis ir arī citās gramatikās). Šī prepozīcija lietota arī tādā savienojumā, kas nav īsti latvisks: ūz tavu aicināšan, es neieš 438; tas gan ir pievienots tikai kā paskaidrojums pareizai konstrukcijai ar tagadnes pasīvo divdabi: taviz aicinājamās "te vis aicināms". Ka ūz te būtu lietots vācu valodas ietekmē, to tulkojums gan nerāda: "umb deines Ruffs willen, werde ich nicht gehen".

Prepozīcija zem nav sastopama Langija darbā - tāpat kā iepriekš aplūkotajās gramatikās (un arī dažās izlokenēs - La gr 583., 590.š). Tās vietā ir apakš, kas lietota arī abstraktā nozīmē: apakš valstas 435 (kur ā-ceļms ir parastā i-ceļma vietā). No tagad parastajām prepozīcijām trūkst arī kuopē, gaw un pret; pēdējo divu vietā ir atbilstošās tagadējās adverbu formas.

SAIKĻI.

Saikļus Langijs aplūko vienā lappusē (424) - šaurāk nekā Adolfi, bet ledala vēl sīkāk: deviņās grupās; bez tām, ko uzrāda Adolfi, Langijam ir vēl šādas saikļu grupas: exceptivae, explanativae, conclusivae (t.i., izgēmuma, izskaidrojuma un nobēlguma saikļi.

Langijs uzrāda šādus saikļus: ai/to (ah/to), arri (arri-
d/an), ar Wahrđ, bes, bet, bet ja, zittande, in, ja, ja nhe,
jeb, jeb - jeb, jeps, ka, ka nhe (ne 436), kapāhts (ka reikem),
ka labbad, pront, sutad, tadāhl, talabbad (tareikem), tapāhts
(tahba labbad), tapāhts ka, tohmāhr, tick - tick 424.

Daži saikļi (bet, ja, tapāhts), kam tagad ir parasta viena
nozīme, iedalīti vairākās grupās; taču tas šķiet darīts bez
īstas vajadzības. Bet cēloņa un nolūka saikļi nav atšķirti.

Kā redzams, par saikļiem ir uzrādīti arī tādi vārdi, ko ta-
gad gad saikļu funkcijā nelieto vai arī par saikļiem neuzlūko:
bes "ohne nur, ausgenommen", pruot jeb ar vārd "nemlich", ci-
tāde "sonsten". citādi gan arī tagad tiek lietots ne vien
kā adverbs, bet arī saikļa funkcijā, piem.: turi cist, citādi
(= ja ne, jeb) vinā kritīs!

Nav minēti vairāki tagad ļoti parasti saikļi, kā juo, ko
ieteic Adolfi kauzālā nozīmē Langija aizstāvētā aiztuo jeb
āztuo vietā (par šo polemiku jau iepriekš 233 sk.). Nav mi-
nēts arī disjunktīvais saiklis vai; tā vietā tāpat kā Adolfi
gramatikā ir jeb, kas lietots arī divkārši: jeb mēs, jeb vi-
ni 424. - No lībiešu valodas aizgūtā partikula, kas ar pa-
glābtu lībiešu vokālismu (voi 413) ir gan jau minēta Langija
gramatikā, varbūt nav tolaik bijusi vēl parasta saikļa funk-
cijā.

un vietā lietots in 93, 416, 427, kas sastopams arī Adolfi
gramatikā (un par ko jau 232.lpp.).

Starp saikļiem nav uzrādīts lai. Tā vietā kauzālā (Istenībā gan finālā) nozīmē minēts ka: ka "auffdass", ka nhe "damit nicht". Vienīgi kā partikulu Langijs min vārdnīcā lai 132, pareizi izpraidams to cēlušos no verba laist. Gramatikai pievienotajā tēvreizes tekstā šī partikula redzama ar paglābtu -d: laid nāk, laid notiek 440. Sintakses nodaļā gan lai ir sastopams kā saiklis, kas ievada papildinātāja palīgteikumus, piem.: es saci ..., lai vins ... strādā ... 432.

Saiklis ka 436 ievada ne vien 1) papildinātāja palīgteikumu, kā ļoti parasts (vins gan zin', ka ... 436), bet arī 2) cēloņa palīgteikumu: ka tu man mīl', es tūv atkal mīlēš 436 "die weil du mich liebest, wil ich dich wieder lieben", 3) nolūka palīgteikumus, piem.: mums daudz by jadar', ka mēs varētum tuo dabuit; sārgālies, ka tu grēkuos nelekrīt 436.

Langijs uzrāda arī tādas tagad neparastas saikļus, kādu nav šī pārējās 17. gs. gramatikās:

1) bes "ohne nur, ausgenommen", vārdnīcā rakstīts bes 32; abējādi rakstītās formas ir dotas gan prepozīcijas, gan ekseptīva saikļa nozīmē. Teikums ar šo saikli redzams vārdnīcā: Nheweens muhs nhe warr' glahbt b e β Deewa 32. - MĒ šādā nozīmē rāda savienojumu "bez vien" (visa manta sadega, bez vien sērdienītes lādīte). Tāpēc jādomā, ka arī Langija piemērs ir pareizs.

2) jeps (vārdnīcā jeps 91) "wie wohl, obgleich". Savāds te ir -s parastās partikulas -š(u) vietā. Liekas, ka partikulai šu

ir bijis variants ar sveļpeni: *su, kas šķiet saskatāms arī Langija dotajā saiklī sutad.

- 3) Ņutad 424, 153, 301 "tomēr, v. doch, jedoch"; citur sudad 364, 294, kas laikam ar regresīvu asimilāciju no nupat minētā sutad (Ņutad). Prozodijas nodaļā sudad minēts starp piemēriem, kam 1. zilbe "īsa" resp. neuzvērta. Šim saiklim gluži līdzīgs nozīmē un sastāvā šķiet taču jeb tašū, ko min La gr 591. § ar nozīmi "doch". Komponenti gan te otrādi salikti - partikula postpozitīva, bet vieta partikulai šu (resp. *su - skat. augstāk), kā zināms, nav noteikta (sal. La gr 591. §).
- 4) ka reikem "kāpēc", tareikem "tāpēc" laikam ir lituāņiem, kā aizrādījis Jau E. Bless (l.c. 531). Varbūt tie ir nekatras dzimtes formu savienojumi: vietniekvārdu ka, ta (skat. La gr 377. § un ME s.v.) un tagadnes pas. divdabja reikiam(a) - no verba reikēti "vajadzēt".

Sintakses nodaļā kā divkārši saikļi lietoti nei un ik (pēdējais saukts par "adverbium temporis"): ik - ik 434 "kad - arvien", nei - nei 437 "nedz - nedz". Doti šādi piemēri: ik dievticīks lūdz, ik tuop paklausīts; ik es meklēi, ik es dabui; ik vins ar man braukāi, ik skād notik 434; beddieva laudlema nei šeitān nei tur labi klāsies 437.

Saikļa funkcijā lietotajam tik - lik jūtama sākotnējā ad-
verba nozīme: tick Eio/čnam Deews līnds, tick Nhe=ēio/čnam 395
"Gott thut so wohl dem helfen, der nicht zum H. Abendmahlsgeh-
et, als dem der dahin gehet" ¹⁾ un arī abstraktāka nozīme

1) Langijs paskaidro, ka to teicis kāds bezdievīgs zemnieks, kas vēlāk aizbēdzis no savas sievas.

"gan - gan": tik šis, tik viņš 419 "so wohl dieser, als je-
ner", tik bauslib', tik Evangeliums ir vaļag 310 (pēdējais
vārds "vaļag" šeit lietots vēl kā nōmens - tāpat kā Adolfi
gramatikā).

INTERJEKCIJAS.

Arī interjekcijas nav savāktas tik bagātīgi kā Adolfi gra-
matikā, bet tās ir sīki iedalītas - divpadsmit grupās, kur ir
iejaukti arī citu vārdu šķiru vārdi, piem., adverbji labi, grūt'
u.c. Daļa no interjekcijām neliekas arī latviskas, piem., ne-
vedas ticēt, ka "hey, jo, juch, jĕh, jĕhhu - ist der Letten
gemeines Freuden=geschrey" 425, jo tanīs ir vērojamas nelat-
viskas skaņas. Taču emfazē gan vārdu parastās skaņas dažkārt
tiek dažādi pārveidotas un izlocītas; tāpēc liekas, ka Langi-
ja minētais wahi "wehe" (blakus wai "ach") 425 laikam attēlo
afektētu izrunu. Arī ok varbūt ir pareizi noklausīts; tā lie-
lā sašutumā dažkārt arī Kauguros (kur o latviskos vārdos ir
svešs) tiek izrunāts parastais ak, artikulējot patskani dziļi
mutes dobumā un pastiepjot lūpas uz priekšu.

Kā "necieņas" (lat. indignantis) interjekcija dota vui
"pfui", kas varētu būt tulkojumā minētā vācu vārda pārveido-
jums. (Arī tāda interjekcija ir dzirdama Kauguros dažkārt vāi
vietā, piem.: vūi, cik auksti!)

Kā "izbrīnas" (admirantis) interjekciju Langijs min ih, ih,
kā atsaukšanās jeb atbildes (respondentis) interj. - au.

Starp adverbjiem ir interj. raug' un aiz tās iekavās nepa-
rasta ŕchy/ĕh 420 (= šūž) "siehe, siehe da".

PARTIKULAS.

Langijs tāpat kā iepriekš aplūkoto gramatiku autori nav partikulas atsevišķi iztirzājis, nedz kā īpašu vārdu šķiru pieminējis. Taču Langija gramatikā ir dažas šeit pieminamas partikulas, kas pa daļai ir gan sastopamas arī iepr.gramatikās, piem., jautājamās partikulas : arrig, -g, woi. Piemēri: arig dzird ? arig pruo ? arig tu dar, kuo es tōv saku? 413; es raudzīš, neg es tuo dabuīš 414 (vārdnīcā: protig tu ko Ba/nizas kungs ſacka! "verstehst du ..." 199); 298 voi tu nezin! voi tu neesi tuo sajutis! voi tu negrib klausīt! 413.

Atrodamas arī pastiprināmās partikulas: -lē, -ba un iepr. gramatikās nesastopama juk (ko La gr 487. § d mār no Rucavas un Kalētiem un uzrāda arī leišu valodā). Piemēri: nelē "noch nicht", nulē "nun erst" 417 (vārdnīcā: taglē "dann erst" 301); t ā b a labad "eben darumb" 418, 424 (vārdn.: neba, nebe 177 "doch nicht", eba 64 "doch" : eba viņš aiz-// āz-gāi "ist er doch hingegangen"). Partikula j u k lietota teikuma sākumā: juk tu tu man tuo saci, juk es tuo nodari, juk tu tur by 414.

Partikula -š(u) varbūt redzama vārdā l a l ſ c h 421, kas minēts kā "adverbium concedendi". (Par partik. *su skat. iepr. sakarā ar saikšiem jeps, sutad.)

Ar nozīmi "it kā" Langijs dod: lht ka, lhten ka, buhk 414, 419. Pēdējo Langijs min arī kā adverbu ("similitudinis") - tāpat kā Adolfi tā pārveidojumu buki - un tas ir leišu vārds, ko pierobežā tāpat lietojuši arī latvieši. Piem.: buk mēa vāji ta-puš, buk tas vinam savu mant ištārēja, buk tas ties 414.

Parastajām nolieguma partikulām ne, nedz blakus dota arī nei 420.

S I N T A K S E.

Langlīja gramatikas sintakses nodaļā ir runāts par šo to no dažādiem sintakses un frazeoloģijas tematiem, kas skar vārdu savienošanu teikumā, saikju lietošanu, prepozīciju rakciju, locījumu lietošanu, divdabju un modu lietošanu un citu, kas varēja būt svarīgs latviešu valodas mācekļiem. Bet ir tur arī īpatnības, kas nozīmīgas vēl tagad, latviešu valodas sintaksi un frazeoloģiju pētījot. Tādas ir atrodamas arī Langlīja "runāšanas formulās" 412 - 415, kā arī citur viņa gramatikā.

Formu lietošana.

L o c Ī j u m i.

Nominatīvs.

Sastopams t.s. divkāršais nominatīvs blakus verbum dicendi ciešamajā kārtā: i l e l s k u n g s tuop dēvēts zemes t ē v s 427 (pēdējais vārds rakstīts: tahws, par ko 287.lpp.).

Nominatīvs tagad parasta datīva vietā: visu dien n e ē d l s palikt, ir grūt 398.

Nominatīvs literārās valodas ģenitīva vietā: t a s man vaiaģ 429 (līdzīgi, piem., Gramzdā: nevaig tas pir'kt - FBR IX 107); t a s man žēl ir 430 "mich gereuet dessen."

Ģenitīvs.

Ir sastopams dalāmais ģenitīvs (kura vietā tagad daļai parastāks ir akuzatīvs): Buht /chāligs Deews L e e t u s dēwis 438 (līdzīgs teikums 436). K a gribb 438 "was wilt(u)?" (te

plebils, ka latvieši nesakot ku o grīb(1) - kā tagad tie-
ši parasts; sal. La gr 394. § 7). Ģenitīvs blakus adjektīvam
piļns: g u o d a in l a b u m a piļns ... 428. Bet savie-
nojumā ar neviens nav lietots dalāmais ģenitīvs, bet prepozi-
cijas savienojums ar locījumu: neviens no cilvēkiem 429 (sal.
1el. niskas ju - ar dalāmo ģenitīvu ju).

1)
Nolūka ģenitīvs (vai arī akuzatīvs? - sal. La gr 394. § 7,
430. §) ir savienojumā 'ey U h d e n' (ar piezīmi: nicht ey
pēc ūden' - kā tagad atkal tieši parasts), brauc sēk' 437
"fahr nach Grass".

Datīvs.

Šķietams dativus commodi ir teikumā: būk tas v i n a m sa-
vu mant' i/tērējis 414. Taču vinam te laikiem nav domāts ar
nozīmi "viņa labā", un īstenībā te ir dativus incommodi, jo sa-
vu šai teikumā būs lietots nevietā: pareizā viņa vietā, kā
liek domāt tulkojums: "aies hätte er ihm seine Güter umbracht".

Langijs māca, ka datīvs lietojams ar "draudu interjekcijām"
(interjectiones comminantis) wahi, grūt: vāi m a n! "wehe mir",
vāi (grūt) n e t i c i g i e m s! 437. Sal. latīgu vae victis!

Datīvs šķiet lietots tagad parasta ģenitīva vietā: tas v i -
ņ a m vērts 429 "er ist sein werth".

Akuzatīvs.

Akuzatīva vērojams nolīguma teikumos ģenitīva vietā (pēdē-
jais īpaši parasts augšzemniekiem). Akuzatīvā ir nolīgta

1) Sal. Susējas beju oūdina, ai Žogoru - FBR VII 145.

2) Skat. La gr 403. § un M. Lepikas apcerējumu "Par objektu pie nolīgta transitīva verba latviešu literārajā valodā". Latvijas PSR ZA Valodas un lit. instit. Raksti, III 11 sk.

transitīva verba objekts: ...n e n i e k u l a b'neatnes 436,
kā arī no noliegta finīta verba atkarīga nenoliegta infinitī-
va objekts: es nevar n e k u o darīt 438.

Akuzatīvs ir atkarā no transitīva verba arī aiz "daudz":
ta lieta daudz n a u d' maksā 429.

Laika akuzatīvs arī aiz "cik": cik g a d u s ... 431.

Akuzatīvs aiz "klausīt": es klaus' l e b u m ā c i b' 429,
klausidams d l e v a v ā r d' 432, klaus t u o v ā r d' 426

Instrumentālis.

Vietas instrumentālis: t u s t a i g a s a v u c e l i 429,
s t a i g a d a m s a a v c e l i 432 (sal. lei.: kelih eiti).

Iespējams, ka "sav(u) cel" ir akuzatīvs, kā, protams, domā
Langijs pats. (Sal.: aizgāja garus ceļus - La gr 431. § un
tecēj(a) ... deviniem ceļiem 442. §.)

Laika instr.: adv. Nackteems, D e e n a m s 417.

Veida apstākļa nozīmē sastopams seniskais o-celma disk. instr.
ar -is: v i e n i s p r ā t i s stāvēt 438 "eines Sinnes seyn"

Lokatīvs.

Lokatīvs mācīts lietojams un lietots parastajā vietas un lai-
ka nozīmē 375, 417, 431. Par gramatiski pareiziem Langijs atzīst
abī prepozīcijas iekš savienojumus ar locījumu, bet par "isāku
un elegantāku" uzskata izteiksmi ar lokatīvu 367.

Neparastāki ^{lokatīva} lietošanas piemēri: vini dzīvo p r ū u o s 431,
vins ir l a u d ī s jeb py laudlems, lai vins nenāk m a n ā s
a c ī s 438.

es esmu vesēls sirdī, vins sērgo acīs, vāde - r u o s 429. - Šāda izteiksme tagad ir gluži neparasta. Kauguros esmu gan dzirdējusī: vesēls miesās.

Illātīvs.

Illātīvs ir lietots tagadējā viensk. lokātīva vietā un ne tikai virzienu apzīmēšanai (sal. La gr 317.4). Piemēri: v i e t a n 368 "im Ort" (šī forma minēta iekavās aiz parastā viensk. lokātīva), daudz lauž' ir baznīcā n 428, vins piesjemas tiku mā n 429. Vārdnīcā šādu piemēru ir vairāk: četri laiki ir gada-kārtā n 132, puostā n likt 198, z i p a n turēt 255 "im Gedächtnis halten" u.c.

Daudzi illātīvi ir minēti kā adverbi (par ko jau iepriekš).

N e n o t e i k t i e u n n o t e i k t i e
a d j e k t ī v i .

Nonoteiktie adjektīvi gadās tagad parasto noteikto vietā paradeigmu vokātīvos (ð l a b s vīrs 370), kā arī teikumos: Buht Ņ c h ã l l i g s Deews Leetus dewis 438, pa l a b b u Rohk Ņ tandint vārdnīcā 184. Šī varētu būt pareiza archaiska izteiksme. Sal. kur tu iesi, m ĩ l š dievin? La gr 461.4 c, pa l a b i ruoki 248.4. Noteiktā forma sastopama lietvārda nozīmē: v e - c a l i e m s nebūs bērniems valas duot 336 (tulkojumā "Eltern").

V i e t n i e k v ā r d i .

Langijs vienīgais no 17.gs. grammatiku autoriem māca, ka tas nav lietojams artikula nozīmē (par ko jau 306.lpp.).

savā pareizi lietots visu personu nozīmē, bet tas gadās arī tur, kur būtu vietā ģen. viga (par ko jau 364.lpp.).

V e r b u l a i k i.

Langijs izsaka pareizu novērojumu (398), ka latviešu valodā biežāk par preteritu (ar ko domāts perfekts resp. saliktā tagadne) lieto imperfektu (vienkāršo pagātni); pēdējais vietā arī tad, kad vācu valodā lietojams perfekts, piem., vācu teikumam "wir sind da gewesen" latviski atbilstot "mēs tur b i a m"; tāpat uz jautājumu "Hastu geessen?; Bistu satt?" latvietis atbildot: "Es ē/ch, es p e e ē h / e h" 398. (= pag. ēdu, pieēdu)

Visumā šīs domas ir pareizas. - Vācu valodā, kā aizrāda ^{piem.} Žir-
muniskis ¹⁾, perfekta sākotnēji izteica darbības pabeigto veidu, bet vēlāk perfektu lieto sarunu valodas stilā tādā pat nozīmē kā grāmatu valodā imperfektu. - Latviešu valodā verba aspekti ir dzīvāki, un darbības pabeigto veidu parasti izsaka jau priedēklis, tāpēc bez perfekta biežāk var iztikt. [Neparasts šķiet priedēkļa trūkums Langija minētajā piemērā es ēž(u). Tagad latviešu valodā (lejšemnieku dialektā un arī literārajā valodā) pagātnes notikumu apzīmēšanai blakus imperfektam lieto arī perfektu - visumā ar nozīmes starpību, kas dažkārt gan vāji manāma. ²⁾ Minētos laikus lieto atkarā no tam, ko runātājs grib uzsvērt: kādas akcijas rezultātu (tad lietojams perfekts) vai pašu akciju (tad imperfekte). Sal., piem., teikums: Vai tu esi lasījis šo grāmatu (un zini, kas tanī ir)? - Vai tu lasīji šo grāmatu (vai tikai šķirstīji nupat)?

Šāda nozīmes starpība vērojama arī jau tautasdziesmās, piem.:

Sveša māte man vaicāja:
"Vai gosniņas (ir) paēdušas?"

BW 4343, 1.

1) В.М. Жирмунский, Упоминание немецкого языка. 63. в.

(3. izd., Maskavā 1948.g.)

2) Sal La gr 755., 757. §.

Te valcātāja interesējas par rezultātu - vai govim ir pilni vēderi. Bet tas, kas gribētu zināt, ko govīs ganos darījušas, jautātu ar imperfektu: "Vai govīs ganos ēda (vai tikai bizoja)?"

Neparasts liekas nepabeigtā veida imperfekts Langija minētajā atbildē es ēž: tagad tā liktos izvairīga vai atvairīga, liktos, ka atbildētājs cenšas par sevi tuvāk neinformēt. Citādi tagad būtu jāsaka es paēdu vai es esmu paēdis (ar pēdējo būtu uzsverts rezultāts; citā sakarā ar to varētu izteikts vispārīgumu, piem.: pie šās saimnieces es esmu ļabi paēdis, kaut ar patlaban man gribas ēst).

M o d i.

Indikātīvs un kondicionālis nolūka palīgteikumos.

Ar ka un lai ievadītos nolūka palīgteikumos Langijs māca lietojamu kondicionāli, ja verbs predikātā nenoliegts, piem.: ...lūdzam, ka...d u o t (u) jeb ... lai duot (u), ...laidar, ka mēs v a r ē t u m ...; bet, ja verbs noliegts - indikātīvu¹⁾: sārkaļies, ka tu ... neiekrīt(1), lai ... pasarga, ka mēs kar' neredzim, raus, ka tu ... nepamest 436. - Tagad arī otrā gadījumā iespējams kondicionālis, piem., raugi, ka tu nepamestu, kaut gan parastāks Langija minētajos piemēros tiešām šķiet indikātīvs. Taču ne jau negācijas dēļ ir indikātīvs, bet laikam tāpēc, ka šādos teicienos (piem., skaties, ka vēl nekrīti!), kur imperātīvs ir virsteikumā, imperātīvu (kas vsk. 2.p. formā ir identisks ar indikātīvu) runātājs domā arī palīgteikumā: "skaties un nekrīti!" Bez tam šādiem ar ka ievadītiem palīgteikumiem pa daļai ir jūtama arī seku nokrāša; gandrīz ar to pašu nozīmi, kāda ir minētajam teikumam, varētu sacīt: tā vien skaties, ka nekrīti, ... ka kritīsi, kur lietojams indikātīvs.

1) Langijs šai otrā gadījumā runā par salkli "ka nhe (ne)".

Dēbitīvs un citi
vajadzības izteikšanas veidi.

Līdzekļi vajadzības izteikšanai Langija darbā ir vērojami dažādi, pa daļai arī neparasti. Vajadzība ir izteikta -

- 1) ar dēbitīvu: tas man jadar, mums daudz jacieš 412.
- 2) ar vajag: man vajag tuo ¹⁾ināt 430 "mir ist daran gelegen, das ichs wisse".

Dēbitīva konstrukcijas vāciski tulkojas ar "müssen"; tāpat Langijs ir uztvēris, ka tās izsaka nepieciešamību, bet vajag tikai apmēram to, ko izteic "ir derīgi".

- 3) ar ciešamās kārtas tag. lokāmo divdabi: tas ir piemācams 412 "der muss unterrichtet werden".

- 4) ar tagad neparasto "būs" savienojumu ar infinitīvu: būs man par jums maksāt! 423 "soll ich vor euch zahlen", ... celš, kuo tēv būs staigāt 426.

- 5) Tagad sveša izteikme ir ar turēties, ko Langijs nozīmē identificē ar iepr. minēto konstrukciju ("būs" ar infin.), dēvējams par nākotnes imperatīvu: vinam būs dzīt jeb vins turas dzīt 400 "er soll treiben".

Citā vietā (411) Langijs paskaidro, ka turēt nozīmējot "halten oder haben" (pēdējā nozīme tagad ir retums): vins tur naud "er hat oder hält Geld"; bet turēties nozīmējot "müssen oder gehalten werden": vins turas maksāt 412 "er wird gehalten zu zahlen, oder er muss zahlen", mēs turimies iet 412 "wir müssen gehen." (Vārdnīcā verbam turēties 319 minēta tikai nozīme "sich verhalten.") - Varbūt šāda izteikme leišu pierobežā ir lietota, jo leišu valodā turēti ir lietojams šādā nozīmē, piem.: ji turējo visus darbus dirbti ¹⁾ "viņai bija jādara visi darbi".

1) Db. žod. 879.

Neatgriezeniskajai formai turēt EH min nozīmi "müssen"
(gan ar piezīmi : wohl ein Lituanismus) ¹⁾.

6) Vārdnīcā sastopamajiem verbāinōmeniem ar -tins arī ir vajadzības nozīme, piem.: tas ir atmetins 165 "das ist zuverwerffen" (tagad teiktu atmetams šai nozīmē).

D i v d a b j i.

Teikumu ar divdabjiem Langija gramatikā nav sevišķi daudz (salīdzinot ar Adolfi gramatiku); taču to starpā gadās arī daži īpatnējāki divdabju lietošanas piemēri, kas dažkārt rāda veiklu un īsti latvisku izteiksmi.

Tagadnes pasīvais divdabis

ir sastopams šādās tagad mazāk parastās nozīmēs:

1) tīri pasīvā nozīmē: tavis aicinājamais, es neieš 438. (Par pirmajām divām formām skat. iepriekš 323., 295., 296. lpp.)
Dievs grib piesaucams u.c. 412.

2) darbības pastiprinājuma nozīmē: Di/ch Wk/ch ir, Deews donh gur/t gur/tam 438 "Gett wird ihn stillen" (teikumam sākums vairākkārt ir atstāts nepārtulkots). Apostrofs divdabja formas beigās laikam ir atņemta -u vietā (sal. nāk viestīgi nākamuo, es pabēgu bēgamuo u.c. - La gr 797.). Bet varbūt gurstam ir infinītīva savienojums ar nelokāmu divdabja formu un apostrofs ir lieks.

168

Langija vārdnīcā lietots divdabis mirstams (mēs esam mirstami cilvēki), nemirstams 169 "unsterblich", ko tagad gandrīz nomācis garīdznieku nemākulīgi darinātais mirstīgs.

1) Ar noz. "haben" (vienu dēļu turija) un "müssen" (mēs turim gaidīt) šis verbs pāraats kursenieku valodā. (No 1957.g. ekspedīcijas dalībnieces E.Šmites pierakstītajiem materiāliem.)

2) Sal. inf. gurst (vēš gurst - tag.) Lv 87, lei. gursti "vājīnāties" Db. Žod. 242.

Tagadnes akt. divdabīš ar -nt-.

Divdabja e i o h t s datīvs šķiet lietots tagad parastās absolūtā datīva konstrukcijas "(man) ejuot" vietā (sal. La gr 806. § a): Tick Mio/cham Deews lihds, tick Nhe-eio/cham 395. Bet Langija uztverē šis divdabīš ir lietots lietvārda nozīmē kā netiešais papildinātājs verbam "(pa)līdzēt"; uz to norāda šā divdabja rakstījums ar lielo sākuma burtu, kā arī min. teikuma - ko esot teicis kāds bezdievīgs zemnieks - tulkojums: "Gott thut so wohl dem helfen, der nicht zum H. Abendsessen gehet, als dem der dahin gehet."^{mahl}

Verba "redzēt" tag. divdabja i-celma forma sastopama predikātīvi lietota tagad parastās finītas formas vietā:

ka r e d i i c h 438 ("da mūgen sie zusehen") "kā redzīš(i) resp. kā redzat".

Divdabīš ar -dams.

Divd. ar -dams sastopams finītā verba pastiprinātāja nozīmē: nāc n ā k d a m s 438, kas paskaidrots ar "nāc drīzi"

Pagātnes akt. divdabīš.

Sastopamas dažas šā divdabja formas adjektīvētas (sal. La gr 809. §). - Divd. sameals 369 (i vietā e) "betrūbt, traurig" 234 izjūsts kā adjektīvs, uz ko norāda no tā darinātais komparatīvs un superlatīvs (skat. iepriekš), kā arī vāciskais tulkojums ar adjektīvu.

No pag. akt. divdabja līdzīgi kā no adjektīva darināts adverbs: tikuši 418 "fleissig".

Pag. akt. divd. ir lietots predikātīvi kā papildinājums citiem vārdiem (sal. La gr 810. §a), piem.: n e g ā i i s v i n s

nepaliks 398, n e g ā j i s tu neniek nedabuis 438.

Ir parādīts, ka ar šo divdabi dažkārt veikti aizstājamās garā-
kas palīgsteikumu konstrukcijas, piem.: Wings schkeet wi//u gan
labbe n o d a r i i s. Wings /acka no Deewa Wahrd'gan paat
p a t u r r ā h j i s 413.

Ar temporāli kauzālu nozīmi šis divdabis lietots kā apozici-
ja (sal. La gr 811.š) piedomājamam teikuma priekšmetam novēlē-
jumā vesel' pērušies 438 "wol bekoñ euch das Bañt"; t.i., "lai
jūs (kad un tāpēc ka) nopērušies esat veseli!"

Pagātnes pasīvais divdabis.

Šis divdabis lietots nelatviskā konstrukcijā - ar darbības
veicēju atkarā no prepozīcijas "no": Zirn' gabaliems no zagl'
lβplūkuot' 439.

I n f i n ī t ī v s.

Infinītīvs lietots jau minētajās dēbitīvajās konstrukcijās
ar "būs".

Inf. lietots tās pašas saknes finītā verba nozīmes pastip-
rināšanai: r u n ā t runa, bet gan grūti 414, staig s t a i -
g ā t staiga, bēt (beht) gan vāji 415.

S a i k ī i.

Langijs māca nelietot saikli (palīgsteikuma sākumā) pēc "es
zinu, ticu, nešaubos" (virsteikumā), piem.: Es /inn' Deews man
mihlina 432. lpp., kur arī vēl citi piemēri.

Vispār liekas, ka Langija mācītajā latviešu valodā saikļu
ir mazāk nekā parasti mūsdienu valodā. Langija valodā dzīvākas
un vairāk izplatītas šķiet konstrukcijas ar divdabjiem (kas
jau minētas), kuru vietā parastāki tagad ir saikļu palīgsteikumi.

N e g ā c i j a.

Aiz noliegta predikāta negācijas trūkst vietniekvārdam:

... neviens nevarēi kādus grēkus parādīt 430, kas laikam ir kļūda vācu valodas ietekmē.

Negācija nav atkārtota pie verbālā predikāta: besdieva laudieks nei šeitā nei tur labi klāsies 437. (Sal. La gr 836. §).

V ā r d u k ā r t a.

Piederības ģenitīvu Langijs pareizi lieto apzīmējamā vārda priekšā, piem.: tēva nama 426, velna spilvens 428 u.c.

Jautājuma teikumus ar apgrieztu vārdu kārtu (piem., nezin tu tuo 413) Langijs pareizi atzīst par nelatviekiem, kaut saka, ka "gramatika tos nepel" un arī pats tos vārdnīcā vietumis ir lietojis, piem.: esi tu bes prāt 199 (šī ir vāciska vārdu kārtā, kas redzama arī šā teikuma tukojumā: "bist du wahnsinnig"), protig tu ko Ba/nizas kungs ſacka 199 "verstehst du ..."

Teikumos ar saliktajiem laikiem divdabīs mēdz būt pašās beigās - pēc vācu valodas parauga, piem.: būk tas viņam savu mant' ištērejis 414 "also hätte ... umbracht", būk mēs vāji tapuš 414, viņš ēkiet visu gan labi nodarils 413 u.c.

(Par prepozīciju resp. priedēkļu īpatnēju lietošanu skat. iepriekš to formas un nozīmes apskatā.)

LEKSIKA UN FRAZEOLŪGIJA.

Langiļa vārdnīcā ir daudz tagad neparastu vārdu. Daži tādi ir sastopami arī viņa gramatikā. Neparsto vārdu starpā ir arī daži leišu valodas vārdi.

1) Vārdi kas tagad literārā valodā sveši.

a t k ī l s 365 - hurtig; vārdnīcā doti sinonimi čaklis, žiglis 18. ME rāda šo vārdu arī no citiem avotiem un uzskata ^{to} par lei. akýlas pārveidojumu.

b u d i g e, adv. 418 "čakli" - rüstig, hurtig. Vārdnīcā arī adj. budigs un verbs budināt: buden^s tuos zirgus, ka tie labi tek 39.

b ē s t, adv. 420 - "varbūt" (Arī Adolfi gr.)

b ū k "it kā", no tādas pat nozīmes lei. būk.

e i d e n i e k s 363 - ein Passgänger; sal. ME aidenieks, lei. eidininkas.

g e r r e (lasāms laikam ģeri ⁴¹⁸), adv., ir rakstīts iekavās aiz labi. Langiļš pats to apzinājies par leišu vārdu, jo tas apzīmēts ar "Litv." un vārdnīcā nav minēts (alfab.kārtā). Lei. adv. gerai, adj. ģeras "labs".

i e r u o d^s 427, ieruod^s 465 - "?", brunas in ieruod^s 427; vārdnīcā nav alf.k.

īz, prepoz. 434 "līdz".

j ē g l o ŷ a n a 428, 88 "slinkošana" - der f. Müsiggang. pastipr.

j u k, (partikula 414 (skat. iepriekš))

k u p s 362, kups 126 - stumpf, das keine Spietze hat;

kups nazis 126. Arī ME to min gan ar k^s, gan ķ^s.

l a i c i t i e s 365 - sich wachten

padīn, adv., laikam ar "zilbes akc. 364, 184 - allwege, gemeiniglich; ^{"parasti"} tašs vins jau padīn ir, tā mēs jau padīn turim
184

p a t ē t 364 - verthedigen; vārdn.: tas māks savus laudis patēt 187 "... schützen und verthedigen", tag. es pa/eh.
ME min pātēt ar ēlo-ceļmu tagadnē.

r e i k e m, 2. daļa saliktam saiklim: ka reikem "kāpēc", tareikem "tāpēc" 424; laikam leitiska; cilmes (skat. lepr.).

s ā r u v a 365 - ein Grufft. Vārdn.: trīs akmini radās, ikkatris savā sārūvā 232 "... ein jeder an seinem Orth".

s k r u b e n e, adv. 421 - genaw. Vārdn.: adj. skrubens 263 "skops", labib' skrubeni bērt "kārglich und zu knapp schütten"
s u t a d, saiklis 424 jeb sudad 364 "taču, tomēr" - doch, jedoch (skat. lepr.). ME un EH to nemin.

šūž (šenu/eh), interj. 420 "rau" - siehe da.

t ā d a i, adv. 418 "puslīdzai" - so hin.

tiš adv. 416 - dorthin

w e i k e, adv. 418 "drīzi". Vārdn.: ey weike 340 "geh geschwinde, eilends". No lei. vėikiai "bald" - ME.

w i škim, adv. 416 "visai", vārdnīcā tam blakus arī visaski - gantzlich, allerdings duraus, gants v. gar. ³⁴⁹ Pirmā forma jālasa varbūt kā viskim, kur s būtu paglābies nepārvērts; sal. ME viškim, višā vistīm.

2) Vārdi, kas dažu skapu vai atvasinājuma ziņā neparasti.
(Tie pa daļai minēti un skaidroti jau iepr. nodaļās.)

a r i g, jaut. partik. 413 "vai"

ā z, prepoz. 422 "aiz"

i n, saiklis 424 "un"

k ā r t, prepoz. 422 "ap" - umb-

l a i d, partik. 440 "lai"

l a i s c h, adverbium concedendi 421 - ja freylich (skat. iepr.)

m i s i n ā t 365 - irren. Vārdnīcā tam blakus dots misēt, un nav skaidrs, vai tie domāti ar transitīvu vai intrans. nozīmi; ar transit. nozīmi nepārprotami dots apmisiināt 169 "einen irren machen".

neg 414 "vai ne": es raudaiš, n e s es vin pielūgš (skat. iepr.)

n e n i e k u r, adv. 416 "it nekur"

p y, prep. 422 "pie"

š e n e, šelene 416 "šejiene"

š k ē r s, prep. 422 - neben

tāvs 363, 427. Naṃa-tahws 177, citur "tāhws"; ja a nav uzrakstījis š vietā, tad forma tāvs saskan ar senpr. tāws. ¹⁾

vsk. akuz. t i e s n u 436, ... savu tiesnu tieib' nepamet.

Vārdn.: adj. tiesnis 307 "paties" - redlich, aufrichtig, ohne falsch, tiesnība - die Wahrheit (bet taisnība 303 - die Gerechtigkeit).

t e n e n e jeb t ū r e n e 416 "turiene" (sastop. vsk. ģenitīvā).

v o i, jaut. partik. 413 (skat. iepr.)

vui, interj. 425 " " "

1) J. Endzelīns, Senprūsū valoda, 263. lpp. Rīgā 1943.

3) Vārdi, kas nozīmes ziņā neparasti lietoti.

aiztuo jeb āztuo, saiklis 424 "juo" - denn
bes, "ekseptīvs saiklis" 424 - ohne nur, ausgenommen
bieži, adv. 422 "bieži"

brīv, adv. 420 "varbūt" - vielleicht, lat. fortasse.

Vārdn.: bēst (brīv, varbūt) 27.

gauži, adv. 417 "lēnām"

juo (rakstīts :jo), adv. 419 "valrāk" - mehr

Vārdn.: tavs viens vāris juo maksā neka vīnu desmiti 328.

~~/kāt, prepoz. 422 "ap, apkārt" - umb./~~

lēti, adv. 418 sk. "viegli" - leichtlich

mīlināt 432 "mīlēt": Deswa man mīlina 432 tagad ir neparasta

izteiksme, taču ļoti saprotama, ievērojot, ka mīlēt senāk
 bijis plaši lietojams (sākotnējā, tagadnes i-celmiem pie-

mītošajā) intransitīvā nozīmē (kā rāda MS, piem.: mīl

kungiem zeļta nauda, mīl akniņa istabiņa BW 3026), bet

mīlināt ir nepārprotami transitīvs. Tā kā Langijam pazīsta-

maajā valodā man lietojams gan vsk.datīvs, gan kā akuzatīvs,

taud iepriekš minētajā teikumā mīlina nav lāgā iespējams aiz-

stāt ar "mīl", jo tad rastos cits saturs: "... ir man mīļš"

("... mani mīl" vietā).

pabalst, adv. 364 - unterm Haupt. (Vārdn. rakstīts: pa Balet¹⁸⁴)

p i l (e) jeb pilsāt(a) 371 (Arī Rēhehūzenam šils tulkota ar

"Stadt")

salīdzināt 142 - vergleichen, vereinigen, verbünden. Es ... by

cerējis notikt, ka viss stārp jums labi taptu salīdzināts

436 (t.i., "... nokārtots").

šķers, prep. 422 "biakus" - neben

turēt 411 - haben: vīps tur naud "viņam irn.", sirdēst tur
430 (varbūt leišu val. ietekmē).

turēties 411 - müssen: mēs turimies iet⁴¹² "mums jāiet"

valkā 429 (Jeb vīkuot 336) "lietot" - gebrauchen: es walka
to laik' 429.

Gandrīz visi min.vārdi ir atrodamī arī Langija vārdnīcā,
kur ir vēl daudz citu tagad neparastu vārdu un formu, kā arī
tādu, kas vēlākos laikos ir ieviesti literārajā valodā, piem.,
lainēt 132 - glücken, adj. sveigs 299 "frisch, gesund" (piebilsts,
ka tas lietojams leišu pierobežā). Tas atbilst lit. valodā
tagad ļoti parastajam, bet izloksnēs svešajam "sveigs" (skat.
par to ME).

Langija gramatikā ir vairāki īsti latviski tautā noklau-
sīti teicieni un frazeoloģiski savienojumi, kuru saturs vis-
biežāk attiecas uz praktisko dzīvi, piem.:

luop ismitināt 374 "... erhalten"

negājis nepaliks 398. ... liekas vis nhe d/irāis 413

d/lwo prūyhos 431, lai nenāk manās acīs 438, vesel' pērušies
438, met gar 438 (pirtī), vienis prātis stāvēt 438

Ir arī dažādas bibliisku teicumu, kas varēja būt noderīgi
garīdzniekiem (kam gramatika domāta). Piem.:

Ticība daudz līdz 327.

Dieva diašana ir gudribas iesaākums 428

Jāglošana ir velna apilvens 428

Miesas kārums, in aco kārums, in lepna dzīvošan nenisku lab
neatnes 436 u.c.

S E C I N Ā J U M I.

Arī Langija gramatika ne kvantitatīvi, ne kvalitatīvi netiek tuvu Adolfi gramatikai, taču ir plašāka un valodas materiālā bagātāka par pārējām trim 17.gs. latviešu valodas gramatikām. Langija gramatika ir pilnīgāka par tām ar skaitleņu, adverbu, prepozīciju, saikļu un interjekciju aplūkojumu /kā dažās gramatikās pavīsam trūkst/ un īpaši ar dažādiem aizrādījumiem par latviešu valodas sintaksi un frazeologiju resp. par dažādu valodas formu lietošanu teikumā. Bet Langijs pa daļai paliek pakaļ citiem autoriem fonētikas, deklinācijas un konjugācijas aplūkojumā; tā - fonētikā viņu pārspēj anonīma gramatika, bet deklinācijas un konjugācijas formu sistēmatisēšanā, piem., Dreselis.

Arī Langija mācībās par latviešu valodu vērojama stipra latīņu gramatikas ietekme, kas izpaužas, piemēram, latīņu valodai atbilstošu mākslīgu latviešu valodas formu konstruēšanā. No latīņu gramatikas autoriem Langiju ietekmējis visvairāk laikam Henijs, bet no latviešu valodas apcerētājiem - Mančelis un Rēhehūzens.

Langijs mācītajā latviešu valodā ir vērojama nevienveidība, kas radusies dažādo avotu dēļ, no kuriem viņš savas latviešu valodas zināšanas saņēmis - t.i., gan no vairākiem latviešu izloksnēm ^{un} ~~unām~~, gan no dažādiem tā laika rakstiem. /sal., piem., trejādās skaitleņa "4" un 2. personas vietniekvārda viensk. datīva formas: četur, četer, četri; tav, tōv, tey,

kā arī divējādās nākotnes formas: ēš/u/, ēdiš/u/ u.c./

Gramatikas beigās pievienotais tēvreizis teksts un skaitļoņu saraksts atšķiras no Langija pārējā darba gan rakstībā, gan valodā.

Bez tam Langija valodā gadās arī lituānismi /sēv. geri "labi", veiki "drīz", atkils "čakls"/ un kļūdas vācu valodas ietekmē / ta ilgi "so lang", e a u r ticib, e a u r bēdams /, kā arī dažādas citas kļūdas, kas radušās tāpēc, ka viņš latviešu valodu nav pratis pilnīgi un dažkārt ir lietojis pēc seviam ieskatiem konstruētas, nevis tautas valodā noklausītas formas /ēdētu "ēstu", viņi liktu /.

No savām dzīves vietām Langijs ir mantojis dažas kurelsku un tāmisku izlokšņu īpatnības, kas sporadiski vērojamas viņa valodā. Bet Langijam ir bijuši pazīstami arī citu apvidu valodas fakti, kā liecina, piem., cizrādījums, ka no norādāmā vietniekv. vak. lok. formām ta, tai, tanī pēdēja esot lietojama Vidzemē.

³⁸³ ⁴⁹⁵ Tāpat kā kurelskajās izlokšnēs sastopamas, piem., šādas īpatnības:

γ paglābts γ priekšā /zuvis, ^xduvi, ^xbuvis "bijis"/

ēĒ > ēĒ. ēĒ > ēĒ /darba, dzērt/;

paglābts γ /kura, beruot/;

nominālie ģ-celmi daļēji pārvērtušies ģ-celmos /^xpīle/;

kā dzīvas formas sastopami vēl tagadnes ģ-celmi /mēs mīlin/.

vecākās nākotnes formas - bez ģ iesprauduma primāriem ver-

biem aiz seknes, kas beidzas ar ģ. ģ. ģ. ģ /mēs ēsim "ēdīsim"/

un pagātnes ģ-celmi /ēš/u/, vede/;

refleksīvais elements paglābies iesprausts aiz priedēkļa
/piesjemas/, paglābusies prepozīcija az "aiz" u.c.

Tāpat kā tāmnieku izloksnēs vērojams:

Išu patekaju atmetums absolūtās vārda beigās /grāmat, skad,
septin, adv. paties, tal/;

priedēkļa garumu saīsinājums /marajis, Mahzītāis/, par ko gan
nevar arvien droši spriest nepilnīgās rakstības dēļ;

ay > gy /pers. vietniekvārda vsk. dat. tōv, sōv, gen. tovis/;

ā > ai /vienā piemērā: dzirdeiš - nākotnes vsk. 1.pers./;

konjugācijā 3. pers. forma lietota vsk. 1. un 2. pers. formas
vietā /es vede, es priedējās - pag., tu turas - tag./;

prepozīcija ar lietota ar vsk. genetīvu /ar tās lietās, ar
vōja/; aiz prep. no, kurā divsk. no laikam saīsināts, ga-
das io-celma vsk. genetīvs ar -as: no noļas. u.c.

Bez minētajām Lengija gramatikā sporadiski sastopamas
vēl daudzas citas valodas īpatnības, to starpā arī arheismi;
zīmīgākās no tām šādas:

paglābts svelpenis blakus mīkstinātam līdzekanim /arvien vārda
beigās aiz g: vins, dōling u.c./;

ar paglābtu j-sākumā verbs jents;

i: i mīkstinājums zudis io-celmu vsk. nominatīvā -i priekšā
/celš, kurš/;

celma beigu patskanis vienskaitļa nominatīvā gadās paglābts
i-celmam zivis jeb zuvis "ein Fisch" 364 un g-celmiem - kur
tas parasti gan ir kvalitatīvi pārveidots par i /aicinājamas,
liksmis, katris/;

darinājumi pēc veco celmasaliktņu parauga / vassra-svētķiems/;

neparasti atvasinājumi ar -isks, -īgs /adj. tāvisks, tōvīgs /

ar -pns /turene/, ar -šds /piektāds/;

nominālie ī-, ū-, ījo- un līdzekapcelmi daļēji pārvērtušies citos celmos;

nav retums illatīvi ar ṽ /vietan, tikuman/;

daudzskaitļa datīviem viscaur deklinācijā seniskā galotne -gs; ī- un ī- celmu dsk. šatīva izskapa arvien -īoms /mātioms, naktioms/;

ū- celmu vsk. akuzatīvs beidzas ar ṽ /matu/;

ī- celmu vsk. genatīvs beidzas ar senisko -īgs /sirdis/;

komparatīvs darināts arī perifrastiki /juo bagāts, adv. juo ilgi/;

skaitļiem "4" paglābts ṽ 2. zilbē /četur/ un g- šās saknes sā-
kumā atvasinājumā etrāds četrējāds;

neparasts ir skaitļiem veids no "21 - 99", piem.: trīs, treša "23", divi devītais "82", viens simt "91" u.tal.;

saknē paglābts g vai tā refleksi pers. vietniekvārdu vsk. da-
tīvos tau jeb tōv, gōv, un tas ieviests arī vsk. genatīvā
tavis jeb tovis;

jauninātas norādāmo vietniekvārdu formas: siev. dzimtes vsk.
nominatīvs ša, dat. ši, vir. dzimtes dsk. nominatīvs ši, vir.
dzimtes dsk. datīvi šins, tins, viņins; /viņš uzrādīts vēl
ke norādāmais vietniekvārds/;

vietniekvārdam pats vir. dzimtes vsk. datīvā ī- celma forma
patin, akuzatīvā g- celma forma patu, bet sievietu dzimtei vien-
skaitlī viscaur ī- celma formas: nom. pata, gen. patas utt.;
konjugācijā vairāk atomatisku tagadnes formu nekā tagad pa -

rasts /esmu, esi, iesu, ois, eit, esu un jauninājums struomu;/
 verbam būt paglābta vecāka golliegtā forma tag. 3.personai:
neva "nav" /vārdnīcā gadās atbilstošā apgalvojamā forma va;/
 gadās pēc tag. 19-celmu parauga jauninātas tagadnes vsk.l.p.
vešu "vedu", vārdnīcā pateišu /ja vien tās nav temporāli pār-
 prastas/;

gluži kā tagad literārā valodā un retās izloksnēs arvien ir
 šķirts dsk. 2. personā tagadnes indikatīvs /izskana -at, vai
-it/ no imperatīva /izskana -iet/;

kondicionāli dsk. 1. un 2. personai ir savas formas /ar -tun,
-tut/, tag. divdabja "ejuošs" vietā ir ejuots, vsk. nominatīvs;
 jaunināto nominatīvu ar -uōšs, -uōšs Langijam vēl nav;

supina nav /pēc Langija domām latviešu valodā tā trūkstot/;
 Langija valodā ir neparasti adverbji /būst, tie, padin u.c./,
 neparastas prepozīcijas / iz, py, kārt u.c./, saikļi /aiņtuo,
bes, jeps, in, autad, ka reiken/, interjekcijas / ī, šūž /,
 partikulas / arig, z, ba, -lš, juk, būk / kā arī daudzi ci-
 ti vārdi, kas atšķiras no mūsdienu valodas leksiski, fonētiski,
 morfoloģiski vai sēmantiski;

teikumā īpatnēji lietotas ir dažādas valodas formas - locījū-
 mi /piem., genatīva vietā nominatīvs - "tas vajeg", "tas šāl",
 datīvs - "viņam vērts", akuz. - "daudz naud/u/"; lokatīvs lie-
 tots neparasti: "es esmu vesels sirdī", "viņš sērgo acīs, vē-
 deros" /, un īpatnības ir vērojamas arī verba laiku un modu,
 divdabju, saikļu u.c. formu lietošanā;

ir atrodamas īpatnēji latviskas frazes /"veseli pārušiesi",
 "nest garu" - pirti/ un arī garīdznieciski izteicieni, kuŗu

Langijam ir vairāk nekā citās 17.-gs. gramatikās.

① Kaut gan Langija gramatikā netrūkst kļūdu, ir tajā arī labi un pareizi novērojumi par latviešu valodu, ar ko Langijs dažkārt pārspēj citus tā laika autorus, piem., viņš vienīgais māca nelietot norādāmo vietniekvārdu artikula nozīmē; jautājuma teikumos Langijs ieteic lietot jautājamo partikulu, nevis vācisko inversiju; lokātīvu viņš atzīst par pārāku nekā prepozīcijas iekš savienojumu ar locījumu.

Langija gramatika ir viena no latviešu valodas materiālā bagātākajām 17.gadsimta gramatikām.

b
NOGĒIĢUMS UN REZUMĒJUMS.

Vērtējot 17. gadsimta gramatikas kā latviešu valodas materiāla krājumus, jāatzīst, ka bagātākās un pareizākās ziņas par latviešu valodu sniedz Adolfi gramatika, kas arī apjomā ir plašākā un rakstībā noteiktākā. Pēc tās valodas materiāla bagātuma ziņā seko Langija gramatika, tad Dreseļa, kur atrodams gandrīz viss valodas materiāls, ko glabā arī anonīmā gramatika. Abās pirmajās - Rēnehūzena un fragmentārajā anonīmajā gramatikā ir mazāk materiāla. Rēnehūzena gramatika turklāt ir ļoti kļūdaina, kā arī nenoteikta un neskaidra rakstībā, tā ka tur daudzi vārdi ir izlasāmi tikai aptuveni. Tas apgūtina pētīt arī leksiku, kas šai gramatikai pievienotajos 15ajos tekstos ir bagātīgi ietilpināta. Rakstībā noteiktāks un saturā pareizāks ir pret Rēnehūzenu vērstās Einhorna kritikas konspekts, bet tajā ietilpst tikai piecas parafrāzes līdz ar dažām 15ām piezīmēm.

Vērojot sakarus starp minētajiem gramatiskajiem darbiem, ir konstatējama līdzība, īpaši konjugācijas un deklinācijas rēģulu formulējumos, starp Adolfi, Dreseļa un anonīmo gramatiku, un tā ir skaidrojama laikiem ar to, ka ne vien Dresselis un Adolfi, bet arī anonīmās gramatikas sastādītājs būs pazinis Kr. Fūrekera sastrādātos gramatikas materiālus (par ko anonīmajā gramatikā liscina arī rakstības pagēmieni, kas saskan ar Fūrekera izveidoto novatorisko ortogrāfiju). Piemēram, visas šās gramatikas min infīnītiīva izskaņas, kam dīvaini priekšā nostatīta : v : -vāt, -vēt u. tml., visas min vienādu pagēmīnu, kā viegli izveidojams perfekts, pamot pamatā pagātnes infīnītiīva viensk. 2. personu (praktiski ērti, bet zinātniski nepamatojami atvasinā-

šanas pamēieni vispār ir raksturīgi 17.gs. gramatikām). Starp Einborna darbu un anonīmo gramatiku nav jūtams organisks sakars, kaut gan šai gramatikā ir piezīme, kas piemin "Einborna 2.deklināciju". Bet šo piezīmi, šķiet, ir pievienojis vēlāk gramatikas norakstītājs (un tādu gadījumā šī gramatika varētu būt sarakstīta jau pirms 1644. gada). Manāmu sakaru ziņā savrup no minētajām trim gramatikām stāv Rēhenūzena un Langija gramatika, kurās abās gan daži atzinumi un nereti arī īpatnēji valodas fakti saakan.

Latviešu valodas sistēma, kas vērojama 17. gs. gramatikās, sevišķi neatšķiras no tagadējās; daudzas no tajās atrodamām arhaiskām valodas parādībām ir sastopamas vēl mūsdienu izloksnēs, un blakus seniskām formām šais gramatikās bieži ir jau jaunākās - tagadējās. No dialektoloģijas viedokļa raugoties, visvairāk pēdu tajās manāms no kursiskajām un zengaliskajām izloksnēm. Bez īpatnībām, kas attiecas uz valodas sistēmu, 17.gs. gramatikas glabā ļoti daudz dažādu atsevišķu valodas savādību, kas saistās ar atsevišķiem vārdiem un kas nebūt nav nesvarīgas latviešu valodniecībai, jo pat šķietami sīkumi var papildināt nozīmīgu faktu skaitu un dot savu liecību par kādu plašāku lingvistisku parādību. Piemēram, 2. personas vietniekvārda varbūtējais viensk. nominatīvs "tū" Langija gramatikā varētu rādīt kādu tagad zudušu kursisko izlokšņu resp. kuršu valodas īpatnību, papildinot faktus par kuršu valodas tuvību senprūšu valodai un par baltu valodu radniecību ar slavu valodām, kur arī ir garā ū reflekss minētajā vietniekvārda formā. 17.gs. gramatiku dati vairākkārt labi apgaismo formas, nozīmes vai lietošanas vēsturi kādam mūsdienu valodas vārdam, piem., dēminūtīvs avitina A 17 (¹⁾ >altina

1) Gramatiku u.c. avotu saīsinātie apzīmējumi: R - Rēhenūzena, B - anonīmā jeb t.s. Büchnera, D - Drezeļa, A - Adolfi, L - Langija gramatika; Lv - Langija vārdnīca, E - Einborna nomainālās deklinācijas apraksts.

A 17) palīdz izprast, kā vecās formas ava vietā (ko vienīgo rāda E, B, D, A, Lv) ir radusies tagadējā sita, adverbs atžagarni A 221 atklāj tagadējā ačgārni etimoloģiju un sākotnējo nozīmi - "pret (= at-) žagariem" (sal. "pret spalvu glaudīt"), ziņas par tu gaidāma jūs vietā (A 253) liecina, ka šāds daudzskaitlis kā pagodināšanas līdzeklis latviešiem 17. gadsimtā nav bijis vēl parasts.

Blakus droši traktējamām valodas īpatnībām 17.gs. gramatikās nav mazums arī neskaidru un problēmatisku parādību. Problēmu skaitu vairo gan nepilnīgā un nekonekventā rakstība, gan nevienveidība pašos valodas faktos, ko minēto gramatiku autori ir sakopojuši no dažādiem avotiem - no sava laika kļūdainajiem rakstiem, no dažādos apvidos dzirdētās un ne arvien pareizi uztvertas runas; bez tam viņi ir dažkārt radījuši nepareizas formas pēc aplam iedomātas analogijas un ir centušies homonimas formas grafiski šķirt. Tas viss apgrūtina šo gramatiku valodas pētīšanu un liedz uzticēties tādiem datiem, ko nebalsta līdzīgi fakti izloksnēs vai radu valodās.

→ 405 *visu valodu jautā kāda 17.g.s. ir daļa no latviešu morfoloģ., ka sava īpatnība ir morfoloģ. sistēmā - un tā → 404*

(Sekos pārskats par 17.gs. gramatikās ietvertās latviešu valodas galvenajām īpatnībām, kādas disertācijā uzrādītas un apspriestas.)

F o n ē t i k a.

Par fonētikas jautājumiem vissīkāk ir stāstīts Adolfi gramatikā, kur pirmoreiz ir izcelta prasība pēc pareizas latviskas izrunas.

Akcenta un intonācijas. - Neparasts nepirmsās zilbes akcents (varbūt emfatisks) ir uzrādīts 3.zilbē adverbliem klusīgām, lēnīgām, vaiļīgām A 10. Ar akcentu 2.zilbē minēti padīn "allwege", sudad "dennoch", kam, laikam gan pārrakstīšanās dēļ,

pievienots arī divi "zween" L 364. Skaitļiem pademitu nosaukumos (skat. tālāk) dažkārt ir domājams akcents 2. zilbē.

Zilbju intonāciju starpību nepieņem neviena no 17.gs. gramatikām. Adolfi gan grafiski šķir adverbus tā,kā no līdzīgajām, bet citādi intonētajām vietaiekvārdju formām. Dažkārt šķiet, ka piedēkļos patskapa garums nav uztverts lauztās intonācijas dēļ.

Vokālisms.

Vecs y (līdzīgi kā kursiskajās izloksenēs) gadās paglābts y priekšā (R,A,L), pie kam y var būt zudis un aizstāts ar i resp. ar i, piem.: suvis L 364, *sūvēns R 39, divd. buvis L 380 (sal. lei. bu-ve) "bijis", dui L 372, dui- A 225 "divi". Šieži vien blakus dotajās formās šāda y vietā vērojams jau tagadējais i.

Aizguvums vairākkārt vērojams paglābts oriģinālvalodai tuvāke vokālisms nekā tagad parastajās formās (R,A,L), salīdzinot, piem., tagadējos vai (jautājamā partikula, no lībiešu voi), zakis (no baltkrievu zauka), nerre (no vācu Narr) ar voi A 210, L 413, daudzskaitļa akuz. zaiķos R 38, narra A 27. Ir diezgan daudz tādu latviešu cilmes vārdu, kam saknes vai piedēkļa zilbju vokālisms atšķiras no tagadējā vai nu ar citu alternācijas pakāpi, vai arī kādas skapas maiņas vai paglābuma dēļ, piem.: pempt A 169, *tisens L 436, diļens L 364, datīvs tau L 373 (sal. lei. tau), kurien atbilst tagadējās literārās valodas pempt, taisns, diļens, tev.

Patskapa pagarinājums vai diftongizējums bieži vērojams i un y priekšā: ii, iy > ii, iy A, uy > ūy R, ay > āy D, ay > auy R,A,L, ey > euy R, ai > aii A, ei > eii D,O,A, ei > eii > aii R, piem.: diivi, riiis A 127, *sūvēns R 39, āvs D 11, suvs R 133, seuvis R 34, vaiias A 34, eiis B 11, aijags R 29. Līdzīgi kā tagad kursiskajās izloksenēs patskapa pagarinājums vai diftongizējums ir sporadiski vērojams (R,

1) Ar * šeit apzīmēti vārdi, kas avotā ir atrodami kādā citā formā, piem., kādā citā (oblikvā) locījumā.

A, D, L) arī tautosillabiska r priekšā: ar > ār R, A, L, er > ēr D, A, L, ir > īr R, ir > ier A, ur > uor D, A, piem.: "ārkle R 36, dārbs L 374, "bērst R 35, "īrbe R 38, tierpt A 201, skuorbt D 52. Tamlīdzīga pagarinājuma vietā Rēnehūzenas gadās zemgaliskā anaptikse vārdā "zirpi R 33 "zirpi".

Piedēkļos garumi vairākkārt šķiet saīsināti līdzīgi kā tagad izloknēs (kaut gan par to bieži vien nav iespējams droši spriest nekonskvētās rakstības dēļ); piem., Langija un Adolfi gramatika uzrāda latviešu valodā Īsu patskani o, kas pēc Adolfi izteikumiem gādāties tikai vidus zilbēs (darboties A 4). Tas norādītu, ka piedēkļi uo saīsinājies par o. Īsa patskapa zudums piedēkļos visbiežāk vērojams pagātnes aktīvajos divdabjos aiz i (R, A, L), piem., sargaj-ši A 69 u. tml. Bet dažos piedēkļos, īpaši izskapas -nieks priekšā, gadās tagad vairs neparasts patskapis, piem.: "medenis R 38, zeme-nieks R 35, miesenieks R 39.

Dažās gramatikās (R, D, L) o-celma viensk. nominatīvā zināmos gādījumos beigu -a priekšā ir paglābts celma patskapis (aicinājamas L 438), kas parasti gan ir kvalitatīvi pārveidots (niknis D 67, līksnis L 369). Langija gramatikā gadās arī i-celma viensk. nominatīvs ar paglābtu celma patskapi: zuvis jeb zivis "ein Fisch" L 364.

Vārdu absolūtās beigās un arī saliktņu komponentu beigās dažkārt ir vēl patskapi, kas tagad zuduši (tagadnes viensk. 2.p. sieni A 115, 3.p. ira A 49, adv. lafe R 40, skaitl. divpadesmits A 32 u. c. tml.).

Īsie beigu patskapi daļā izlokņu 17.gs. ir jau izrunāti pārīsi; to apliecina autoru aizrādījumi par beigu patskapa absorbēšanu latviešu valodā (R 12, L 362), un tas vērojams arī pēc vārdu rakstīju-

ma, kas vairākkārt liecina par šo patskaņu pilnīgu vai daļēju ne-
sadzirdēšanu.

Konsonantisms.

Ir paglabies mīkstinātais r - arī ārpus flakšijas formām (B, D,
A, L) un parasti arī aiz lūpeņiem j - pretēji kā tagad izlokšņu vai-
runā, piem.: grūts B 112, tagadne aru A 137, ģērbju A 147. Dažkārt
ir zudusi j resp. mīkstinājums -ģ priekšā, piem.: rupē, zaiļ A 35
(bet siev. dz. rupja, zaja). Ir dažādas ar j un līdzskaņu mīkstinā-
jumu saistītas īpatnības atsevišķos vārdos, piem., it visas minētās
gramatikas uzrāda ar j- sākumā verbu jemt, kam blakus dažkārt ir
tagad dominējošā forma ar g-. Blakus mīkstinātam līdzskanim špāce-
ņa vietā daļai vēl ir paglabāts svelpenis (R, B, D, L), piem.: cais
R 29, vins R 16, B 116, D 18, vīrins L 371.

Ir dati, kas liecina par nevienveidību arī starp toreizējām iz-
lokenēm y izrunā: Adolfi pilnīgi noliedz y vokalizāciju, un pēc vi-
ņa norādījuma izrunā ir ģipjami, piem., nominatīvi ava un auss A 9;
bet pretējo liek domāt Langijs, kas raksta šos vārdus pilnīgi vie-
nādi: Au β Lv 20, 21. Līdzskaņu y un j dažkārtējais apzīmējums ar
burtn h vai ar u resp. i liek domāt, ka šie līdzskaņi tikuši izru-
nāti ar vāju berzes troksni.

Vēl daudz dažādu skaņu pārmaiņu un citu fonētisku īpatnību ir sa-
stopams 17. gs. gramatikās sporadiski, piem., neparasta metateze vē-
rojama vārdā "sirna R 38" (†)sirna (sal. senlatvu sr̃na) "stirna";
ar regresīvu asimilāciju un disimilatorisku r zudumu no daudzsk. in-
strumentāļa "tripirkškis šķiet radies adverbs pipirkškis A 221 "so-
viel man mit dreym Fingern fassen kan"; dažos vārdos dz > z (R, D, L),
piem., zeit D 5: "dzelt".

M o r f o l o ģ i j a.

Nōminālie piedēkļi.

Par nōminālajiem piedēkļiem 17. gs. gramatikās atrodams visai maz ziņu un materiāla. Nōminālos piedēkļus plašāk apcer Adolfi gramatika, īpaši pievēršamās dēminūtīviem, starp kuriem vairāki ir īpatnēji atvasināti - dēlulipģ, saimniecītis A 18 u.c.

Ar izskapu -ens (R,B,A,L) ir atvasinājumi no adverbjiem, dažkārt varbūt arī no adjektīviem ("citurēns, "kiātēns, "senēns, "avešēns u.tml. A 220). Citā nozīmē šī izskapa sastopama atvasinājumos (blakus vīr. daļiņas formām ar -ens), kas ir pamatvārda apzīmētās personas vai mājas bērnu nosaukumi (Annēns "Annas meita", Annēns "Annas dēls" A 14 u.tml.). Blakus parastajai izskapai -niece gadās -niecēns (zemniecēns A 12 u.tml.).

Ar izskapu -āds ir daudzi tagad neparasti atvasinājumi - Adolfi gramatikā, piem., no vietniekvārdiem (kā manāds "meinerlei", katrāds A 12), bet Langijam no pamata un kārtas skaitļiem (kā dulāds, piektāds L 372).

Ir sastopami ar -tins atvasināti verbāladjektīvi, kam nozīme ir vajadzības, piem.: siens plautins A 258.

Langijs min neparstus un pa daļai apšaubāmus adjektīvus ar -isks un -īgs, kas izsakot piederību vai īpašību, piem.: tēviska jeb tēvīga zeme, vasarīgi putni L 371. Bet ar tādiem latviešu valodā nemēdz aizstāt lietvārda ģenitīvu, it īpaši piederības ģenitīvu ne.

Gadās atsevišķi vārdi ar īpatnēju piedēkli resp. izskapu, piem.: ar -est- (žēlestība L 371, līdzīgi R 11), darbības nosaukumi ar -šen(a) R 14, darbītājevārdi ar -tnieks (sargātnieks "ein Hüter" R 14, krātnieks - blakus parastajam krājejs A 105).

Vērojami seniski komparatīva piedēkļi (skat.par gradāciju).

Deklinācija.

Mūsenu ceļmi un locījumi ir sastopami tie paši, kas tagadējā latviešu valodā, kaut arī parādīgās tie nav arvien uzrādīti visi, piem., lokātīvu regulāri uzrāda tikai Afolli gramatika, doļot tam dažkārt blakus illiātīva formas. Einhorna darbs liek domāt, ka līdzsakarceļmi tolaik bijuši dažāki nekā tagad, jo tur kā līdzsakarceļmi ir redzami arī tādi vārdi, kas tagad ir pārgājuši citos ceļmos (guns, nirungs R 151). No arhaiskiem izplatītākie ir daudzsk. datīvi ar -ms R, B, D, A, L (labiens vīriens L 370) un illiātīvi ar -n R, B, A, L (šin dienan R 27). Šis datīvi ar -ms Langija gramatikā ir uzrādīti kā vienlīgis, bet citās tie, kaut ^{vai} retumis, ir blakus tagadējās formās ar -m, kādas Einhorns uzrāda kā vienlīgās. Tātad vismaz dažos apvidos tagadējās formas būs jau dominējušas.

Ir dažādas ar atsevišķiem ceļmiem eksistētas īpatnības. - 1-ceļmiem datīvi ir sastopami vienīgi vecākie: vienskaitlī ar -i, daudzskaitlī ar -in B, D, K, A (avi, avim B 115), bet Langijas daudzsk. izskapa ir -iens (nakliens L 417), kas ieviesta arī ē-ceļmiem (mātiens L 360). 1-ceļmiem ar -in gadās vēl viensk. nominatīvi (zivis L 364) un arī ģenitīvi D, L (girdis L 362). Arī ā- un ē-ceļmiem gadās vēl vecākie viensk. datīvi ar -i (zievi, zeni R 132 sk., kam paralēlformu nav, māti A 20). ē-ceļmi viensk. akuzatīvā dažkārt beidzas ar līdzekani - bez jebkāda beigu patskapa R, A (māt A 20) vai arī ar -u B, D, L (mātu L 367). 110-ceļmiem viensk. datīvs beidzas gan ar -in D, A, gan ar vecāko -'im R, B, B, A, L (briedim, briedim A 22), viensk. akuzatīvs gadās ar -u D, lokatīvs ar -ī A, daudzsk. datīvs ar -'im B, D. o-ceļmu daudzsk. datīvs Rēnenhūzenau

beidzas parasti ar -ins (vīrims R 13), retumis ar -isms vai -ams.
 Dažādu celmu viensk. lokatīvi dažkārt beidzas ar divskani B,A (vī-
rai A 19, īsi maīsi B 123) vai ar -ā R (mešs R 38, ziemē R 36).
 Gadās vēl vairākas citas, pa daļai apšaubāmas, īpatnības locījumos,
 piem., ic-celma viensk. ģenitīvs ar -as: mešas L 451, ā-celmu daudz-
 skaitļa ģenitīvi ar -ū A (nisū A 28 u.c.), kā arī celma, dzimtes
 vai skaitļa ziņā neparasti lietoti vārdi (māse A 15, zake "lepus
 fossina" B 123, viensk. dzāre A 29 u.c.c.).

Pronominālajā deklinācijā arī ir īpatnības. Ir sastopami vecāki
 personas vietniekvārdu viensk. datīvi vai to refleksi: tau L 373,
gūy L 374. Viensk. akuzatīvā gadās lietotas ar datīvu fonētiski sa-
 kritušas formas, piem., man A 230, L 373 (ar zudušu -e), un tās var-
 būt veicinājušas instrumentāļu kā manim L 373, A 254 lietošanu vien-
 skaitļa datīva nozīmē. Refleksīvajam personas vietniekvārdam ir uz-
 rādītas B,D,A apšaubāmas daudzskaitļa formas, piem., daudzsk. lokā-
 tīvs sevīs A 4) blakus parastajai vienskaitļa formai sevī. Nereti
 ir sastopamas neparastas lokāmas piederības vietniekvārdu formas B,
 D,A,L kā mūsg, slēv.dz. mūsa un dažkārt arī noteiktās formas kā ma-
gais A 42. Ir visai dažādas un īpatnas norādāmo vietniekvārdu formas
 (īpaši Langljam un Adolfi), piem., jauninājumi pēc nomaināmas dekli-
 nācijas (dauzsk. nominatīvs ši, dat. šims, tims L 375, akuz. tus B
 113) u.c., ir arī dzimtes ziņā atšķirīgi lietotas formas, piem.,
 daudzsk. datīvi liem(s) R 13, šiem B 116 ir sastopami vēl abu dzim-
 ū nozīmē. Sākotnējā norādāmā nozīme dzīvāka nekā tagad ir vēl viet-
 niekvārdam vinš B,A L (vinš brīšī L 430), patš vīr. dzimtē gadās da-
 žos locījumos kā i-celms (viensk. lokatīvs patī A 45), slēv. dzimtē

kā ā-celms D,L (viensk. nomin. pata, ģen. patas L 377); dažkārt pata formāli pieskaņots blakus vārdiem (ar savām pašām ausīm dzirdēju A 70). Langijam katrs (katris L 377) lietots vēl līdzīgi kā kurš, bet Adolfi šādu nozīmi jau apņēma.

Noteiktie adjektīvi. Gradācija.

Noteiktos adjektīvus aplūko vienīgi Adolfi gramatika. Blakus parastajām ir uzrādītas arī tādas noteikto adjektīvu parafrāzes, kur visu locījumu formām ir -aj- celma beigās (daudzsk. nomin. labaj, labajās A 39). Šāds arelaisks -aj- redzams arī Rēhenūzēna superlatīvā resp. noteiktajā komparatīvā leblakais R 14.

Gradācijā blakus formām, kas līdzīgas tagad parastajām, ir ļoti dažādas perifrastiskas komparatīva un superlatīva formas - īpaši Adolfi gramatikā. Superlatīvā tagadējā vis- vietā parasti ir vēl vi- su, kas rakstīta vēl arī atsevišķi kā gluži patstāvīgs vārds (visu lab(ak)ais A 40). Gadās dažī komparatīvi ar seniskiem piedēkļiem -ter- (adv. pastaruos A 234 "zuletst") un -iss- (adv. labis A 228 "besser", varbūt arī pirsis un pēdis A 234).

Skaitleņi.

Skaitleņi ir vērojami Adolfi un sevišķi Langija gramatikā. Kā īpaša vārdu šķira tie nav aplūkoti, bet ir pieļauti nomeniem.

divi A 33 ir sastopams arī ar vecāko u saknē (dui L 372, A 226) un ir lietots vēl sākotnējā slaviaņu un nekatras dzimtes nozīmē.

Pagliābtu u piedēklī rāda četur(i) L 442, bet pagliābtu o- cetrāds L 372 (tamlīdzīgu atvasinājumu ar -āds Langija gramatikā ir daudz, un ar tiem laikan ir atbildēts uz jautājumiem ar cikāds, ko min A 12).

Kā nelokāmas formas ir lietoti nominatīvi sints, desmits A 53 un arī pademtu nosaukumi (piem., trispadsmit A 32), kuros pēdējais komponents ir ar paglābtu saknes patskani un kuros akcents ir bijis varbūt otrā zilbē; jo Langijam šādi skaitļepi pa daļai ir rakstīti divos vārdos (trīs patsmīt L 441), un otrā zilbē akcents tiem ir vērojams arī dažās izloksenēs. Langijs uzrāda dažādas neparastas formas, kas pa daļai gan aplamas (divi četurdā "32").

Kārtas skaitļepu nenoteiktajām formām blakus parasti arvien minētas nenoteiktās (uoters, septīts u.tml. L 372).

Konjugācija.

Pareizi un pilnīgi uztvert latviešu konjugācijas sistēmu 17.gs. gramatiku autoriem nav bijis pa spēkam. Racionālu verbu iedalījumu neviens no viņiem nav spējis dot, jo viņi ir grupējuši verbus pēc infinitīva (kā latīņu valodā), nevis pēc tagadnes celma.

Formu sastāvs visumā vērojams tāds pat kā tagad. Bet seniskas formas, kādu mūsdienu literārajā valodā nemaz vairs nav, ir vēl diezgan biežas 17.gs. gramatikās. Tagad vairs neparasta ir arī dažu verba formu lietojums.

Tagadnes indikātīvā visu primāro verbu viensk. 2. personai vērojama vēl paglābta galotne -i (gieni R 30, A 115, bēdži D 39, krāji A 101 u.tml.). Refleksīvajiem ā-celmiem tagadnes viensk. 2. persona gadās vēl ar paglābtu senisku izskatu -ais (mācāis A 53, 58). Starpība starp tagadnes o-celmiem un tagadnes, kā arī pagātnes ā-celmiem daudzāk. 1. un 3. personas izskatās nav vērojama, jo grammatiku autori, kā liekas, ir piešķīruši šiem verbliem minētās izskatas vienādas, uzlūkodami tās par nemainīgām personu galotnēm.

Daudziem verbiem tagadnes celms ir citāds nekā mūsdienu literārajā valodā. Parastākas tolaik ir bijušas atematiskās tagadnes formas, kā iesu A 119, L 398, R 36 (bez -u), duom(u) R 40, duomuos A 132, āmu L 395 u.c., tā ka pēc to parauga ir radies pat dažs jauninājums - atruomu A 175, Lv. 327. Verba būt tagadnes viensk. 1.p. arvien ir esmu R 31, B 120 un citur (bet nekad esu kā tagad izlokānēs, jo esu ir bijis divdabīšs, kas, kā rāda A, ir lietots atstātānās izteiksmes tagadnē); 3.personā nereti vēl ira B 120, A 49 - ar paglābtu pateikani beigās, īir L 380 - ar piespraustu j-. Gadās nolīgta forma neir R 40, A 259, neīir Lv. 209 un nav vistā paglābts - neva A 179, L 438 un arī pat nevald(a) A 231. Šeit ev paglābts ē. zilbes g priekšā laikaš tāpēc, ka neva būs vēl izjusts kā divu vārdu salkums, jo va "ir" gadās (Langija vārdnīcā 324) arī vēl atsevišķi lietots; bez tam - aiz negācijas dažkārt ir iesprausta partikula ba, kas atdala ē no y : nebava A 231. Bieži šīs verbās tagadnes daudzsk. 1. un drusku retāk 2. persona beidzas ar tag. 1-celmu izskapām -ig, -it R,B,A,L (esig, esit L 380).

Tagadnes 1-celmi 17.gadsimtā vismaz dažos apvidos Kuršā laikaš bijuši vēl pilnīgi dzīvi, kā secināms pēc Langija gramatikas, kur verbe plīlēt ar 1-celmu tagadnē dots kā latviešu konjugācijas galvenais paraugs. Citās gramatikās gadās atsevišķas 1-celmu formas, to starpā tagadnes 1-celmu divdabji (redzie A 82, sienis A 116).

Ir sastopami daudzi tematiskie verbi ar tagad neparastu resp. citādu celmu tagadnē (daemu A 145, aismakstu A 194 u.c.). Tagadnes 10-celmies ar -eu, -āzu ir sastopamas jauninātas ^{tag.} formas ar -āu, -āžu (brauču A 141, beidžu A 139) līdzīgi kā kuršnieku valodā Kuršu kāpās.

Saknes vokālisms tagadnē atšķiras vairākiem verbu kvantitatē - ir paglābts sākotnējais īsais patskanis (āzešu A 145, alspiu A 192 u.c.); kvalitātē tas atšķiras verbu pirkt: tag. pirku A 170, līdzīgi R.D.

Pagātnes ē-celmi ir vēl sastopami visās šais gramatikās (izņemot anonīmo, kur trūkst novērošanai piemērota materiāla); taču lielā mērā tie ir jau ā-celmu nosākti (un gramatiķu autoru neizprasti). Sīkatāk tie liekas turējušies viensk. 1. personā un arī 3. personā. Viensk. 1. personā ē-celma formas ir saglabājušās īpaši tad, ja tās veicina atšķirību no attiecīgajām tagadnes formām, bet ir zudušas tad, ja tās šo atšķirību traucē, piem., ē-celms ir paglābts tagadnes o-celmalem pagātnē nešu A 168, vešu A 396 - tagadējo pagātnes formu nesu, vesu vietā, kas no tagadnes atšķiras vairāki ar paglābtu e šaurumu, bet ē-celms ir zudis tagadnes io-celmalem pagātnē cietu A 209, vēru A 206, kas ir sākotnējo, taču ar tagadni sakrītošo formu *ciešu, *vēšu vietā (lei. kenčiau, verčiau). Tas rāda, ka pagātnes ē-celmi ir sākti atstāt, vairoties no homonīmām formām, kas ir pārprotamas. Arī pēc Adolfa izteikumiem secināms, ka viņa laikā pagātnes ē-celmi daļā izlokāņu ir bijuši jau lielā mērā zuduši. Taču vairākkārt ē-celma formas gramatikās ir sastopamas gaidāmu ā-celmu vietā, piem., blakus tagadnes sto-celmalem.

Ļoti vērojams, ka pagātnes viensk. 2. personā līdzīgi kā tagadnē -ki, -gi > -ci, -dzi A,D (mīrei, alzimdzi A 165), bet tā ir gramatiķu kļūda - pagātnes aktīvo divdabju izteikumu -cis, -dzis izteiknē.

Vairākiem verbu pagātnes saknes vokālisms kvalitātē vai kvantitatē ir atšķirīgs, kas dažādos gadījumos dažādi skaidrojams.

Nākotnē primāriem verbien, kas sakne beidzas ar t, d, g, z, rezultis vēl gadās vecākās formās bez ī iesprauduma nākotnes izskapa priekšā R,D,A,L (cirrū D 95, slūh A 189). Langija gramatikā šāda veida nākotnes formu ir vairāk (jusim L 391, šeim 396). Daudzskaitļa 1. un arī 2. personā biežākās ir vecās ī-celnu izskapas -šim, -sit (R,L rāda vienīgi tās).

Saliktie laiki darāmajā kārtā darināti tāpat kā mūsdienu literārajā valodā, bet ciešamajā kārtā - pēc vācu valodas parauga parasti ar diviem palīgverbiem: būt un tapt vai kiūt (tā es tapis jeb klūnis turēts R 32).

Refleksīvformas tikai pa kādai gadās vēl vecā tipa - ar refleksīvo elementu aiz priedēkļa L,A. Pēc Adolfi ziņām tādas runājuši kurši (Curische Letten), sākot no Skrudas līdz prūšu robežai (apgarandzīt, pārvaškelt A 243). Bez refleksīvās galotnes sastopami vairāki tādi verbi, kas bez tās tagad nav parasti (A, arī L,D), piem., gaust A 146, puozlegt L 364 u.c.

Dēbitīva ja- vācās 17.gs. gramatikās ir rakstīta bez patekapa garuma apzīmējuma, un tas varbūt rāda, ka te tiešām bijis īss g, kāds tas izlokšanās ir vēl tagad. Dēbitīva objekts arvien vērojams nominatīvā R,A,L (slens jaslau A 258). Dēbitīva konstrukcijām tagadējai vajadzības nozīmei blakus dažkārt ir redzama arī sākotnējā - kur ja- vēl saprotams kā relatīvais vistniekvārds (A, varbūt arī R), piem.: vinns neva jašē "non est illi quod edat" A 257.

Dēbitīvas vajadzības nozīmē tuvās konstrukcijas ar "būs + infinitīvs" (būs man var jums pakešāt "soll ich vor euch zahlen" L 423) uzrāda visās aplūkojamās gramatikās. Langija gramatikā vērojami vēl citi vajadzības izteikšanas veidi (piem.: mēs turizies ist L 413).

Imperatīvu no indikātīva nešķir Rēnehūzens gramatika, pārējās pa daļai atšķir. Adolfi gramatika to atšķir (nekonsekventi) viensk. 2. personā ar galotnes -i atmetumu (imperatīvs duod, dzen, indikātīvs duodi, dzeni A 100, 131), bet Langija gramatika to arvien atšķir daudzsk. 2. personā, kur imperatīva izskapa parasti ir -iet (mīliet L 384, ēdiet L 397), retumis arī -et (dzenet L 400) tāpat kā anonimajā gramatikā, bet indikātīva izskapa -it vai -at (mīlit, ēdat L 395). Šāda starpība varētu būt atbildusi izrunai kādās izloksnēs. (Adolfi gramatikā abu šo modu nozīmē ir izskapas -ait, -āt, -iet, -at daudzsk. 2. personā)

Partikula lai vēl izjūsta kā verba laist imperatīva forma, un tai nereti paglabts -ā beigās R.A.L. (laid mēs esam A 5!). Langija savādais savienojums lai esi parastā lai ir vietā (lai kunga vārds esi slavēts "Gelobet sey des Herrn Nahme" L 414) šķiet radies, nevietā tulkojot ar esi vācu sey, kam pareizi tikai imperatīva viensk. 2. personā atbilst latviešu esi.

Kondicionāli tagadējās - visām personām kopīgās izskapas -tu vietā it visās šīs gramatikās ir sastopamas (līdzīgi kā leišu valodā) dažādas, katrai personai vai vienas daudzskaitļa 1. un 2. personai īpašas formas (ar -tum, -tut A 68, -tam, -tāt vai -tubam, -tubāt B 121).

Atatāstāmo izteiksmi rāda tikai Adolfi gramatika un vienīgi vienkāršajā un saliktajā tagadnē. Tagad parasto nelokāmo formu ar -uot vietā ir lietotas dzimtē un skaitlī mainīgas lokāmas tagadnes divdabja ar -nt- formas: vīriešu dzimtei vienskaitlī ar izskapām -us, -uots vai -is (redzus, redzuots, redzis A 82), daudzskaitlī

ar -uoši (redzuoši A 82), sieviešu dzimtei vienskaitlī ar -uoti, daudzskaitlī ar -uošas (sarguoti, sarguošas A 63). Savādi ir tas, ka šās atstāstāmās izteiksmes resp. tagadnes lokāmā divdabja formas parādēgnās mainās ne vien atkarā no dzimtes, bet arī it kā atkarā no personas vienskaitlī (piem.: es redzuošs, tu redzais, viņš redzuošs A 82); šī maiņa laikam gan ir gramatikas autora izgudrojums. Atstāstāmās izteiksmes funkcijā lietota arī nekatras dzimtes tagadnes divdabja forma esu (kam atbilst lei ess), piem.: man esu bijis, viņi esu bijuši A 51. Problēmatisks ir (tikai parādēgnās atrodamās) citu verbu formas ar -u (daru A 91, tuopu A 85), kas arī uzrādītas šādā pat nozīmē, bet tās laikam gan ir tagadnes indikātiwa formas.

Divdabjus gramatiku autori ir meklējuši latviešu valodā tos pašus, kādi ir latīņu valodā. Tāpēc nelokāmos divdabjus, kādu latīņu valodā nav, viņi nav teorētiski atzinuši arī latviešu valodā (tagadnes nelokāmā divdabja ar -uot ir dēvēts par ģarundiju B,D,A). Nākotnes divdabja Langija gramatikā ir perifrastiski konstruēts (viens kas būs L 382), meklējot latīņu formām (kā futurus) nozīmē atbilstošu izteiksmi, bet Adolfi gramatikā par nākotnes divdabjiem ir dēvēti gan tagadnes pasīvie divdabji ar -ms, gan verbāladjektīvi ar -tins (sargams, sargatins A 210). Īstie latviešu valodas nākotnes divdabji (ar -šuoš resp. ar -šus) nav sastopami nevienā no apskatāmajām gramatikām. Tāpat nav tur sastopami arī tagadnes aktīvā divdabja jauninātie viensk. nominātīvi ar -uošs, -uoša, piem., tagad parastā esuošs vietā uzrādīts esuots B 120, esams A 52 "der da ist", un atstāstāmās izteiksmes nozīmē ir lietotas formas esuots, esms A 256, esu A 51, esis A 73, Langija vārdnīcā arī esi (... tāl

tas esi Ing. 252), kas varētu būt i-celma nekatras dzimtes forma; atbilstošais slov. dzimtes viensk. nominatīvs arvien esuoti A 51. Šim tagadnes divdabim ar -nt- gadās nomaināla i-celma locījuma ga- lotne: viensk. akuzatīvā esuoti A 256.

Retumis vēl gadās tagad zudušās pagātnes aktīvā divdabja nelokāmās formas ar -us (amējus A 110 "als er gelaenst hatte"), kādas sastopamas leišu valodā. Šā divdabja lokāmās formas bieži ir ain- kopētas B,D,A,L (argaiši B 118, harisi A 91), un slov. dzimtes viensk. nominatīva izskaņas -usi vietā gadās -usse R, -ussa R,L,D (pārplisuse R 31, likusa D 45).

Ir vērojamas dažādas īpatnības divdabja lietošanā A,L. piem., dažādi divdabji ir lietoti accusativus cum participio konstrukcijā (dzirnieju viņu runājamu jeb runājamu A 74, viņi saka tavi esam jeb esin jeb esuoti baratu A 134), tagadnes divdabim ar -us (vēlme lieto- tota arī kā adjektīva: saistus lais A 100 "iroetlig watter", no div- dabjiem gadās atvasināti adverbi: nākuoči "nünftig" A 114, likuži "fleissig" A 65, 124).

Infinitīvi arī meklēti latviešu valodā tādi pat kā latīņu valo- dā, tāpēc ir sāksiīgi konstruēti, piem., perfekta un nākotnes in- finitīvi A,L. Infinitīvā nereti ir ieviests saknē tagadnes vokā- lisms R,D,A (pluokt A 156, 176 "flott werden"), izskaņas -ināt vie- tā gadās -enāt R,B (aparūtenāt B 124).

Ir vērojamas dažādas ar atsevišķiem vārdiem saistītas īpatnības, piem., īpaši Afoffi un arī Drocēja gramatikā ir sastopami vairā ne- parasti prievāri verbi, kuru vietā tagad mēdz lietot atvasinājumus no tās pašas saknes (dauzt A 142 "dauzīt", virzt A 207 "virzīt"),

kā arī neparasti bezpriedēkļa verbi (zīt D 37, A 123 "atzīt", ziest D 51, A 126 "noziesties" u.c.), kam priedēkli vismaz pa daļai gan ir atmetuši gramatiku autori paši, cenšamies sakārtot pēc alfabēta verbu saknes.

Adverbi.

Dažās gramatikās (R,D,L) ir vērojama tradīcija adverbjiem beigu patskaņu -i, -u vietā rakstīt -e, lai panāktu grafisku atšķirību no attiecīgajām homonimajām adjektīvu formām (labbe R 36, tuve L 416). Adverbi 17.gs. gramatikās visumā ir vērojami it kā mazāk apdrupuši nekā tagad: tiem beigās (saliktepjiem arī vidū) ir paglābti patskaņi, kas tagad zuduši, būdami morfoloģiski lieki, piem., tagadējo kad, pērn, vislabāk vietā ir vēl kade R 35 (sal. lei. kada), pērn A 223 (sal. lei. pernai), vislabaki A 218. Daudzi adverbi ir tagad neparasti fonētiski, morfoloģiski vai leksiski. Daudzos no tiem ir vērojamas seniekas formas, piem., illātīvi ar -n (virsun R 36), ā-ceļņu viensk. datīvi ar -i (neilieti "unnützlich" A 234), o-ceļņu daudzsk. instrumentāļi ar -is (pulkis A 233), komparatīvi ar -is (labis "besser" A 228) u.c.

Prepozīcijas un priedēkļi.

Vērojot rekciju, nereti redzams ar ģenitīva prepozīcijām arī viensk. akuzatīvs (līdzīgi kā lībiskajās izlokenēs), piem., vismaz "ablātīvā" aiz quo R,E,D vai arī citur R,A (aiz namu "hinter das Haus" A 235). Autoru spriedumos par latviešu valodas rekciju manāma arī vācu valodas ietekme (A 235, L 433). Neparaste ir ar savienojums ar (abu dzimšu) viensk. ģenitīviem A,L (ar maizes un vīna A 237, ar vēja L 431, ar tās līstas L 430); lībiskajās izlokenēs tā lietojami tikai sieviešu dzimtes vārdi. Ar dažām prepozīcijām

ir lietots ģenitīvs dažkārt vēl arī dzudzekaīlī (pie bišu A 242 "pie bitēm"). Gadās arī prepozīciju savienojumi ar adverbjiem (līdz kur A 221, no citur L 416).

Sastopams diezgan daudz prepozīciju resp. priedēkļu, kas tagad pazīstami tikai izloksnēs vai ar ir gluži sveši (āz B,D,A,L, da D, L, kārt A "ap", ess A "gar", iz A,L "līdz" u.c.). Tagadējo literārās valodas iz-, bez-, uz vietā vairākkārt vērojams līdzīgi kā Kursas un Zemgales izloksnēs is- R,B,L, beg B, ūz R,A,L. Pēc Langija un arī Adolfa gramatikā atrodamiem datiem, ko atbalsta arī raču valodu fakti, šis secināms, ka kādās latviešu izloksnēs laikiem ir bijusi prepozīcija "pā blakus priedēklis pa-. Arī pie dažkārt varbūt atkarā no tas, vai tas lietots par prepozīciju vai par priedēkli (pe- : pie R 52, pee- : py L 413, 422).

Saikņi un partikulas.

17.gs. gramatikas (R,A,L) glabā daudz tagad vairs neparastu saikņu vai partikulu (piem., kauzālie saikņi jeba, ju, ai u.c. A 247). Kā šķiramais saiknis parasti lietots jeb A,L (jeb mēs, jeb vini L 424), nevis tagadējais vai.

It dzīvas redzamas dažādas pastiprināmās partikulas (ba, -is A, L, -šu A u.c.), kā arī vecās latviskās jautājamās partikulas ar A, arig, -g A,L : tām blakus sastopams lībiekais voi A 218, L 413, kas vēlāk tās izskaidis. Šis voi paglābts oriģināla vokāliems, ar ko tas tolaik vēl atšķīries no latviskās interjekcijas vai A 250, L 425; šķiramā saikņa funkcijā tas nav vēl laikiem bijis parasts. Arī aizgūtais apgalvojamais jā nav vēl bijis ieviests; ir aizrādīts (A 230), ka apliecinājumu latvieši neizsakot vis ar jā (ko izplatot mācītāji, lietodami kristībās un laulībās), bet gan ar tā

vārda atkārtojumu, ar ko tieši jautāts.

Interjekcijas.

Ir uzrādītas daudzas tādas interjekcijas (A.L), kas tagad liekas neparastas un nedzirdētas - vismaz literārajā valodā, piem., supra uzskūdamās užgā, uz, ui A 248, norādāmā žuž L 420 "siene, siene da" u.c.

S i n t a k s e.

Sintaksei veltītajās gramatiku nodaļās (A.L) lielāko tiesu ir runāts par locījumu, verba formu, vietniekvārdu saikļu u.c. lietošanu. Teikumu konstrukcijās un formu lietošanā ir vērojams ne mazums īpatnēju un senisku parādību. Spriežot pēc 17.gs. gramatikās atrodamā valodas materiāla, liekas, ka palīgteikumu tolaik lietots mazāk; jo dzīvākas un vairāk izplatītas šķiet bijušas konstrukcijas ar divdabjiem, kuru vietā tagad parastāki ir saikļu palīgteikumi, piem.: ... grib piesaucams L 412 "grib, lai piesauc", ... teic tevī esuošu bagātu A 256 "teic, ka tu ...", tie teicās "... mīļjuoši A 258 "..., ka viņi mīl" u.tml. Starp divdabju konstrukcijām ir sastopami īsas un skaidras izteiksmes paraugi, piem.: es nezīnuos tuo dārijs A 258 (kas vāciski pārtulkots ar 11 vārdiem: ich bin mir nicht bewusst, dass ich das solle gethan haben).

L e k s i k a.

17.gs. gramatiku leksikā ir daudz tagad svešu, neparastu vai citādi lietotu vārdu (Adolfi gramatikā tādu ir ap pusotra simta), piemēram: pult A 174 "krist", adv. tān A 223 "tagad, vēl", aulis A 5

"koka mizas bišu strops", apriņņi A 196 "stiept, mērīt", atiet B 123 "atnākt". Ir veci latviski vārdi, ko vēlāk pilnīgi vai daļai ir izspieduši aizguvumi, piem., lībiekā pilsētas nosaukuma Jelgava vietā ir vēl Mītava A 12 (Mītava), ģermanisau smērāt, streņģe, nēģis vietā - triept A 204, atsāne R 31, zutinģ R 39. Ir sastopami neparastu meža dzīvnieku un zivju nosaukumi (R) un ar seniem dzīves un darba apstākļiem saistīti vārdi un arī izteicieni (ģailuos cel-
ties R 30, uzcirst istabu R 37), kas varētu būt nozīmīgi faunas un kultūras vēstures pētītājam.

Tātad 17.gs. gramatikas ir derīgs avots latviešu valodas vēsturei. kaut gan kļūdu un mākslīgu konstruējumu netrūkst nevienā no šīm gramatikām, taču katrā no tām ir seniekas formas un vismaz kādi aizīgi valodas fakti, kas kaut ko apgaismo latviešu valodas vēsturē un palīdz pamatīgāk izprast mūsdienu latviešu valodu.

C I T Ē T Ā L I T E R Ā T Ū R A

un tās saīsināto apzīmējumu paskaidrojumi.

- A. Ā b e l e, Gramzda draudzes izloknes. FBR IX 89 - 113.
Rīgā 1929.
- " Par Rucavas izlokni. FBR VII 112 - 128.
Rīgā 1927.
- " Rucavas izlokne. FBR VIII 135 - 144.
Rīgā 1928.
- O. Ā b o l i p a, Sueējas pagasta izlokne. FBR VII 129 - 153.
Rīgā 1927.
- Fr. A d a m o v i č s, Dundagas izlokne. FBR III 97 - 111,
FBR V 125 - 142, FBR VI 63 - 69.
Rīgā 1927, 1925, 1926.
- E. Ā d a m s o n s, Vaidižu izlokne, FBR XIV 76 - 98. Rīgā 1934
41 - 58.
- A. A u g s t k a i n s, Mūsu vecie raksti. Fil.mat.
Rīgā 1933.
- " Piezīmes par veclatviešu rakstiem.
FBR X 97 - 115. Rīgā 1930.
- " Pirmie latviešu teksti un grāmatas.
Latviešu literatūras vēsture, II 21 - 40.
Virsrēdaktors L. Bērziņš. Rīgā 1935.
- " Veclatviešu rakstu apskats.
RKr XX 92 - 119. Rīgā 1930.
- P. B ē r e n t s, Pirmās latviešu valodas mācības sastādītājs.
IMM 1930.g. 2. nr. 182 - 186.

- L. B ē r z i ņ ū š, Kristofors Fūrekere un viņa nozīme latviešu literatūrā. FBR VIII 145 - 224. Rīgā 1928.
- A. B Ī l e n s t e i n s (Bielenstein), Die lettische Sprache, I. Berlin, 1863.
- J. B i ņ ū n s (Biliūnas), Apie Lietuviškos literatūros pradžia. Raštai, I 293 - 306. Vilnius, 1954.
- T. B u c h i e n e (Buchienė), Dėl D. Kleino gramatikos santykio su kai kuriomis XVI - XVII amžių kitų kalbų gramatikomis. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai. Serija A, I 133 - 143. Vilnius, 1955.
- A. Č i k o b a v a / A.С.Чикобава/, Введение в языковедение, 1. Москва, 1952 .
 Об основных задачах и вопросах советского языковедения в свете сталинского учения о языке.
 Вопросы теории и истории языка в свете трудов И.В. Сталина по языковедению, 22-39. Москва, 1952 .
- K. D r a v i ņ ū š, Christophor Fūreckers, Adolphis un anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685. Lund, 1956.
 Språkliga Bidrag. Vol. 2. Nr 6, 30 - 79.
 Zur Bejahung der Satzfrage im Lettischen. Lund, 1947. Årsbok 1951/1952 utgiven av: Seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning, finsk-ugriska språk och östasiatiska språk vid Lunds Universitet. 19 - 38.

- J. E n d z e l Ī n s, Lekcijas par baltu valodu salīdzināmo gramatiku. Uzrakstījusi M. Endzeļiņa. Rīgā 1927.
- " Ko mums māca Latvijas vietu vārdi par v izrunu? FBR II (papildināts) sējums, 7 sk. Rīgā 1928.
- " ^{157. gr.} Par Jelgavas vārdu. IMM 1932.g. 2. nr. 134 137.
- " Piezīmes par prūšu valodu. FBR II (papil-
dināts) sējums, 9 - 14. Rīgā 1928.
- " Piezīmes par zengaju vārdu un dialektu. FBR V 8 sk.
- " Senprūšu valoda. Rīgā 1943.
- " Sīkumi. FBR IX 7. Rīgā 1929.
- " Vecā Stendera latviešu gramatika un vārd-
nīca. Druva, 1914.g. 9./12.nr. 907 - 911.
- R. G r a b i s, Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Raksti, V 205 - 261. Rīgā 1955.
- Th. K a i l i m e y e r, Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. Bearbeitet, ergänzt und bis zur Gegenwart fortgesetzt von Dr. med. G. O t t o. Zweite Aufgabe. Riga, 1910.
- E. L ā m e, Loģiskais princips Glūka rakstībā. Fil.mat.104 - 110. Rīgā 1933.

- M. L e p i k a, Par objektu pie noliegta transitīva verba latviešu literarajā valodā. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Raksti, III 5 - 45. Rīgā 1954.
- Latvijas PSR vēsture, I, Latvijas PSR ZA izdevums. Rīgā 1953.
- Latviešu gramatikas vēsture no lektora J. L a u t e n b a c h a. Pagalms, 1881.g. 11. - 15. nr.
- Lettische Postill, verfertigt durch Georgium M a n c e l i u m. Riga, 1654.
- G. M e r k e l i s, Latvieši. Rīgā 1953.
- H. M ā l i g e - K l a p e n b a c h a (Malige-Klappenbach),
Woher stammt die Grosschreibung im Deutschen?
Tägliche Rundschau, 21. Mai 1955, Nr 117 (3051), Berlin.
- K. M ū l s e n b a c h s, Teikums. Rīgā 1898.
- K. P ē t e r s o n s, Latviešu kāzas. RKr XVI 59 - 266.
Rīgā 1912.
- Pirmoji lietuvy kalbos gramatika. Lietuvos TSR Mokslų akademija.
Lietuvy kalbos ir literatūros institūtas.
Vilnius, 1957.
- J. P l ā k i s, Kursenleku valoda. Rīgā 1927.
- " Latvijas vietu vārdi un pavārdi. Latvijas Universitātes Raksti, V. Rīgā 1939.
- " Leišu valodas rokas grāmata. Rīgā 1926.
- V. R a m ā n s, Latviešu valodas mācības grāmata (gramatiku) metodika. Rīgā 1927.

A. R e f o r m a t s k i s / A. A. Р е ф о р м а т с к и й /, Введение в
языкознание. Москва, 1955.

J. S a n d e r s, Atskats uz latuviskas literaturas 300 ga-
diem. RKr ^{IV} 61 - 70. Jelgavā 1888.

Lettische Grammatik, verfasst von G. Fr. S t e n d e r.
Zweyte Auflage. Mitau, 1783.

T. Š m i t e, Sarkanmuižas pagasta izloksne. PBR VIII 108 - 134.
Rīgā 1928.

P. Š m i t s, Glūka bībeles valoda. RKr XIV 21 - 100.
Rīgā 1908.

" Ievads baltu filoloģijā. Rīgā 1936.

M. V e c o z o l a, Latviešu un angļu literārās valodas līdz-
skapu fonemu sistēmas sastatījums. Rīgas
Pedagoģiskā instituta Raksti, II 181 - 218.
Rīgā 1956.

T. Z e i d s, Feodalisms Livonijā. Rīgā 1951.

J. Z ē v e r s, Latviešu valodas mācības grāmatu (gramatiku)
pārskats. IMM 1927.g. 11. nr.

V. Ž i r m u n s k i s / В. М. Ж и р м у н с к и й /, История немецкого
языка. Москва, 1948.

*RB = Beiträge zur Kunde der
indogermanischen Sprachen
herausgegeben von Dr. Ad. Harnack
und Dr. W. Pöhlitz. Göttingen*

1313 →

- B s f = J. Endzelīns, Baltu valodu skaņas un formas. Rīgā 1948.
- B v t = J. Endzelīns, Baltu valodu teksti. Rīgā 1936.
- B W = Kr. Barons, Latvju dainas, I - VI. 1894 - 1915.
- Db. Ž o d. = Dabartinės lietuvių kalbos Žodynas. Lietuvos TSR
Moksly akademija. Lietuvių Kalbos ir literatūros
institutas. Vilnius, 1954.
- D J = K. Mūlenbachs, Daži jautājumi par latviešu valodu,
I - IV. Jelgavā, Rīgā 1891 - 1909.
- E H = Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas
vārdnīcai. Rīgā 1934 - 1945.
- E K = Latvju tautas dainas, I - X. Rediģējis prof. J. Endzelīns,
sakārtojis R. Kiaustipš. Rīgā 1927 - 1932.
- F B R = Filologu biedrības raksti, I - XX. Rīgā 1921 - 1940.
- F i l. m a t. = Filoloģijas materiāli. Rīgā 1933.
- I M M = Izglītības ministrijas mēnešraksts. Rīgā 1920 - 1939.
- K k f = Kuršu kāpu folklorā. Prof. P. Šmita redakcijā.
Rīgā 1933.
- L a g r = J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika.
Rīgā 1951.
- L e L e = J. Endzelin, Lettisches Lesebuch. Heidelberg 1922.
- Lang, = Langija 1685. gada manuskripta publicējums (skat. avo-
tos).
- L e f = J. Endzelīns, Latviešu valodas skaņas un formas.
Rīgā 1938.

- M a g. = Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft, I - XXI. Mitau 1828 - 1936.
- M E = K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rīgā 1923 - 1932.
- R K r = Rakstu Krājums, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izdote, I - XXIII. 1876 - 1940.

Daži citi saīsinājumi:

- augšz. = augšzemnieku
- austr. = austrumizlokēpu
- daudzsk. = daudzskaitlis resp. daudzskaitļa
sk.
- gr. = grieķu
- ids. = indoeiropiešu
- kr. = krievu
- la. = latviešu
- lat. = latīņu
- l.c. = minētajā vietā
- lei. = leišu
- pr. = senprūšu
- sal. = salīdzini
- sensl. = senslavu
- sk. = un sekojošā lappusē
- skat. = skaties
- skk. = un sekojošās lappusēs
- skr. = sanskrita
- s.v. = sub voce
- viensk. = vienskaitlis resp.
vsk. vienskaitļa
- vlv = vidus lejsvācu

A v o ņ i

un to saīsināto apzīmējumu paskaidrojumi.

- R = Manvdvctio Ad Lingvam Lettonicam facillis & certa, monstrata à Joanne Georgo Rehehusen... Izdota Rīgā 1644. Par jaunu izdevis A.Bīlensteins; Magazin, herausgegeben von der Lettisch - Litterarischen Gesellschaft, XX, 2. Mitau 1901.
- E = A.Augstkalns, Israksti Rehehuzena gramatikas (1644) Upsalas eksemplarā. Filologu biedrības raksti, XVI. Rīgā 1936.
- B = L.Arbuzovs, "17.g.s. latviešu gramatika bij. Kurzemes herceogu bibliotekā Pēterpilī".
Filologu biedrības raksti, V. Rīgā 1925.
- D = Gantz kurtze Anleitung zur Lettischen Sprache, ans Tages Licht gegeben von Georgio Dressel. Riga 1685.
- A = Erster Versuch einer kurtz-verfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache, Überreicht von Henrico Adolphi. Mitau 1685.
- Lng = Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciska vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E.Blese ... Rīgā 1936.
- L = Langija gramatika.
- Lv = Langija vārdnīca.

SATURA RĀDITĀJS.

	Lpp.
I E V A D S	2 - 18
<u>RĒHĒHŪZENA GRAMĀTIKA un tai veltī-</u> <u>tais EINHORNA PRETRAKSTS</u>	19 - 39
Ievads	19
Rēhēhūzena gramatikas nodalās un to saturs	22
Rakstība	25
Valodas īpatnības	29
F o n ē t i k a	29
Vokālisms	29
Konsonantisms	35
M o r f o l o ģ i j a	39
Nōminālie piedēkļi	39
Nōminālā un pronōminālā deklinācija	42
Lietvārdi	42
Vietniekvārdi	54
Adjektīvi un to gradācija	58
Verbu finītās un infinitās formas	59
<u>Indikātīvs</u>	59
Personu galotnes un formas	59
Tagadne	61
Pagātne	64
Nākotne	65
Saliktie laiki	65
Refleksīvformas	66

<u>Dēbitīvs</u>	67
<u>Imperatīvs</u>	70
<u>Kondicionālis</u>	70
Divdabji.....	71
Infinitīvs.....	73
Adverbi.....	73
Prepozīcijas un priedēkļi.....	75
Saikļi.....	77
Piezīmes par sintaksi.....	79
Leksika un frazeoloģija...	81
Secinājumi.....	87

L. Arbužova publicētā ANONIMĀ

LATVIEŠU VALODAS XVII GADŠIN-

TA GRAMATIKA..... 90 - 122

Ievads.....	90
Ortografija un fonētika.....	92
Morfoloģija.....	95
Nominālā deklinācija.	95
Ipatnības vietniekvārdu locīšanā.....	101
Verbu finītās un infinitās formas.....	104
Prepozīcijas un priedēkļi.....	113
Piezīmes par leksiku.....	116
Piezīmes par gramatikai pievienoto sprediķa gabalu.....	117
Secinājumi.....	120

D R E S E L A G R A M A T I K A 123 - 143

Ievads.....	123
O r t o g r a f i j a u n f o n ē t i k a.....	124
M o r f o l o ģ i j a.....	128
Nōminālā un pronōminālā deklinācija.....	128
Verbu finītās un infinitās formas.....	131
Indikātīvs.....	132
Tagadne.....	132
Pagātne.....	134
Nākotne.....	135
Saliktie laiki.....	136
Imperātīvs.....	136
Infinitīvs.....	137
Adverbi.....	139
Prepozīcijas un priedēkļi.....	139
Piezīmes par l e k s i k u.....	140
Secinājumi.....	142

A D O L F I G R A M A T I K A..... 144 - 272

Ievads.....	144
O r t o g r a f i j a u n f o n ē t i k a.....	146
Ko gramatika māca teorētiski par latviešu valodas fonētiku.....	149
Fonētikas īpatnības, kas atsevišķos vārdos vērojamas gramatikas tekstā pēc rakstījuma...151	
Vokālisms.....	151
Konsonantisms.....	155

M o r f o l o ģ i j a	159
Saliktepi	160
Piedēkļi	161
Nominālā deklinācija	166
Noteiktie adjektīvi	173
Gradācija	174
Vietniekvārdi	175
Skaitļepi	179
Verbu finītās un infinītās formas	180
Indikātīvs	182
Tagadne	182
Pagātne	192
Nākotne	199
Saliktie laiki	199
Refleksīvformas	200
Dēbitīvs	201
Imperātīvs	202
Kondicionālis	203
Atstāstāmā izteiksme	204
Divdabji	206
Infinītīvs	209
Ar atsevišķiem vārdiem saistītas īpatnības	210
Adverbi	213
Prepozīcijas un priedēkļi	224
Saikļi	232
Interjekcijas	235
Partikulas	237

239

-tins

S i n t a k s e.....	239
L e k s i k a u n f r a z e o l o ģ i j a.....	245
S e c i n ā j u m i.....	259

L A N Ģ I J A G R A M A T I K A. 273 - 384

Ievads.....	273
-------------	-----

O r t o g r a f i j a u n f o n ē t i k a.....	276
--	-----

Gramatikas rakstība un teorētiskie aizrādījumi par fonētiku.....	276
--	-----

Prozōdija.....	281
----------------	-----

Kas pēc atsevišķu vārdu rakstījuma vērojams par fonētiku gramatikas tekstā vispār.....	286
--	-----

Vokālisms.....	287
----------------	-----

Konsonantisms.....	297
--------------------	-----

M o r f o l o ģ i j a.....	300
----------------------------	-----

Saliktepi.....	300
----------------	-----

Nōminālie piedēkļi.....	302
-------------------------	-----

Nōminālā deklinācija.....	305
---------------------------	-----

Adjektīvi.....	313
----------------	-----

Gradācija.....	314
----------------	-----

Skaitļepi.....	315
----------------	-----

Vietniekvārdi.....	322
--------------------	-----

Verbu finītās un infinītās formas.....	327
--	-----

Indikatīvs.....	329
-----------------	-----

Personu galotnes un formas.....	329
---------------------------------	-----

Tagadne.....	331
--------------	-----

Pagātne.....	335
--------------	-----

Nākotne.....	336
--------------	-----

Saliktie laiki.....	337
---------------------	-----

Refleksiīformas	337 -
Dēbitīvs	339
Imperatīvs	339
Kondicionālis	342
Atatāstāmā izteikums	343
Divdabji	343
Infinītīvs	346
Adverbi	346
Prepozīcijas un priedēkļi	351
Saikļi	357
Interjekcijas	361
Partikulas	362
S i n t a k s e	363
Formu lietošana	363
Locījumi	363
Nenoteiktie un noteiktie adjektīvi	366
Vistniekvārdi	366
Verbu laiki	367
Modi	368
Divdabji	370
Infinītīvs	372
Saikļi	372
Negācija	373
Vārdu kārtā	373
L e k s i k a un f r a z e o l o ģ i j a	374
Secinājumi	379

NOBRĪGUMS UN REZUMĒJUMS.....395-405

Citētā literatūra un tās saīsināto apzīmējumu paskaidrojumi	406
Daži citi saīsinājumi..	412
Avoti. un to saīsināto apzīmējumu paskaidrojumi	413
Satura rādītājs.....	414 - 420

FBR VIII 210 -

Valoda un
reālisms
(L. Reizis
un Jūrenis)